

Сочиненія и Письма

П. А. Кулиша.

Томъ I-й.

Изданіе А. М. Кулишъ.

Подъ редакціей

И. Каманина.

КІЕВЪ.
Типографія Т. Г. Мейнандера, Пушкинская ул. № 20.
1908.

Отъ редакціи.

Огромное и важное значеніе общественной, литературной и научной дѣятельности П. А. Кулиша, занимавшаго одно изъ первыхъ мѣстъ въ кружкѣ 40—60-хъ годовъ, содѣйствовавшемъ національно-литературному и научно-историческому движенію въ Южной Россіи того времени, его глубокія разностороннія дарованія, его многочисленныя выдающіеся труды въ различныхъ областяхъ литературы и исторіи, его неустанное исканіе исторической истины и высокихъ идеаловъ жизни и его обособившееся впослѣдствіи положеніе—требуютъ глубокаго изученія развитія и хода его мысли и характера въ связи съ развитіемъ науки и ходомъ общественной жизни со второй четверти и до конца XIX-го вѣка, а это будетъ возможно лишь тогда, когда мы соберемъ и издадимъ всѣ его литературныя произведенія, научные труды и письма. Въ виду вышеизложеннаго, приступая къ изданію собранія сочиненій и писемъ П. А. Кулиша, мы, все-таки, не рѣшаемся назвать собраніе полнымъ: произведенія П. А. Кулиша печатались въ теченіе болѣе чѣмъ полустолѣтія въ Россіи и заграницей въ весьма многихъ изданіяхъ, ежемѣсячныхъ и ежедневныхъ, и мы рѣшительно не увѣрены, что собрали все, вышедшее

зъ подъ его пера; другія его произведенія находятся ъ рукописяхъ и хранятся въ коллекціяхъ частныхъ ицъ; отъ нѣкоторыхъ изъ нихъ мы получили необхо- имые для насъ оригиналы. Поэтому, мы съ благодар- остью примемъ всякія указанія, на пропущенные ми труды покойнаго писателя и историка. Если, при овторныхъ изданіяхъ произведеній другихъ писате- ей, мы часто встрѣчаемъ новыя иногда значительныя полненія, то тѣмъ труднѣе будетъ избѣжать этого 2-мъ изданіи собранія сочиненій и писемъ Ку- ша. Но сдѣланными намъ указаніями до окончанія ечатанія изданія мы воспользуемся теперь же и по- ѣстимъ ихъ, какъ дополненіе, въ концѣ послѣдняго ома, а если будетъ возможно, то и въ концѣ того ли другого слѣдующаго за симъ тома.

Собранныя нами сочиненія П. А. Кулиша мы аспредѣляемъ въ группы по крупнымъ родамъ ли- ературныхъ произведеній и только въ этихъ груп- ахъ располагаемъ ихъ въ хронологическомъ поряд- ѣ, такъ какъ установить общую хронологію произ- еденій невозможно вслѣдствіе того, что очень часто елкія произведенія задумывались, писались и появ- лись въ свѣтъ въ то время, когда начали печа- аться крупныя.

Произведенія П. А. Кулиша, какъ извѣстно, пи- ались имъ и по „старорусски“ (малорусски) и по „новорусски“ (на обычномъ русскомъ литературномъ зыкѣ). Мы не отдѣляли однихъ отъ другихъ, такъ какъ акое отдѣленіе мѣшало бы цѣльности представленія ичности и творчества автора. Точно также мы не от- бляли болѣе слабыхъ его произведеній отъ луч- ихъ. Но куда мы внесли раздѣленіе, такъ это— ъ сборники, которые вышли въ свѣтъ еще при

жизни автора и на его собственныя средства, какъ, напр., „Хата“, „Хуторская философія“, „Хуторна поэзія“ и друг. Это раздѣленіе мы считали умѣстнымъ по тому, что такіе сборники составлялись случайно, ради удобства и выгоды изданія, и входившія въ нихъ произведенія не были связаны какой-либо общей мыслью. О каждомъ изъ такихъ сборниковъ мы подробно говоримъ въ своихъ примѣчаніяхъ къ произведеніямъ П. А. Кулиша въ концѣ тома.

Нѣкоторыя произведенія П. А. Кулиша появлялись въ свѣтъ то отдѣльными главами, входя потомъ въ нѣсколько измѣненномъ видѣ въ полное произведеніе, то иногда печатались въ двухъ редакціяхъ: первой, болѣе краткой, и второй—дополненной и измѣненной. Въ такихъ случаяхъ, во избѣжаніе громоздкости изданія, мы беремъ въ основаніе позднѣйшую и болѣе полную редакцію, а въ примѣчаніяхъ отмѣчаемъ разницу ея отъ первой и болѣе краткой.

Для полноты изданія мы считаемъ необходимымъ напечатаніе также и всѣхъ варіантовъ и поправокъ, какіе дѣлались П. А. Кулишомъ къ своимъ произведеніямъ и въ нихъ. Здѣсь мы встрѣчаемся съ работой, которая принимаетъ большіе размѣры; привести эти варіанты и указать поправки въ отдѣльныхъ томахъ къ тѣмъ или другимъ трудамъ, произведеніямъ, оказалось, вслѣдствіе этихъ размѣровъ, дѣломъ неудобоисполнимымъ. Поэтому, мы предположили выдѣлить ихъ изъ изданія и напечатать отдѣльно, такъ какъ потребность въ такихъ варіантахъ и поправкахъ можетъ быть лишь у небольшаго круга людей, занятыхъ научной разработкой литературы и исторіи.

Правописаніе произведеній П. А. Кулиша, какъ творца этого правописанія, получившаго теперь все-

общее признаніе и распространеніе, имѣетъ особенно важное значеніе для исторіи его развитія и потому мы вездѣ держимся правописанія первообраза того или другого произведенія. Такимъ первообразомъ для насъ служитъ или рукописный подлинникъ, вышедшій непосредственно изъ подъ пера самого автора и дошедшій до насъ, или его первопечатный видъ, если не сохранилась рукопись. Иногда авторъ, въ виду цензурныхъ требованій, держался при печатаніи установленнаго въ 1876 году правописанія малорусскихъ произведеній; мы удерживаемъ его лишь тогда, когда не имѣемъ въ своемъ распоряженіи ни рукописи, ни первопечати, что читатели и замѣтятъ, напр., въ примѣчаніяхъ, печатавшихся во 2-мъ изданіи „Досвитокъ“, въ 1899 г. и поставленныхъ нами послѣ примѣчаній, заимствованныхъ изъ „Основы“. Исключеніе представляетъ лишь правописаніе думы: „Топиръ-гора“.

Примѣчанія свои къ стихотвореніямъ, помѣщавшимся въ журналѣ „Основа“, авторъ выдѣлилъ, въ виду ихъ огромнаго объема, въ приложенія, оставивъ лишь немногія мелкія подъ строкой. Для однообразія мы всѣ его примѣчанія, предисловія и послѣсловія, гдѣ это было возможно, поставили въ концѣ тома. Надѣемся, что ихъ объемъ оправдаетъ наше рѣшеніе. Нѣкоторыя изъ этихъ примѣчаній принадлежатъ, будто-бы тѣмъ редакціямъ изданій, гдѣ печатались произведенія П. А. Кулиша. Мы нашли необходимымъ внести ихъ въ настоящее изданіе, во 1-хъ, по тому, что не всегда можно установить, что принадлежитъ автору и что — редакціи, которой авторъ приписывалъ нерѣдко собственныя примѣчанія, и, во 2-хъ, по тому, что эти, даже если они и редакторскія примѣчанія, тѣсно связаны съ самимъ произведеніемъ и поясняютъ его содержаніе.

Въ настоящій томъ, какъ и въ слѣдующіе, будутъ входить и неизданныя почему-либо авторомъ при жизни его произведенія. Такія произведенія будутъ нами указаны въ нашихъ примѣчаніяхъ, въ которыя мы относимъ все, что касается судьбы, такъ сказать внѣшней исторіи, того или другого произведенія.

Вопросъ объ изданіи переводовъ П. А. Кулишемъ произведеній Шекспира, Байрона и друг. (разумѣемъ крупныя ихъ произведенія) остается пока не рѣшеннымъ, по нѣкоторымъ соображеніямъ. Если они и будутъ напечатаны, то какъ особое изданіе. Переводы же небольшихъ произведеній западно-европейскихъ писателей, составляющіе сборникъ „Позычена кобза“, войдутъ во 2-й томъ нашего изданія.

Что касается до біографіи П. А. Кулиша, то, въ виду уже существующихъ, написанныхъ г.г. В. Шенрокомъ и О. Маковеемъ, мы свою отлагаемъ до конца изданія, когда она должна будетъ явиться итогомъ и объясненіемъ всего передуманнаго, перечувствованнаго и совершеннаго П. А. Кулишемъ и разборомъ сложившихся о немъ мнѣній.

Къ настоящему тому мы прилагаемъ портреты покойнаго П. А. Кулиша и его супруги Александры Михайловны, относящіеся оба къ 1860-мъ годамъ и съ автографами самаго П. А. Кулиша подъ обоими портретами. Автографъ самаго П. А. Кулиша взятъ нами изъ стихотворенія „Слава“, написаннаго и подписаннаго имъ собственноручно, а литературный псевдонимъ А. М. Кулишъ, также извѣстной писательницы написанъ П. А. на оборотѣ ея портрета. Въ слѣдую

щихъ томахъ мы постепенно будемъ давать автографы и самой писательницы въ ея собственномъ имени и псевдонимахъ.

Очень многія лица оказали намъ, при изданіи сочиненій и писемъ П. А. Кулиша, любезное содѣйствіе. Приносимъ имъ самую искреннюю и глубокую благодарность за оказанное содѣйствіе, о которомъ, какъ и объ именахъ ихъ, скажемъ впослѣдствіи. Считаемъ лишь необходимымъ помянуть здѣсь добрымъ словомъ память незабвеннаго Василія Петровича Горленка, недавно почившаго и принимавшаго самое горячее участіе въ нашемъ дѣлѣ совѣтами и сообщеніями. Миръ праху его!

И. Каманинъ.

П. Кулиш

Присвячую це видання

пам'яти

найдорогшій для мене людині,

моїй вірній дружині,

Пантелеймону Олександровичу Кулішу

Олександра Кулішова.

Дорога і незабутна дружина моя!

Ти працював увесь свій вік, не покладаючи а ні на одну хвилинку своіх втомлених рук.

Ти жадав зробити щасте и просвіту своій рідній Україні.

Ти шукав правди, не вважаючи на те, що про тебе говоритимуть.

Ти втішав себе тільки словами:

„Кобзарю! Не вважай ні на хвалу темноти.
„Ні на письменницьку огуду за пісьні
„И ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти
„Дзвони собі, співай въ святій самотині“.

Ти визнавав, що „у досвіта встав“... „темно ще на дворі;“... але ти, себе самого занедбавши, одважно працював, як ти казав „за-для культури України“, вкладаючи в сю працю—свою душу, свою любов, свою силу и свої статки-маетки.

Ти бажав побачити повен збір своіх стихотворів за свое життє,—та не судилось тому справдитись.

Справдити твое заповітне бажанне я постановила метою мого вдовиного після тебе віку.

Оце починаю доходити своеі мети и випускаю між люде перший том твоїх стихотворів, присвячуючи це видання твоїй для мене святій і незабутній, дорогій мій друже, пам'яти.

Олександра Кулішова
(Ганна Барвинок.).

СТИХОТВОРЕНІЯ

1843—1879 г.г.

УКРАЙНА.[1]

Благодареніе Господу, нема въ свѣтѣ благочестившои землѣ надъ нашу Вкраину; а було жъ колись таке время, шо й вона не знала ще вѣры христіянськои, а поставленû були по городахъ и селахъ болваны, деревяныи, срѣбны й золотыи, которымъ темный людъ кланявсь и звавъ богами. И въ такôй темнотѣ розуму пробували мы ажъ поки въ Кіевѣ воцаривсь великій князь Владиміръ. Отсей-то Владиміръ повелѣвъ усѣмъ христитись, а болваны и ихъ гнюсныи капища звелѣвъ палити, руйновати, въ нѣвець обертати, а на мѣсто ихъ Божіи церквы будовати. Отъ зъ того-то великого часу народъ Украинській изъ тьмы болвохвальства выйшовъ и одного Бога, въ Тройцѣ славимого, познавъ.

---

[1]) Въ первый разъ это произведеніе было напечатано отдѣльной книжкой подъ такимъ заглавіемъ: „Украйна". Зложивъ П. Кулѣшъ. Одъ початку Вкраины до батька Хмельницького. Кіевъ. Въ Университетской типографіи. 1843."

На оборотѣ заглавнаго листа, въ 1-мъ изданіи, авторъ напечаталъ объясненіе: „Якъ треба читати. Де стоить *â*, *ê*, *û*, *ô*, *ŷ*, то всѣ тіи лѣтеры зъ значками треба читати якъ московське *и*. Словце *да* треба читати—*та*. Лѣтеру *ё* треба читати такъ якъ *іо*. Лѣтеру *ѣ* рôзно читають по Вкраинѣ: иньшіи ледьвû не такъ якъ московське *е*, але лѣпше читати якъ московське *и*".

Примѣчанія къ тексту помѣщены въ концѣ настоящаго тома.
Ред.

Великій князь Владиміръ, на старости лѣтъ своихъ, почувши, що вже ёму не довго жить на свѣтѣ, подѣливъ свое царство дванадцяти своимъ сынамъ и, добре ихъ роспорядивши, самъ вѣчнымъ сномъ спочивъ. Але скоро не стало единои власти, не стало й порядку на Вкраинѣ. Мало було зъ князьковъ того, що кожному покойникъ панотець одказавъ,
А всякому хотѣлось статки и маетки у братовъ пооднимати,
Самому на Вкраинѣ пановати.
Стали князьки воёватись, забувши, що всѣ одного батька дѣти,
И черезъ ихъ несчасныи усобицѣ
Не одна душа христіянська безневинно пошла зъ сёго свѣту.
Тогдѣ вже на Вкраинѣ рѣдко де плугатарѣ на воликовъ гукали,
А частѣйше вороны по поляхъ кричали,
Трупъ дѣлючи помѣжъ собою,
А галки свою рѣчъ говорили,
Збираючись летѣти на кровавее поле.

Якъ ось чутка невесела на Вкраинѣ стала,
Що татарській ханъ Батый йде на Кіевъ зъ нелѣчоными ордами.
Оттогдѣ-то треба було князькамъ свои чвары занехати,
На безбожного Батыя разомъ выступати.
Але, видно, въ усобицяхъ князьки зъ глузду зпали,
Порозницею на ёго нападали,
Подъ Батыёвымъ мечемъ,
Якъ у жнива жито подъ серпомъ,
Одинъ за однимъ головы поклали,
Марне души свои зъ войськомъ погубляли,
Жонокъ удовами, дѣвокъ сиротами покидали,
Батьковъ и матерокъ у великой тузѣ зоставляли.

Тогдѣ безбожный Батый преславный градъ Кіевъ войськомъ обгорнувъ,
Стѣны городськіи й церквы Божи погромивъ,

Людей побивъ,
И все княжество Кіевське въ нѣвець обернувъ.

Оттымъ-то, панове, сказано, що всяке царство, раздѣлшееся на ся, не станетъ, и всякій домъ, раздѣлшійся на ся, запустѣетъ.

Дума перва.

Напившись людськои кровѣ, надыхавшись дымомъ пожарищъ, лютый губитель люду христіянського зобравъ до купы свои горды да й потягнувъ зъ ними ажъ на Волгу рѣку. Але вже нікому не було свободы на Вкраинѣ: увесь людъ, що зостався одъ побоища, плативъ велику дань Батыёвымъ баскакамъ. Тяжко було жити въ неволѣ подъ кормыгою безбожныхъ бусурманъ, але жизнь красча одъ смерти, а рodна земля мила и подъ попеломъ пожарищъ, и подъ кровавыми руинами, и подъ кормыгою поганого люду.

Скоро безбожный Батый рушивъ зъ Украины,
Заразъ почавъ сходиться росполоханый людъ изъ чужины
Збирались сердечныи на пожарища, якъ розкиданыи мурашки до своеи купы,
Тяжко, тяжко вздыхали,
Горкими слёзами руины й пепелища обливали,
До Бога милосердного щирыи молитвы посылали,
Безбожного Батыя денно й нoчно проклинали.
А потомъ знову давай вытоптаныи коньми поля орати,
Хатины будовати,
Розруйнованыи Божіи церквы муровати,
Да й стали жить пополамъ зъ бѣдою,
Ладючи то сякъ, то такъ зъ поганою Татарвою.

Одначе не ввесь той людъ додому вертався,
Що зъ великого перестраху татарського Богъ знае де попинявся:
Багацько й князьковъ, и бояръ, и всякихъ пановъ,

Не хотячи тяжкои неволû татарськои терпѣти,
Позоставались то въ Литвѣ, то въ Прусахъ, то по другихъ
земляхъ жити.
Але потôмъ стали дуже по своêй рôднôй Украинѣ тосковати
И, не хотячи на чужинѣ помирати,
Почали литовського князя Гедымина благати,
Щобъ вôнъ древнюю и преславную землю христіянськую
Вызволивъ зъ-пôдъ кормыги татарськои.
„Ой князю, кажуть, князю Гедымине!
„Багацько ты земель и крѣпкихъ городôвъ звоёвавъ,
„Багацько собѣ славы й чести доставъ;
„Але не було бъ тобѣ луччои славы, не було бъ тобѣ высчои
чести,
„Якъ бы тобѣ Бôгъ допомôгъ древнюю и преславную русь-
кую землю Вкраину
„Зъ-пôдъ кормыги татарськои слобонити
„И до свого силного княжества Литовського прилучити“.

Послухавъ князь Гедыминъ, пораховавъ розумною головою,
И заразъ звелѣвъ у сурмы сурмити,
Вôйсько збирати, возы й уюки риштовати,
Въ походъ выступати.

Отъ же йдуть вони не день, не два, не три й не чотыри,
Густа курява встае понадъ головою,
И зустрѣлись надъ Ирпенью рѣкою зъ поганою Татарвою.
Стали битись тяжко, ажъ земля стугонала.
Рѣчка Ирпень гула мѣжъ крутыми берегами,
И саміи дерева одъ жалости до землѣ приклонялись.
А въ Татарвы багацько було й христіянського люду,
Неволею узброеного супротивъ Гедымина.
Отъ, наши й крикнули:
„Эй, братцû, кажуть, братцû!
„Охота жъ вамъ дорогу намъ заступати,
„Погану Татарву собою пôдпирати!
„Мы зъ Литвинами йдемо не для того,
„Щобъ православныи церквы руйновати,

„Або ваше добро грабовати;
„А хочемо мы, братцû, погану Татарву зъ землѣ христіянсь-
кои прогнати,
„Тяжке ярмо зъ вашои шіи зложити,
„Волю й свободу люду Божому православному дати“.

Отожъ, скоро почули наши таке слово,
Заразъ покинули погану Татарву собою пôдпирати,
А стали ёё кругомъ оступати,
Своимъ рôднымъ братьямъ, православнымъ христіянамъ,
И Литвинамъ помочи додавати,
А Татаръ ворогôвъ въ пень рубати.
Тогдѣ й сталась велика викторія надъ Татарами при рѣчцѣ
Ирпêнѣ,
Тогдѣ й сталась велика радость по всêй Украинѣ.

Заразъ до Кіева зъ Гедыминомъ княземъ рушали,
У святую Софію вступали,
Боговû молились,
Спасителю христились
Поклоны до землѣ клали.
А потôмъ ключѣ одъ казны й одъ клейнодôвъ князю Геды-
мину оддавали,
Порядокъ и росправу поставити на Вкраинѣ прохали.
То великій князь литовській Гедыминъ мудрою головою
пораховавъ,
Ключѣ одъ казны й одъ клейнодôвъ бравъ,
Казну й клейноды одмыкавъ,
Золоту гривню на цепу й палицю судову выймавъ,
Миндога, князя Голшанського, до себе пôдзывавъ,
Словами промовлявъ:
„Отъ же тобѣ, Миндоже, гривня золота
„И палиця судовая зъ сребра.
„Будь ты княземъ и господиномъ надъ всіею Вкраиною,
„Будь моимъ намѣстникомъ въ преславнôмъ градѣ Кіевѣ,
„Порядокъ, судъ и росправу удержуй,
„Вѣру христіянську шануй.

„И вже, каже, нехай зъ сёго часу на вѣки вѣчныи
„Народъ Украинській буде пôдъ одною державою зъ народомъ Литовскимъ,
„Якъ рôвныи зъ рôвными
„И вôльныи зъ вôльними“.

Такъ и сталось.
„Дай же, Боже, люде промовляли,
„Пôсля сёго великого дѣла счасливо проживати,
„Бусурманъ воёвати,
„Славы й чести народу Вкраинському достати!“

Дума друга.

Украина була за одно зъ Литвою шѣстьдесятъ-шѣсть годъ, ажъ поки литовській князь Ягайло зробивсь королемъ польскимъ и прилучивъ свою землю Литовськую до Полщи. Оттогдѣ-то й мы пристали разомъ зъ Литвинами до Полякôвъ, все таки, *якъ рôвныи до рôвныхъ и вôльныи до вôльныхъ.* Тогдѣ въ Полщѣ, въ Литвѣ й на Вкраинѣ поставлено було, замѣсь князѣвъ, по гетману: одинъ звавсь *корôннымъ,* другій *литôвськимъ,* а вкраинській гетманъ звався *руськимъ.* И первый гетманъ на Вкраинѣ бувъ *Предиславъ Лянцкоронській.* Сей Предиславъ, узявши по веснѣ невеселу вѣстку, заразъ пославъ по свого найстаршого рейментара Остапа Дашковича:

„Эй, каже, друже Остапе!
„Звели осауламъ вôйсько въ походъ выкликати,
„Бо вже не даромъ летятъ одъ Чорного моря птицû
„И выють по балкахъ и байракахъ вовки да лисицû:
„Пôднявся на насъ Турчинъ зъ Татарвою,
„Выступили въ поле незлѣчоною ордою“.

То голѣнный Остапъ Дашковичъ тее зачувае,
Вôйсько збирать заразъ посылае.
Оттогдѣ вже по городахъ не музыки выгравали,

Осаулы вôйськовыи по вулицяхъ пробѣгали,
На винники, на лазники, на броварники гукали:
„Вы, грубники, вы, лазники, вы, винники, вы, броварники!
„Годѣ вамъ по винницяхъ горѣлокъ курити,
„По броварняхъ пивъ варити,
„По лазняхъ лазень топити,
„Товстымъ видомъ мухъ годовати,
„Сажи вытирати!
„Ходѣмъ зъ нами Туркôвъ, Татаръ воёвати“!

То народъ Божій тее зачувае,
Усякъ свое дѣло покидае,
Усякъ худобы половину збувае,
Шаблю булатную
Пищаль семипядную,
Доброго коня набувае,
Ради вѣры христіянськои,
Ради славы козацькои,
Въ походъ зъ гетманомъ Предиславомъ
И хоробрымъ лиментаромъ Остапомъ,
Выступае.

Отъ же йдуть вони не день, не два, не три й не чотыри;
Бачать, птаство хижее понадъ головами въ нихъ кружае;
Чують, звѣрье позаду й побокахъ квилить-проквиляе,
До побоища смертного козакôвъ провожае,
Здобычъ велику собѣ чуе,
День и нôчъ свого визку й завыванья не уймуе.

Ажъ ось, земля стугонить,
Курява въ степу высче хмары стоить,
Бусурманське вôйсько ся зближае,
Кôнськимъ ржаньемъ, людськимъ крикомъ у уши козакамъ ударяе,
Не одному й жаху завдавае.

Тогдѣ гетманъ Предиславъ
И хоробрый лиментаръ Остапъ
Напередъ усѣхъ выѣзжають,
Шаблями блискають,
Боговû молитвы посылають,
Хресты покладають,
А потôмъ усе вôйсько на двѣ части роздѣляють,
Кôннее супротивъ непріятеля одряжають,
А пѣшее на засадѣ въ байракахъ и чагарнякахъ зоставляють.
„Держись же ты, друже Остапе, каже гетманъ, у засадѣ,
„А я пôйду бусурманôвъ зустрѣчати,
„Огнемъ да мечемъ ихъ привѣтати,
„Кôнськими копытами зъ грязью топтати.
„Держись, друже Остапе, не выходь зъ байракôвъ,
„Хочъ якій буде крикъ, хочъ якій буде грôмъ.
„Бôгъ намъ давъ и силу въ руки й одвагу въ серце,
„Може зъ насъ одинъ супротивъ десяти бусурманôвъ стати,
„Славы козацькои доказати.
„А якъ стануть уже невѣрныи насъ одолѣвати,
„До байракôвъ притискати,
„Якъ стане крикъ нашъ орлôвъ пôдъ небесами за хмары заганяти,
„Вовкôвъ сѣроманцêвъ лякати,
„Въ болота й камышѣ проганяти,
„Якъ стане кровъ христіянська байраки затопляти:
„Въ той часъ прошу тебе, друже,
„Яко мога швидче байраками ззаду поганыхъ бусурманъ забѣгати
„Разомъ на нихъ зъ самопалôвъ гукати,
„Мôцно списами напирати,
„Шаблями булатными головы невѣрныи стинати".

Такъ и сталось.
Помчались козаки, мовъ буйный вѣтеръ, знявшись зъ поля,
Погнавъ велику ниву красноверхого маку.
Сидитъ хоробрый Остапъ Дашковичъ на засадѣ въ байраку.

Тяжко серце ные-поныває,
Душа за козаками въ степы уганяе,
Боговû любезнû головы козацьки поручае.

Ажъ ось, степы гудуть,
Гарматы й самопалы ревуть,
Крикъ и громъ до небесъ уставае,
Орлôвъ ширококрылыхъ за хмары заганяе,
Вовки сѣромавцû зъ ляку по болотахъ, по камышахъ утѣкають,
Невѣрныи козакôвъ до байракôвъ притискають,
Кровью христіянською байраки наповняють.

Оттогдѣ вже пѣшіи козаки не люльки по-пôдъ кущами курили,
Самопали да ладовницû рядили,
Байраками позадъ бусурманъ забѣгали,
Разомъ на нихъ зъ самопалôвъ гукали,
Мôцно списами напирали,
Шаблями булатными головы невѣрныи стинали,
Озирнутись не давали,
Тяжко, тяжко розбивали;
Чотырохъ тôлько зоставляли:
Двоихъ у Царпградъ до султана турецького зъ веселою вѣсткою посылали;
Двоихъ до короля польского зъ козаками выправляли.

Тогдѣ гетманъ Предиславъ
И хоробрый лиментаръ Остапъ
По горахъ трупу верхи розъѣзжають,
Кругомъ себе поглядають,
Одинъ одного не пôзнають,
Бо дымомъ мушкетнымъ закурились,
Кровью невѣрною покрылись.

Оттакъ-то наши колись воёвали,
У Татаръ землû стародавнû вкраинськи по-надъ устьемъ Днѣпра одбивали,

Добычу свою побравши, додому вертались,
Богов҃ молились,
Спасителю христились,
Добромъ дѣлились.

Дума третя.

Забравши гетманъ Предиславъ
По-надъ устьемъ Днѣпра у Татаръ
Стародавнѝ вкраинськіи землѝ,
И каже Остапу Дашковичу:
„Що жъ теперъ, друже Остапе, будемо чинити?
„Якъ намъ сіи землѝ въ своѣй властѝ сохранити?
„Щобъ часомъ Турки й Татаре, знову оправившись, на насъ не напали,
„Сѝхъ предковѣчныхъ земель у насъ не одыбрали"?

—„Не турбуйся, батьку, каже Остапъ:
„Звели тôлько мêнѣ козакôвъ зо жменю пôдъ свою хоругвъ зобрати,
„То вже я знатиму, якъ сіи землѝ одъ Туркôвъ и Татаръ обороняти".

И заразъ звелѣвъ у сурмы сурмити, вôйсько скликати,
До громады собирати.
А самъ посередъ громады выхожае,
На всѣ стороны вклоняе,
До козакôвъ промовляе:
„Позвольте, панове молодцѣ, велику рѣчъ сказати,
„Славне во вѣки вѣчныи дѣло роспочати!
„Бôгъ милосердный намъ помôгъ
„У бусурманôвъ предковѣчнѝ наши землѝ одбити,
„Треба жъ теперъ намъ ихъ добре боронити,
„Щобъ часомъ зневаги славѣ козацькôй не вчинити.
„А коли хочете, панове, не тôлько ихъ ворогамъ не попустити,

„А ще й усе христіянство собою, якъ стѣною, одъ невѣрныхъ заслонити,
„Свѣтлую славу на землѣ, вѣчнее царство на небесахъ заслужити:
„Треба намъ велике й неслыханне дѣло зробити,
„Треба намъ передъ самимъ носомъ у Туркôвъ и Татаръ,
„За порогами на днѣпровськихъ островахъ, Сѣчъ збудовати,
„Страхъ и боязнь усяку занехати,
„Души свои Господу Богу поручити,
„Туркôвъ и Татаръ безустанне бити,
„Славы козацькои доказати.
„Хто зъ васъ, панове молодцѣ, якій-небудь великій грѣхъ учинивъ
„И попу на сповѣдѝ не объявивъ;
„Хто зъ васъ коли-небудь противъ Бога погрѣшивъ,
„Або отца й неньку прогнѣвивъ:
„Нехай теперъ напередъ лавы выступае,
„Битись безустанне зъ невѣрными присягае,
„Щобъ праведный Господь на полѣ й на морѣ ёго розсудивъ,
„Душу ёго одъ тяжкихъ грѣхôвъ слобонивъ".

То козаки, скоро тее зачували,
Заразъ де-якіи напередъ лавы выступали,
Битись безустанне зъ невѣрными присягали,
Хресты покладали.

Тогдѣ хоробрый Остапъ Дашковичъ великую радôсть мае,
Козакôвъ оглядае:
Въ кого нема доброи рушницѝ, рушницею награждае;
Въ кого нема доброго коня, конемъ надѣляе,
Зъ козаками возы риштуе,
Гарматы й кулѝ готуе,
Въ походъ выступае.

А гетманъ Предиславъ, на тее споглядаючи,
Хочь серцемъ и звеселився,

Що такій преславный походъ на невѣрныхъ
Зъ найодважнѣйшихъ лыцарей зложився:
Але жаль-туга велика ёго обнимае,
Що вѣрный пріятель ёго Остапъ на вѣки, може, ёго покидае.
Гôркими слёзами вмывся,
На булаву гетманськую похилився,
Таки слова промовляе:
„Дай же, братцû, вамъ, Боже, счласливо воёвати,
„Туркôвъ, Татаръ бити,
„Вѣру христіянську боронити,
„Славу козяцькую на ввесь свѣтъ розсылати!
„Прощай, друже Остапе!
„Много лѣтъ земля стоить,
„А ще нû разу не видала,
„Щобъ чоловѣковû така велика да одважна дума,
„Якъ тобѣ оце, на душу зпала!
„Жаль мене великій по тобѣ, друже, обнимае,
„Але козацьке мое серце зъ сеи радости й той жаль забувае,
„Одмыкайте жъ, клюшники, мурованыи лёхи,
„Знахожайте старосвѣтськи вина и меды;
„Нехай козацтво въ волю погуляе,
„Сёго великого дня по вѣкъ не забувае“!

И заразъ клюшники важкими ключами старосвѣтськіи лёхи одмыкають,
Бочки зъ винами да зъ медами достають,
Козакамъ ковши да чарки роздають,
Усѣхъ угощають.
А гетманъ Предиславъ свого вѣрного пріятеля Остапа поручъ себе сажае,
Въ золотыи кубки вина наливае,
На прощанье угощае.
А тутъ кругомъ сурмы сурмили, на бандурахъ выгравали,
Зъ самопалôвъ да зъ гарматъ грёмали,
Солодкимъ медомъ да солодкимъ виномъ кубки исповняли,
Козаки козакôвъ угощали.

А потôмъ одинъ зъ однимъ прощались,
На кони сядились,
Въ походъ выступали.

Отъ же й пôшли козаки по-надъ Днѣпромъ,
Прямо простуючи за пороги до острова Хортицû.
А тогдѣ ще всѣ землû одъ Чигрина до самаго Чорного моря
И по сей бôкъ Днѣпра до Азова,
Пустовали,
Густою травою, заввышки въ чоловѣка, заростали;
У травѣ куропатвы й усяки птицû проживали,
Дикіи конû по степу табунами гуляли,
Круторогіи туры блукали,
Бѣлорогіи сугаки скакали,
Да степныи вѣтры одъ моря до моря широко лѣтали.
Тогдѣ хочъ бы сто верстъ за Чигринъ пройшовъ,
Жаднои бъ душѣ христіянськои не знайшовъ;
Тôлько погана Татарва кôньми де-негде по степу вигляла,
По степу вигляла, себе забавляла,
Козака въ степу выглядала,
Щобъ ёго напавши зарубати,
Одежу кармазинну да оксамитну зняти,
Золота въ кишеняхъ пошукати,
Козацького коня орканомъ пôймати,
Чуру малого у неволю взяти.

Оця-то погана Татарва
Й хороброго Остапа Дашковича зъ ёго лыцарями въ степу забачала,
Дивомъ великимъ дивовала,
Думала й гадала:
Куды бъ се козаки въ невеликôй купѣ по-надъ Днѣпромъ простовали?
Якого непріятеля воёвать вони мали?
Але нападать на козакôвъ боялась,
По-за травою ховалась,
Слѣдомъ оддалёкъ, якъ собака вовка, провожала.

А якъ же вбачила, що вони на днѣпровськiй островъ Хортицю прибували,
Ровы на островѣ копали, валы высыпали,
Хвои рубали, засѣки боёвыи складали,
Гострыи палû дубовыи тесали, Сѣчъ будовали,
Гарматами ёё кругомъ риштовали:
Тогдѣ бѣжить у свои авулы, миттю орду скликае,
Зъ крикомъ зъ гамомъ, якъ чорная хмара, пôдъ Сѣчъ пôдступае.

Але козаки зъ гарматъ на ихъ ударяють,
Одъ Хортицû орду одбивають:
А потôмъ зъ самопалами, зъ шаблями да зъ списами,
Кôнно у степъ выступали,
Зъ самопалôвъ на Татарву, усѣ разомъ, густо повѣвали,
Списами мôцно натискали,
По степу Татарву якъ полову розметали,
Коней у нихъ одбивали,
Златосивûми киндяками да оксамитами тороки набивали;
Здобычъ побравши, до Сѣчи верталисъ,
Боговû молились,
Спасителю христились,
Добромъ дѣлились,
Медъ-вино коряками попивали,
На бандурахъ да на кобзахъ выгравали,
Души побитыхъ козакôвъ поминали.

Оттакъ-то, панове, завелась тая людославная Запорозькая Сѣчъ,
Тая козацькая слава,
Що по всёму свѣту дивомъ стала,
Що по всёму свѣту луговымъ гомôномъ рознеслась,
Туреччинѣ да Татарщинѣ добрымъ лихомъ знати далась,
Да й Ляхамъ ворогамъ у знаки вдалась.

Дума четверта.

По гетманѣ Предиславѣ гетмановавъ ще князь *Дмитро Вишневецькiй,* що, одважно воюючи, попався сердечный у руки Туркамъ и въ Цариградѣ люто замученъ. А по его смерти гетмановавъ князь *Остапъ Ружинськiй.* Сей гетманъ луччiй порядокъ въ вôйську козацькому вчинивъ, Орду коло Бѣлгорода розбивъ. А по смерти Остапа Ружинського гетмановавъ *Венжикъ Хмельницякiй,* прапрадѣдъ *Богдана Хмельницького.* Сей Орду пôдъ Заславьемъ тяжко розгромивъ и розôгнавъ, славы немалои козацькому вôйську доставъ. А по ёго смерти выбрали гетманомъ *Ивана Свѣрговського.*

И скоро гарматы заревли,
Сурмы й бубны загули,
Козаки новому гетмановû булаву пôднесли:
Якъ ось, послы зъ Молдавськои землѣ прибувають,
Гетмановû до нôгъ упадають,
Оборонить Молдавiю одъ Туркôвъ благають,
Великiи дары—золотыи кубки, ковшѣ,
Шаблû дорогiи въ даръ ёму предлагають,
Оборонить ихъ одъ Туркôвъ гетмана благають.
То гетманъ Свѣрговськiй Иванъ дары одъ Молдаванъ бере,
Золотыи кубки й ковшѣ полковникамъ своимъ роздае;
Дорогiи шаблû й булаты бере,
Сотникамъ и отаманамъ роздае,
Самъ на коня всѣдае,
Помѣжъ вôйськомъ проѣжжае,
Якъ орелъ сизый помѣжъ хмарами лѣтае,
Велику добычъ собѣ чуе—забачае,
Высоко вгору уганяе,
Силу свою пробуе-повѣряе.
Отъ же й пôшли козаки да на два шляхи,
А на трете на Чорне море.
А що первымъ шляхомъ, то пôшовъ самъ гетманъ Свѣрговськiй,

А другимъ шляхомъ—полковникъ Сава Ганжа,
А третûмъ шляхомъ-водою,
Днѣпровською глыбиною,
То пôшовъ кошовый отаманъ запорозькій Фесько Покотило.
Вôнъ на чайкахъ зъ хоробрыми Запорозьцями выступае,
До устья Цнѣстра й Дуная Чорнымъ моремъ прибувае,
Обое устья човнами своими заступае,
Нû одного судна турецького до Молдавіи Туркамъ на одсѣчъ
не допускае.
А гетманъ Свѣрговській изъ Савою Ганжею до города Сороки прибували,
Туркôвъ пôдъ городомъ великій таборъ знахожали,
Зъ гарматъ на нихъ грêмали,
Зъ самопалôвъ густо повѣвали,
Пашу турецького Кара-Мустафу въ половъ брали,
До короля у Варшаву одсылали.
А потôмъ козаки назадъ уступили,
Золота й срêбла одъ Молдаванъ брати не схотѣли,
Тôлько меды да вина дорогіи въ дяку принимали,
Одинъ одного частовали,
На радощахъ въ Молдавіи ликовали.

А якъ стали козаки до Бесарабіи простовати,
Мимо города Киліи прохожати:
То зустрѣвъ ихъ якійся Ормянинъ лукавый,
Радючи гетмановû до города Киліи зъ вôйськомъ привернути,
Приступомъ ёго добути,
„Бо Турки, каже, великіи клады въ Киліи малымъ вôйськомъ
охраняють,
„Поки козаки до дому вернуться, пôджидають,
„А потôмъ, каже, тыи великіи клады до султана
провадити мають“.

Тогдѣ гетманъ Свѣрговській да й не схаменувся:
Великого промаху давъ,
Ормянину превражому сыну вѣры понявъ,

Зъ вôйськомъ пôдъ Килію, хорошенько не оглядѣвшись,
сунувся.
Ой ще жъ козаки й на валы не ступили,
А вороныи конû пôдъ ними чогось засмутили;
Охъ ище жъ и обѣдня пора не настала,
Якъ пôднялась изъ-пôдъ землѣ полуночна чорвая хмара,
Бочки пороху пôдъ козаками зрывала,
Козакôвъ зъ ихъ гетманомъ высоко въ гору пôднимала,
Довго вертѣвши пôдъ небесами,
По пескахъ, по корчахъ, по бѣлому камêнню роскидала.
И вже тогдѣ й рôдная бъ мати не пôзнала,
Де голова пана Йвана лежала.

А тимъ часомъ Турки зъ-за мурования городського выбѣгали,
На обозъ козацькій вдаряли,
Козакôвъ багацько выстинали,
Багацько й у неволю похватали;
А бôлше то горе, що Кôшку Самôйла въ неволю взяли,
Которого козаки за рôдного батька мали,
Не разъ, не два й за кошового ёго обирали,
Велику надѣю на ёго въ войнѣ покладали.
А потôмъ невѣрныи довго ще по полю нашихъ гнали,
Ажъ поки ночныи туманы козакôвъ кругомъ обгортали
И, якъ орелъ своихъ дѣтокъ, закрывали.

Ой не весело жъ було козакамъ до дому тогдѣ вертатись:
Свого гетмана втерявши, стыдъ и соромъ бувъ передъ людъ
хрищеный показатись.
Тогдѣ-то вже бандурники й кобзарѣ одъ села до села по
Вкраинѣ прохожали,
Поминъ гетмановû Свѣрговському одправляли,
Славныи дѣла ёго люду Божому оповѣдали,
На бандурахъ да на кобзахъ выгравали,
Пѣснû жалôбныи про ёго прокладали:

„Якъ того пана Йвана,
„Що Свѣрговського гетмана,
„Да якъ бусурманы пôймали,
„То голову ёму рубали,
„Ой голову ёму рубали
„Та на бунчукъ вѣшали,
„Да у сурмы выгравали,
„Зъ ёго глумовали.
„А изъ низу хмара стягала,
„Що воронôвъ ключа налѣтала,
„По Вкраинѣ туманы клала,
„А Вкраина сумовала,
„Ой Вкраина сумовала,
„Свого гетмана оплакала.
„Тогдѣ буйнû вѣтры завѣвали:
„—Де жъ вы нашого гетмана сподѣвали?
„Тогдѣ кречеты налѣтали:
„—Де жъ вы нашого гетмана жалковали?
„Тогдѣ орлы загомонѣли:
„—Де жъ вы нашого гетмана схоронили?
„Тогдѣ жайворонки повилися:
„—Де жъ вы зъ нашимъ гетманомъ простилися?
„—У глыбокôй могилѣ
„Биля города, биля Киліи,
„На турецькôй линѣи".

Дума пята.

Не забаромъ пôсля смерти Свѣрговського
Козаки раду въ Чигринѣ собирали,
Усѣхъ сотникôвъ и полковникôвъ изкликали.
Гетманомъ *Богдана Ружного* наставляли.

То не вѣтеръ буйный по степахъ вые-завывае,
То не ханъ татарській на Вкраину вôйсько свое насылае,

Щобъ воно Вкраину, рôдну мати нашу, безневинно плюндровало,
Жôнокъ, да дѣтокъ, да добро наше въ полонъ брало-забирало,
Коней да овець, усю Божую скотину въ свои джерела заганяло,
Козацьки холѣвы розбивало й розоряло:
То голѣнный Богданко усѣхъ козакôвъ у громаду созывае,
Усѣхъ козакôвъ, и служивыхъ, и простыхъ,
И сусѣдôвъ, и пôдсусѣдкôвъ, и хорунжихъ,
И прочихъ иныхъ старшихъ,
Усѣхъ хоробрыхъ сотникôвъ и полковникôвъ у купу зывае, скликае,
До громады собирае,
А самъ посерединѣ выхожае,
Святымъ мѣстамъ три поклоны покладае,
А на чотыри стороны по одному поклону,
Да козакамъ одинъ поклонъ,
Да ще сотникамъ да полковникамъ одинъ поклонъ;
До Бога молитву читае,
А до козакôвъ до всіеи громады такъ промовляе:
„То не вѣтеръ буйный по степахъ вые-завывае,
„То не ханъ татарській на Вкраину вôйсько свое насылае,
„Щобъ воно Вкраину, рôдну мати нашу, плюндровало,
„Жôнокъ, да дѣтокъ, да добро наше въ полонъ брало-забирало,
„Коней да овець, усю Божую скотину въ свои джерела заганяло,
„Козацьки холѣвы розбивало й розоряло:
„То король Полщи намъ и вамъ подарокъ высылае,
„Великій даръ дарує,
„Насъ и васъ шануючи й поважаючи.
„Хоче вôнъ, щобъ вы, братцû, хоробрыи козаки товариши,
„За ёго, короля Полщи, Бога молили,
„Да ёму, королю Полщи, якъ Боговû, що живе высоко на небѣ,

„По вѣрѣ й по правдѣ служили:
„Ляховъ бы не били,
„А зъ ними якъ зъ рôдными братами жили,
На Москалêвъ бы нападали,
„Татарôвъ бы побивали й воëвали.
„А за сее вашому гетмановû,
„Голêнному Богданковû
„Да й вамъ въ нимъ великій даръ дарує;
„А той великій подарокъ-даръ: булава золота,
„Да хоругва зъ срêбла,
„Да бунчукъ зъ жеребця.
„Да ще той король Полщи пише-приписує:
„„Хай, ка, твои козаки товариши служать мêнѣ вѣрою й правдою,
„„Якъ великому тому Боговû, що живе высоко на небѣ.
„„А якъ не будуть служить мêнѣ вѣрою й правдою,
„„То я имъ тогдѣ другій подарокъ подарую,
„„Хоробою ихъ порадую,
„„Хоробою тяжкою да важкою"".

А козаки тее зачували,
До свого отамана промовляли:
„Оце жъ намъ король Полщи великій подарокъ-даръ дарує,
„А не послужимъ мы ёму вѣрою й правдою,
„То й хоробою, бачъ, якоюсь насъ порадує.
„Якою жъ то хоробою?
„Чи не слободою?
„Да якъ бы вже отою хоробою, що слободою,
„То всѣмъ намъ товаришамъ козакамъ
„Иншихъ дарôвъ и не треба;
„Служили бъ мы ёму, королю Полщи, по вѣрѣ й по правдѣ,
„Якъ тому Боговû, що живе высоко на небѣ,
„Ляхôвъ бы не били,
„И зъ ними якъ зъ рôдными братами жили,
„На Москалêвъ бы нападали,
„Татарву бы воëвали,

„И во вѣки вѣчныи
„Не зломъ, а добромъ да молитвою
„Свого пана великого,
„Короля Полщи именитого,
„Якъ батька шановали".
Оце казавши, да й замовчали.
Тогдѣ гетманъ голêнный Богданко
До писаря свого
Хомы Безродного
Да до курêнныхъ прохаючи пôдступае,
И одного й другого барзо выпытує-сповѣдує,
Те й друге такъ и такъ выкладує,
Походъ пôдъ Турка козакамъ обѣщує
Да велику здобыченьку на походѣ великому.

Такъ и такъ козаки громаду свою розкладали,
Велику пораду мали,
У походъ выступали:
Козаки Запорозькіи зъ кошовымъ своимъ Нечаемъ
Чорнымъ моремъ пôдъ татарскій городъ Кефу пôдпливали
Козаки гетманськіи зъ гетманомъ Богданкомъ
Румомъ туды жъ черезъ Перекопъ простовали,
Коло самои линѣи Перекопськои татарську велику орду розбивали,
Мовъ баба буряки, рубали,
Мовъ молотникъ у клунѣ цѣпомъ солому, розметали,
До города Кефы прибували,
Той городъ плюндровали,
Бѣдныхъ невольникôвъ изъ неволû вызволяли.
А якъ стали до Бакчисарая й Козлова козаки ся зближати,
Стали ихъ послы одъ хана перейматн,
Гетмановû до нôгъ упадати,
Купы червонцѣвъ передъ нимъ насыпати.
То голêнный Богданко й кошовый Нечай
Жовтыми чобôтьми тіи купы червонцôвъ розгортали й розкидали,

Козакамъ на тютюнъ оддавали,
Сами примирье зъ крымськимъ ханомъ приймали,
Весело до дому зъ славою великою повертали,
Мимо города Килiи прохожали,
На городъ ударяли,
Городъ до остатку руйновали,
Усѣхъ Туркôвъ и Ормянъ выстинали,
Поминки гетмановû Свѣрговському справляли.

Да за того жъ короля Степана
Ще разъ козаки за вѣру христiянську въ походъ выступали,
Мимо самого Перекопа на Турка, черезъ Черкеськую землю,
простовали,
Турка рубали й плюндровали,
Добычу велику въ ёго одбивали,
Да тутъ же й гетмана свого пôдъ горою, пôдъ густою ро-
китою знахожали,
Глыбоку могилу копали,
На могилѣ курганъ насыпали,
Биля кургана-могилы коня турецького гетманського зо-
ставляли,
Похоронъ гетмановû Богданковû правили-одправляли.
Тутъ ёму й по вѣкъ лежати!
Добычу свою побравши, до дому вертались,
Боговû молились,
Спасителю христились,
Добромъ дѣлились.

Дума шеста.

Не довго Богданко гетмановавъ,
Милосердному Богу душу оддавъ.
Тогдѣ козаки по ёму якъ по рôдному батьковû сумовали,
Раду собирали,
Ивана Серпягу, що звався й *Пôдковою*, гетманомъ наста-
новляли,

И зараз зъ нимъ, сѣвши въ човны,
На Чорнее море заодно зъ Запорозцями выступали,
Далеко Чорнымъ моремъ гуляли,
На Турецьку землю простовали.

А по Чорному по глыбокому моречку,
Да по широкому да по далекому Дунаечку
Злая буря выхожае-выступае,
Козакôвъ до землѣ до чуждои провожае,
А изъ низу буйный вѣтеръ вѣе-повѣвае,
А по Чорному моречку супротивна филя вставае,
Да по Чорному морю вовкомъ-сѣроманцемъ лае й гукае.

Збиралися козаки товариши, всѣ хоробрыи Запорозцû,
Про тую бурю мирковати,
Тихои погодоньки по-надъ синûмъ моремъ-Дунаемъ пô-
жидати,
А злая буря все бôлшъ выступала
Да й нû трошки по Чорному морю глыбокому,
По Дунаечку далекому да широкому,
Тая буря не внимала,
А все злѣйшъ громомъ по небу тарахтала,
А блискавка мѣжъ скалами лыскала.

Оттогдѣ гетманъ Ивасенько Серпяга
Козакôвъ товаришôвъ до себе пôдзывае,
До казакôвъ товаришôвъ такъ и такъ промовляе:
„Ой вы, панове, рôдныи мои братцû,
„Хоробрыи мои товариши, козаки Запорозцû!
„Слухомъ нûколи не слухано
„И видомъ нûколи не видано,
„Щобъ такая буря злая
„На козакôвъ такъ мôцно выступала й уставала,
„Щобъ такимъ громомъ-блискавкою тарахтала й лыскала,
„Да щобъ вы, панове товариши, ось такъ довго-довгенько
стояли,
„Тихои погодоньки биля моря-Дунан пôджидали“.

А козаки тее зачували
Да й усѣ замовчали.

„Коли жъ мы тои бусурманщины лякалися?
Каже знову гетманъ:
„Коли жъ таки мы вôдъ неи де-небудь ховалися?
„А теперечка не то бусурманщины, але й бури злякалися,
„Тихои погодоньки пôджидаючи,
„Да на злую й лихую бурю жалуючи,
„Зо всѣмъ надôрвалися". -

А козаки тее зачували
Да й усѣ мовчки замовчали,
Барзо, барзо раховали,
Нûчого не промовляли,
Одинъ на одного споглядали,
Въ походъ выступали.

Оце жъ идуть вони не день, не два, не три й не чотыри.
А злая буря лихая по Чорному морочку,
Да по далекому Дунаечку
Барзо унимала,
Да й супротивная филя въ свои домовины, въ ковбанюги забѣгала,
Да тамъ и пропадала.
А козаки Боговû молитвы посылали,
По три поклоны покладали,
Вôдпочинье мали.

А потôмъ всѣ козаки въ походъ выступали,
Изъ своимъ хоробрымъ гетманомъ,
Серпягою Йваномъ,
Тяжко нехриста розбивали,
Думали й гадали,
Да й пôдъ городомъ Керманомъ
Изъ бусурманськимъ салтаномъ
Примирье мали:
У ёго всю худобу вôднимали,

Усѣхъ Татаръ-буряковъ розбивали,
Тихою погодонькою,
Зъ гарною добыченькою
До дому привертали.

А на другій рôкъ зъ тимъ же гетманомъ,
Козаки въ Волощину ходили
Господаря волоського Петра въ Турецьку землю прогнали,
А свого гетмана,
Серпягу Йвана
Господаремъ надъ Волохами настановили.
Але Турокъ листы до короля до Степана засылавъ,
Голову Серпяжину выдать прохавъ;
А якъ не выдасть, то вôйськомъ вдарити на Полщу стращавъ,
Да й Волохамъ зъ Цариграда не ласково бунчукомъ махавъ.

То Ляхи зъ Волохами великій страхъ собѣ мали,
Пана Серпягу до города Львова на бенкетъ лестно закликали,
Виномъ да медомъ частовали,
Голову ёму одрубали,
До султана турецького посылали.
А козаки, тѣло ёго взявши,
У Каневъ привêзши,
Чесно поховали.

Дума сема.

Отожъ скоро пронеслась чутка по Вкраинѣ,
Що гетмана Серпягу Ляхи вже згубили:
Заразъ козацтво зъ старшиною до Чигрина прибувало,
Гетманомъ *Якова Жаха*, Серпягового друга, настановляло,
На Волоховъ выступало.

А Волохи того не ждуть не гадають,
Медъ-вино зъ Турками въ Букарестѣ попиваютъ.

Ажъ ось козаки пôдъ муры городськіи прибувають,
Зъ гарматъ гукають,
Муры розбивають,
У городъ ухожають,
Зъ самопалôвъ густо повѣвають,
Усѣхъ Туркôвъ и Волохôвъ якъ пухъ розметають.
А потôмъ самыхъ главныхъ пузанôвъ, що выдали на смерть Серпягу, половили,
Середъ мѣста повѣшали, надпись надъ ними прибили:
„Оттакъ зрадцû й вѣроломцû пропадають,
Що правды й одваги въ серцѣ не мають,
„Свого батька ради страху турецького погубляють".

А потôмъ скарбы великіи въ Волощинѣ забирали,
До дому весело повертали.

Ой не вспѣли жъ козаченьки добро подѣлити,
Якъ подôйшли суровыи одъ короля Степана листы.
Ой не вспѣли жъ козаченьки на радощахъ погуляти,
Якъ ставъ король Степанъ Жаха на судъ за Волохôвъ звати.
Але Жахъ добре догадавсь,
У Каневськôмъ монастырѣ пôдъ чôрною рясою сховавсь,
Королевû въ руки доброволне не оддавсь;
Але вже сердега й одъ булавы гетманськои одцуравсь,
Зъ свѣтомъ на вѣки попрощавсь,
Боговû единому служити почавъ,
Щобъ милосердный Бôгъ грѣшную душу ёго въ царство небесное принявъ.

Оттогдѣ вже козаки раду собирали,
Нового собѣ гетмана зъ полковникôвъ *Семена Скалозуба* выбирали.
То гетманъ Скалозубъ, бажаючи дуже Турка за Серпягу й Жаха покарати,
Зачавъ до обозу козакôвъ великую силу стягати;
А потôмъ сѣвши на запорозькіи чайки,
Днѣпромъ на Чорнее море до острова Тендрова выплывавъ,

На островѣ Тендровѣ одпочинокъ мавъ,
Козакôвъ пôдъ города турецькіи приморськіи на розглядини посылавъ.

Отъ у той-то часъ, панове, изъ города зъ Трапезонта выступала галера,
Трома цвѣтами процвѣтана-малёвана:
Ой первымъ цвѣтомъ процвѣтана—
Златосинûми киндяками побивана,
А другимъ цвѣтомъ процвѣтана—
Гарматами арештована,
Третûмъ цвѣтомъ процвѣтана
Турецькою бѣлою габою покровена.
Ой у тôй галерѣ Алханъ-паша, трапезонське княжа, гуляе,
Маеть собѣ избранного люду: сѣмсотъ Туркôвъ, янычаръ штыреста
Да бѣдного невольника пôвчварта-ста
Безъ старшины вôйськовои.
Первый старшій мѣжъ ними пробуваеть Кôшка Самôйло, панъ кошовый,
Другій Марко Рудый, судья вôйськовый,
Третій Мейсій Грачъ,
Вôйськовый трубачъ,
Четвертый Ляхъ Бутурлакъ; клюшникъ галерській,
Сотникъ переяславській,
Недовѣрокъ христіянській,
Що бувъ три годы въ неволѣ,
Десять лѣтъ якъ ставъ по волѣ,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства несчастного.

Отъ у тôй-то галерѣ вони одъ пристанû далеко одъѣжжали,
Чорнымъ моремъ далеко гуляли,
Противъ города Кефы великій да довгій одпочинокъ мали.
Ой представиться жъ Алкану-пашѣ сонъ дивенъ, барзо дивенъ, на прочудо

То Алканъ-паша
Трапезонське княжа,
На Турковъ-янычаръ, на бѣдныхъ неволниковъ покликае:
„Турки, каже, Турки-янычаре и вы, бѣдныи неволники!
„Который бы мôгъ Турчинъ-янычаръ сей сонъ одгадати,
„Могъ бы ёму три грады турецькіи даровати,
„А который бы мôгъ бѣдный неволникъ одгадати,
„Могъ бы ёму листы вызволенû писати,
„Щобъ не мôгъ нûгде нû хто зачепати“.

Сее Турки зачували
Нûчого не сказали;
Бѣдныи неволники хочь добре знали,
Собѣ промовчали.
Тôлько обôзветься мѣжъ Турковъ Ляхъ Бутурлакъ,
Клюшникъ галерськiй, сотникъ переяславськiй,
Недовѣрокъ христiянськiй:
„Якъ же, каже, пашо, твôй сонъ одгадати,
„Що ты не хочешъ намъ повѣдати“?

—„Такiй мѣнѣ, небожата, сонъ приснився,
„Що бодай нûколи не явився!
„Видиться, моя галера цвѣтована-малёвана
„Стала вся ободрана, на пожаръ спускана;
„Видиться, мои Турки-янычаре стали всѣ въ пень порубаны;
„А видиться, мои неволники, которыи були въ неволѣ,
„То всѣ стали по волѣ;
„Видиться, мене отаманъ Кôшка на три части розтявъ,
„У Чорнее море пометавъ“.

То Ляхъ Бутурлакъ тее зачувае,
Словами промовляе:
„Алканъ-пашо, трапезонське княжа,
„Молодее паня!
„Сей тобѣ сонъ не буде нûмало зачепати,
„Скажи тôлько мѣнѣ лучче бѣдного неволника доглядати,
„Зъ ряду до ряду сажати.

„По два, по три кайданы на руки й на ноги набивати,
„Зъ ряду до ряду сажати,
„Червонои таволги по два дубця брати,
„По шiяхъ затинати,
„Кровъ христiянську на землю проливати“.

То якъ скоро тее Турки зачували,
Одъ пристанû галеру ще далше одпускали,
Бѣдныи неволники до опачинъ руками прiймали,
Щироглыбокои морськои воды доставали.
То якъ скоро тее зачували,
Одъ пристанû галеру ще далше одпускали,
До города Козлова, до дѣвки Санджаковны на валёты поспѣшали.

То дѣвка Санджаковна на встрѣчу выхожала,
Алкана-пашу въ городъ Козловъ зо всѣмъ вôйськомъ затягала,
Алкана за бѣлу руку брала,
У свѣтлицû-камяницû зазывала,
За бѣлу скамью сажала,
Дорогими напитками напоьала,
А вôйсько середъ рынку сажала,
Медомъ-горѣлкою вгощала,
То Алканъ-паша,
Трапезонське княжа,
Не дуже дорогiи напитки вживае,
Якъ до галеры двоихъ Турчиновъ на пôдслухи посылае,
Щобъ не мôгъ Бутурлакъ Кôшку Самôйла одмыкати,
Поручъ себе сажати.

Отъ, якъ тiи два Турчина до галеры прибували,
То Кôшка Самôйло, отаманъ запорозькiй, словами промовляе:
„Ой Ляше Бутурлаче, брате старесенькiй!
„Колись и ты бувъ у такôй неволѣ, якъ мы теперя.
„Добро намъ учини,
„Хочъ насъ старшину одомкни.

Нехай бы й мы въ городѣ погуляли
„Панське весѣлье знали“.

А Ляхъ Бутурлакъ: „Ой Кôшко Самôйлу, отамане запорозькій,
„Батьку козацькій!
„Добро вчини,
„Вѣру христіянську пôдъ ноги пôдтопчи,
„Хрестъ на собѣ поламни.
„А якъ будешь вѣру христіянську пôдъ ноги топтати,
„Будешь у нашого пана молодого за рôдного пана пробувати“.

То Кôшка Самôйло тее зачувавъ,
До ёго промовлявъ:
„Ой Ляше Бутурлаче, недовѣрку христіянській!
„Бодай же ты того не дождавъ,
„Щобъ я вѣру христіянську пôдъ ноги топтавъ!
„Хочъ буду до смерти бѣду да неволю пріймати,
„А буду вѣру христіянську й славу козацьку по вѣкъ шановати:
„Ваша вѣра погана,
„Земля проклята“!

Скоро Ляхъ Бутурлакъ тее зачуває,
Кôшку Самôйла въ щоку затинає:
„Ой, каже, Кôшко Самôйлу, отамане запорозькій!
„Будешь ты мене въ вѣрѣ христіянськôй укоряти,
„Буду тебе паче всѣхъ невольникôвъ доглядати,
„Старыи й новыи кайданы направляти,
„Ланцюгами впоперекъ втрое буду брати“!

То якъ скоро тіи два Турчина тее зачували,
До Алкана-паши прибували:
„Алканъ-пашо, трапезонське княжа!
„Безпечне гуляй:
„Доброго й вѣрного ключника маешъ:
„Кôшку Самôйла въ щоку затинає,
„Въ турецьку вѣру ввертає“.

То Алканъ-паша, трапезонське княжа, великую радôсть мал
Пополамъ дорогіи напитки роздѣляло:
Половину на галеру одсылало,
Половину зъ дѣвкою Санджакôвною вживало.

Ставъ Алканъ-паша дорогіи напитки пити-пôдпивати,
Стали умыслы козацьку голову ключника розбивати:
„Господи! е въ мене що й спити и сходити,
„Тôлько нѣ зъ кимъ объ вѣрѣ христіянськôй поговорити“
До Кôшки Самôйла прибуває
Поручъ себе сажає
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубка въ руки наливає.
То Самôйло Кôшка по два, по три кубка въ руки бравъ,
То въ рукава, то въ пазуху скрôзь третю хустку додолу пускавъ.
А Ляхъ Бутурлакъ по единому выпивавъ,
Да такъ напився,
Що зъ ногъ звалився.
Тогдѣ Кôшка Самôйло Ляха Бутурлака на лôжку якъ дитину спати клавъ,
Самъ восемдесятъ чотыри ключѣ зъ-пôдъ головъ выймавъ,
На пяти чоловѣкъ по ключу роздававъ:
„Козаки панове! Добре майте,
„Одинъ одного одмыкайте,
„Але кайданôвъ изъ рукъ и зъ ногъ не скидайте,
„Полуночнои годины дожидайте“.
Тогдѣ козаки одинъ одного одмыкали,
Кайданôвъ изъ рукъ и зъ нôгъ не скидали,
Полуночнои годины дожидали,
А Кôшка Самôйло чогось одгадавъ,
За бѣдного невольника ланцюгами втрое себе принявъ,
Полуночнои годины дожидавъ.
Стала полуночна година наступати,
Ставъ Алканъ-паша зъ вôйськомъ до галеры прибувати.
То до галеры прибувавъ,

Словами промовлявъ:
„Вы, Турки-янычаре, помаленьку ячѣте,
„Мого вѣрного клюшника не збудѣте,
„Сами жъ добре помѣжъ рядами прохожайте,
„Всякого чоловѣка оглядайте,
„Бо вôнъ теперь пôдгулявъ,
„Щобъ кому пôльги не давъ".

То Турки-янычаре свѣчи въ руки брали,
Помѣжъ рядами прохожали,
Всякого чоловѣка оглядали.
Бôгъ помôгъ, за замокъ руками не приймали:
„Алканъ-пашо, безпечне почивай:
„Доброго й вѣрного клюшника маешъ:
„Вôнъ бѣдного неволника зъ ряду до ряду посажавъ,
„По два, по три старыи кайданы й новыи посправлявъ,
„Кôшку Самôйла лапцюгами втрое принявъ".

Тогдѣ Турки-янычаре въ галеру вхожали,
Безпечне спати полягали,
А которыи хмельныи були, на сонъ знемогали,
Коло пристанû Козловськои спати полягали.
А Кôшка Самôйло полуночнои годины дождавъ,
Самъ мѣжъ козакôвъ уставъ,
Кайданы изъ рукъ и зъ нôгъ у Чорнее море поскидавъ,
У галеру вхожае,
Козакôвъ пробужае,
Шаблû булатныи на выбôръ выбирае,
До козакôвъ промовляе:
„Вы, панове молодцѣ, кайданами не стучѣте,
„Ясыны не вчинѣте,
„Нû которого Турчина въ галерѣ не збудѣте".
То козаки добре зачували,
Сами зъ себе кайданы скидали,
У Чорнее море пометали,
Нû одного Турчина не збудили.

Тогдѣ Кôшка Самôйло до козакôвъ промовляе:
„Вы, козаки молодцѣ, добре, братія, майте,
„Одъ города Козлова забѣгайте,
„Турокъ-янычаръ въ пень рубайте,
„Которыхъ живцемъ у Чорнее море кидайте".

Тогдѣ козаки одъ города Козлова забѣгали,
Турокъ-янычаръ въ пень рубали,
Которыхъ живцемъ у Чорнее море повкидали.
А Кôшка Самôйло Алкана-пашу зъ лôжка взявъ,
На три части розтявъ,
У Чорнее море пометавъ,
До козакôвъ промовлявъ:
„Вы, панове молодцѣ, добре дбайте,
„Всѣхъ у Чорнее море кидайте,
„Тôлько Ляха Бутурлака не рубайте,
„Между вôйськомъ для порядку за ярызу вôйськового зоставляйте".
Тогдѣ козаки добре мали,
Всѣхъ Туркôвъ у Чорнее море пометали,
Тôлько Ляха Бутурлака не зрубали,
Между вôйськомъ для порядку за ярызу вôйськового зоставляли.
Тогдѣ галеру одъ пристанû одпускали,
Сами Чорнымъ моремъ далеко гуляли.

Ажъ ось у недѣлю,
У полуденну годину,
Ляхъ Бутурлакъ одъ сна пробужае,
По галерѣ поглядае,
Що нû одного Турчина въ галерѣ немае.
Тогдѣ Ляхъ Бутурлакъ изъ лôжка вставае,
До Кôшки Самôйла прибувае,
У ноги впадае:
„Ой Кôшко Самôйлу, отамане запорозькій,
„Батьку козацькій!

„Не будь же ты на мене,
„Якъ я бувъ на останцѣ вѣка мого на тебе!
„Бôгъ тобѣ допомôгъ непріятеля побѣдити,
„Да не вмѣтимешъ у землю христіянську входити.
„Добро ты вчини,
„Половину казакôвъ у оковы до опачинъ посади,
„А половину въ дороге турецьке платье наряди:
„Якъ будемо одъ города Козлова до города Цариграда гуляти,
„Будуть изъ города Цариграда дванадцять галеръ выбѣгати,
„Будуть Алкана-пашу зъ дѣвкою Санджакôвною по залётахъ поздравляти:
„То якъ будешъ одвѣтъ оддавати"?

Якъ Ляхъ Бутурлакъ навчивъ,
Такъ Кôшка Самôйло, отаманъ запорозькій, й учинивъ:
Половину козакôвъ до опачинъ у оковы посадивъ,
А половину въ дороге турецьке платье нарядивъ.

Стали одъ города Козлова до города Цариграда гуляти,
Стали зъ Цариграда дванадцять галеръ выбѣгати
И въ галеру зъ гарматы торкати,
Стали Алкана-пашу зъ дѣвкою Санджакôвною по залётахъ поздравляти.

То Ляхъ Бутурлакъ чогось догадавъ,
Самъ на чердакъ выступавъ,
Турецькимъ бѣленькимъ завиваломъ махавъ;
Разъ то мовить по грецьки,
У друге по турецьки,
Каже: „Вы, Турки-янычаре! помаленьку, братія, ячѣте,
„Одъ галеры одвернѣте,
„Бо теперъ вôнъ пôдгулявъ, на впокоѣ спочивае,
„На похмѣлье знемогае,
„До васъ не встане,
„Головы не зведе.
„Казавъ: „„Якъ буду назадъ гуляти,

„„То не буду вашои милости й по вѣкъ забувати"".

Тогдѣ Турки-янычаре одъ галеры одвертали,
До города Цариграда убѣгали,
Изъ двանадцяти штукъ гарматъ грêмали,
Яссу воздавали.
А козаки добре собѣ дбали,
Сêмдесятъ гарматъ собѣ арештовали,
Яссу воздавали,
На Лиманъ-рѣку испадали,
Къ Днѣпру-славуть, и низенько вклоняли:
„Хвалимъ Тя, Господи, й благодаримъ!
„Були тринадцять годъ у неволѣ,
„А теперъ чи не дасть намъ Бôгъ хочъ на часъ по волѣ"!

А у Тендровѣ островѣ Семенъ Скалозубъ зъ вôйськомъ на заставѣ стоявъ,
Да на тую галеру поглядавъ,
До козакôвъ словами промовлявъ:
„Козаки, панове молодцѣ!
„Що сія галера, чи блудить,
„Чи свѣтомъ нудить,
„Чи много люду королевського мае,
„Чи за великою добыччу ганяе?
„То вы, панове, добре майте,
„По двѣ штуки гарматъ набивайте,
„Тую галеру зъ Грознои гарматы привѣтайте,
„Гостинця êй дайте.
„Коли Турки-янычаре, то въ пень рубайте,
„Коли жъ бѣдныи невольники, то помочи дайте".

Тогдѣ козаки промовляли:
„Семене Скалозубе, гетмане запорозькій,
„Батьку козацькій!
„Сія галера не блудить,
„Нû свѣтомъ нудить,
„Нû много люду королевського мае,

„Нû за великою добыччу ганяе,
„А, може, се бѣдный давнîй неволникъ изъ неволû втѣкае".

—„Але вы, братцû, каже гетманъ, вѣры не доймайте,
„Хочъ по двѣ гарматы набивайте,
„Тую галеру зъ Грознои гарматы привѣтайте,
„Гостинця ѣй дайте.
„Якъ Турки-янычаре, то въ пень рубайте,
„А якъ же бѣдный невольникъ, то помочи дайте".
Тогдѣ козаки, якъ дѣти, не гаравдъ починали,
По двѣ штуки гарматъ набивали,
Тую галеру зъ Грознои гарматы привѣтали,
Три доски въ суднѣ выбивали,
Воды днѣпровськои напускали.

Тогдѣ Кôшка Самôйло, отаманъ запорозькій, самъ на чердакъ выступавъ,
Червоныи хресчатыи давнû корогвы зъ кишенû вынимавъ,
Розпустивъ, до воды похиливъ,
Самъ низенько вклонивъ:
„Козаки, панове молоддѣ!
„Сія галера не блудить,
„Нû свѣтомъ нудить,
„Нû много люду королевського мае,
„Нû за великою добыччу ганяе,
„Се есть бѣдный давнîй неволникъ Кôшка Самôйло зъ неволû втѣкае!
„Були тринадцять годъ у неволѣ,
„Теперъ чи не дасть Бôгъ хочъ на часъ по волѣ"!
То козаки въ каюки скакали,
Тую галеру за малёванû облавки брали,
Да на пристань стягали,
Одъ дуба до дуба на Семена Скалозуба паёвали,
Тую галеру на пристань стягали.
Тогдѣ златосивîи киндяки—
На козаки,
Златоглавы—

На отаманы,
Турецьку бѣлую габу—на козаки на бѣляки,
А галеру на пожаръ спускали,
А срêбло-злато на три части паёвали:
Первую часть брали
На церквы накладали:
На святого Межигорського Спаса,
На Трехтомировській монастырь,
На святую Сѣчовую Покрову давали,
Котори давнûмъ козацькимъ скарбомъ будовали,
Щобъ за ихъ встаючи й лягаючи милосердного Бога благали;
А другую часть помêжъ собою паёвали,
А третю часть брали,
Очертами сѣдали,
Пили да гуляли,
Изъ семипядныхъ пищалей грêмали,
Кôшку Самôйла по волѣ поздравляли:
„Здоровъ, кажуть, здоровъ, Кôшко Самôйлу, отамане запорозькій!
„Не загинувъ еси въ неволѣ,
„Не загинешъ зъ нами козаками по волѣ"!

Дума восьма.

Рады були козаки, що Кôшку Самôйла знову мѣжъ собою мали,
Але скоро ихъ друга недоля постигала;
Сила велика Турковъ на морѣ на ихъ коло города Керчи напала,
Кругомъ кораблями да галерами ихъ човны обгортала,
Козакôвъ розбивала,
Которыхъ у Чорному морѣ потопила,
Которыхъ живцемъ у неволю зъ самимъ гетманомъ Скалозубомъ забрала.
Оттогдѣ-то козаки на бусурманськôй землѣ пропадали,
Тяжко, тяжко жалковали,

Плачучи гôрко, свою рôдну Вкраину споминали.
Тогдѣ далася бѣдному неволнику тяжкая неволя добре знати:
Кайданы руки й ноги позъѣдали,
Сырая сырицця до жовтои костѣ тѣло казацькее проѣдала.

То бѣдныи неволники на кровъ, на тѣло поглядали,
Объ вѣрѣ христіянськôй гадали,
Землю Турецькую,
Вѣру бусурманськую,
Проклинали:
„Ты, земле Турецькая,
„Ты, вѣро бѣсурманськая!
„Ты еси напольнена сребромъ, златомъ и дорогими напитками,
„Тôлько що бѣдному неволнику на свѣтѣ невôльно,
„Що бѣдныи неволники въ тобѣ пробувають,
„Празника Рождества, нû Воскресенія не знають,
„Усе въ неволѣ проклятôй,
„На каторзѣ турецькôй
„На Чорнôмъ морѣ пробувають,
„Землю Турецькую,
„Вѣру бусурманськую,
„Проклинають:
„Ты, земле Турецька,
„Ты, вѣро бѣсурманська,
„Ты, розлуко христіянська!
„Уже бо ты розлучила не единого за сêмъ лѣтъ войною
„Мужа зъ жоною,
„Брата зъ сестрою,
„Дѣтокъ маленькихъ зъ отцемъ и маткою".

Ой поклоняеться жъ бѣдный неволникъ изъ землѣ Турецькои,
Изъ вѣры бѣсурманськои,
У города христіянськіи
До отца до матусû.

Ой не може жъ вôнъ имъ самъ поклонитися,
Тôлько поклоняется голубонькомъ сивенькимъ:
„Ой ты, голубонько сивенькій!
„Ты высоко лѣтаешъ,
„Ты далеко буваешъ.
„Полени ты въ города христіянськіи
„До отця мого до матусû,
„Сядь-пади,
„На подвôрьи отцевскôмъ жалôбненько загуди,
„Объ моêй пригодѣ козацькôй припомяни:
„Нехай отець и матуся мою пригоду козацьку знають,
„Статки-маетки збувають,
„Великіи скарбы собирають,
„Головоньку козацькую зъ тяжкои неволû вызволяють;
„Во якъ стане Чорне море согрѣвати,
„То не знатиме отець-мати,
„У которôй каторзѣ шукати:
„Чи въ пристанû Козловськôй, чи въ городѣ Цариградѣ на базарѣ.
„Будуть ушкалы Турки-янычаре набѣгати,
„За Червонее море, у Орабську землю, запродавати,
„Будуть срêбро-злато не лѣчачи,
„Сукна дорогіи не мѣрячи
„За ихъ брати.
„Ой вызволь, Боже, бѣдного неволника на святоруській берегъ,
„На край веселый,
„Мêжъ народъ хрищеный"!

Дума девята.

Ой у нашôй у славнôй Вкраинѣ
Бували колись престрашныи злыгоднû, бездольнû годины,
Бували й моры, й вôйськови чвары.
Нûхто Вкраинцêвъ не рятовавъ,

Нûхто за ихъ Богові молитовъ не посылавъ,
Тôлько святый Бôгъ нашихъ не забувавъ,
На велики вусилья, на вôдповѣдья державъ,
Тôлько Бôгъ святый знавъ,
Що вôнъ думавъ. гадавъ, замышлявъ,
Якъ невзгодины на Вкраинську землю посылавъ.

Ой то жъ була найгôршая, найстрашнѣйша чвара,
Що зъ Ляхами да за вѣру православну стала.
Задумали нечестивыи Ляхи церкву православну руйновати,
Унѣю на Вкраину впровожати,
Благочестіе скореняти,
Народъ христіянській у вѣру кателицьку ввертати.
Але наши на те не приставали,
Мечемъ свою предковѣчну вѣру одъ Ляхôвъ и ксёнзôвъ оброняли.
Тогдѣ окаянныи Ляхи гетмана нашого Косѣнського пôймали,
У каменный стовбъ замуровали,
А на Вкраину жолнѣрôвъ наслали,
По церквахъ зъ голыми шаблями порозставляли,
Щобъ вони гвалтомъ народъ христіянській
Молитись по лядськи примушали;
Попôвъ нашихъ православныхъ изъ олтаря проганяли,
Пôдсмыканыхъ ксёнзôвъ на ихъ мѣста у престола поставляли.
Оттакъ Ляхи надъ святою вѣрою глумились,
Бога не страшились,
Людей не стыдились!

А тимъ часомъ велено жолнѣрству въ города украинськіи вступати,
Выбрать нового гетмана не давати,
Народъ силою въ кателицство повертати.
Але наши у городѣ въ Чигринѣ раду собирали,
Думали й гадали,
Довго, довго раховали,

На гетманство *Павла Наливайка,* хороброго лыцаря обирали
Богу помолились,
Изъ Ляхами битьск безустанне за святую вѣру зговорились

Ой не день и не два Ляхи Вкраину плюндровали,
Нû на часиночку одпочиння не мали,
Коней навзаводахъ день и нôчъ держали,
До гетмана Наливайка дорогу верстали.
А гетманъ хоробрый Наливайко, що вôнъ думае-гадае,
Що вôнъ за долю товаришôвъ своихъ замышляе?
Тôлько Бôгъ святый знае,
Що ёму на помочъ помагае.

Изъ-за горы хмара выступае,
Выступае, выхожае,
До Чигрина громомъ выгрêмляе,
На Вкраинську землю блыскавицею лыскае.
То Поляки черезъ три рѣки три переходы мали
Да й биля третёго переходу станомъ стали,
Пустили коней на попасанье,
Сами собѣ дали на три годины одпочиванье.
А що гетманъ Наливайко думае-гадае?
Що вôнъ на невзгоду Ляхôвъ замышляе?
Тôлько Бôгъ тее святый знае,
Що ёму на помочъ помогае.

То не хмары по небу громомъ выгрêмляють,
То не святыхъ вони до Бога провожають:
То Ляхи въ бубны вдаряють,
У свистêлки да въ трубы выграваютъ,
Усе вôйсько свое до купы въ громаду скликають,
Щобъ пшли всѣ до громады на послуханье,
Слухати гетмана Жолковськового оповѣданье.
Отто й пришли, усѣ рядомъ стали,
Усѣ рядомъ стали да й замовчали,
Гетманську оповѣдь слухати зачали,
А послухавши коней сѣдлали,

Через Бѣлу рѣчку переходъ великій мали,
Мосты мостили,
Греблû гатили,
Кôлля забивали,
Горзину да дряницу клали,
Через Бѣлу рѣчку переходъ великій мали.
А перейшовши огороды да шанцû робили,
У въ окрѣпъ гарматы становили,
А передъ гарматами три хресты вколотили:
А що первый хрестъ, то Сомино висить,
Сомино висить, барзо голосить.
А що другій хрестъ, то Богунъ висить,
Богунъ висить, шаблюкою лопотить.
А що третій хрестъ, то порожній стоить,
Усѣхъ иншихъ козакôвъ до себе пôджидае,
Козакôвъ пôджидае, козакôвъ оглядае:
Хто первый пôдôйде,
Того гармата вбье;
Хто другій добѣжить,
Того самопалъ цапне;
Хто третій пôдскочить,
Той христиться буде,
Христиться буде й молиться стане:
Що хрестъ зъ осоки, то ёго надбане.

А козаки глядѣли, у вôчи вбачали,
Промêжъ себе бурковали-раховали,
Три корогвы на забаченье Ляхамъ становили,
На корогвахъ уговоръ-рядну писали:
„Вѣрному православному христіянству миромъ миръ,
„А Ляхамъ-ворогамъ пекелный пиръ!
„Въ кого хрестъ, на того й хрестъ“!

Отсе жъ и пôшли Ляхи
На чотыри шляхи,
А козаки Ляхôвъ на всѣ стороны по всѣмъ хрестамъ колотили.
Ляхи опрощення просили, да не допросились:

Не таковськи козаки, щобъ опрощенье дали,
Не таковськи жъ и Ляхи, щобъ напасть забули.
Ой не забули своеи пригоды проклятыи Ляхи, не забули,
Вони все тее козакамъ спомянули,
Якъ козакôвъ подъ кормыгу свою лядськую знову пôдвернули.
А теперь побачивши, що зъ козаками худа справа воёватись,
Стали на хитрощû пôдôйматись:
Нûбы-то примирье зъ гетманомъ Наливайкомъ брали,
Хрестъ цѣловали,
Покинути всяку вражду на Евангиліи присягали.
Але незабаромъ знову свою присягу поламали,
Гетмана Наливайка да полковника Лободу,
Да сотника да судью
До Варшавы лестно зазывали,
У темницю похапали,
А на другій день у мѣдного вола посадили,
Огню ёму подъ черевомъ розложили,
Да й усѣхъ тихъ трохъ мученикôвъ у тôмъ волу попалили

Оттогдѣ-то Вкраина дуже засумовала,
Що найкрасчихъ своихъ лыцарей, Наливайка й Лободу втеряла,
Що защитники вѣры й волû, такою смертью пострадали,
Якою одъ початку свѣту люде не вмирали.
Оттогдѣ-то вже Вкраина сумовала
За сироту себе мала,
На Бога единого всю надѣю покладала.
А бандурники да кобзарѣ пѣснû тогдѣ, на втѣху й на жалі людямъ,
Про гетмана Наливайка прокладали,
Великіи дѣла ёго выхваляли,
Люту смерть ёго оплакали,
Людямъ у серце вѣчну вражду на Полякôвъ клали:

„Ой у городѣ Могилевѣ дымомъ потягнуло,
„Якъ те вôйсько Запорозьке зъ гарматъ да ревнуло.

„Ой у городѣ Могилевѣ да сталося пусто,
„Якъ повѣяли козаки зъ самопалôвъ густо.

„Ой у городѣ Могилевѣ орлы да гадюки,
„Лядськимъ тѣломъ годуються, лядську тѣлу радуются.

„Ой у городѣ Могилевѣ що пнû да колоды:
„Прилучилося, бачъ, лихо лядськôй породѣ.

„Не такее ище бъ лихо, якъ тая позора,
„Що ходить по бѣлу свѣту зъ двора да до двора.

„Не такъ тая позора, якъ козакамъ порада,
„Що Кравчину [1]) шануючи, Ляхамъ далась зрада.

„Далась Ляхамъ зрада изъ самого рана
„Одъ гетмана Наливайка, шановного пана".

Друга пѣсня про Наливайка.

„Славна стала та Кравчина, якъ на Полщу стала,
„Вовкулакамъ кателикамъ мстючи зраду дала,

„Тую зраду, тую зраду, що въ мурѣ въ темницѣ,
„Зъ Наливайка позычала, якъ зъ бѣдной вдовицû.

„Вдовинъ сыну, вдовинъ сыну! е ще въ тебе браття,
„А въ братôвъ твоихъ козакôвъ багацько завзяття.

„Зходилися всѣ козаки, раду положили,
„Да на радѣ на Полякôвъ походъ присудили.

[1]) Батько гетмана Наливайка бувъ, кажуть, кравець; зъ тоеи-то причины Ляхи дражнили й самого Наливайка *кравцемъ*, а козакôвъ *кравчиною;* але козаки, на злôсть Ляхамъ, стали й сами себе звати *Кравчиною* и зробили зъ того слова шановне собѣ прôзвище.

„Розходилися козаки изъ тоеи рады,
„Выбирали зъ-пôдъ камêньêвъ великіи клады.

„Клады продавали, самопалы куповали,
„Куповали самопалы, въ походъ выступали.

„А попереду всѣхъ Голый соколомъ лѣтае,
„На конику вороному жахомъ выгравае.

„Привертали козаченьки порану до Случи,
„Да въ гарматы густовали, кателикôвъ звучи.

„А Ляхи й почули, у въ одвѣтъ ревнули.
„Бодай же имъ тяжко-важко, що вони ревнули!

„Що вони ревнули, бѣду провѣщали,
„А козаки гайдамаки думали й гадали,

„Думали й гадали, думали й гадали,
„Тяжко-важко за гетманомъ своимъ сумовали.

„А въ Варшавѣ да на радѣ да судьи судили
„Да спалити Наливайка въ волу присудили.

„Присудили Наливайка да Ляхи спалити,
„Присудили козаченьки Ляхамъ вôдомстити".

Пѣсня про Лободу.

„Ой въ городѣ Батуринѣ дзвоны задзвонили,
„Ой то жъ наши козаченьки у радѣ рядили.

„Ой у радѣ да рядили, якъ на Полщу стати,
„Да на радѣ присудили Вкраину еднати,

„Отъ и выйшли козаченьки. Хочъ тысяча й двѣст
„Да багацько да за ними зведеться корыстû.

„Панъ Сулима, панъ Сулима козакôвъ збирае,
„Да й усѣмъ тимъ козаченькамъ вôнъ такъ промовляе:

„„Товариши, рôдны братья, чинѣть мою волю:
„„Що вамъ треба вѣдплатити Вкраинську недолю.

„„Хочъ насъ, паны Запорозцѣ, и тысяча й двѣстѣ,
„„Да багацько да за нами зведеться користѣ.

„„Ой багацько да користи зведеться за нами,
„„Коли хочете побиться бучно изъ Ляхами".

„Якъ на тее обôзветься Лободôвській чура,
„До козакôвъ уклоняе, оттакъ промовляе:

„„Ой панове отаманы, добре себе майте,
„„Що за мого пана Йвана Ляхамъ вôдомщайте.

„„Ой мôй пане, пане Йване! десь-то ты зобгався
„„Що на Ляхôвъ ставъ навперше да й не сподѣвався.

„„Ой мôй пане, пане Йване, Наливайкôвъ друже!
„„Що задавъ зъ нимъ зраду Ляхамъ, задавъ да й байдуже!

„„Ой мôй пане, пане Йване, десь-то ты сподѣвся,
„„Що у мурѣ у темницѣ Ляхамъ знадобився.

„„Ой панове отаманы, пана Йвана спомянѣте
„„Да за мого пана Йвана Ляхамъ вôдомстѣте.

„„Коли хочете Вкраину до себе еднати,
„„То вамъ треба пана Йвана добромъ поминати.

„„Якъ Вкраину тіи Ляхи до себе еднали,
„„Тогдѣ наши зъ паномъ Йваномъ Ляхôвъ воёвали.

„„Ой и Ляхôвъ воёвали, якъ по Бугу стали,
„„Да гетмана Потоцького двôйчи заганяли.

„„Ой и Ляхôвъ воёвали, якъ по Пруту стали,
„„Того було, що й Цоцору добре плюндровали.

„„Добре було, добре було, да сталася зрада,
„„Що забито пана Йвана у недѣлю зрана"".

Дума десята.

Потративши Наливайка й свояка ёго Лободу,
Ляхи зовсѣмъ уже Вкраину опановали,
Жолнѣрство свое по всѣхъ замкахъ становили,
Людей мордовали,
У лядську вѣру ввертали,
Що хотя робили.
А ксёндзы лядськіи одъ села до села не кôньми, а на людяхъ розъѣжжали,
Въ церквахъ святыи антиминсы да требники православныи палили,
Пакости несказанныи чинили.
А потôмъ усѣ церквы православныи на одкупъ жидамъ пооддавали.
Жиды ключѣ одъ церковъ и верёвки одъ дзвонôвъ до себе въ корчму одыбрали,
За велику плату христіянамъ править Божу службу позволяли,
Зъ людей и зъ святои вѣры христіянськои кепковали,
Гойською ёё называли.
Оттакее Ляхи на Вкраинѣ на свое лихо обезумѣвши виробляли!
И вже тогдѣ невôльно було нѣкому зъ православныхъ жадного уряду держати:
Усѣхъ панôвъ нашихъ кателицство изъ уряду вытискало-выганяло,
А тôлько тихъ, що поробились кателиками, не займало.

Отъ у тую-то гôркую годину
Багацько душъ христіянськихъ марне себе погубило:
Ради благъ міра сего,

Багацько зъ нашихъ пановъ у кателицство пообертало́сь,
Своихъ землякôвъ одцуралось,
Надъ ними жъ разомъ зъ Ляхами наглумлялось.
И вже тогдѣ хто бувъ Решето, то ставъ Решетинській.
Хто бувъ Чапля, або Проскура, або Лопата,
То вже стали—Чаплинській, Проскуринській, Лопатинській.
И вже тогдѣ тыи одступники
Разомъ зъ вѣрою й рôдну мову свою голосну вкраинську занехали,
Попольски цвенькати стали,
Свою жъ рôдну мову мужицькою узывали,
Тую гарну, поважную мову мужицькою узывали,
Которою й князь Владиміръ говорйвъ,
Якъ вѣрою христіянською всю Вкраину просвѣтивъ!
У тую гôркую годину
Усе вôйсько козацькее по Вкраинѣ, якъ овечки безъ пастуха, ватагами блукало,
Само объ собѣ не знало.
Де-яки на Запорожже повбирались,
А которымъ жаль було покинути домôвки,
Тіи, стиснувши серце, дома зоставались,
Богові молились,
Спасителю христились.
Луччои годины сподѣвались.

А тимъ часомъ Орда на пограничче въ Украину набѣгала,
Козацькіи дворы й холѣвы розбивала й розоряла,
Народъ въ немилосердную неволю брала,
Коні, волы й овечки въ свои авулы заганяла,
Тôлько свиней не займала.
Оттогдѣ-то вже козацство мовъ бы одъ сна трохи зтрепенулось,
Объ своей несчаснôй долѣ схаменулось:
До Запорозцѣвъ на Сѣчъ прибували,
Разомъ зъ ними розумного воина *Петра Сагайдачного* гетманомъ обирали,

Въ походъ на Татарву моремъ выступали,
До Крыму зъ моря привертали,
Городъ Кефу зплюндровали,
Бѣдныхъ неволникôвъ изъ неволі вызволяли.
А потôмъ и пôдъ городъ Козловъ пôдступили,
Кругомъ ёго вôйськомъ обгорнули,
Зъ гарматъ ревнули,
Дымомъ мушкетнымъ ёго муры окурили,
Великій страхъ Татарвѣ причинили.
То проклята Татарва изъ города изъ Козлова зъ бѣлымъ завиваломъ выступае,
Миръ возвѣщае,
Великій окупъ за городъ козакамъ поступае,
Усѣхъ неволникôвъ, що забрала въ Украинѣ, выпускае.
Тогдѣ козаки, здобычъ забравши,
Въ човны посѣдавши,
До дому въ великôй славѣ повертали,
Тихъ бѣдныхъ неволникôвъ по городахъ христіянськихъ роспускали,
Дѣтей батькамъ,
Братôвъ сестрамъ,
Чоловѣкôвъ жôнкамъ
Вертали,
Що вже ихъ якъ мертвыхъ оплакали.

Оттогдѣ-то окаянныи Ляхи, бачачи велику козацьку силу й славу,
По всѣй Украинѣ стрепенулись,
До Полщи втѣкати, якъ одъ вовка поросята, сунулись.
А жиды за ними слѣдомъ спѣшили,
Ажъ свои вонючіи ярмулки й патынки погубили.
А король польскій Жигмунтъ и собѣ схаменувся,
На престолѣ сидячи здригнувся:
„Гей, каже. панове сенаторы! годѣ вамъ Украину бунтовати!
„Треба, бачу, козакôвъ ласкою гамовати,
„Ато будемо мы одъ нихъ за Вислу втѣкати!"

И заразъ листы до гетмана Петра Сагайдачного засылае,
Гетманомъ ёго на всю Вкраину подтверждае,
Подарки великіи даруе,
Булаву золоту, хоругвъ червоную хрещатую, золотый бунчукъ присылае,
Такъ и сякъ козацьке ёго серце гамуе.

Тогдѣ гетманъ Сагайдачный по Вкраинѣ,
Якъ Божа бжола по стѣлнику медовому, похожае,
Усе поправляе,
Усякій ущербъ наповняе,
Церквы святыи будуе-обновляе,
Священникôвъ православныхъ знову до парахвій приставляе,
А въ Кіевѣ преславный Братськiй монастырь збудовавъ,
Великіи вклады ёму даровавъ,
Срêбломъ да златомъ украшавъ,
Великіи будинки при манастырѣ для школы-Академіи мурувавъ,
Великимъ коштомъ тую школу содержавъ,
Розумною головою такъ раховавъ,
Щобъ зъ тои школы свѣтъ премудрости на всю Руськую землю просіявъ,
Народовû въ темнотѣ розуму загинути не давъ.

Ой добре-добре козаки за гетмана Сагайдачного на Вкраинѣ проживали,
Не разъ и не два Туркôвъ-Татаръ розбивали,
Да й Ляхôвъ-ворогôвъ у тревозѣ держали.
Але шкода, що Господь чоловѣкови недовгій вѣкъ давъ!
Гетманъ Петро Сагайдачный до конця дней своихъ дохожавъ,
Милосердному Богу праведную душу въ Братствѣ оддавъ,
Украину, якъ малу дитину, сиротою зоставлявъ.
Тогдѣ Ляхи знову жолнѣрôвъ своихъ на Вкраину выправляли,
Замки одинъ за однимъ забирали,

Зновъ у лядську вѣру народъ увертати починали,
Не то козакамъ зобратись у раду не допускали,
Але й двохъ и трохъ, що зôйдуться на улицѣ, заразъ розганяли.
Оттакее лихо Ляхи на Вкраинѣ выробляли!
Ще гôрше якъ до Сагайдачного Вкраина тогдѣ бѣдовала,
Тяжку наругу одъ Ляхôвъ и жидôвъ вѣра христіянська пріймала,
Проклята жидова церквы Божи на орендѣ держала,
Горѣлку въ церквахъ, якъ у шинку, продавала,
Сама проскуры скверными своими руками пекла,
Велику плату за нихъ назначала,
Сама паски къ Воскресенію продавала,
Жидôвською рукою значокъ на ихъ клала.
Оттаку-то наругу вѣра христіянська одъ Ляхôвъ и жидôвъ пріймала!

Дума одинадцята.

Отъ же ще разъ козаки раду собирали,
Гетманомъ *Тараса Трясила* настановляли.
То гетманъ Тарасъ Трясило зъ козаками пôдъ Переяславъ прибувавъ,
Надъ рѣчками Трубежемъ да Альтою станомъ ставъ,
Ляхôвъ до себе въ гостû пôджидавъ.

То не чорнû хмары наступають,
Громомъ гудуть,
Дощъ и градъ на поля несуть,
Влискавицями блискають:
То Поляки на три шляхи свое вôйсько раздѣляли,
Пришли, передъ козаками станомъ стали,
Зъ гарматъ на козакôвъ грêмали,
Конницею й пѣхотою на козацькій таборъ напирали,
Але ничого не вскурали;

Бо козаки,
Якъ степови быки,
Що противъ тѣчки вовкôвъ тôлько роги свои наставляють,
Сами жъ нû назадъ, нû напередъ не поступають,
Двойчатыми ратицями землю роздырають,
Тяжко ревуть, вовкамъ великого страху завдавають:
Такъ и вони пôдъ гарматами лядськими якъ укопани
стояли,
Нû назадъ, нû напередъ не поступали,
Тôлько разъ-поразъ свои гарматы набивали
На Ляхôвъ и часто й тяжко грêмали,
Зъ самопалôвъ густо повѣвали,
Нûчого не промовляли.
То Ляхи, якъ собаки пôдогнувши хвôстъ, до свого обозу
уступали,
По уши себе валами обкопали,
Ще бôльшихъ потугъ до себе пôджидали.
А козаки на велики потуги лядськи не вважають,
На Бога милосердного свою надѣю покладають,
Счасливои години дожидають.
А якъ стали Ляхи свôй празникъ *Панське Тѣло* празновати,
Зъ гарматъ грêмати,
У сурмы выгравати,
Потѣшныи огнѣ въ стану пускати:
Тогдѣ стали козаки собѣ раховати,
Якъ бы Ляхамъ славы козацькои доказати.
Мовчки сидять, сами собѣ думають-гадають,
Дивляться, якъ въ лядськôмъ стану ракеты пôдъ небеса
лêтають,
Искрами все поле обсыпають,
Якъ пьяныи Ляхи краковяка спѣвають,
Якъ трубы да свистѣлки выгравають,
Сами собѣ думають гадають,
Нûчого не промовляють,
Полуночнои години дожидають.

А о пôвночи звелѣвъ гетманъ Тарасъ кôннымъ полкамъ
тихо зъ табору рушати,
Ляхôвъ кругомъ обгортати,
Зоры дожидати.
А якъ стала Божа зоря на небѣ займатись,
Небо й землю роскрашати,
Сывыи туманы до купы згортати,
Пташокъ, звѣрятъ звеселяти:
Тогдѣ стала чорна хмара на Поляковъ пôдôйматись:
Уся пѣхота козацькая зъ табору рушала,
Мовчки пôдъ самыи шанцû лядськи пôдступала,
Тихо хресты покладала,
Мовчки Бога на помочь призывала,
На шанцû одними списами да шаблями вдаряла,
Сонну сторожу побивала,
У самый таборъ уступала,
Пушки лядськи опановала,
На ляхôвъ обертала,
Велику тревогу пôдôймала,
Ляхами якъ грушами землю всыпала.
Оттогдѣ-то пьяныи Ляхи, не продравши очей, зъ табору
якъ свинота сунулись,
Да вже тогдѣ схаменулись,
Якъ на кôнныи полки козацькіи наткнулись.
А козаки ихъ якъ буряки рубали,
Якъ полову по всёму полю розметали,
У Трубежу й у Алтѣ велики ихъ тысячи потопили,
Трупомъ лядськимъ рѣчки погатили,
Добре Ляхôвъ проучили!

Про те дѣло ще й досû старû люде знають,
Ту нôчъ *Тарасовою Нôччу* называють.

Оттогдѣ-то вже козаки Боговû велику дяку посылали,
У лядській таборъ якъ одна семья вхожали,
Очертами сѣдали,
Пили да гуляли.

А Ляхи зъ жидами зо всіеи Вкраины якъ собаки втѣкали.

Ой не довго жъ гетманъ Тарасъ на Вкраинѣ попановавъ,
Скоро ёго Господь у царство небесне одозвавъ.
Тогдѣ козаки гетманомъ *Павлюка* настановили,
Вѣру христіянську одъ Поляковъ боронили.
Але Ляхи всѣми потугами на козаковъ пôдъ Кумейками напали,
Таборъ у нихъ одбивали,
Козаковъ ажъ до Боровицѣ гнали.
А якъ убачили, що Боровицѣ имъ не достати,
Тогдѣ стали на примирье ставати,
Хрестъ цѣловати,
Що не будуть зъ козаками воёвати.
Ой не вмѣли жъ козаченьки Ляхамъ одвѣчати:
Не треба було Ляхамъ вѣры няти,
Не треба було зъ Боровицѣ выступати,
Бо у Ляха нема въ серцѣ правды.
Ляхи заразъ присягу зламали,
По дорогамъ нашихъ малыи купы доганяли,
Шаблѣ, мушкеты, списы однимали,
Самихъ изъ кунтушей, изъ жупановъ обôдрали,
Безъ чупринъ и безъ усôвъ додому одпускали.
А старшину изъ гетманомъ Павлюгою похапали,
У Варшаву одôслали,
Живымъ кожу зъ головъ поздирали,
Половою понабивали,
По городахъ украинськихъ розсылали,
Народъ застрашали.
Ой окипѣло жъ кровью не одно козацькее серце тогдѣ на Вкраинѣ,
Терплючи таку пригоду на своёй родинѣ.
Але притихли козаки, усѣ мовчки замовчали,
Тôлько знай своихъ нашійниковъ проклинали,
Луччои годины дожидали,
Одну думку на умѣ собѣ мали,
Зъ нею лягали й уставали,

Якъ любу дитину, коло самого серденька ёѣ держали:
„Ой дождетесь, Ляшки, вы за сее платы,
„Будете знать, якъ у козаковъ волю однимати,
„Батьковщину у нихъ одбирати,
„Да своимъ панамъ пузанамъ оддавати!
„Дармо, що насъ у мужики обернули,
„Абы наши козацькіи души въ тѣлѣ не заснули!
„Перекуемъ косы, серпы й лемеши
„На гострыи шаблѣ, на блискучіи списы.
„Будете вы, проклятыи нашійники, въ болотахъ стырчати,
„Своимъ трупомъ вовковъ годовати!
„Нѣхто волѣ у народѣ зъ предку вѣку вольнôмъ не задушить,
„Нѣякее лихо, нѣяке убозство, нѣяка пригода въ серцѣ козацькôмъ одваги не потушить!
„Будуть козаки усяку наругу й бѣду примати,
„Мовчки будуть пôдъ кормыгою якъ волы працёвати,
„Кривавымъ потомъ землю поливати:
„Але одну думку на умѣ будуть собѣ мати,
„Зъ нею й молитись,
„Зъ нею й христитись,
„Зъ нею й лягати й уставати,
„Якъ любу дитину коло самого серденька ёѣ держати,
„Счасливои годины выжидати,
„Великого чоловѣка одъ Господа милосердного собѣ прохати,
„Щобъ пôдъ ёго корогвою за свою свободу одностайне стати,
„Одинъ одному зо всѣхъ концêвъ Украины руку подати!"
Такъ и сталось.
Довго козаки пôдъ ярмомъ лядськимъ шію гнули,
Здавалося, що вже Ляхи собѣ пôдъ ноги ихъ зовсѣмъ пôдгорнули.
Але искра волѣ ще разъ зъ-пôдъ попелу вырывалась,
Лютымъ пожаромъ по всёй Украинѣ на згубу ворогôвъ розливалась.
Несподѣванне козаки ще разъ пôдôймались,
До купы збирались,
Гетманомъ *Степана Остряницю* выбирали,

Думали й гадали,
Статки-маетки збували,
Самопалы, списы, шаблû добували,
На Полякôвъ выступали.

Дума дванадцята.

Ой пôшли жъ козаки
На чотыри шляхи,
На чотыри шляхи, а на пяте на Подолье.
Що однимъ полемъ, то пôшовъ панъ хорунжій Самко
Мушкетъ,
А за паномъ хорунжимъ мало-мало не три тысячи,
Усе хоробрыи товариши Запорозцû.
На коникахъ выграваютъ,
Шабельками блискаютъ,
У бубны вдаряютъ,
Богови молитвы посылаютъ
Хресты покладаютъ.
А Самко Мушкетъ, то вôнъ на коню да й не выгравае,
Коня удержуе,
До себе притягуе,
Думае-гадае.
Да щобъ сто чортôвъ лихомъ вбили ту ёго думу-гаданье!
Самко Мушкетъ думае-гадае,
Словами промовляе:
„А що, якъ наше козачество мовъ у пеклѣ Ляхи спалять?
„Да зъ нашихъ козацькихъ молодецькихъ костей пиръ собѣ
на похмѣлье зварять?
„А що, якъ наши головы козацьки молодецьки по степу-
полю поляжуть,
„Да ще й рôдною кровью вмыються,
„Попереросколотыми шаблями покрыються?
„Пропаде, мовъ порошина зъ дула, тая козацькая слава,
„Що по всёму свѣту дыбомъ стала,
„Що по всёму свѣту степомъ розляглась-простяглась,

„Да по всёму свѣту луговымъ гомôномъ розышлась,
„Туреччинѣ да Татарщинѣ добрымъ лихомъ знати далась
„Да й Ляхамъ-ворогамъ на списъ оддалась!
„Закряче воровъ, степомъ летючи,
„Заплаче зозуля, лугомъ скачучи,
„Закуркуютъ кречеты сивы,
„Загадаються орлики хижы,
„Да все, усе по своихъ братахъ,
„По буйныхъ товаришахъ козакахъ:
„Чи то ихъ згарбомъ занесло,
„Чи то ихъ у пеклѣ потопило.
„Що не видно чубатыхъ не то по степахъ, не то й по лугахъ,
„Не то й по татарськихъ земляхъ,
„Не то й по турецькихъ горахъ,
„Не то й по Чорныхъ моряхъ,
„Не то й по лядськихъ поляхъ!
„Закряче воронъ загруе-зашумуе да й полетить у чужую
землю,
„Анъ-ба! кôстки лежять,
„Шаблюки стырчять,
„Кôстки хрустять,
„Шаблюки поперерosколонû бряжчять,
„А чорна-сива сорока зоскалилась да й басуе.
„А що головы козацьки, то мовъ швець Семенъ шкуру
загубывъ,
„А що чубы, то мовъ чортяка джгуты поробивъ:
„У кровѣ усѣ да й позасыхали,
„Отто-то й славы набрали“!

Ой пôшли козаки
На чотыри шляхи,
На чотыри шляхи а на пяте на Подолье.
Що однимъ полемъ, то пôшовъ хорунжій Самко Мушкетъ,
А другимъ полемъ, то пôшовъ самъ гетманъ
Остряниця Степанъ.
Сивою голубкою голову свою буйную додолу закинувъ.

А за нимъ идуть мало-мало не три тысячи,
Усе хоробрыи товариши Запорозцû.
На коникахъ выгравають,
Шабельками блискають,
У бубны вдаряють,
Боговû молитвы посылають,
До Степана Острявицû ось такъ промовляють:
„Чи ты живъ, чи здоровъ, пане Степане?
„Чи ты вмеръ, чи твою головоньку дубомъ додолу пришибло?
„Рахованье не въ поминанье!
„Коли жъ небудь треба да й по насъ поминки робити;
„Що по насъ, пане, старû бабы будуть у полѣ свистѣти,
„А по тобѣ, пане, молоды дѣвчата ставуть голосити“.

—„Да те все одвако,
„Що Якимъ, що Якôвъ“,
Каже гетманъ.
„Ось, якъ пристанемо до Пятого яра,
„То хочъ и середъ лѣтечка, зашумить-загуде не дай свѣта
чвара!
„Буде й нашимъ лихо, якъ зозуля ковала,
„Степомъ летючи,
„Лугомъ скачучи.
„Що вона ковала,
„То правду казала:
„Налѣтять орлы хижû, стануть жалковати,
„А вороны налѣтять да й стануть здобычи ждати й пôджи-
дати.
„То якъ налѣтять оттû зозулû,
„Що насъ не забули,
„Що жидъ, а що Ляхъ,
„А що й Запорозькій козакъ“!

Ой пôшли козаки
На чотыри шляхи,
На чотыри шляхи, а на пяте на Подолье.
Що однимъ полемъ, то пôшовъ хорунжій Самко Мушкетъ,

А другимъ полемъ, то пôшовъ самъ гетманъ,
Остряниця Степанъ,
А третûмъ полемъ, то пôшовъ осаулъ веселая голова
Карпо Пôвтора-Кожуха.
На конику выгравае,
Пѣсню спѣвае.
А за нимъ идуть мало-мало не три тысячи,
Усе хоробрыи товариши Запорозцû.
На коникахъ выгравають,
Шабельками блискають,
У бубны вдаряють,
Боговû молитвы посылають.
А Карпо осаулъ на конику выгравае,
Пѣсню спѣвае:

„Пресучая та журба мене изсушила,
„Вона мене молодого изъ нôгъ извалила.

„А я тôй журбѣ да й не пôддаюся,
„Ой пôду жъ я до шинкарки, горѣлки напьюся.

„Ой хто хоче меду пити, ходѣмъ до жидôвки,
„А въ жидôвки чорнû брôвки, высоки пôдкôвки.

„Й юпочка рябенька, й сама молоденька,
„Да якая жъ хорошая, яка чепурненька!

„Шинкарочко моя, насыпъ меду й вина,
„Ой щобъ моя голôвонька веселенька була“

—„Коли ты жонатый, то иди додому,
„А якъ не жонатый, то ночуй зо мною“.

—„Ой е въ мене й жôнка й дѣточекъ двое,
„Да не пригортаються, серденько мое“.

Ой рано-рано козаки до Старицû рѣки прибували,
Ляхôвъ надъ Старицею, въ Пятôмъ яру, великій таборъ
знахожали,

Заразъ на ихъ ударяли,
Схаменутись Ляхамъ не давали,
Изъ окопôвъ выбывали,
До мѣстечка Полонного гнали,
Полонное кругомъ обгортали.
А Ляхи якъ хорты запыхавшись у мѣстечко впадають,
Священникôвъ православныхъ изъ крестами, зъ корогвами,
Изъ святыми образами супротивъ козакôвъ высылають,
На примирье стати Божимъ именемъ благають.
То якъ тôлько тая свята процесія передъ таборомъ козацькимъ явилась,
Рука у всякого козака додолу опустилась,
Нихто не одваживсь Божимъ служителямъ поперекъ слова сказати,
Усѣ заразъ позволили на примирье стати.
Отъ же тогдѣ хрестъ и Евангиліе Ляхи й наша старшина цѣловали,
Уговоръ-рядну на бѣлôмъ папері писали,
Руки й печатû прикладали,
Щобъ уже згода мêжъ Ляхами й козаками по вѣкъ зоставала,
Вражда й чвара нûколи не вставала.

Тогдѣ козаки по домахъ рушали,
По городахъ, по селахъ Ляхôвъ геть розганяли,
Сами усѣ села опановали.
А гетманъ Остряниця зъ старшиною вôйськовою у Каневській манастыръ прибувае,
Милосердному Богу молитвы посылае,
Не думае, не гадае,
Ще на ёго бѣда настигае.
Ляхамъ ксёнзы клятву розвязали,
Противъ козакôвъ знову научали.
Ляхи пôдъ манастыръ байраками да ярами прибували,
Гетмана Остряницю й усю старшину, тридцять душъ похапали,

На возы скованыхъ поклали
До Варшавы байраками да по ночамъ скрытно мчали.

А въ Варшавѣ на базарѣ щиро ярый огонь горить-палае,
Коло огню палû стоять,
Спицû залѣзныи стырчять,
Помêжъ ними знай катъ похожае.
Заразъ гетмана Остряницю и найвысчу старшину:
Сулиму, Недригайла, Боюна, Рындича, взяли, колесовали;
Гайдаревського, Вутрима, Запалѣя, Кизима й Сучевського
Залѣзными спицями наскрôзь пробивали,
Живыхъ на высоки палû пôдôймали;
Постылича, Гаруна, Сутыгу, Подобая, Харкевича й Околовича,
Судака, Чурая, Чуприну, Сокольского, Ворожбита й Мировича
Гвôздками стоячихъ до смоляныхъ дощокъ прибили,
Дошки огнемъ пôдпалили;
Загребу, Скребила, Ахтырку, Потурая, Бурлѣя й Загнибѣду
Залѣзными лапами живыхъ розôдрали;
Метыляя, Скубрѣя, Завезуна, Гуртового, Глянського,
Тумара, Дунаевського, Тугая, Косыря Могилянського
Четвертовали.
Оттакъ-то тыи лыцарѣ въ мукахъ несказанныхъ у Варшавѣ погибали!
А души ихъ на небо вступали,
До Бога, якъ до батька дѣтки, прилѣтали,
Все тее Боговû зъ плачемъ, зъ жалемъ оповѣдали,
Тяжку да важку кару на Ляхôвъ-ворогôвъ послати прохали.

То Святый Боготець бере ихъ, до Себе пригортае,
Благимъ да праведнымъ серцемъ надъ ними уболѣвае,
До Исуса Христа, до Богородицû, до Янголôвъ да до Святыхъ промовляе:
„Чи на тее жъ Я свѣтъ создавъ, щобъ Поляки ёго кровью невинною поливали,
„Щобъ яснее солнце дымомъ пожарнымъ затемняли,

„Крикомъ невинныхъ мученикôвъ Намъ на небѣ покою не давали?
„Ой чи довго же Мênѣ на такіи беззаконія дивитись?
„Ой чи довго будуть Ляхи й жиды людськимъ лихомъ веселитись?
„Скоро, скоро страшна хмара изъ-за горы Чигринськои встане.
„Подвигнеться и затремтить земля, якъ Хмельницкій на Полякôвъ гряне*!
Оттакъ на небѣ Господь Свôй праведный совѣтъ покладавъ,
Надъ малымъ и незначнымъ чоловѣкомъ руку Свою всемогущу простиравъ,
Ляхамъ великіи да тяжкіи бѣды вготовлявъ;
Але Ляхи про те не думали, не гадали,
Пьянымъ розумомъ на Божій судъ не вважали,
По Вкраинѣ пановали,
Що вовки, народъ Украинській рвали,
Церквы палили,
Козацькихъ дѣтей въ казанахъ варили,
Кожи зъ живыхъ людей драли.
Ще нûколи бѣдна Вкраина такои бѣды, якъ тогдѣ, не пріймала,
Нûколи такъ не сумовала,
Зовсѣмъ погибала,
Засумовала-затосковала,
Слезы рѣчками проливала.
Да й нûхто жъ нашимъ тогдѣ не помогавъ,
Нûхто зъ насъ Боговû молитовъ не посылавъ,
Тôлько Святый Богъ нашихъ не забувавъ,
На велики зусилья, на вôдповѣдья державъ,
Тôлько Святый Богъ тее знавъ,
Що Вôнъ думавъ, гадавъ, замышлявъ,
Якъ такіи муки на насъ грѣшныхъ посылавъ.
Не намъ грѣшнымъ тее знати,
Не намъ про те, за те раховати;
Наше дѣло Боговû молитись,

Спасителю христитись:
Іисусе Христе, Сыне Божій!
Помилуй насъ, помилуй насъ, помилуй насъ!

Року Божого 1843, мѣсяца Квѣтня. Писано въ богоспасаемôмъ градѣ Кіевѣ.

Три слёзи дівочі.*)

I.

Заплáкала Украіна,
Удáрившись въ грýди:
„Сині моі кохáнії!
Ой щó зъ вáми бýде?

„Моі квіти рожéвиі,
Морóзомъ прибúті!
Орлú моі молодúі,
Яструбомъ зустріті!

„До кóго жъ я прихилюся
Тепéрь головóю?
Зостáлась я на стáрості
Безъ васъ удовóю.

„Боже мúлий! вонú жъ Твою
Зáповідь чинúли:
Свою мáтіръ убóгую
Шанувáли-чтúли,

„И до братівъ своіхъ тéмнихъ
Простягáли рýки:

*) „Хата". 1860. Издавъ П. А. Кулішъ. Спб. Въ друкарні П. А. Куліша, стр. 107—111.

Всімъ бажáли вонú мúра,
Вóлі и наýки.

„Не покúнь іхъ, мúлий Бóже,
Ворогáмъ въ забáву;
Спомяни́ на нихъ дідúвську,
Прáдідивську слáву!

„А щобъ злée не витáло
Надъ іхъ головáми,
Приставъ до нихъ по áнгелу
Зъ лéгкими крилáми.

„И нехáй вони почýють
Въ далéкому крáю,
Якъ журю́ся я за нúми,
Якъ благословляю".

1847.

II.

Ой колú бъ я гóлосъ соловéйка мáла,
Та лéгкиі крúла, та вóлю, та сúлу;
То я бъ сюю вéсну гніздá не звивáла,
Літáла бъ, літáла, куди захотіла.

И садú зелéні, и чúстее пóле,
И лугú темнéнькі я бъ перелетіла;
Я бъ не зупинúлась, де плугáтарь óре,
Я бъ не зупинúлась, де співá дівчúна.

Ой я бъ залетіла за камяні стіни,
Озирáла бъ тюрми зъ-вéрху ажъ до дна,
Знайшлá бъ братівъ мúлихъ, синівъ Украіни,
И нúшкомъ літáла бъ въ вікнá до вікнá.

Жалибнéнько, сýмно імъ би заспивáла,
Щобъ слёзи котúлись, щобъ сéрденько нúло,
Щобъ підъ мою́ пісню вонú все згадáли,
Щó булó на світи имъ лю́бо та мúло.

1847.

III.

Віе вітеръ надъ Кúевомъ,
Садú нахиляе;
Сúній Двіпръ старúхъ сусідокъ,
Нíмúхъ гіръ, питáе:

„Де гуляе-бенкетýе
Синъ нашъ незабýтий?
Вже й соловъі одспівáли,
А ёгó не чýти!

„Ужé и Духъ, и Купáло
И Петрó минýлись,
И чумакú исъ пéрвоі
Дорóги вернýлись;

„Ужé й жúто половіе,
Часъ ватóго й жáти;
А вінъ не йде—біля́ мéне
Сісти васпівáти!"

Обізвáлись нимí гóри:
„Дніпре, старúй дрýже!
Не питáвъ ти Украіни,
По кімъ вонá тýжить,

„Не прислухáвсь, щó дівчáта
Плáкали-співáли,
Про щó фúлі въ берегáми
Нúщечкомъ шептáли.

„Роспитай же буйнихъ вітрівъ
Зъ далекого краю,
Якъ нашъ кобзарь зъ важкимъ ранцемъ,
Підъ ружжемъ гуляе!“

1847.

Къ Олимпію.

Пока усы, пока бокалы
Не заняли души твоей,
Олимпій, ты прекрасный малый,
Ты цвѣтъ прелестный вешнихъ дней.

Молюсь святому Аполлону,
Чтобы, жаръ сердца возлюбя,
Своимъ внушеньямъ и закону
На вѣки покорилъ тебя.

Не долго прелестью блистаетъ
Предъ нами дольній міръ суетъ:
И на землѣ не погибаетъ
Одно святое жертвой лѣтъ.

1848 г. Февр. 2. Тула.

Ганна Барвінокъ.
1866.

ДО́СВІТКИ.

Присвятъ

*оправного въ золото примірника *).*

Подарую золотую
    Писанку дружині,
Що кохала мене вірно
    При лихій годині;

Що кохала, не питала,
    Чи панського роду,
Оддала за серце серце
    И пишную вроду.

Про ту вроду я співаю,
    На бандурі граю,
А серденько, якъ золото,
    Въ скарбо́вні ховаю.

Ой ховаю, добре знаю—
    Зъ нимъ буду багатий
И въ малёваній палаті,
    И въ убогій хаті.

---

*) Напечатано въ 2-мъ изданіи „До́свитокъ". Харьковъ, 1899.

Заспівъ *).

У-дósвіта вставъ я... тéмно ще на двóрі;
Дé-не-де по хáтахъ яснé світло сяе,
Сяе яснé світло, якъ на небі зóрі...
Дивýюсь, радію, у сéрця питáю:
„Скажи, віще сéрце, чи скóро світъ бýде?"

—„Ой скóро світъ бýде,
Прокинутця люде,
У вcяке вікóнце
Засяе сóнце..."

Ой ударю жъ зъ-рáзу
У струни живиі:
Прокиньтесь, вставайте,
Стариі й малиі!

Віщувáннямъ нóвимъ
Сéрце мое бъéтця,—
Черезъ край изъ сéрця
Рідне слóво ллетця...

Нарóдня слáва *).

Немá въ мéне рóду,
Немáе дружини,
Ані брáта-товáриша
На всій Украіні.
Дýма сумовита—
Тó моя родина;
Сéрце одинóке—
Вірная дружина;
Степи, гóри и долини—
Товариство-побратими.

*) Напечатано въ 1-мъ изданіи „Дóсвітокъ", Спб., 1862 г. Въ друкарні П. А. Куліша.

**) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 25.

Роспущý я своі дýми,
Та й не позбірáю;
Ростеклися, сумýючи,
По рідному крáю.
Одъ Лимáну до Есмáні
Жовтіе пшениця;
Я, безрідний, одинóкий,
Всюди чужениця.
Одъ Лимáну до Есмáні
Могили чорніють;
Ой жнуть люде, рідъ изъ рóдомъ,
И надáльше сіють...

Хвали Богá, хто зъ подрýжжямъ
За пóстать захóдить;
До когó старéнька мáти
На ниву вихóдить,
Комý діти помогáють
Пшениченьку жáти,—
Я зъ могилами німими
Мýшу розмовляти.
Ой по тихъ могилахъ, у-гóру висóкихъ,
По тихъ гробовищахъ, у-зéмлю глибóкихъ,
Лежить могó рóду безъ ліку.
По тихъ степáхъ, по гóрахъ Дніпрóвихъ,
По бáлищахъ и лугáхъ Низóвихъ
Живé ёгó слáва одъ віку до віку.

Ой встань, слáво,
Устáнь рáно,
Вийди, слáво,
Изъ тумáну...
Ти безрідному—родина,
Одинóкому--дружина,
Товариство—на Вкраіні,
Одрáдонька—на чужині.

Солóниця *).

Дýма.

(1596).

I.

Іду пóлемъ чи́стимъ,
Гля́ну óкомъ би́стримъ—
Филю́ютця жóвті ни́ви
Жи́томъ колоси́стимъ.

Уроди́ло жи́то,
Та нікому жáти: [1])
Пішли́ нáші хліборóби
Списáми орáти,—

Списáми орáти,
Трýпомъ засівáти... [2])
Ой які-то бýдемъ жни́ва
Съ тогó сіву мáти!

II.

Кри́кне товари́ство:
„Наливáйку, дрýже!
Не впевня́йся, си́зий óрле,
На лейстрóвихъ дýже; [3])

„Бо ті лейстрови́і
Ви́росли въ невóлі:
Ой не вдéржять прóтивъ вітру
Корогви́ у пóлі“.

III.

Бýйний вітеръ віе,
Наганя́е хмáри:

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 26.

Чи тó Тýрки наступáють,
Чи хи́жі Татáре?

Ой не Тýрки, не Татáре,
Христия́нська си́ла,
Мóвъ хмáрами грімýчими,
Тáборъ обложи́ла.

Стáли недоля́шки
Пóручъ изъ Ляхáми,
Обгорнýли Наливáйцівъ
Леестровикáми.

Украіно рідна!
Чи се жъ твоі діти
Кругóмъ шáнці покопáли,
Щобъ на своіхъ би́ти? [4])

„Ой хто изъ Жолкóвськимъ,
Томý панувáти,
А хто стáне зъ Наливáйкомъ,
Томý погибáти.“

Повáбились нáші
На мóвý лукáву,
Затоптáли, вакаля́ли
Козáцькую слáву.

IV.

Ой ви, Наливáйці,
Молоді орля́та!
Ой порá вамъ гостéй вáшихъ,
Порá привітáти.

Блиснýла грімви́ця
Изъ чóрноі хмáри:
Повали́лись—покоти́лись
Пішаки́ й рейтáре.

V.

Крикне панъ Жолковський
На панськее військо:
„Не стивайтесь, пани браття,
Зъ Наливайкомъ близько.

„Роскидайте, браття,
Шовкові намети,
Иззивайте усю шляхту
На гучні бенкети.

Будемо гуляти,
Пива, меди пити,
А козаківъ Наливайцівъ
Голодомъ морити.“

VI.

Бенкетує шляхта,
Играючи въ карти,
А козаки лейстровики
Додержують варти.

Поскидала шляхта
Панцери й шишаки,
Бо козаки лейстровики
Вірні, якъ собаки.

VII.

Кинувсь Наливайко
Одъ броду до броду;
Сюди трудно й туди трудно—
Нема переходу!

Кинувсь Наливайко
Одъ валу до валу:
Ой оддайте, мене, браття,
Ляхамъ на поталу!“

VIII.

Чого, чого славва
Соловиця стала?
Що козаки Наливайці
На ій воювали.

Солоннії млаки [5])
Слізми просоліли,
Що козаки Наливайці
Воювать не вміли,

Вони воювали
Чотирі неділі,
Одъ безхлібъя, одъ безвиддя
Руки обомліли.

Вони воювали,
И кровъ розливали,
Бунчуки й шаблі підъ ноги
Ворогамъ поклали.

Вони воювали,
Та й довоювались,
Що Ляхамъ та недоляшкамъ
Въ неволю достались.

IX.

Буйні вітри, буйні,
Осипалось жито:
Добра доля тимъ судилась,
Що зъ гарматъ побито!

Нежатиі ниви
Въ-нівець обернулись:
Тяжке лихо тимъ судилось,
Що зъ войни вернулись!

Сумно доші, сумно
Зерно прибивають:
Ой безъ батьківъ маленькиі
Дітки виростають.

Виростайте, дітки,
Въ щасливу годину,
Ой ратуйте-визволяйте
Ще разъ Украіну!

Зза Дунаю *).

Олександрі Михайловні К.

Покину, покину
Чужую чужину,
Та на Украіну
Соколомъ полину.
Ой хто жъ мене дома
Щиро привітае,
Любо въ вічі гляне,
Про життя спитае?
Привітають мене
Вовки-сіроманці,..
Залігши дорогу
Въ зеленімъ байраці:
„Годі тобі жити
За тихимъ Дунаемъ:
Ми на тебе, друже,
Давно вже чигаемъ;
Годі тобі здобичъ
У насъ одбивати—
Зъ світломъ доглядати
Убогоі хати.
Нехай темна нічка

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 33.

Хату обгортае;
Наше серце хиже
По-вікъ звеселяе.

Привітають мене
Яструби зъ орлами,
Роспустивши крила
По-надъ городами:
„Ой ми тобі любо
У вічі заглянемъ,
Твоі очі-зорі
Изъ лоба достанемъ.
Годі прозирати
У далекі віки,
Голубити въ серці
Надіі великі.
Предки твоі въ шляхти
Хати відбивали,—
Своімъ тіломъ въ полі
Вовківъ годували,—
Панянські роброни
На унучи драли,—
Лисиці зъ іхъ трупу
Серце виідали,—
Очами-зорями
Далеко сягали,—
Яструби въ орлами
Очі імъ клювали:—
Ой то твоя доля,
Ой то твоя воля;
Втікай на чужину
Изъ рідного поля!
Тобі рідъ-родина—
Чужая чужина,
Наша люба здобичъ—
Славна Украіна...“

Русалка *).

Мицкевичова баллада.

Ой щó жъ то за хлóпець,
Хорóший, вродли́вий?
Щó тó за дивчи́на край ёго?
Хóдять надъ водóю
Тихóю ступóю—
Світить молоди́къ срібнорóгий.

Году́е дівчи́на
Хлóпця ягідкáми,
Що въ гáю зелéнімъ набрáла,
А вінъ ій голóвку
Квітчáе квіткáми...
Пéвне жъ то кохáная пáра!

Скоро день погáсне,
Зійде місяць я́сний—
Вже вони́ вихóдять изъ гáю:
Хлóпець той—мисли́вий,
Стрілéць уродли́вий;
Хто такá дівчи́на—не знáю.

Звідкіля́ прихóдить—
Не питáй дарéмне;
Якъ вонá зникáе—Богъ знáе.
Мовъ зоря́ засвітить
Попідъ гáемъ тéмнимъ,
Мовъ и́скра въ темнóті, згасáе.

„Скажи́ міні прáвду,
Сéрденько дівчи́но,
(Нá що ти зъ умá менé звóдишъ!)
Дé твоя́ хати́на?

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 34.

Хто твоя́ роди́на?
Зъ якóго селá сюди́ хóдишъ?

„Літечко минáе,
Ли́стя опадáе,
Холóдні зближáютця нóчи;
Не въ гаю́, а въ хáті
Му́шу цілувáти
Твоé ли́чко, твоі кáрі óчі.

„Коли́ жъ ти безрідня,
Сéрденько дівчи́но,—
Ходімъ до моéі госпóди,
Жи́тимемъ зъ тобóю,
Якъ ри́ба въ водóю;
Всі мáтимешъ въ мéне вигóди.

„Що въ мéне достáтокъ
И худóби стáтокъ;
Що въ мéне и вівці й бжоля́та;
Що въ мéне світли́ця—
Царéві годи́тця;
Моя́ мáти твоя́ бу́де мáти“.

—„Ой козáче-ту́мо,
Гóрда-пи́шна ду́мо!
Не йме тобі моé сéрце віри.
Мáти ґовори́ла,
Що въ васъ такá віра,
Якъ на си́німъ мóрі піна.

„Мáти говори́ла,
Що въ васъ стільки лáски,
Якъ на ти́химъ стáві ря́ски;
Соловъéмъ співáешъ,
А сéрцемъ буя́ешъ,—
На и́ншую менé проміня́ешъ“.

— „Сéрденько дівчи́но!
Отъ же на колінахъ
Клянýсь тобі місяцемъ, зоря́ми,
Присягáю нéбомъ,
Землéю и пéкломъ,
Що не бýде и́ншоі міжъ нáмі!"

— „Ой місяцю-кня́зю!"
Озвáлась дівчи́на,
„Я тебé за свідка призивáю.
Якъ слóво зламáе,
Нехáй покарáе
Ёгó твоя́ си́ла святáя!"

Скóро зговори́ла—
Мовъ ви́росли кри́ла,
Голýбкою поміжъ віття ли́не.
Назáдъ обернýлась,
Лукáво всмихнýлась,—
Мовъ та и́скра, у тéмряві ги́не.

Шкодá здоганя́ти,
Шукáти, гукáти!
Пішлá лунá по гáеві сýмно.
Ніхтó не озвáвся,
Áні засмія́вся.
Зостáвсь козáкъ самъ собі дýмно.

Дýмае-гадáе,
Додóму вертáе,
Сумýючи, понадъ сóнною водóю.
Ти́хо, ти́хо въ лісі,
Хибá тільки трісне
Сухá вітка въ ёго підъ ногóю.

По сóнніи води́ці
Прóміння блищи́тця:
Срібнорóгий въ вóду завирáе.

Ажъ ось изза гáю
Вітрéць подихáе,—
Ясна фи́ля по óзеру грáе.

Чи тó жъ забіліла
На óзері піна,
Чи тó ди́вне проявилось ди́во:
Що посередъ піни,
Мовъ би на карти́ні,
Зъяви́лося дівчá уродли́ве?

Молодéнька, гожа,
Якъ пóвная рóжа,
Покрóплена рáннёю росóю.
То співомъ озвéтця,
То сміхомъ заллетця,
Берé óчі, вáбить сéрденько красóю.

„Козáче мисли́вий,
Хлóпче уродли́вий!"
Озвáлася изъ срібноі піни:
„Чогó въ ночі блýдишъ
И сéрденькомъ нýдишъ
По зрадли́вій, лукáвій дівчині?

„Гóді сумувáти,
Важéнько здихáти!
Ходи, сéрце, до мéне гуля́ти.
Бýдемъ танцювáти,
Якъ ри́бонька грáти,
Якъ лáстівка, по воді черкáти.

Абó підъ водóю
Ля́жемо зо мнóю
На мякóму, лилійному лóжі.
Ти́хими речáми
Й кáрими очáми
Роскажý я тобі про всі дивá Бóжі."

Зъ води вириня́е—
Якъ срібло́ сия́е...
Му́тить ёму́ ду́шу нагота́ діво́ча.
А вона́ сміётця,
Якъ ри́бонька въётця,
Якъ голу́бка, до ёго бурко́че.

Ой ма́нить слова́ми
Й чо́рними брова́ми,
Весе́лкою по воді кружля́е.
То зновъ пориня́е,
Лебідкою гра́е,
Въ срібні бризьки во́ду розбива́е.

Заби́лось серде́нько:
Підбігъ вінъ близе́нько,
Хо́че ско́чить въ во́ду и не хо́че.
А срібная фи́ля
Но́ги ёму́ зми́ла...
Дзюркоти́ть—и підмива́—й лоско́че.

Ва́бить ёго́, тя́гне;
Се́рце въ гру́дяхъ та́не,
Мовъ ёго́ до ло́ня ми́ла пригорта́е.
И божбу́ святу́ю,
И тоску́ німу́ю—
Усе́, про все коза́къ забува́е.

Ри́нетця у во́ду;
Пи́шную уро́ду
Окомъ, се́рцемъ и душе́ю обійма́е.
Пливе́, допльива́е,
Ру́ки простяга́е,
И до се́рця любо дівча́ пригорта́е.

Ой гля́не—спогля́не
На ли́чко румя́не—
Що́ за ди́во, що́ за но́ве чу́до!

Се жъ ёго́ кохана,
Забу́тая па́ра!
Зни́кла ра́зомъ зъ оче́й ёму́ лу́да.

„А ти жъ присяга́вся
И місяцемъ кля́вся!..
Бу́де жъ тобі ка́ра по заслу́зі:
По́ки місяць світить,
Бу́дешъ ти ходи́ти
Надъ водо́ю у вели́кій ту́зі.“

Ско́ро зговори́ла—
Зашуміла фи́ля...
Підъ водо́ю обо́е схова́лись:
Де вони́ гуля́ли,
Любо розмовля́ли,
Ні жа́дного сліду не зоста́лось.

Тільки, якъ день зга́сне,
Зійде місяць я́сний
И загля́не въ таемни́чі во́ди,—
Изъ о́зера ри́не
Вродли́ва дівчи́на,
Зу́стрічъ — хло́пець хоро́шої вро́ди.

Вона́ надъ водо́ю
Сия́е красо́ю,
А вінъ ту́жить у те́мному га́ю.
Хло́пець той — мисли́вий,
Стріле́ць уродли́вий;
Хто така́ дівчи́на — не знаю.

„Что есть мнѣ и тебѣ, жено?“ *)

Іоанна гл. II, ст. 4.

Дорогому землякові Зінченкові.

О, я́къ Тебе́, Спа́се, у тімъ сло́ві ба́чу!
О, якъ Твоє́ се́рце моімъ се́рцемъ чу́ю!
Чита́ю завітъ Твій,—чита́ючи пла́чу.
Ви́соко підня́въ ти нату́ру людську́ю.

Чужа́ Тобі ста́ла и рідная ма́ти,
Зоста́всь Ти безъ ро́ду, безъ ха́ти на світі,
Щобъ ро́домъ коха́нимъ се́рдя не скова́ти;
Ха́тнімъ упоко́емъ ду́ха не вгаси́ти.

О, зна́ю я, зна́ю, я́къ те се́рце билось,
Якъ той духъ висо́кий злітáвъ надъ землéю!...
Що дітямъ на ло́ні у ма́тери сни́лось,
Чого мертві ча́ють—обня́въ Ти душе́ю.

Сни́лись дітямъ ра́йські віковічні квіти;
Ча́ють ме́ртві жи́зні грядýщого віку...
Спра́вдишъ Ти, що ба́чять чи́стимъ се́рцемъ діти;
Спра́вдишъ, що доро́жше всёго чоловіку.

Уже́ зъ ра́ю Твоімъ ду́хомъ
На насъ повіва́е:
Уже́ зно́ву Твое́ сло́во
Ме́ртвихъ воскреша́е.

Вироста́ють, приближа́ють
Твое́ ца́рство діти.
Ой не ду́рно жили́ й ги́бли
Пра́ведники въ світі!

Вироста́ють,—Твоімъ слідомъ,
Зъ ма́тернёго ло́на

*) Основа, 1861 г., Сентбрь, стр. 41.

Утіка́ють роспина́тись
Середъ Вавило́на.

„Же́но ма́ти! що тобі я?
Ти своє́ вчини́ла,
Якъ, радіючи, підъ се́рцемъ
Дити́ну носи́ла.

„Мину́лися ті ра́дощі,
Мину́лися й му́ки...
Не вмісти́ти тобі въ се́рці
Но́воі нау́ки!

„Спочивай, спасе́нна ду́шо,
У ти́хій господі,
А ми бу́демъ святу́ пра́вду
Сіяти въ наро́ді.

„Да́й намъ, ма́ти, те справди́ти,
Що на чи́стімъ ло́ні
Сни́тця дітямъ непоро́чнимъ
Въ грішнімъ Вавило́ні.

„Да́й намъ, ма́ти, доказа́ти,
Що ми—рідні діти
Тихъ вели́кихъ, що за пра́вду
Ги́нули на світі“.

Съ того світу *).

Варѳоломе́еві Шевченкові.

Не хотіли па́нські діти,
Мою́ во́леньку вволи́ти,—
Щобъ мене́ тамъ похова́ли,
Де бъ одра́ду се́рце ма́ло.

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 49.

Де бъ мучене моé тіло
Тихо тліло, не боліло,
Де бъ моя душá убóга
Злинула колись до Бóга.
И прохáвъ я, и благáвъ я,
И на кóбзі вигравáвъ я,--
Шкóда співу кобзáрського!
Шкóда слóва козáцького!

Не хотіли паненята
Послухати могó брáта,
Щобъ мені почетъ вчивити—
Китáйкою мáри вкрити,
Червóною китáйкою,—
Заслугою козáцькою.
И прохáвъ вінъ, и благáвъ вінъ,
И холóпствомъ дорекáвъ вінъ:
Занедбáли паненята
Дорекáння могó брáта!

Не хотіли, та вчивили—
Китáйкою труну вкрили,
Та й вислали до могили,
Де співáвъ я, сумувáвъ я,
Зъ Дніпрóмъ-брáтомъ розмовлявъ я.
Не хотіли, та вчинили—
Спочиваю на могилі,
Паненятамъ на досаду,
Товариству на одрáду,
Украіні на порáду.
Спочивáю, дожидáю,
Дóлі-вóлі виглядáю...
Гóді, брáття, сумувáти:
Ще не вмéрла нáша Мáти!

Кумéйки*).

Дума.

(1637).

I.

Закипіла на Вкраіні
Страшéнна трівóга,
Якъ на шляхту піднялáся
Сірóма убóга.

Піднялáся за орáнди,
За жидівські дуди,[1])
Що терпіли--не стéрпіли
Убóгиі люди.

Руйнувáли сіромáхи
Кóрчми малёвáві;
Де спіткáли—порубáли
Рандáрські ридвáни.

Почалá сірому шляхта
За жидівъ карáти,
Забірáла всю худóбу,
И ґрунти и хáти.

Розлетілось по Вкраіні
Безхáтнее птáство,—
Затрусилось по будинкахъ
Вельмóжнее пáнство.

II.

„Ой Потóцький, бáтьку пáнський,
Рушáй на Вкраіну!

---

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 50.

Зупиний кварцянимъ військомъ
Повшехву руіну".

Роспустили орлй крила,
Зъ орлами злітались:
То кварцяне військo съ панськимъ
До-купи зъіжджались. [2])

Тече річка міжъ каміннямъ,
Россю прозивають;
По тій ріцці середъ ночи
Огнища палають.

Червоніють чорторйі
Підмивають кручи.
Втаборились сіромахи,
Потоцького ждучи.

III.

Ой не довго піджидали—
Коники заржали:
Вони нашимъ неминуче
Лихо віщували.

Зійшло сонце у тумані,
Ревнули гармати:
Не по однімъ козаченьку
Заплакала мати. [3])

Ой розбйвъ зъ гарматъ Потоцький
Таборъ, мовъ кошару; [4])
Розігнали Ляхй нашихъ,
Якъ вовки отару.

Ой мостили на Росаві
Мостй тулубами,
Засівали чисте поле
Густо головами.

IV.

Никли трави жалощами,
Гнулось древо съ туги: [5])
Дознавали наші предки
Тяжкоі наруги

Кого били-потопили
Въ глибокій Росаві,
А кого судомъ судили
Въ далекій Варшаві.

Осудили недобйтківъ
На великі муки:
Розійшлися по Вкраіні
Каліки безрукі. [6])

Огласили изъ Варшави:
„Дивітеся, люде!
Хто вставатиме на шляхту,
То всімъ тее буде". [7])

V.

Нехай буде, нехай буде,
Коли Божа воля,
Щобъ росла въ бояхъ крівавихъ
Украінська доля!

Нехай знають на всімъ світі,
Якъ ми погибали
И, гинучи, свою правду
Кровью записали.

Записали—прочитають
Неписьменні люде,
Що до суду изъ шляхетсвомъ
Згоди въ насъ не буде.

Поки Рось зоветця Россю,
Дніпро въ море ллетця,
Поти серце українське
Зъ панськимъ не зживетця.

Химери*).

Мицкевичова баллада: Romantyczność.

Присвячена Олександрі Михайловні К.

Слухай, дівчино!—Не слуха.—
Въ твоій хатині ні духа!
Що коло себе хватаешъ?
Кого цілуешъ, вітаешъ?
Уже жъ світъ білий...—Не слуха.

То, якъ укопана, стане,
Сумно, понуро спогляне,
То зновъ слёзами заллетця,
То до когось засміетця,—
Личко веселе, румяне.

„Грицю! кохання едине!
Се жъ ти уставъ зъ домовини?
Ніччю!... Ступай же тихенько...
Въ мене не-рідная ненька...
Буде лихая година...

„Хай собі чуе и знае!
Тебе на світі немае!
Вчора тебе поховали...
Що жъ мені сумно такъ стало?
Ні, я тебе не боюся....
Дай обійму пригорнуся...

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 18.

Се жъ твое личко... и очі... и брові...
Серденько, вимовъ хочъ слово!
Я—твоя вірна Катруся.

„Чомъ же ти до мене, Грицю, не озвесся?
Який ти холодний!... Дай нагрію руки...
Оттутъ іхъ нагрію коло мого серця...
Воно не простигло відъ тяжкоі муки.

„О, холодно жъ мабуть, тамъ у темній ямі!
Не влежавъ ти, Грицю, въ німій домовині...
Пійду я съ тобою,—ляжемо у парі!
Безъ тебе для мене увесь світъ—пустиня.

„Тяжко мині, Грицю, въ світі
Жити зъ ворогами:
Вони мині дорекають
Моіми слёзами.

„Що побачу—не ймуть віри;
Що скажу—сміютця.
Заніміла бъ я на-віки,—
Самі речі ллютця.

„Серденько кохане!
Прийди въ день до мене:
Може, перестануть
Сміятися зъ мене.

„Може, мині снитця...
Ні, до мого серця
Тебе пригортаю...
Бачъ, якъ воно бъетця!

Чого жъ ти зникаешъ?
Чого ти боісся?
Ище рано, серце,
Ище рано, Грицю!

„Боже! кури вже співають
И зоря въ віконці!...
Де жъ ти ділось-закотилось,
Ясне моє сонце?

„Де ти зникнувъ? Покажися,
Вернись на филину,
И мене візьми зъ собою
Въ тёмну домовину".

Отакъ бідолашне дівча побивалось,
Бігло за коханкомъ, слізми обливалось.
На плачъ її ревниї,
На крикъ побідённий,
Багато народу въ хату назбігалось.

„Читайте молитву!" простота гукає:
„Се жъ душа Грицькова міжъ нами літає!
Се жъ її вбивають
Катрусини слёзи,
Зъ миру не пускають
Линути въ рай Божий!"

Чую я те слово,
И нищечкомъ плачу:
Я Грицеву душу
Своїмъ серцемъ бачу.

Ажъ тутъ обізвётця
Письмакъ до громади:
„Незнать що городять,
Незнать що провадять!

„Де ті въ ката душі
Літають по хаті?
То вигадки бабськи,
Щобъ дітей лякати.

„Дівча божевільнэ
Химери ганяе,
А тёмна темнота
Роти роззявляе!"

—„Ні, письмаку!" обізвуся;
„Вона серцемъ чуе,
А темнота чудо бачить,
Хочъ не розумуе.

„Ти великі речі знаешъ,
Незнані для люду;
А, не мавши його серця,
Не побачишъ чуда.

„Ти у небо прозираешъ
И въ землю глибоко;
А безъ серця въ чуже серце
Не заглянешъ окомъ".

Самъ собі *).

Заспіваю, спогадаю
Літа молодиї,
А въ тихъ літяхъ, Божімъ раю,
Надії святиі.

Заспіваю, спогадаю
Вірную дружину,
Обіллю німими слізми
Німу домовину.

Заспіваю—хай дріма́е
Серце одиноке,
А ти, думо, злинь-ровлийся
Високо-широко.

---

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 20.

Есть у світі пра́вда чи́ста,
И добро́, и во́ля,—
Иззива́й іхъ, моя́ ду́мо,
На рідвее по́ле.

Степи́ мои широ́кии,
Цілино́ одвічня!
Хто зъо́ре васъ та засіе—
Сла́ва тому́ вічня!

Лави́ мои неo̍рані, [1])
Да́вні перело́ги!
До́ки по васъ блука́тимуть
Брати мои вбо́гі?

Вони о́рють васъ оча́ми,
Скоро́дять брова́ми,
Сіють ту́гу, полива́ють
Дрібними слёза́ми.

Ой зроди́ жъ, вели́ка ту́го,
Ярую пшени́цю,
Збагати́ насу́шнимъ хлібомъ
Убо́гу Вдови́цю!

Люлі-люлі *).

Хожу́-блужу́ по го́роду
Вели́кому, вели́кому.
Одкри́въ би я своé се́рце,
Та нікому, та нікому.

Цвіте́ вонó, якъ Бо́жій рай,
По́тай ми́ру, по́тай ми́ру;

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 22.

Ні лю́бощамъ, ні ми́лощамъ
Не йме віри, не йме віри.

Ой се́рденько закри́тее,
Ти́хий ра́ю, ти́хий ра́ю!
Ніхто́ тебе́ не нівечить,
Бо не зна́е, бо не зна́е.

Цвіти́ жъ собі, живи́ собі
Само́тою, само́тою;
Втіша́й себе́ соло́дкою
Дрімо́тою, дрімо́тою.

А щобъ тебе́ лихі лю́де
Не вжахну́ли, не вжахну́ли,
Засни́, се̍рце, довічнимъ сномъ...
Лю́лі-лю́лі, лю́лі-лю́лі!

Старецъ *).

Дума.

Присвя́чена Наде́жді Олекса́ндровні Б.

Spiewak, niestety! śpiewać nie mam komu.
Mickiewicz.

Бринь банду́ра, та й замо́вкне...
Чомъ же не заигра́е?
Стоіть ста́рець підъ віко́нцемъ,
Чо́мъ же не співа́е?

Ой ходи́въ би я по се́лахъ
Одъ ха́ти до ха́ти,
Ой співа́въ би на ввесь го́лосъ,—
Нікому співа́ти!

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 22.

Якъ промóвлю *Христá рáди*
(Велѝкее слóво!),—
Скѝба хліба въ хліборóба
Стáрцеві готóва.

Якъ спогля́не дóбре óко
На гóлову сѝву,
Закликáють лю́де стáрця
У хáту щаслѝву.

„Сідáй, діду, стáрче Бóжий!
Підкріпись варéнимъ,
Вѝпий чáрку, згадáй нáшихъ
Рóдичівъ помéрлихъ".

Я сідáю, підкріпля́юсь
На життя́ злидéнне...
Ой я стáрець,—не старéче
Въ грýдяхъ сéрце въ мéне.

Поминáю усíхъ мéртвихъ,
А по живѝхъ плáчу,
Що нікóго я живóго
Середъ нихъ не бáчу.

Ні съ кімъ сісти потужѝти
Въ пóлі на могѝлі;
Ні съ кімъ піснею збудѝти
Літá молодѝі.

Молодóсте-одрáдосте,
Вóленько безъ крáю! [1])
Комý про васъ на старéчій
Бандýрі заѝграю?

Чиé сéрце стрепенéтця
Одъ слóва живóго,
Що співáвъ я, вищувáвъ я
Віку молодóго?

Ой співáвъ я. віщувáвъ я:
„За малý годѝну.
Оживѝть живéе слóво
Рідну Украíну,

И праправнуки згадáють
Прапрáщурівъ діло,
И промóвить до нихъ въ пóлі
Уся́ка могѝла!"

Ой співáвъ я: „Бýде жѝти
Нáше слóво, бýде!"
Чи живé жъ вонó у тéбе
Безталáнний лю́де?

Не по сéлахъ прохожáю,
А по кладовѝщахъ:
Спочивáе нáше слóво..
Въ німѝхъ гробовѝщахъ.

Поховáли ми въ дідáми,
Слóво, нáшу сѝлу;
Гýсто, гýсто засадѝли
Рýтою могѝлу.

Зеленіе, мовъ барвінокъ,
На могѝлі рýта:
Щó булѝ ми, я́къ жилѝ ми,
Якъ гѝбли—забýто!

Ой замóвкни, моя́ кóбзо:
Нікому співáти!
Промовля́ю *Христá-рáди*
Одъ хáти до хáти.

Густѝй мóрокъ скрізь по хáтахъ,
Густійший въ будѝнкахъ,

Що нема́ души живо́і
    Въ се́captaхъ-Украі̂нкахъ;

Що пови́климъ, ви́лимъ се́рцемъ
    Німо́ту коха́ють;
Покоха́вши, панен́ятокъ,
    Німчиківъ рожа́ють.

Ой німу́ють по Вкраі̂ні
    Висо́кі пала́ти;
Густи́й мо́рокъ окрива́е
    Паха́рськиі ха́ти.

Бринь банду́ра, та й замо́вкне...
    Мовъ пеке́льна си́ла
На живи́і моі стру́ни
    Ру́ку наложи́ла.

Наложи́ла вона́ ру́ку
    На гаря́чу ду́шу...
Ой співа́въ би, віщува́въ би,
    Та мовча́ти му́шу.

Дунайська дума*).

Перва половина.

(1648—1654).

Ти́хо Дуна́й, ти́хо
    Несе́ чи́сту во́ду; [1])
Задиви́лися дубро́ви
    На свою́ уро́ду.

Ти́хо Дуна́й, ти́хо
    Жо́вті піски ми́е.

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 26.

Погля́ну я по берега́хъ—
    Мое́ се́рце ни́е.

Де, Дуна́ю ба́тьку,
    Твоі рі́дні діти,
Що розійшли́сь-ростекли́ся
    По Бо́жому сві́ті.

Одні на Вкраі̂ні,
    Дру́гі въ Московщи́ні;
Спомина́ють тебе́, ба́тьку,
    При лихі́й годи́ні.

„Неха́й спомина́ють
    И въ пісня́хъ співа́ють,
И до ме́не доріженьку
    Въ знегідді верста́ють“.

Верну́лись до те́бе
    Зъ Украі̂ни діти:
„Всю́ди, ба́тьку, одна́кова
    Недо́ля на сві́ті.

„Бу́демо, Дуна́ю,
    Твою́ во́ду пи́ти,
А по то́бі, Украі̂но,
    Се́рденькомъ тужи́ти.

„Бу́демо, Дуна́ю,
    Твое́ жи́то жа́ти,
А про те́бе, безтала́нна,
    У пісня́хъ співа́ти“.

I.

Була́ коли́сь, ка́жуть,
    Щасли́ва годи́на:
Якъ садъ рясни́й, процвіта́ла
    Уся́ Украі̂на.

Ой хто жъ тиі люде
Спасе́нні бува́ли,
Що въ красу́ ясну́, весе́лу
Ії прибіра́ли?

Були́ то́ панове
Вели́кого ро́ду—
Каштеля́ни та княжа́та,
Ду́ки, воєво́ди.

Вони́ узгряни́ччя
Лю́домъ осади́ли,
Одъ Татарви́ безбо́жноі
Зе́млю захисти́ли.

Поря́докъ дава́ли
Города́мъ и се́ламъ.
Процвіта́ла Украіна,
Бога́та, весе́ла.

Погля́нуть пано́ве
Одъ кра́ю до кра́ю—
Золоті лани́ филю́ють
Та дубро́ви ма́ють.

Погля́нуть пано́ве
Зъ ясно́го буди́нку—
Слу́ги въ ба́рвахъ позлоти́стихъ
Гуля́ють по ри́нку.

Не маки́, не ро́жи
Въ саду́ процвіта́ють:
То́ па́ніі та паня́нки
Шовка́ми craя́ють.

Хва́лятця пано́ве
Кіньми дороги́ми,
Исповня́ють срі́бні ку́бки
Ви́нами ситни́ми.

Гука́ють гарма́ти
Підъ па́нські вива́ти;
Одъ гучни́хъ мазу́рокъ хо́дять
Хо́доромъ пала́ти.

„Диві́тесь", мовля́ють,
„Молоди́і лю́де:
Ходіть на́шимъ па́нськимъ ро́бомъ
То все гара́здъ бу́де.

„Диві́тесь", мовля́ють,
И ви, малі діти:
Оце́ до́бра вамъ нау́ка,
Якъ у сві́ти жити:

„Въ по́лі се́рцемъ жвавимъ
До бо́ю става́йте;
До́ма меди́, ви́на пи́йте,
Та й не пролива́йте.

„Не жа́луйте, діти,
Тру́нку дорого́го,
Изъ двора́ не випуска́йте
Твере́зимъ ніко́го.

„Неха́й браття шля́хта
Ва́шу лю́дськість зна́ють, [2])
Неха́й ва́шу па́нську го́йность [3])
Всю́ди прославля́ють.

„Нема́е на світі
Кра́щого клейно́ду, [4])
Якъ па́нськее сла́вне и́мя
Вели́кого ро́ду.

„Нема́е для се́рця
Бильшоі утіхи,
Якъ пиша́тись сла́внимъ ро́домъ
Во віки и віки!"

II.

Хто жъ то тиі люде,
Що понурі ходять,
На високиі будинки
И очей не зводять?

Хто жъ то тиі люде,
Що зъ дому втікають,
Та кращоі собі долі
По степахъ шукають?

Що жъ то за бурлаки
Зъ довгими чубами,
Що всю шляхту, усіхъ дуківъ
Зовуть ворогами? [5])

„То голота пъяна,
Мужичиі діти,
Що не хочуть у вельможнихъ
Ласки запобігти.

„То сірома темна,
Винники, дейнеки; [6])
Прошпетившись утікають
У степи далекі.

„То злодійство хиже
Криетця відъ кари.
Завше повні того хлопства
Винниці й бровари.“ [7])

III.

Обізветця хлопство
Поза городами: [8])
„Ой чи довго буде шляхта
Гордувати нами?“

Обізветця хлопство
Дикими степами:
„Ой чи довго владітиме
Нашими лавами!“

Обізветця хлопство
Зъ Великого Лугу:
„Ой вернімось, козаченьки,
Шляхті на послугу!“

IV.

Верталось бурлацтво
Шляхті догожати,
Пишнимъ замкамъ та будинкамъ
Краси додавати:

„Блискучі будинки,
Стіни малёвані!
Якъ ви гарно сияете,
Окрившись димами!

„Ой виходте въ поле,
Вельможне жолнірство!
Буде вамъ велика дяка
За все добродійство:

„Що ви Украіну
Гарно захистили, [9])
И козацтва въ Чорне море
Гулять не пустили; [10])

Що ви Украіну
Якъ садъ искрасили,
И слёзами підданськими
Всі трави зросили;

Що наша Вкраіна
Стала шляхті раемъ, [11])

А ми, її рідні діти,
По степáхъ блукáемъ."

V.

Вибігáла шляхта
Зъ блискýчихъ будйнківъ,
Манівцями утікáла
Въ Пóльшу безъ патйнківъ.

Обливáлась шляхта
Дрібнйми слёзами:
„Дóбра нáші, сéла нáші
Щó-то бýде зъ вáми? [12])

„Прéдки нáші слáвні
Королямъ служйли,
И пустйні Украінські
Людомъ осадйли. [13]).

„Прéдки нáші слáвні
Боронйли вóлю,
И придбáли брáттямъ шляхті
Щаслйвую дóлю.

„Прéдки вáші слáвні
Въ склепáхъ спочивáли,
А тепéръ іхъ гайдамáки
Съ трунъ повивертáли!

Другa половйна *).

„Ой безýмне хлóпство!
Сліпі въ тебé очі:
Подивйся, наступáе
Хмáра відъ півнóчі.

*) Галичанинъ, 1863, кн. I, вып. 2 стр. 7 и 8 „Дóсвиткы", 1899 г., изд., стр. 34—37.

„Не хотіло ясній
Шляхті догожáти,—
Вкрйе тебе нічь на віки
У похйлій хáті.

„Не хотіло пáнству
По вйдну робйти,—
Бýде тобі до робóти
Блйскавка служйти".

VI.

„Прáвда ваша, прáвда:
Тéмна нічь надхóдить...
Дóвго дóвго на Вкраіні
Сóнечку не схóдить!

„Мéртвимъ снóмъ спочйнемъ
По тяжкій робóті...
Чи до віку жъ намъ лежáти
У тéмній темнóті?"

VII.

Прокйнулись люде:
„Ой дé жъ наша сйла,
Що шáблею, мовъ косóю
Пáнство покосйла?

Ой припадімъ, брáтьтя,
До землі сирóі:
Що намъ скажуть батьки наші
Зъ могили німоі?"

—„Сйла ваша, діти,
Спйть у домовйні,
Що простяглáсь підъ землéю
По всій Украіні".

„Домовйно слáвна!
Розкрийсь передъ нáми,

Дай намъ глянуть въ твою тайну
Ясними очами!

„Домовино славна!
Верни нашу силу:
Дай намъ ще разъ звеселити
Украіву милу!

„Щобъ зновъ Украіна
Садомъ процвітала
И въ холодку дітей своіхъ
Одъ спеки ховала;

Щобъ росила трави
Не слізьми, росою,
И хижацтво не втішала
Своєю красою“.

Тихо Дунай, тихо
Несе чисту воду;
Задивилися діброви
На свою уроду.

Тихо Дунай, тихо
Жовти піски мие;
Якъ згадаю Украіву
Серденько заниє.

Вже й Орда лихая
Зъ Криму позбігала,
А ти стоішъ степовищемъ,
Якъ здавна стояла.

И Дунай сумуе,
И Кубань у тузі.
Хто жъ пануе-бенкетуе
Въ Великому Лузі?

Настуся*)

поэма.

(1648).

Ивану Пилиповичу Хильчевському.

Якъ съ тобою ми зустрілись
На шляху широкімъ,
Ти заглянувъ міні въ душу
Своімъ добримъ окомъ.

И порадивъ мене щиро,
Куди прямувати...
Довго йшовъ я, та й прибився
До рідноі хати.

Не піду я дальше хати,
Мій коханий брате;
Буду въ хаті я співати,
На бандурі играти.

Ой чи въ насъ же въ рідній хаті
Нічого згадати,
Нічимъ тугу розігнати,
Вгору духъ підняти?

Наша хата була здавна
На всімъ світі славна,—
Съ того давна, якъ витала
Короля Степана.

Убиралась наша хата
Пишними квітками;
Обливалась наша хата
Кровъю и слёзами.

*) Основа, 1861 г., Октябрь, стр. 1.—Въ „Досвіткахъ“ это посвящен опущено.

Вилітали зъ нéі въ пóле
Орлú за орлáми;
Обгортáли нáшу хáту
Литвинú зъ Ляхáми.

Обгортáли, та втікáли
Усімú шляхáми
Передъ нáшими шаблями,
Дóвгими списáми.

Нáшу хáту Тýрки й Німці
За морями звáли,
Въ нáшу хáту зъ усіхъ зéмель
Подарýнки слáли.

Булó гýчно, булó бýчно,
Та вставъ брáтъ на брáта,—
Ой замóвкла, похилúлась
Нáша рідна хáта.

Ой німýе, ой сумýе
Нáша вбóга хáта,
Що багáтий одцурáвся
Убóгого брáта.

Задавонúть же въ німíй хáті,
Бандýрниі струни!
Роскривáйтеся святúі,
Прéдківськиі трýби!

Оживú, красó дівóча,
Въ кобзáрському сéрці!
Нехай сéрце усміхвéтця—
И слізми заллéтця.

Оживú, козáцька слáво,
У бандýрнихъ струнахъ,—
Нехай прéдки звеселятця
У забýтихъ трýнахъ;

Нехай мóвлять живé слóво
На всю Украіну—
И ззовýть усю родúну.
У сéмью едúну.

Ати, дрýже мій Ивáне,
Прийми мою дяку,
Що колúсь порáдивъ щúро
Мене серéдъ шляху.

За порáдою твоéю,
Я прибúвсь до хáти,—
Гóді пó світу блукáти,
Дорóги питáти!

Зáспівъ до поэми.

Нехáй місяць изъ зорями
Дúвитця у вóду,
А я гляну—задивлюся
На дівóчу врóду.

Любо місяцю зъ зорями
Въ вóду виглядáтись:
Міні любо дівóчою
Красóю впивáтись.

Любо місяцю зъ зорями
Въ вóду поринáти:
Міні любо въ дівóчее
Сéрце прозирáти.

Немá ліпшого на нéбі
Надъ зóрю въ погóду:
Немá крáщого на світі
Надъ дівóчу врóду.

Немá вúду пишнíйшого
    Надъ зóрі въ пíвнóчі:
Немá дúва дивнíйшого
    Надъ сéрце дівóче.

Пісня перва.

I.

Уродúлася Настýся—
    Любо подивúтись,
Изъ лúченька румяного
    Хочъ водú напúтись.

Уродúлася Настýся—
    Сéрце голубúне...
Хто жъ то éі кохáтиме,
    Якъ мáти дитúну.

Роспущý крилáті дýмки
    По всій Украíні—
Немá пáри статéчноі
    Коханій дівчині!

Немá сéрця ласкáвого,
    Ні тúхоі мóви
До любого залицяння,
    Дрýжнёі розмóви!

Шкодá, шкодá чорнобрівця
    По степáхъ шукáти,
Щобъ зъ рóжею садóвою
    Докýпи звязáти!

По Вкраíні огні горять,
    Підъ нéбо сягáють;
Потягнýло степú дúмомъ
    Крюки въ димý грáють.

Поміжъ бáлокъ Жóвті Вóди [1])
    Крóвъю червоніють;
По городáхъ обгорілі
    Двóрища черніють.

Повкладáлась середъ пóля
    Шляхта спочивáти;
Похожáють въ пúшнихъ шáтахъ
    Козакú чубáті [2]).

II.

Процвітáе въ садý квітка...
    О трáво висóка!
Закрúй іі, сховáй іі
    Відъ людського óка.

Нехáй éі сóнце стúха
    Світомъ обливáе;
Нехáй бжілка, Бóжа втіха,
    Надъ нéю літáе.

Нехай éі зóрі крóплять
    Чúстою росóю...
Не дóвго ій пишáтися
    Своéю красóю.

Не сховáе филястая
    Пишноі квітúни:
Не застýпить старá мáти
    Любоі дитúни.

III.

Ой у вдовú Обушúхи
    Сіни на помóсті.
Наіхали до вдівоньки
    Козáченьки въ гóсті.

Молодиї до присінокъ
Коничевьківъ вяжуть,
А стариї господині
Добри-вечіръ кажуть. [3])

„Добри-вечіръ, панімáтко,
У твою світлицю!
Нехай Богъ святий изъ неба
Назира вдовицю.

„Пізнавáй гостей незванних,
Чесна господине,
Що здалека завітали
До тебе въ гостину.

„Чи забула, панімáтко,
Той веселий вечіръ,
Якъ ми съ твоімъ Опанасомъ
Вели дружні речі,—

„Дружні речі таємничі
Про козацьку зраду,
Що хотіли відомстити
Шляхті за неправду?

„Чи забула, панімáтко,
Той ранокъ понурий,
Якъ ти въ військо виряжала
Волови хури?

„Обушихо панімáтко,
Сизая орлице!
Не дурно ти злила слізми
Нову світлицю.

„Тобі серце говорило
Про козацьку долю:
Виросли нові могили
По чистому полю!

„Що въ Кумейкахъ, въ Боровиці
Задержалось сили,
Те въ Сулі зеленолугій
Ляхи потопили.

„Потопили полохливихъ,
Завзятшихъ напали,
Постриляли, порубали,
Кіньми потоптали.

„Пішла туга по Вкраіні
Одъ хати до хати,
Та не вмерла съ того жалю
Козацькая мати.

„Вона сиріть на отецькі
Могили водила,
Якъ вставати, воювати—
Піснею учила.

„И кривавимъ слідомъ діти
Въ степи простували,
Безъ гарматъ на Жовтихъ Водахъ
Ворогівъ стрічали.

„Добували козачата
У шляхти гармати...
Помолодшала старенька
Козацькая мати.

„Зазивала пишну шляхту
Підъ Корсунь въ гостину... [5])
Про ту учту слава трубить
На всю Украіну.

„Панімáтко Обушихо,
Сизая орлице!
Знай же й ти про славну учту
У своій свитлиці.

„Ой твогó ми Опанáса
Дóбре поминáли:
Пишну шляхту, якъ тихъ рáківъ,
Рукáми побрáли.

„Привітáй же насъ, якъ мáти,
Чéсва господúне:
Ми съ Кóрсуня простувáли
До тéбе въ гостúну.“

IV.

Гýчно, гýчно у світлúці
Батькú розмовляють.
Любо іхъ синú Настýсю
Въ піддáшші вітають:

„Ой дівчúно, дай намъ, сéрце,
Водúці напúтись.
Гóді згáгою у пóлі
Козакáмъ томитúсь!

„Нехáй шляхту добивáють
Яструбú дзюбáті;
Нáша втіха—кáрі óчі,
Чóрні бровенята.“

Хúлить вітеръ, хúлить бýйний
Въ дубрóві квітúну;
Вáблять рéчі молодúі
Вродлúву дівчúну.

Исхиляютця въ дубрóві
Верхú изъ верхáми:
Иззираютця въ розмóві
Очі изъ очáми.

То заграе, то занúе
Сéрце голубúне...

Стережúся, Настýсенько,
Лихóі годúни!

Схаменúся, не дивúся
На козáцьку врóду;
Идú лýчче въ мóсту кúнься
У холóдну вóду.

Тамъ до сýду плáвать бýдешъ
Тúхими ночáми,
И козáцтво необáчне
Вáбити речáми.

Тамъ, русáлкою, сміятись
Бýдешъ изъ кохáння,
А тутъ, щúро покохáвши,
Звянешъ въ безталáнні.

Шкодá квітку одъ лихóі
Бýрі закривáти:
Мýсить бýря зъ нéі пúшне
Лúстя обірвáти.

Процвітáйте жъ и зникáйте
Квіткáми, дівчáта:
На те рóдить васъ, сердéшнихъ,
У бóлістяхъ мáти.

Процвітáйте, не впиняйте
Сéрденько кохáти.
На те вáми, що зорями,
Любýетця мáти.

Процвітáйте и намъ дáйте
Вáшихъ чаръ напúтись:
Тільки й щáстя на сімъ світі,
Що на вáсъ дивúтись.

Пісня друга.

I. [6])

Ой давнó булá—
Въ непáмять пішлá—
Нещаслúва годúна,
Що козáцькою
Крóвъю святóю
Червоніла Вкраіна.

Ой бúли Ляхи
Нáшихъ козаківъ
Одъ Дністрá до Старúці,
По всіхъ городáхъ,
Сéлахъ, хуторáхъ
Голосúли вдовúці.

Ой булá, булá
Глибóка Сулá
Нáшимъ трýпомъ загáчена.
Пóльщі служúли,
Шляхті годúли—
Тамъ за всé намъ заплáчено.

II.

Покидáли нáші
Волóвиі хýри,
Манівцями та тернáми
По домáхъ сипнýли.

Покидáли въ лóзахъ
Спіжóві гармáти,
У безлюдний степъ Москóвський
Мýсили втікáти.

Покидáли въ бáгнахъ
Вороніі кóні;
Слáли свúти черезъ бáгна,
Втікáли 'дъ погóні.

III.

Тільки Дмúтро Гýня [7])
На Сулі зостáвся
Міжъ Сулóю и Славýтомъ
Вáломъ обкопáвся.

Бúвся Дмúтро Гýня
Пять неділь зъ Ляхáми.
Не загúне ёгó слáва
Поміжъ козакáми! [8])

Бúвся Гýня, бúвся,
На сúлі знемігся;
Похилúвши корогóвки,
Съ Потóцькимъ мирúвся.

Сýмно нáші, сýмно
По домáхъ вертáлись,
Що братú іхъ надъ Сулóю
Спáти повкладáлись.

IV.

И тú, Опанáсе,
Хорóбрий Обýше,
Середъ бóю крівáвого
Оддáвъ Бóгу дýшу.

„Помірáю, брáття,
За рідну Вкраіну,—
Ой приглéдьте вдовý мою
И малý дитúну.

„Ой Морбзе дружe,
Мій названий брате!
Назирай орлинимъ бкомъ
Сирітськую хату.

„Не попусти шляхті
Надъ нею глумитись,
А я буду на тімъ світі
Богові молитись,

„Щобъ изнбвъ воскресла
Козацькая сила
И шляхецькимъ клятимъ трупомъ
Дніпрб загатила.

„Маешъ сина, брате,
Я—дочку едину;
Якъ дійдуть літъ, иcпаруй іхъ
У дóбру годину.

„Нехай кровъ Морбзівъ
Зъ моею зіллетця;
Звеселитця на тімъ світі
Гіркé моé сéрце."

V.

Десять рікъ минуло
Після тóго бóю,
Якъ Опанасъ надъ Сулбю
Полігъ головбю.

Щиро на тімъ світі
Богу вінъ молився,
А старий Морбзъ изъ синомъ
По комишахъ крився.

Невблею нашимъ
Ляхи миръ давали;

Роспустивши по домівкахъ,
По одинцю брали.

Брали, закидали
У замкові глибки;
Не ставало въ нихъ кайданівъ,
Забивали въ дибки.

Ой дубові дибки,
Залізні кайдани!
По степахъ ви, по комишахъ
Нашихъ розганяли.

Розлітались різно
Орли сизокрилі,
Молодихъ орлятъ на здобичъ
Налітати вчили.

Дóбре жъ вони, дóбре
Вимахали крила,
Поки знову Украіна
Бунтомъ закипіла.

Дóбре жъ вони, дóбре
По степахъ шугали,—
Роспорóшене козацтво
Докупи скликали.

Триста коней зъ дому
Зъ Гунею втікало; [9])
Три тисячі до Богдана
У Січъ прибувало.

Дві сотні зъ Морóзомъ
По Дніпру спускалось:
Дві тисячі съ Турещини
До Січи вертáлось.

Вернўвсь Гўня съ пбля,
А Морбвъ изъ мбря,—
Розлиля́ся по Вкраїні
Козацькая вбля.

VI.

„Ой ти, славний Гўне,
Друже мій единий!
Да́въ намъ Госпбдь обня́тися
На вбльній Вкраїні.

„Дбре послужила
Намъ старая сила:
Утікала відъ насъ шля́хта,
Штани погубила. [10])

„А теперъ, мій друже,
Прошў тебе дўже:
Ідьмо—синові моему
Знайдемо подружже.

„Кажуть, въ Обушихи
Дочка—якъ калина,
Ой то жъ синові моему
Названа дружина.

„Попарўемъ дітокъ,
Молодихъ орлятокъ,
Та й засядемъ по насікахъ
На ввесь літъ остатокъ.

„Нехай свіжимъ цвітомъ
Земля процвітає,
А ми бўдемъ молитвами
Добувати раю.

„Нехай рідъ нашъ рбдить,
Ворогамъ на лихо,

А ми собі, дідўючи,
Повміраемъ тихо,

„И бўдемъ дивитись
Изъ Ббжого раю,
Якъ нашъ рідъ лукаву шля́хту
Підъ кбрінь рубае“.

VII.

Дбре діди сиві
Міжъ себе рядили,
Щасну дблю молодимъ судили;
У святў неділю,
Въ обідню годину,
Въ Обушихи за столбмъ сиділи.

За столбмъ сиділи,
Покріпляли сили
Изъ синами, гостьми молодими.
Сини мовчазливі,
Батьки говірливі,
Мовъ голуби сиві-буркотливі.

„Обушихо нене!
Сідай біля мене“,
Обізветця Гўня довгоўсий.
„Якъ ти горювала,
Дочкў згодувала,—
Про все ти намъ росказати мўсишъ.

„Одъ твоеі хати
Неситоі шля́хти
Не змогли ми, нене, одганяти:
Зъ малими синами
Лугами, тернами
Одъ напасти мўсили втікати.

„Диво дивне стало—
Недобитки встали,
Та й задали Ляхамъ прочухана;
А ще намъ дивнійше,
Що вдовина криша
Десять рікъ напасти не дознала.

„Ой хочъ одъ напасти,
Кажуть, не пропасти,
Та не дай нікому знати її, Боже!
Ато жъ то вдовиці,
Мавши у світлиці
Любу доню, що въ городі рожу!“

VIII.

—„Козаченьки, батьки мої,
Крилатиі орли мої!
Козаченьки-небожата,
Молоді мої орлята!
Такъ судила Божа воля,
Щобъ давила насъ недоля,
Щобъ шляхецька своя-воля
Гнала насъ изъ хати, съ поля,
Нашъ достатокъ забірала,
Нашъ насушний заідала,
Нашіхъ дітокъ-малолітокъ
Зъ доброго путя збивала.
Та не всіхъ же хижа сила
Людоідствомъ застрашила,
Не всімъ очі засліпила,
Не всімъ серце задавила.
Не задавить тому серця,
Чий рідъ зъ давности ведетця,
Хто, якъ пташка, съ клітки рветця,
Чия кровъ лилась и ллетця
За Вкраінське щастя-долю,
За святу народню волю...“

Пильно слухавъ сивий Гуня
Зъ Морозомъ взирався:
Добримъ словомъ більшъ, ніжъ медомъ
Солодкимъ, впивався.
А моторна господиня
Кухлівъ доливае,
Медову кипучу силу
Словомъ заправляе:

IX.

„Одъ Припети до Синюхи
Вславили себе Обухи, [11])
Та й не злотомъ рабованимъ,
Не гоноромъ купованимъ,
Не гербами-клейнодами,
А своіми пригодами.
Вони въ полі воювали
И въ неволі бідували;
Вони въ мукахъ жартували,
Жартомъ серце гартували.
Що ми чули, не забули,—
Тимъ же слідомъ прямували.
Була буря—хилилися,
Було лихо—молилися,
Було горе—горювали,
Та правдоньку шанували.
Въ кого срібло, въ кого злото
Та шляхецькиі клейноди,
А въ насъ правда, права воля—
Найлюбійша въ світі доля.
Згине срібло, згине злото,
Занедбаютця клейноди,
Тільки правда на Вкраіні
По вікъ вічний не загине,
Тільки правда, права воля
Буде всімъ жадана доля...“

Похитáли головáми
    Си́вими старúі:
„Ой слýхайте та навчáйтесь,
    Діти молодúі!
Такъ намъ прáдіди мовля́ли,
    Одъ прáщурівъ чýвши,—
Не глухé въ насъ було́ сéрце,
    Не глухúі ýші“.

X.

—„Що змоглú, Ляхú зъ насъ дрáли,
Худібоньку забірáли,
Нáші бжóли піддирáли, [12])
Нáші нúви продавáли,
Біднúли насъ постóями,
Харчувáннямъ, напóями. [13])
Де насъ лю́де шанувáли,
Тамъ вонú зъ насъ глузувáли,
По-шляхéцькій гордувáли,
По-збоéцькій жартувáли.
Якъ ви въ пóлі стáли лýка,
Стáла дóма жінкáмъ мýка.
Якъ ви въ пóлі стáли óрця, [14])
Не бáчили жінкú сóнця.
Ой не знáли жъ ми одрáди,
Опрічъ прéдківськоі прáвди.
Ой не мáли жъ ми порáди,
Ні наýки, опрічъ прáвди.
Мовъ святá небéсна сúла,
Вонá сéрце намъ живúла,
Якъ на світі жúти—вчúла,
Одъ напáсти боронúла.
Булá бýря—хилúлися,
Було́ лúхо—молúлися.
Хилúлися, та й не впáли;
Молúлися—вóлі ждáли.

Ой дождáлись—изорнýли
Съ того пéкла, де тонýли.
Ой що нáсъ по-вóвчій рвáли,—
Вóвчимъ слідомъ повтікáли.
Ой що крóвъ живýю ссáли,—
Влáснихъ скáрбівъ одбігáли.
Що надъ нáми насміхáлись,—
Сáми слізми обливáлись. [15])
Всé жъ то прáвда поробúла,
Нáша прéдківськая сúла,
Зъ дáвнихъ дáвенъ завіщана,
Нагрáда намъ обіщана
Замість срібла, замість злóта,
Замість гóнору-клейнóдівъ...“

Стрепенýлись дідú сúві
    Одъ живóго слóва:
Розогріла старé сéрце
    Гаря́чая мóва:
„Тáкъ, паньмáтко, рідна сéстро!
    Дя́куемъ за мóву!
Вúпъемо жъ за нáшу прáвду,
    Нарóдню оснóву!
Наливáй намъ кýхлі пóвні
    Мéдомъ, пъя́нимъ-чóломъ; [16])
Нехáй въ сéрце рáдість ллетця
    Съ твоімъ лю́бимъ слóвомъ!“

XI.

—„Козáченьки, батькú мої,
Крилáтиі орлú мої!
У васъ óчі прозíрливі,
А въ насъ дýші покíрливі.
У васъ рáда середъ пóля,
А въ насъ дóма—вáша вóля.
Ви бьетéся,—ми чýемо,

По домівкахъ бідуемо,
Бідуемо, працюемо,
Малихъ дітокъ доглядаемъ,—
Доглядаемъ, въ чисте серце
Правду, вольньку вливаемъ,—
Доглядаемъ, годуемо,
Підмогу вамъ готуемо."

—„Золоті у тебе уста!"
Ще Гуня озвався.
„Знавъ Обухъ, де въ світі щастя,
Якъ съ тобою брався.
И щаслива, певне, буде
По-вікъ того доля,
Кому судитця подружжямъ
Люба твоя доня."

А у доні горить личко,
Що въ лузі калина:
Передъ нею—Морозенко,
Гарний, якъ картина.
„Ой закрий же мене, нене,
Нехай вінъ не знае,
Якъ серденько трепечетця,
Мліе-омліваe!"

XII.

—„Козаченьки-небожата,
Молоді мої орлята!
Поки виросли въ васъ крила,
Рідна мати васъ учила,—
Ой учила, наставляла,
Правихъ предківъ споминала.
Що ви чули, не забули,—
Тимъ же слідомъ полинули.
Козакуйте жъ, процвітайте,
Та й намъ слави уділяйте.

Козакуйте жъ, прославляйтесь,
На насъ любо оглядайтесь
Якъ до насъ ви завітали,—
Мовъ зъ могили ми устали.
Якъ до насъ ви налетіли,--
Наче світъ намъ освітили,
Ой світіть же по світлиці
Бідолашній удовиці;
Медомъ кухлі исповняйте,
Іі мужа споминайте.
Пийте пиво, іжте страву,
Споминайте ёго славу.
Ой нашъ рідъ ведетця здавна;
Наша слава здавна славна;
Наша правда здавна права,—
Чиста, славна наша слава!"

Пісня третя *)

I.

Ой брязнули на дворі цимбали
Озвалися у сіняхъ бояри;
Заспівали дружкй у світлиці;
Забилося серце у вдовиці.
Голубонька въ голубничка лине:
Розлучають въ матіръю дитину,—
Розлучають, віночкомъ вінчають,
Пишно гучно поіздомъ рушають.
Не морськая кучерява филя
Изъ світлиці Настусю вхопила:
Ухопили весільниі гости...
Жалься, Боже, іі молодости!

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 1.

Взялй, взялй, мовъ изъ сáду квітку,
Завертіли у білу намітку.
Наміточко, серпáнокъ тонéнький!
Жáлься, Бóже, старéнькоі нéньки,
Що зъ дочкóю щé не нажилáся,
Слізонькáми гірко облилáся,
Що дочкóю щé не навтішáлась,
Сиротóю у хáті зостáлась.
Чýе, чýе мáтерине сéрце,
Якá дóля дóні доведéтця,
На хвилйну щáстя, на хвилйну,
Сумувáння бýде до загйну.
Нá хвилину зъ мйлимъ обнімáння,
Дóвгі рóки гóря-горювáння.
Чýе сéрце, чýе—не вміе сказáти...
Веселйся, мáти, утішáйся зятемъ!
Слáвний Морозéнко на всю Украіну
Изнайшóвъ у тéбе у хáті дружйну.
Бйвся Морозéнко за нарóдню вóлю,—
Дякуй, мати, Бóгу за щаслйву дóлю!
Бйвся Морозéнко, козакáмъ на дйво,—
Дякуй, мáти, Бóгу, пóки бýдешъ жйва!

II.

Простяглйсь, пішлй далéко
Лугй за лугáми.
Красýетця зелéними
Річка берегáми,

Ще недáвно по тій ріцці
Застáви стоялли:
По застáвахъ орандáрі
Мйто зъ людéй брáли. 17)

Ще недáвно берегáми
Стояли будйнки;

Въ тихъ будйнкахъ погибáли
Нáші Украінки:

Одъ східъ-сóнця до північи
Тонкý пряжу пряли,
Пряли, ткáли та шляхéцькі
Скрйні наповняли.

Ще недáвно діди сйві
Млинівъ доглядáли;
Та зъ унýківъ рóзміръ брáли,
Пáнові всипáли.

Ще недáвно по три кóрчми
Стояло на мйлі,
И щóглами одзначáлись
Висóкі могйли. 18)

Взялйсь димомъ гостровéрхі
Шляхéцькі будйнки;
Виглядáють изза пéчищъ
Білиі хатйнки.

По двóрищахъ будинкóвихъ
Пасýтця телята;
На рушникй та на хусткй
Білять біль дівчáта:

Бéле нáша тонéнькая!
Якъ ми тебé вйтчемъ,
Повяжемо білі рýки
Своімъ чорнобрйвцямъ.

Вéле нáша тонéнькая,
Люба нáша прáця!
Гóді, гóді клятій шляхті
Изъ дівчѣтъ знущáтьця! 19)

Немá заставъ, немá мита!
Везіть, люде жито;
Сипте рóзміръ не на шляхту—
На свою громáду.

Понастрóмлюйте на щóгли
Гóлови рандáрські,
Нехáй зъ вітромъ розмовляють
Про порядки пáнські!

Повхóдила кровъ у вéмлю,—
Земля пишнимъ цвітомъ
Искрасила усі трáви!
Де шляхту побито.

Закричáли страшвимъ крикомъ
Всі луги й дубрóви,
Та й замóвкли,—ведуть люде
Тихиі розмóви:

Якъ по-Бóжому, святóму
Жити на Вкраіві,
Осягáти підъ левáди
Вóльні займанщини.

Занявъ Гуня займанщину,
Занявъ Мορóзъ другу,
Та й осіли пасікáми
Край тéмного лугу.

А святую бáтьківщину
Оддáвъ Морóзъ сину,
Нехай ведé въ стару хáту
Любую дружину.

Ой дознáла старá хáта
Одъ рандáрства лиха,
Та не кинула осéлі
Мáти Морозиха.

Любо вітами старими
Груші хáту вкрили
Що діди й бабі на спóминъ
Унукамъ садили.

„Утішáйся жъ молодими,
Мáти Морозихо!
А ми будемъ дідувáти
По пасікáхъ тихо,

„Будемъ собі дідувáти,
Гóспода благáти,
Щобъ одвівъ усяке гóре
Одъ твоéі хáти.

„Пóки въ цéркву перерóбимъ
Костéльні руіни,
Нехáй Бóгу будуть хрáмомъ
Пасіки-пустиві.

„А про свято ми до тéбе
У хáту ваглянемъ;
Якъ жили ми, горювáли—
За кухлемъ спомянемъ.“ [20])

III.

Щó жъ булó за дóбре, щó жъ булó за любо
У старій, дідизній Морóзовій хáті,
Якъ сéрцемъ-душéю раділа-дивилась
На молоду пáру Морозиха мáти!

Щó жъ булó за щáстя, щó жъ булá за втіха
Обушисі-тéщі, вдові одинóкій,
Якъ зъ-рáна въ неділю приіде одвідать
Родину едину, дóню яснóоку!

Посідáють любо ва столóмъ дубóвимъ.
Старá господиня стáвить кінву мéду.

Широку, квітчасту козацьку-лицарську
Зачиває Гуня зъ Морозомъ бесѣду.

Гарні-ненаглядні діди сивоусі,
Мовъ голубівъ пара, сивихъ-волохатихъ.
Буркочуть-говорять, мовъ у дзвони дзвонять.
Зиráетця мовчки изъ матірью мати.

Гарні, наче въ срібнихъ образи віночкахъ,
Батьки військовиі на покуті сяють,
Поважне обличчя, святиі розмови,
И очі, мовъ зорі, тихо, любо грають.

IV.

Голубко Настусю
Не кажи матусі,
Яке горе твое серце чуе...
Чуе воно, ние,
Та сказати не вміе,
Що ему недоленька готуе.

Хай мати не знае,
Що вже въ тихімъ раю
Підъ квітками шелестить гадюка.
Хай вона забуде,
Яка тобі буде
Неминуча, невимовна мука,—

Невимовна мука—
Изъ милимъ розлука;
Розставання—серця розривання;
Розмова ночами
Зъ німими стінами; [21])
На постелі—въ домовиві спання.

V.

Діди сиві, говірливі,
Голубоньки буркотливі!

Буркочете, говорите,—
Яке жъ лихо ви творите!
Живе слово ви сієте,—
Яке жъ лихо тимъ дієте!
Коло жінки Морозенко
Не сідає вже близенько;
Не дивитця Морозенко
Въ очі карні пильненько;
Изъ ослона зриваетця,
За рушницю хапаетця;
Обтирае вінъ рушницю,
Заглядае въ ладівницю,
Чи всі кулі, всі набої..,
Озирне ясную зброю,
Сяде мовчки, крутить уса,
Не споглянe на Настусю.
Понуритця вийде съ хати,
Стане свистомъ коня звати:
„Ой коню мій Бусурмене!
Нудьга тобі жити въ мене,
По леваді похожати,
Зъ річки воду попивати.
Годі, коню, смутно ржати,
Підковами землю рвати!
Тобі нудно на отаві,
Міні нудно жить безъ слави,
Ой безъ слави козацькоі,
Безъ заслуги лицарськоі:
Що безъ слави серце мляве,
Безъ заслуги серцю туга.
Тобі тісно у леваді,
Міні душно жити въ хаті.
Ой пора намъ погуляти,
До козацтва завітати.
Росплету я тобі гриву—
Всімъ козаченькамъ на диво;

Уберу́ я тебе́, ко́ню,
Въ щирозло́ту, ясну́ збро́ю,
На степа́хъ ми виростали,
По-надъ мо́ремъ грасува́ли,
Въ орла́ крилъ ми позича́ли,
Въ мо́ря си́ли здобува́ли.
Приленули на Вкраіну,—
Бу́демъ би́тись до загину!
Не загине на́ша сла́ва:
Добъемо́ся до Варша́ви, [22])
А въ Варша́ві на́шу сла́ву
Ми поса́димо на ла́ві,
Неха́й шля́хту вона́ су́дить,
На́шіхъ пре́дківъ зъ гро́бу бу́дить
И, призва́вши передъ па́ни,
Поскида́е зъ нихъ кайда́ни,—
Поскида́е зъ нихъ кайда́ни
И залічить въ ду́шахъ ра́ни.
Люба жінко! рідна ма́ти!
Го́ді жи́ти зъ ва́ми въ ха́ті!
Тре́ба шля́хту добива́ти,
Пре́дкамъ ра́ни заживля́ти.
Неха́й пре́дки сплять безъ бо́лю
На крівавимъ ріднімъ по́лю,
Неха́й сла́ва провожа́е
Чи́сті ду́ші іхъ до ра́ю.
На́ша сла́ва, на́ша пра́вда
Неха́й бу́де імъ награ́да
За ті му́ки, що терпіли
Одъ коли́ски до моги́ли!“

VI.

—„Ой що́ жъ се ти ми́лий,
Ду́маешъ-гада́ешъ?
Ма́буть мене́ молоде́ньку
Поки́нути ма́ешъ? [23])

„Коня обніма́ешъ,
За гри́ву хапа́ешъ;
Кли́чу тебе́ серденя́ткомъ—
Ти не дочува́ешъ.

„Мое́ серденя́тко,
Коха́ння еди́не!
На край світа за тобо́ю
Пта́шкою поли́ну.

„Ой рубайся-би́йся,
Бо́емъ весели́ся,
А на ме́не, молоде́ньку,
Хочъ разъ озирни́ся.

„Бу́дешъ кровъ ворожу
Изъ піско́мъ міша́ти, [24])
А я бу́ду хусти́ною
Тобі пітъ втира́ти.

„Бу́дешъ середъ бо́ю
Зга́гою томи́тись,—
Я пода́мъ тобі съ криниці
Води́ці напи́тись.“

VII.

Наверну́лась въ Морозе́нка
Те́плая слёзи́на,—
Пригорну́лася до ёго
Вірная дружи́на.

Пригорну́лась... „Розступи́ся,
На́ша ма́ти, зе́мле!
Я дозна́ла въ світі щастя,—
Бу́де, бу́де зъ ме́не!

„Лу́чче міні заніміти,
Въ домови́ні тліти,

Ніжъ кохáння, моіó дýшу,
Изъ рукъ упустѝти!“

Ой не сóкілъ зъ високóсти
Низéнько спустѝвся:
Морозéнко въ кáрі óчі
Лю̇бо задивѝвся.

„Ой чи вамъ же, оченя́та,
Слізми заливáтись?
Лýчче жъ мáю гречкосіемъ
На ввесь вікъ остáтись!

„Занедбáю для васъ слáву,
Завзя́ття лицáрське.
Величáйся, комý лю̇бо,
У пісня́хъ кобаáрськихъ;

„А я зъ мѝлою зостáнусь,
Мовъ у тѝхімъ рáю,
И коня́ на круторóгі
Волѝ проминя́ю!“

IX.

Молодóсте-чарівнѝце!
Хто тебé не знáе?
Чогó жъ сéрце замірáе,
Якъ тебé згадáе?

Тéпле, тéпле кубéлечко
Ти ёму звивáла,
Въ Бóжімъ рáі квіти рвáла,
Ёгó чарувáла.

Зачарóване, заснýло,—
Сни чудóвні снѝлись...
Чомъ же вонѝ не справдѝлись,
Якъ óчі одкрѝлись?

Не для тéбе, Морозéнку,
Волѝ круторóгі!
Нехáй óрють, грéчку сіють
Братѝ твоі вбóгі,

А ти бýдешъ Украіну
Opáти списáми
И по пóлю сіять вóлю
Врáжими тілáми.

Бýдешъ сіять, пóки ля́жешъ
Въ пóлі спочивáти.
Бýде бѝтись въ сирý зéмлю
Старéнькая мáти; [25])

Розірвéтця зъ бóлю-жáлю
Сéрце голубѝне;
Заспівáе-заридáе
Уся́ Украіна. [26])

ЗАМІСТЬ ЭПИЛОГА ДО ПОЭМИ—

Брату Тарасові

на той світъ.

У пахáрській хáті
Украіна мáти
Обóхъ насъ рóдила;
У чѝстому пóлі
На однóму лóні
Обóхъ насъ пестѝла;
Одвáкові пісні
Обóмъ намъ співáла,
На едѝне діло
Обóхъ споряжáла.
Розійшлѝсь ми різно

Дітьми молодими,
Зустрілися пізно
Міжъ людьми чужими.
Вкупі працювати
Братъ изъ братомъ брався;
Що одна въ насъ мати,
Ти не догадався.
Братався съ чужими,
Радився съ чужими,
Гордувавъ словами
Щирими моіми.
И на той світъ вибравсь
Изъ семъі чужоі...
Зоставсь я безъ тебе
Круглимъ сиротою.

Що жъ міні чинити?
Якъ у світі жити,
Щобъ душі живоі
Не занапастити?
Чи міні по тобі
Сумомъ сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?

Докінчаю, брате,
Не загину марне,—
Втішу Украіну,
Матіръ безталанну.
Усміхнетця, брате,
Заплакана Мати, [27])
И любо ій буде
Дітей спогадати:
„Різно діти, різно
Въ світі пробували,
Та єдину душу
Удвохъ вони мали.

Різно діти, різно
По світу блудили,
Та на одно діло
Душу положили.“

Гоголь и Ворона *).

Пливе Гоголь по Славуту,
Въ воду поринае.
На гіллі сидить Ворова,
Важенько здихае:

„Ой мій друже білокрилий!
Горенько съ тобою!
Поринаешъ,—не дай, Боже,
Заллесся водою!“

Пливе Гоголь по Славуту,
Съ хмари дощикъ ллетця.
У Ворони-жалібниці
Зъ жалю серце рветця:

„Ой зъявися, ясне сонце,
Висуши намъ крила,
Що обомъ намъ зъ мокримъ пірьямъ
Літати не сила!“

—„Ой Вороно-жалібнице!
Чого марне крячешъ?
Я купаюсь-очищаюсь,
А ти зъ дуру плачешъ.

„На що міні на Славуті
Твоя осторога?

---

*) Основа, 1861 г., Октябрь, въ концѣ книги на послѣднемъ листкѣ, ненумерованномъ.

Сушилась би собі мовчки,
Ротата небого!

„На що міні одъ дощику
Твоя оборона?
Сиділа бъ ти собі мовчки,
Химерна Вороно!“

Давне горе *).

ДУМА.

Василеві Михайловичу Білозерському.

Чомъ, Дунаю, ставъ ти мутенъ,
Ставъ ти мутенъ, каломутенъ?
Ой чи вітри тебе збили,
Чи лебеді білокрилі,
Чи коники вороненькі,
Чи козаки молоденькі? [1])

Чого, серце, ти сумуешъ,
Чого ниешъ-заниваешъ?
Чи ти нове горе чуешъ,
Чи давнее споминаешъ?

„Ой хоть чую—не боюся:
Я крівцею розіллюся,
Розіллюсь по ріднімъ краю
Одъ Есмані до Дунаю.
И съ крові уродять квіти,—
Звеселятця малі діти,
Уквітчаютця дівчата,
Радітиме стара Мати.

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 1.

Я сумую давнімъ горемъ,
Що зросло надъ синімъ моремъ
И, въ безщасную годину,
Обняло всю Украіну,--
Якъ зіновать розрослося, [2])
Въ серце глибоко впилося.
Я сумую ощо не знаю
И не бачу ёму краю.“

На далекій Украіні
Не одна, не дві дівчині
Раді мене привітати,
До серденька пригортати,
Въ речахъ душу виливати,
Братомъ, татомъ назвивати.
Ой дівчата, пишні квіти,
Безталанні мої діти!
Лучче мене не вітайте,
Та слізъ ревнихъ міні дайте;
Лучче мене не цілуйте,
Та зо мною посумуйте.
Нехай сумъ нашъ по Вкраіні,
Якъ та мати по дитині,
Плаче—стогне—вбиваетця,
Въ сонні души вриваетця.
Нехай всяке тепле серце
Нашимъ болемъ издрігнетця,
Нашимъ болемъ, нашимъ горемъ,
Що зросло надъ синімъ моремъ.

Чумацькі діти *).

Мицкевичова валлада: Powrót taty.

„Идіть, мої діти,
Дрібнéнькиі квіти,
На могúлі стáньте
Та на шляхъ спогляньте.

„Вертáетця въ Дóну
Чумáцтва багáто,—
Чи не надъіжджáе
И вашъ рідний тáто.

„Літечко минáе,
А ёгó немáе.
Чогóсь моé сéрце
Ние-занивáе.

„Дощі попсувáли
Чумáцькі дорóги,—
Колúбъ не спіткáли
Розбишáки вбóгі!...

„Помолітесь, дітки,
Бóгові святóму,
Щобъ тáто щаслúво
Вертáвся додóму."

Рáді діти уволúти
Мáтерину вóлю,
Изнялúсь, покопотіли
На могúлу въ пóле.

До могúли припадáють,
Травúцю цілýють,

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 3.

А стáршевьке зачинáе
Молúтву святýю:

„Бóже, тáту нашъ небéсний!
„Змúлуйся надъ нáми:
„Вернú татусá додóму
„Зъ сúвими волáми!

„Нехáй мáти серéдъ ночи
„Тихéнько не плáче;
„Нехáй татусá здорóвимъ
„У вічі побáчить!

„А для насъ, малéнькихъ дітокъ,
„Вчинú, мúлий Бóже,
„Щобъ у тáта не óднято
„Гостúнця въ дорóзі!"

Щúро мóлитця дітвóра
Бóгові святóму,
Ажъ ось—„Гей, гей!" чýти въ пóлі,
„Гей, волú, до дóму!"

—„Тáто! тáто!" закричáли
Дрібні пташенáта.
Копотять ёмý назýстрічъ
Дівчáтка й хлопáта.

Хто жъ то слóвомъ те роскáже,
Щó діетця въ сéрці?
Пригортáе бáтько дітокъ,
Плáче и сміéтця.

„Щó матуся? чи здорóва?
Чи тáжко журúлась?"
А хлопáта вже по люшнятъ
На мáжу схопúлись:

„Гей ви, сиві, половиі!
Гей, воли, додому!
Щиро ми за васъ молились
Богові святому.“

Веселитця батько, глядя:
„Чумацька натура!
Зрости, Боже!... Буде наша
Не послідня хура.“

Задивився, радіючи,
На дітокъ дрібненькихъ,
Ажъ тутъ—„пробі!“ крикне ззаду
Наймитъ молоденький.

Озирнувся—вже бурлацтво
Воли випрягає.
Вінъ до дрюка,—навкругъ ёго
Комишниківъ зграя. [1])

„Молись Богу, сякий-такий,
Та давай червінці,
Виймай сукні та коралі,
Що накупивъ жінці!“

—„Схаменітесь, люде Божі!
Отъ моє богатство:
Плугъ волівъ, чотирі вози....“
Не вважа бурлацтво.

Вайдуже й на дітські слёзи
Комишникамъ клятымъ:
Не спускають у дорози
Чумакамъ багатимъ.

„Ой беріте жь воли й мажі
И ввесь мій пожитокъ,

Тільки, пробі, не робіте
Сиротами дітокъ!“

Святе слово—*малі діти*,
И яке то серце
Що на батьківські гарячі
Слёзы не озветця?

„Стійте, стійте!“ загукає
Комишникъ найстарший.
„Утікаймо, пани-браття:
Се здобичъ не наша!“

Шарахъ зграя до байрака!
Мовъ птаство шугнули.
Зрадівъ батько, уклонився
Въ ноги гайдабурі. [2])

„Ой не дякуй міні, брате“,
Каже гайдамака:
„Нехай буде твоя Богу
Та діточкамъ дяка.

„Здавна я чигавъ на тебе
Зъ бідолашнімъ братствомъ
(Ти худобою й достаткомъ
Вславивсь міжъ чумацтвомъ).

„И сёгодні твоіхъ дітокъ
Бачивъ на могилі,
Якъ вони за свого тата
Господа молили.

„Спершу я сміявсь, а потімъ
Поринули слёзи,
Якъ згадавъ объ своніхъ діткахъ
И жінці-небозі.

„Ой и въ мéне, брáте, дóма
Е дітки малéнькі,
И за мнóю тýжить-плáче
Іхъ безщáсна нéнька.

„Вертáйсь, брáте, до госпóди,
А ви, дрібні діти,
За мою погйбшу дýшу
Гóспода моліте!“

Lago Maggiore *).

Хожý барегáми,
Та й не нахожýся;
Дивлюсь на садй зелéні,
Та й не надивлюся. [1])

Садй-виногради
Въ вóду поринáють;
Поузъ бéрегъ ясні смýги
Якъ срібло сияють.

Шукáю-питáю
Зелéноі рýти,
Щобъ тебé, мій рідний крáю,
На-віки забýти.

Въ тобі, рідний крáю,
Люде туманіють;
По степáхъ твоіхъ розлóгихъ
Бодякй краснíють.

Тобі, рідний крáю,
Не давъ Госпóдь дóлі.

*) Основа, 1861 г., Ноябрь, стр. 7.

Роскйнулась твоя дóля
Могйлами въ пóлі.

Зійдý на могйлу,
Гляну на Вкраіну...
Помандрýю въ чужі зéмлі,
Да тамъ и загйну.

До Данта,

прочитáвши ёгó поэму *Пèкло**).

Хто не знáе, Дáнте, твогó горювáння,
Той и твогó пéкла страшнóго не знáе:
Съ твогó сéрця вййшли ті оповідáння.

Въ прáведному сéрці той огóнь палáе,
Що пáлить у пéклі дýші беззакóнні;
Въ мýченому сéрці хóлодъ побиваé

Рожéвиі квіти, пйшні, благовóнні,
Що гйнуть безъ сліду, що, мовъ сонъ, зникáють,
Остáвивши въ сéрці бóлі невимóвні.

Нехáй усі люде тиі бóлі чýють;
Нехáй усі зéмлі, всі язйки знáють,
Якъ велйкі дýші за ввесь миръ горюють.

До Марусі Т. **).

Не співáй міні, землячко,
На чужій чужйні,
Не нагáдуй міні, сéстро,
Рідноі Вкраіни.

*) Основа, 1861 г., Сентябрь, стр. 41.
**) Ibid., Ноябрь—Декабрь, стр. 11.

Твоя́ пісня порива́е
Туди́ мою́ ду́шу,
Де люблю́ я ка́рі о́чі,
Та забу́ти му́шу.

Не забу́ду я до су́ду
И навпо́слі су́ду!
Тимъ коха́ннямъ передъ Бо́гомъ
Хвали́тися бу́ду.

Лю́блять лю́де пи́шві квіти,
Лю́блячи зрива́ють,
А красо́ю, такъ якъ діти
Мете́ликомъ, гра́ють.

Я люблю́ тебе́, дівчи́но,
Якъ дити́ну ма́ти.
Не бажа́ю за коха́ння
Лю́бої одпла́ти.

Мое́ се́рце за коха́ння
Міні́ одплати́ло,
Що доро́гу мою́ те́мву
Світомъ освіти́ло.

Освіти́ло—та́йну сло́ва
Живо́го одкри́ло...
Ой не ду́рно жъ мое́ се́рце
Жило́ и люби́ло!

Родина едина *).

Ой нема́ на рідний бе́рігъ
Бро́ду-перехо́ду;
Не знайти́ до ро́ду бро́ду
Черезъ би́стру во́ду.

Би́стра річка—життя́ мое́,
Широ́ка-глибо́ка...
Пла́вле-то́не на тій ріцці
Душа́ одино́ка.

Ой ви́хопись, душе́ моя́,
Та змахни́ крила́ми,
Полени́, де рідна ха́та
Стоіть міжъ сада́ми.

Ой кого́ жъ тобі позва́ти
Изъ рі́дної ха́ти?
Глу́хо въ ха́ті... хиба́ вста́не
Зъ домови́ни ма́ти.

Ой неха́й вона́ уста́не,
На ме́не споглядне,
Та зо мно́ю свое́ го́ре
И ща́стя спомяне.

Ой я зъ ма́тернёго го́ря
Набіра́вся си́ли,
Ма́терні святі наді́і
Да́ли́ міні́ кри́ла.

Облітáвъ я ти́ми кри́льми
Ввесь світъ-Украіну;

*) Основа, 1861 г., Ноябрь—Декабрь, стр. 12.

Сяду-паду одпочити
На вбогу могилу.

Убогая, низенькая,
Забута могила,—
Вона въ мене на Вкраіні
Родина едина.

Навкругй стоять гробниці
Съ пишними словами...
Я на ій повішу кобзу
Зъ живими струнами.

Ой хто прийде по родині
Плакати-ридати,—
Буде кобза ёму грати,
Серце розважати.

Будуть люде по тій кобзі
Мою матіръ знати,
Зъ нею й сина, якь едину
Душу, споминати.

Гульвіса *).

Ой ишовъ я до дівчини—
Одъ ворітъ вернувся:
Піду лучче до шинкарки
Горілки напъюся!

Нехай добрі люде славлять
Що въ шинку ночую,—
Що за тиждень загорюю—
За нічъ прогайную.

*) Основа, 1861 г., Ноябрь—Декабрь, стр. 15.

Лучче міні одъ громади
Наругу приймати,
Аніжъ собі вольні руки
Навіки звязати.

Твоі чарі, дівчинонько,
Я по людяхъ знаю;
Тому щастю, тому раю
Віри не диймаю.

Ой колибъ насъ не вязано—
Може бъ намъ жилося,
Що волею мое серце
Съ твоімъ понялося.

Ой яке тамъ щастя-доля
Де въ хаті неволя?
Моя доля—середъ поля
Невязана воля!

Ой заграй міні, кобзарю,
Про ті часи давні,
Якъ у Січі проживали
Наші предки славні.

Ой заграй міні, кобзарю,
Нехай я заплачу,
Нехай долю—вольну волю—
Крізъ слёзи побачу.

Ой заплачу-заридаю,
Рутою утрусся...
До любоі дівчиноньки
По-вікъ не вернуся.

Святиня *).

Мо́вчки стру́ни па банду́рі
Я перебіра́ю.
Заспіва́въ би я до те́бе—
Го́лосъ заміра́е.

Не почу́ешъ мого́ сло́ва
Се́рцемъ молоде́нькимъ,—
Квітчаною голово́ю
Схи́лисся до не́ньки.

„Пести́ ме́не, моя́ не́не,
Якъ малу́ дити́ну.
Я твое́го, не́не́, ло́ня
До-віку не ки́ну.“

—„Ой поки́нешъ, моя́ доню,
Да́лебі поки́нешъ,
У чужи́й кра́й, въ чужі люде
Пта́шкою поли́нешъ.

При́йде, при́йде, моя́ до́ню,
Така́я годи́на,
Що рідні́йша не́ньки бу́де
Любая дружи́на.“

И я чу́ю ти́хі ре́чі,
Голоснійше гра́ю
Я душе́ю молоду́ю
Красу́ обіймаю.

Ой банду́ро, рідна се́стро,
Золоті́і струни! [1])

*) Основа, 1861 г., Ноябрь—Декабрь, стр. 15.

Вложи́ въ не́і мое́ се́рце,
Висо́киі ду́ми.

Неха́й ій въ ві сні присни́тця,
Що́ я чу́ю й зна́ю,
Про що́ се́рцемъ одино́кимъ
Го́спода блага́ю.

Неха́й ій въ ві сні присни́тця
Ма́ти Украіна,
На́ше го́ре, на́ша ра́дість,
Надія еди́на.

Святе́ сло́но—*рідна ма́ти;*
Есть іще́ святи́ня,
Ви́ща, Бо́гові милі́йша—
Рідная Вкраіна.

Зрозумій, мое́ коха́ння,
Чи́стою душе́ю,
Що́ люблю́ я, чимъ живу́ я,—
Бу́дешъ ти мое́ю.

Великі проводи *).

ПОЭМА

(1648).

. . . . esta vita noiosa.
Non era degna di si gentil cosa.
Dante.

БЛАГІЙ МАТЕРІ СЛАВНОГО СИНА

Марьі Ивановні Гоголь.

Якъ на ме́не шу́ря-бу́ря
Съ півно́чи схопи́лась,—
Твоя́ ха́та, блага́ ма́ти,
Мінí відчини́лась.

*) Основа 1862 г., Январь, стр. 17.

Якъ на мéне хи́же птáство
Вáжно налітáло,—
Ти мене́, благáя мáти,
Орлóмъ величáла.

Не орéлъ я, старá нéне,—
Гóлубъ полохли́вий,
Яструбáми заклёваний,
Сóвами ночни́ми.

Підъ твою́ сховáвсь я кри́шу,
Въ завірю́ху злу́ю;
Твоімъ ду́хомъ тéплимъ ди́шу,
Твоімъ сéрцемъ чу́ю.

Ой ти вміла заспокóіть
Ля́кане сердéнько,—
Буркочу́ тобі тихéнько,
Моя́ рідна нéнько.

Пісня перва.

I.

Ой чогó, чогó
Въ слáвнімъ Гáдячі
Въ усі дзвóни задзвóнено?
Ой чогó, чогó
Усі мóгилки
Корогвáми закрáшено?
Попи́ співáють,
Свічки́ палáють,
Козаки́ шабелькáми лискáють.

Ой когó, когó
Пи́шнимъ пóіздомъ

У почéті привéзено,
Воронóго коня́
Въ сріблі-зóлоті,
За трунóю привéдено?
Пани́ й паня́тя,
Ду́ки, княжáта
Зъіхались труну́ провожáти.

Ой хтó жъ бо то, хтó
На сиру́ зéмлю
Павъ у чóрнімъ оксами́ті?
Тяжко старóму
Зоставáтися
Сиротóю на світі!
Е кому́ меди́
И ви́на пи́ти,
Та нікому очéй весели́ти

II.

Гóді тобі, гóді
Пáне Рарожи́нський,
У сиру́ зéмлю би́тьця:
Ще жъ бо ти на світі,
У похи́лихъ літяхъ,
Не зовсімъ одиви́ця.

Не заливáй, бáтьку,
Примéрклого óка
Гіркими слёзáми:
Есть у тéбе втіха—
Дочкá яснобка,
Съ чóрними бровáми.

Ой вонá відъ жáлю,
Якъ степовá квітка
Підъ росóю, схили́лась,

А на її красу,
На пишну уроду
Вся молодіжъ задивилась.

Схилилась надъ братомъ,
У чорнихъ серпанкахъ,
Якъ верба надъ водою;
Усімъ взяла очі,
Усімъ взяла серце
Молодою красою.

III.

Підъ страшну негоду,
Черезъ Жовту Воду
Не знайшли пани броду;
Померъ молоденький
Паничъ Рарожинський,
Повернувши съ походу.

Не низькимъ поклономъ
Низове гультяйство
Паненя привітало:
Воно ёму въ груди
Зъ довгої пищалі
Подарунокъ послало.

Чи то степи й балки,
Глибокі байраки
Краснимъ макомъ процвітають:
Чи то Хмельнищане, [1])
Втікачі-панщане
Червону кровъ розливають?

Застукавъ Хмельницький
Гетьмана Калину
Изъ Потоцькимъ підъ Стебловимъ,—

Дякують панове
По костёлахъ Богу,
Хто вернувся здоровимъ.

Ой уже жъ Хмельницький
На всю Україну
Зичнимъ голосомъ гукає:
„Гей, хто не хоче
Шляхті догожати,
Хай до мене прибуває!“

Гудуть хлібороби,
Якъ весняні бжоли:
„Ой що маємо чинити?
Чи намъ манівцями
За Дніпро втікати,
Чи ще шляхті послужити?

„Уже жъ ми служили,
Уже жъ ми й робили,
Та що маємъ за послугу?
Запродало панство
Наше тило й душу
Орандарямъ у наругу“.

IV.

Ой у Лубняхъ крутоярихъ,
У високімъ замку,
Сидить пишний князь Ерема [2])
На тісовімъ ґанку. [3])

Насупився князь Ерема,
Все листи читає.
„Враже хлопство! Хамське кодло!“
Разъ-по-разъ гукає.

„Наряжáйте драгóнію,
Лаштýйте гармáти!
На всіхп шляхáхъ, перевóзахъ
Постáвити чáти!

„Усі стежкú по ярýгахъ
Поперетинáти,
А, піймáвши утікáчівъ,
На пáлі вбивáти!

„На роспýттяхъ шúбениці
Стáвити по пóлю,
Щобъ завчáсу вгамувáти
Ледáчу сваво́лю!“

V.

Клúче пúшний князь Ерéма
Пéредъ сéбе Гóлку,—
Молодóго отáмана
Панцéрного пóлку.

„Пáне Гóлко! ти вірностю
Своé úмя вслáвивъ:
Тимъ я тебé сéредъ шляхти
Вúсоко постáвивъ.

„Хочъ родúвсь ти відъ козакá,
Та шляхéтну дýшу
Въ твоіхъ речáхъ и учúнкахъ
Шанувáти мýшу;

„Бо не дýрно ти зо мнóю
Зъіздивъ чужі крáі:
Розумніúшоі людúни
Надъ тéбе не мáю.

„Вірний Гóлко! тепéръ тáя
Годúна настáла,
Щобъ твоя́ душá шляхéтна
Сóнцемъ засия́ла.

„Заведýжавъ Рарожúнський,
Поховáвши сúна,
А тимъ чáсомъ закипáе
Бýнтомъ Украіна

„Гадячáне пéрші встáнуть:
Завзя́тні люде!
Якъ не впúнимъ тогó хлóпства,
То щось лихé бýде!

„Опé жъ мýшу сусíдові
Допомóгу дáти
И тебé послáть у Гáдячъ
Рейментарювáти.

„Честь велúка! Уся́ шляхта
Завúдуе збóку.
А за вірность дамó тобі
Нагрáду висóку:

„Дамó тобі крулевщúзну
У Липовімъ Брóді,
И бýдешъ ти, зъ лáски сéйму,
Шля́хтичъ на загрóді.“ [4])

Уклонúвся панъ отáманъ,
Засия́ли óчі:
„Я більшоі, ясний князю,
Мúлости не хóчу,

„Абú міні панáмъ своіимъ
Дóбре догодúти

И відъ нихъ ласкáве слóво
Собі заслужи́ти."

VI.

Чогó жъ се ти, Гóлко,
Чогó жъ се ти, дрýже,
Одійшóвъ одъ князя,
Та й зажури́всь дýже?

Чи ти зажури́вся,
Чи ти загадáвся,—
Хто жъ би то по тóбі
Дорозумовáвся?

Глибóкий колóдязь,—
Тільки дно блищи́тця:
Твоя́ дýмка́ гли́бше
У сéрці таітця.

Глибóкий колóдязь,
Води́ не достáти:
Тебé не збагнýвъ би
Ні бáтько. ні мáти.

Глибóкий колóдязь,
Не сягнé ключи́на:
Тебé не збагнýла бъ
И вірна дружи́на.

Съ панáми ти ви́рісъ,
Панáмъ сподобáвся,
И рідного бáтька
Змáлку відцурáвся.

Пáнськимъ тебé мáти
Ли́чкомъ наділíла,

Бо въ пáнськихъ буди́нкахъ
Тобóю ходи́ла.

Уроди́ла мáти—
Якъ намалювáла, [5])
Бо въ пáнськихъ буди́нкахъ
Вонá пробувáла.

Чогó жъ тебé сéрцемъ
Козаки́ шанýють?...
Козáцьку натýру
Вони́ въ тобі чýють.

Якъ загрáешъ въ пóлі
На воронімъ кóні,—
За тобóю, Гóлко,
Козáченьки рóемъ!

Якъ ви́йдешъ збрóйно
Гряни́чить гряни́ці, — [6])
Вони́ за тобóю—
Що вóльниі пти́ці!

Вірно Гóлка, вірно
Свойму пáну слýжить...
Чогó жъ ёгó сéрце
Пóтай усіхъ тýжить?

Зъ весéлоі ýчти
Гóлка утікáе,
И пáнська шанóба
Ёгó не втішáе.

Ой бъе-розбивáе
Щýка-ри́ба ря́ску:
Не вважáе Гóлка
На дівóчу лáску [7]).

Летить орелъ въ небо,
Роспустивши крила:
Съ козаками Гольці
Розмова не мила.

По синёму морю
Лебідь поринае:
Не простацьку Голка
Думку собі мае....

VII.

Пішла-повилася,
Зъ Лубень крутоярихъ
Дорога розлога...[8]
Обняла козацьку
Безодною душу
Велика трівога.

„Де ти живешъ, славо,
Праведне лицарство,
Де тебе шукати?
Ой ще жъ тебе, славо,
На-світъ не явили
Високі палати.

„Ой чи то жъ то слава,
Велика заслуга,
Щобъ свій рідъ підняти?
Чи то слава славна
На Божому суді,
Щобъ людъ рятувати?

„Ой изъіздивъ-звідавъ
Я чужиі земли,
Розуму набрався;

Ой бачивъ я славу
Понадъ синімъ моремъ—
Я въ ій закохався.

„Ой шумлять байраки,
Луги Низовиі
Буйними вітрами:
„Ой настало время.
„Настала година
„Розмовлять съ панами.

„Ой буде розмова
„У чистому полі
„Довгими списами:
„Гей, пишнее панство,
„Шляхетне лицарство!
„Роскwитайтесь зъ нами!

„Ой буде розмова,
„Гарматная рада
„Огнемъ, порохами;
„Напишемемъ листи,
„Вічні договори
„Гострыми шаблями!"

VIII.

Іде Голка чистимъ полемъ,
На воронімъ коні;
За нимъ повчокъ панцерниківъ
У ясенькій зброі;

За нимъ слуги молодиі,
Вози скарбовиі;
Підъ білими попонами
Коні дорогиі.

Блищи́ть ша́бля коза́цькая
Відъ срібла́ та зла́та:
Зряди́въ ѣго́ панъ ласка́вий,
Якъ рідно́го бра́та.

Горя́ть въ по́лі, про́тивъ со́нця,
Су́кні-едама́шки:
„Не забува́й, вірний слу́го,
Княже́цькоі ла́ски.“

—„Не забу́ду, не забу́ду,
Хиба́ живъ не бу́ду!
Ой я вамъ, вельмо́жне па́нство,
За все вдя́ченъ бу́ду:

„И за те, що па́нські о́чі
Й па́нські бро́ві ма́ю;
И за те, що свого́ ба́тька
Зма́лку відбіга́ю;

„И за те, що моя́ ма́ти
Пішла́ за водо́ю,
Породи́вши паненя́тко
Въ лу́зі надъ Суло́ю;

„И за те, що ви доста́ткомъ
Мене́ наділи́ли,
Награ́бивши, наздира́вши
Зъ рідноі Вкраіни.

„Ой Ере́мо, пи́шний князю!
Не диви́сь звисо́ка:
Не засліпишъ сріблО́мъ-зло́томъ
Коза́цького о́ка!

„Було́ мене́ въ чужі зе́млі
Зъ собо́ю не бра́ти;

Коли́ хотівъ зъ ме́не слугу́,
Дворяни́на ма́ти.

„Було́ мене́ не пуска́ти
На та́йні розмо́ви
До тихъ людей́, що по́ світу
Ши́рять ро́зумъ но́вий.

„Ой ти, кня́зю, въ Езуітівъ
Учи́всь панува́ти,
А я учи́всь у тихъ людей́
Братівъ рятува́ти.

Зако́вані брати́ мої
Въ шляхе̂цькі стату́ти...
По́ра, по́ра поскида́ти
Невольни́камъ пу́ти!

Пісня друга.

I.

Середъ га́ю, підъ горо́ю,
Стари́й дубъ стоі́ть;
Спідъ ко́реня того́ ду́ба
Крини́ця дзюрчи́ть.

Дзюрчи́ть-біжи́ть крини́ченька,
Наповня́ ставо́къ.
Надъ тимъ ставко́мъ нахили́вся
Вишне́вий садо́къ.

Похи́лая хати́ночка
Зъ садка́ виглядá.
Въ тій хати́нці прожива́е
Бабу́ся стара́.

Самá собі, якъ мізинець.
Кругóмъ гай шумить.
Полягла трава висóка—
Нікому косить.

Чий же тó въ траві висóкій
Протóптаний слідъ?
Нóсять діти-унучята
Бабусі обідъ.

Бабувáти вона хóдить
До дóбрихъ людéй,
А зімóю у зáпічку
Вóвну въ нихъ прядé.

Тамъ дітвóра съ повитухи
Не звóдить очéй,
Слухаючи пісéнь її
Та старихъ річéй.

Якъ водиця испідъ дуба
У ставóкъ біжить,
Такъ бабуся зъ малéвькими
Дітьми бубонить.

А веснá-краснá настáне—
Вонá зновъ у гаї,
Зновъ до дуба підгірнёго,
Бо тамъ її рай.

Тó не квітки між травóю,
Тó—думки її:
Якъ спогляне, то й згадáе
Рáдощі свої:

„Цвіте ясний, цвіте крáсний!
Не дóвго цвітéшъ:

На хвилину, милий Бóже,
Щáстя намъ даéшъ.

„Ой сонъ-трáво и ти, зóре!
Густійше бриніть,
Де дружина моя вірна
Підъ яворомъ спить.

„А ти, вóдо дзюркотлива!
Течи изъ ставкá
У Сулу зеленолугу...
Тамъ моя дочкá.

„Русáлкою покутуе
Рóзумъ молодий,
Що не втеклá, необáчна,
Лихої біди.

„Передáй ій, дзюркотóнько,
Плачъ довічній мій,
Мáтерніми слізонькáми
Личко ій обмий.

„Козáчевьку-безбáтченку!
Ти—крáдений цвітъ...
Цвіти жъ собі и красуйся
На ввесь Бóжій світъ.

„Ой, якъ я тебé не бáчу,
На сéрці печáль;
А побáчу твою врóду—
Візьме сéрце жаль:

„На послугу, на утіху
Пáнству уродивсь,
И відъ рóду козáчого
На-віки одбивсь.“

II.

Ой бли́снула грімни́ченька,
Густу́ хмару розрива́ючи:
Засия́ли коза́ченьки,
Дубро́вою проїжджа́ючи.

Попе́реду панъ ота́манъ
Пока́зує імъ доріженьку.
Кінь ворони́й, самъ молоди́й,— 10)
Чого́ жъ кло́нить вінъ голівоньку?

То не маки́ процвіта́ли,
Густу́ траву́ искраша́ючи:
То козаки́ луку́ вкри́ли,
Кони́ченьківъ попаса́ючи.

Ой не жури́сь, бабу́сенько,
Що ти въ світі одино́кая:
Есть у те́бе, стара́ не́не,
Роди́нонька ясно́окая.

Ой не го́лубъ затуркота́въ,
У віко́нце добива́ючись:
Загомонівъ каза́ченько,
Любимъ сло́вомъ озива́ючись:

III.

„Куди́ іду—не проіду
Похи́лоі ха́ти:
У тій ха́ті пробува́е
Моя́ рідна ма́ти.

„Пробува́е одино́ка
Сирота́ бабу́ся,
Вона́ міні—рідний ба́тько
И рідна мату́ся.

„Ой ти мене́, бабу́сенько,
Въ коли́сці хита́ла;
Надъ мало́ю дити́ною
Въ буди́нкахъ співа́ла.

„Ти зо мно́ю розмовля́ла
Ти́хо вечора́ми,
Мою́ ду́шу наповня́ла
Щи́рими слова́ми.

„Спа́ли ре́чи чарівни́чі
У душі хлопя́чій,
Проки́нулись, розви́нулись
У ду́мці коза́чій,

„Надъ филя́стими морями
Живу́ть, мамо, люде;
Зміркува́ли, зрахува́ли,
Що́ съ козака́ бу́де.

„Ти́і люде, моя́ не́не,
Твою́ річъ святу́ю
Розже́врили въ души моій,
Якъ и́скру живу́ю.

„Не турбу́йся, моя́ рідна,
Що я въ па́на вда́вся:
Зна́ла до́ля, на́ що коза́къ
Пана́мъ сподоба́вся.

„Ой у те́бе кругомъ ха́ти
Ти́хая дубро́ва,
А у Лу́зі Вели́кому
Гучна́я розмо́ва.

„Ой у те́бе по садо́чку
Мете́лики гра́ють,

А изъ Лу́гу Вели́кого
Орли́ виливáють.

„Ви́линули си́зі орли́
Въ Кóрсунь на Вкраіну,
Оживи́ли-воскреси́ли
Козáцькую си́лу.

„Козáченко-безбáтченко
Шля́хті прислужи́вся,
Що, гряни́ці гряни́чивши,
Вінъ у слáву вби́вся,

„Ой ви́кине вінъ ту слáву
Корогвóю въ пóлі,
Ззивáючи невóльниківъ
До вóльноі вóлі.

„Бу́де пáнству зъ ёго слáви
Вічний упоми́нокъ:
Повтікáють-позбігáють
Зъ висóкихъ буди́нокъ.

„Благослови́, рідна нéне,
Стари́ми рукáми,
Щобъ ворогі́ въ пóлі мліли
Передъ козакáми.

„Благослови́, бабу́сенько,
Святи́мъ своімъ слóвомъ,
Щобъ до тéбе я верну́вся
Изъ войни́ здорóвимъ.

„Не хóчу я на Вкраіні
Пáномъ панувáти
И пихóю безталáннимъ
Жáлю завдавáти.

„Я підки́ну підвáлину
Підъ твою хати́ну
И введу́ въ нéі убóгу,
Молоду́ дружи́ну.

„Заспівáе-засияе
Гаи́ навкругі́ хáти,
И доживéшъ зъ нáми віку,
Якъ рідная мáти.“

IV.

У старóго ду́ба
Холóдна води́ця
Сти́ха кóрінь підмивáе:
Про Жóвтиі Вóди
И про Корсунщи́ну
Повиту́ха мóвчки знáе.

Коли́бъ не дітвóра
Мали́ми ногáми
Въ траві стéжку протоптáла,
То пташки́ співу́чі
И бжілки гуди́чі
Новину́ бъ ій росказáли.

Про Жóвтиі Вóди
И про Корсунщи́ну
Шéпче вітеръ по дубрóвахъ.
Не зъ одниі бу́ди
Повтікáли люди, [11])
Неоди́нъ пусту́е брóваръ.

Про Жóвтиі Вóди
И про Корсунщи́ну
Дітямъ сни чудниі сня́тця:

По всій Україні
Всяке зрозуміло,
Що час на Ляхівъ піднятьця.

Ой заходить сонце
За холодну хмару,
А небо огнемъ палае:
Старенька бабуся,
Здіймаючи руки,
Щиримъ серцемъ промовляе:

„И благословляю,
И Бога благаю,
Щобъ фортуна въ полі вамъ служила,
Щобъ несите панство
И хиже рандарство [12])
Козацька сила одоліла.

„Якъ же будешъ, синку,
У чистому полі
За Ляхами конемъ уганяти,
Не ражу я, синку,
Тобі кровъ людськую
Річеньками марне проливати,

„Нехай побивае
Вороженьківъ нашихъ
Всёгосвітняя позора,
Що по всёму світу,
По всіхъ добрихъ людяхъ
Ходить изъ двора до двора. [13])

„Буде съ тебе слави—
Предківськую землю
Унучатамъ повертати;
Буде зъ тебе слави—
Вельможнее панство
Зъ України позгоняти.

„Ой нехай же тебе
Божий Синъ намножить [14])
За твою козачу вдачу!
Може доживу я,
Що на Україні
Людську воленьку побачу.

„Може, доживу я,
Що въ старенькій хаті
Загучять скрипки й цимбали,
И звичаемъ добримъ
Ти дітокъ згодуешъ,
Якъ ми своіхъ годували.

„Коли жъ не побачу
Козацького війська
Підъ білою корогвою, [15])
То надію теплу
Понесу у серці
Въ домовину изъ собою.

„Коли жъ не хитати
Міні правнучати,
Якъ тебе колись хитала,
То й то мині радість,
Що я тебе въ військо
На ворогівъ провожала!“

Пісня третя.

I.

Вельможний рідъ Рарожинськихъ
Початку не мае:
Якъ розжився, збагатився—
Ніхто не заснае.

Може, ще тоді, якъ Каінъ
Завидувавъ брату,
Судила імъ сліпа доля
Здобичу багату.

Може, предки умочали
Въ людській крові руки... [16])
Забули те, занедбали
Вельможні унуки.

Паненятами рожались,
Панами вмірали;
Зъ високоі високости [17])
На людъ позирали.

И хилилась уся шляхта
Підъ панськую руку,
Оддавала дітей своіхъ
У двірську науку.

Тимъ дворянствомъ пишаючись,
Училася шляхта,
Якъ достаткомъ та гоноромъ
Переважить брата; [18])

Якъ підданську нахиляти
Шию підъ кормигу;
Якъ сажати бунтовниківъ
У темну хурдигу.

Царювали Рарожинські
Въ шляхецькій громаді,
Старші въ війську, самовладні
На сеймовій раді. [19])

И изъ роду въ рідъ привикли
Себе поважати

„Кому робить, кому служить,
А намъ—панувати.

„Самъ Господь намъ указуе
Владичню роботу:
Хилить підъ насъ братівъ-шляхту
И хамську темноту.

„Съ кимъ зотнемся за границі—
Вінъ намъ помагае,
Изъ роду въ рідъ Рарожинськихъ
Добра розширяе.

„Такъ судилося на небі,
Щобъ роди старинні
Уставляли судъ и правду
По всій Украіні.

„Ой якъ зъ давніхъ було часівъ,
Такъ повинно й бути: [20])
Не здоліе того ладу
Ніхто повернути."

II.

Ой правду мовляли
Вельможні панове,
Нехиблену правду,
Поки не гукнули
Луги и діброви
Про козацьку зраду.

Закрутилась круто
Зелена хмелина,
Звившись на тичину; [21])
Огласило хлопство
Шляхту брехунами
На всю Украіну.

„Шкóда казнодіямъ
Зъ висóкихъ амбóнівъ
Простолю́дя дури́те!
Ой гóді намъ, брáття,
Шляхéцькому Богу
Ладанáми кури́ти.

„Ой зберімось, брáття,
У чи́стому пóлі
На спасéнну наýку:
Стáньмо одностáйно,
Подáймо братъ брáту
У тяжкій пригóді рýку.“

И вже идýть різно,
И вже гудýть грізно
Чóрні хмáри зъ громáми.
Насýпилось нéбо,
Ся́ють блискави́ці
Усімá сторонáми. [22])

И вже не однóго
Росчахнýло грóмомъ
Кучеря́вого дýба...
Втікáйте, панóве,
Въ Пóльшу зъ Украіни:
Бýде вамъ вели́ка згýба!

У Гáдячі слáвнімъ,
На Йвана Купáла
Громовá стрілá впáла:
У пáнський буди́нокъ
Людськá поголóска
Новинý страшнý примчáла.

У Гáдячі слáвнімъ
Посерéдъ базáру
Крáсне пóломъя палáе:

Ой тó козáкъ Гóлка
Изъ панцéрнимъ пóлкомъ
Навкруги́ людéй збірáе.

У Гáдячі слáвнімъ,
На вели́ке свя́то,
Костёли мовча́ть-пустýють:
Ой посередъ ри́нку
Козаки́ охóчі
На вóзі вóза риштýють. [23])

Чогó притаілись
Уни́ти зъ Жидáми
У склепáхъ зъ мертвякáми? [24])
Ой ви́соко мáе,
На сóнечку сяе
Корогóвъ міжъ козакáми.

„Ой ви, козачéньки,
Ви хижáцькі слýги
И ви вбóгі гречкосіі!
Ой гóді вамъ, брáття,
Неси́тому пáнству
Хили́ть подъ кóрми́гу ши́і.

„Ой хапáйте, брáття, [25])
Хто кий, хто дрючи́ну
На вельмóжную спи́ну,
Ви́рятуймо, брáття,
Зъ тя́жкоі невóлі
Свою рідну Вкраіну.

„Ой гóді вамъ, брáття,
Жи́то засівáти
По шляхéцькому пóлю.

Гей, зъорімо, бра́ття,
Свою предківщи́ву
Та засі́ймо святу́ во́лю“.

III.

Оце́ Голка середъ ри́нку
Зъ возівъ покликáе.
Любо корого́въ княже́цька
Надъ козако́мъ грáе.

Черво́ною китáйкою
Пи́шно вози́ вкри́ті.
Стоя́ть мовчки Гадячáне,
Мовъ у зе́млюври́ті.

Давно́, давно́ таки́хъ річе́й
Не чу́ла Вкраіна:
До землі всіхъ прихили́ла
Лихáя годи́нá.

Поглядáе братъ на брáта,
А бáтько на си́на:
Чи вже спрáвді підніметця
Уся́ Украіна?

Чи вже спрáвді роскуютця
Нево́льникамъ ру́ки
И ви́зволять батьківъ сиви́
А дідівъ уну́ки?

Роскуютця, роскуютця
Тільки всі вставáйте
На шля́хецькі хитрі ре́чі
Й грізьбу́ не вважáйте.

Роскуе́тця, поскидáе
Кáйдáни Вкраіна

Аби́ у всіхъ булá во́ля [26]
И ду́ма еди́на.

„Роскуе́тця, и до-віку
Вже того́ не бу́де,
Щобъ на пáна працювáли
Нево́лею люде.

„Брати́ мої, зачинáйте
Вели́кее діло:
Ставши въ лáви, підступáйте
Підъ пáнський муръ сміло.

„Не вважáйте, що глибо́ко
Вінъ у зе́млю зри́вся:
Хто́бъ усто́явъ проти́въ ми́ру,
Ще той не роди́вся.

„Пре́дки вáші нево́лею [27]
Той му́ръ муровáли,—
По цегли́ні розібрáти
Вáмъ завітувáли.

„Не страшнá сме́рть, хто надії
На до́лю не мáе,
Кого во́рогъ, якъ той во́ронъ
Клюе́-заідáе.

„Слáва тому́, хто поля́же
За вбо́гого брáта
И уну́камъ перекáже
Ставáти на кáта.

„А про-те́ прошу́ васъ, брáття,
Ладу́ мого́ ждáти
И поря́дкомъ, по-лицáрській
Підъ муръ підступáти.

„Може шляхта схаменетця
И попросить згоди:
Не бороніть,—хай втікае
За Дніпрові води.

„Хай втікае та накаже
Вельможним панятам,
Щобъ не важились буяти
По убогимъ хатамъ.

„Низько стоять хати наші,
Вгору духъ палае,—
Не минетця напаснику
Хто насъ насідае!".

IV.

Въ обідню годину
На Йвана Купала,
Сумно, сумно въ Рарожинськихъ
У будинку стало.

Старий Рарожинський
На ліжку конае,
Его дочка-одиначка
Зъ жалю омлівае.

Зъ великого роду
Одна зостаетця...
Зупинились въ очахъ слёзи,
Серденько не бъетця.

Чорна поторобча
Молитви читае,
За дукати болящому
Гріхи відпускае.

Що панъ ні накоівъ
Зъ молодого віку,

Довгополий відпускае
Одъ-нині й до-віку.

Чи то, якъ козацтво
По тюрмахъ конало,
А козачки неволею
Постіль панамъ слали; [28])

Чи то, якъ панове
Гамували бунти,
И підъ шляхту позаймали
Козацькиі грунти: [29])

Чи то, якъ съ Потоцькимъ [30])
Сільский людъ карали,
Відъ Ніженя до Киева
На палі сажали,—

За все довгополий
Панові прощае,
И до раю панську душу
Зъ миромъ одпускае.

V.

Въ обідню годину
На Йвана Купала,
Сумно, сумно въ Рарожинськихъ
На подвірьі стало.

Радить шляхта раду,
Ставши кругомъ ґанку;
Викликае на пораду
Вельможну панянку:

„Ой що намъ, вельможна
Панночко, чинити?

Не здолiемъ противъ хлóпства
Зáмку боронúти.

„Повтiкáли зъ зáмку
Козакú надвiрнi,
Малолюдкомъ зостáлися
Слýги вáшi вiрнi.

„Хочъ же насъ и óмаль,
Та все чúста шляхта,—
Умiрáти ми готóвi
За пáна и брáта!

„Чéсне панiбрáтство
Дорóжше намъ плáти,—
За вашъ гóноръ и здорóвъя
Рáди ми вмiрáти!

„Шляхéцькою крóвъю
Валú позливáемъ
Благорóднимъ нáшимъ трýпомъ
Ровú зарiвнáемъ.

„Нехáй по всiхъ зéмляхъ,
Де панú панýють,
Про шляхéцьку нáшу зáцность
Вельмóжнii чýють.

„Батькú й дiдú нáшi
Рiдъ вашъ пiдпiрáли,
Вонú зъ вáми хлiбъ-сiль iли
И медú пивáли;

„Зъ вáшого достáтку
Врáли щéдрi дáри:
Черезъ васъ вонú вiдъ céйму
Кролевщúзни мáли.

„Нехáй же вбачáе
Вся вельмóжна шляхта,
Якъ стоять дворяне вiрнi
За пáна и брáта!"

VI.

Ой крикнула лебéдонька,
Крилóмъ вóду розбиваючи;
Озвáлася ясна пáнна,
Згóрда рýку простягáючи:

„Ой слáвнii брáття шляхто,
Нáшi слýги незаплáтнii!
Не вважáйте на мiй смýтокъ,
На мои óчi заплáкані.

„За хмáрами дощовúми
Горúть-сяе ясне сóнечко;
Ой вiдъ жáлю велúкого
Роспалáлось мое сéрдечко.

„Однá, однá, якъ зéрнятко,
Зъ могó рóду я зостáлася;
Найвúщая, найкрáщая
Мiнi дóленька достáлася.

„Сiдлáй мiнi, панъ конюший,
Коня могó довгогрúвого:
Поведý я вiрну шляхту
На козакá бунтовлúвого.

„Удáримо вступнúмъ бóемъ,
Усi кýпою полáжемо:
Якъ стояти за свiй гóноръ—
Вiкáмъ дáльшимъ перекáжемо!" 31)

VII.

Похнилúлись въ тéмнiмъ лýзi
Калúновi вiти:

Заплáкала вірна шляхта,
Якъ малйі діти. [32])

„Панно нáша, дóле нáша,
Красó всёгó крáю!
Не на землі бъ тобі жити,
А въ Бóжому рáю.

„Ой веди жъ насъ, ясна зóре,
У чертóгъ преслáвний,
Де сияють передъ Бóгомъ
Твоі прéдки слáвні.

„А щобъ вóрогъ не втішáвся
По нáшому згóні,
Спрáвимъ твоймý панотцéві
Пишні похорóни.

„Якъ порине у твій зáмокъ
Каломýтна річка,—
Горітиме въ тéмнімъ склéпі
Восковáя свічка.

„Якъ кинетця хиже хлóпство
Пити пáнські вина,—
Злетить вгóру увéсь зáмокъ,
Якъ лéгка перина.

„Изъ лёхівъ, будинківъ, стáень,
Изъ хлóпського трýпа
На двóрищі Рарожинськихъ
Стáне чóрна кýпа.

„Хай упъютця гайдамáки
Винами-медáми,—
Заростýть іхъ хижі кóсті
Тéрномъ-буръянáми.

„Ой про нáшу чéсну слáву
Бýде миръ гриміти,
А про зрáду іхъ лукáву—
Зъ гáдомъ гадъ шипіти.

„Ой про шляхту у світлицяхъ
Проречýть гетьмáни,
А про хлóпство у темницяхъ—
Ланцюги й кайдáни“.

Пісня четвéрта.

I.

Ой загули талимбáси мідяні, [33])
Ой заржáли коничéньки ворони;
Старá брáма усміхнýлася, [34])
Що ворóта одімкнýлися.

Ой злинула лебідонька изъ гніздá;
Грáе конéмъ Рарожинська молодá:
Білі шáти, золотиі береги, [35])
Сиплють искрами каміння дорогі.

„Ой іду я, іду до шлюбу,
На вáшу, норіженьки, згýбу!
Ой зáграно міні и забýбнено, [36])
Тільки менé не полюблено,

„А самá я жениховъ своіхъ люблю—
Усéрденьку, якъ у пéклі, потоплю.
Горить-кипить гіркé сéрденько моé...
Ой усімъ вамъ, женишеньки, місце е!“

II.

Ой въ Гáдячі, середъ ринку,
Ревнýли гармáти...

„Не намъ, шляхто моя́ вірна,
Відъ хло́пства втіка́ти!“

Ой лиска́е въ чо́рнихъ хма́рахъ
Зубча́ста грімни́ця; [37])
Хто жъ то въе́тця міжъ ди́ма́ми,
Якъ біла орли́ця?

„Дозво́ль, ба́тьку, изъ жупа́на
Срі́бний ґудзь зірва́ти!
Ой не візьмуть чарівни́цю
Коза́цькі гарма́ти. [38])

„Ой у те́бе, ота́мане,
Замовна́ рушни́ця:
На́ші ку́лі одверта́е
Па́нна-чарівни́ця.

„Ой ти зна́ешъ, ота́мане,
Вся́ке характе́рство: [39])
Шко́да, шко́да товари́ства,
Лю́бого брате́рства!“

Окри́лася шля́хта ди́момъ,
Рушни́ці гріма́ють;
Гадяча́не, якъ сно́пики, [40])
По землі ляга́ють.

Окри́лася шля́хта ди́момъ,
Крізъ димъ ого́нь сяе;
Ли́скавкою міжъ ла́вами
Па́нночка літа́е.

Ой не ва́жся, па́не Го́лко,
Па́нну зустріча́ти:
Зачару́е семипя́дну— [41])
Не втра́пишъ стреля́ти.

Ой не ва́жся, ота́мане,
Па́нну наіжджа́ти:
Зачару́е го́стру ша́блю—
Не влу́чишъ руба́ти.

Ой не ва́жся чарівни́ці
У вічі загля́нуть:
Обомліють би́стрі но́ги,
Ру́ченьки завя́нуть.

Проруба́вся панъ ота́манъ
До па́нни близе́нько,—
Заблища́ли ка́рі о́чі,
Тёхнуло серде́нько...

„Гей, козаки́-това́риші
Панце́рного по́лку!
Оступіте у три ла́ви
Ота́мана Го́лку.

„Рознерта́йте по-лица́рській
За ла́вою ла́ву:
Росто́чимо зъ усіхъ бо́ківъ
На панівъ обла́ву.

„Чи то жъ сла́ва—на капу́сту
Зсікти жме́ню шля́хти? [42])
Ой лу́чче намъ іхъ рука́ми,
Якъ куре́й, забра́ти“.

Ой заки́нувъ панъ ота́манъ
Що риба́лка сітку:
Уско́чила Рарожи́нська,
Якъ пта́шка у клітку.

Трепе́чутця у не́воді
Кара́сі черво́ні;

Ні до втéку гóрдій шляхті,
Ні до оборóни.

Ой нашъ Гóлка за морями
Характéрства вчився:
Ой хто бъ ёгó переважививъ,
Ще той не родився.

Та не гараздъ, пáне Гóлко,
Не гараздъ ти рóбишъ,
Що съ поклóномъ низéсенькимъ
Пáнну съ коня звóдишъ.

Колибъ тобі, отáмане,
Та не занедбáти
Підкинути підвáлину
Підъ бáбину хáту!

Колибъ тебé чарівниця
Не зачарувáла
И завзяття козáцького
Не загальмувáла!

III.

Западáе низько
Червóнее сóвце
У пили та въ тумáни.
„Ой стійте, не риньте
У шляхéцький зáмокъ,
Брати мої Гадячáне!

„Ой злетівъ пугачъ
На висóку брáму,
Та, якъ пугу, та пугу! 43)
Ой чуе, чуе
Козáцькее сéрце
Якусь велику тугу.

„Ой не дурно, брáття,
Виїхала шляхта
На остáнній грець съ козакáми:
Мáбуть, начинила
Склепи будинкóві
И підкóпи порохáми“.

Не слухають хлóпці
И батьки старії,
Ринуть на здóбичъ велику.
Ой богáто люду,
Бідолáхъ убóгихъ,
Укорóтить собі віку!

Вивóдять хлопята
Кóней у наряді,
Винóсять пáнські риштунки,
А сірóма вбóга,
Будники. дейнéки
Пьють коштóвниі трунки.

Ой запáло сóвце
Въ пили та въ тумáни,—
Хмáри пóломъямъ палáють:
Ой у остáнне
Пъяні бідолáхи
Весéлихъ пісéнь співáють!

IV.

Ой місяцю мáю!
Не світи зза гáю,
Нехáй ясно серéдъ нóчи
Купáло палáе.

Нехáй кругóмъ грища
Тéмна нічъ насупить;

Нехай кожне приголубить,
Кого вірно любить.

Ой заховавъ місяць
Молодиі роги;
Потемніли стежки въ полі
И биті дороги.

Купальні дівчата
Черезъ огонь скачуть,
А матірки изъ батьками
По убитихъ плачуть.

Співають дівчата,
Якъ у дзвони дзвонять, [44])
А понуриі панове
Побитихъ хоронять.

Чорна поторóча
До панівъ побралась;
Кому печаль, кому горе,—
Поторочи радість.

Укрила нічъ темна
Крівавиі жнива.
Кому печаль, кому горе,—
Чорному пожива.

Стиха, чорний, стиха
Сповидае панство,
За людську кровъ обітуе
Небесное царство.

Стиха, чорный стиха
Хлопство поучае;
Ой хто сіе головами,
А вінъ зажинае.

V.

Не для тебе, Голко,
Молодецькі жарти:
Взявши мушкетъ, коло панни
Додержуешъ варти.

То не голубъ сивий
Кругъ голубки ходить:
Панъ отаманъ изъ панянки
И очей не зводить.

Бережися, Голко,
Дівочоі речи,
Щобъ панянка не влестила
Твого серця рече.

Бережися, Голко,
Дівочоі вроди,
Щобъ не випустивъ ти шляхти
За Дніпровi води.

Не вберігся Голка
Краси молодоі;
Сідлавъ шляхті потай ради
Вороніі коні,

Не вберігся Голка
Тихоі розмови:
Наготовивъ шляхті зброю
У темній дуброві.

Крикнувъ о-півночі
Півень *кукуріку!*
Не побачять Гадячане
Сіроми до-віку. [45])

Крикнувъ пугачь *пугу*
Земля застогнала,
Заревла іі утроба,
Огнемъ запалала.

Панськиі будинки
Підъ небомъ літають,
А панове изъ Гадяча
У Лубні втікають.

Обернулось грище
На страшну трівогу.
Присвічуе красний півень
Втікачамъ дорогу.

Чи ясно, чи темно—
Жваво втекомъ чешуть,
Тільки коні вороніі
Підковами крешуть.

Пісня пята. *)

I.

Блиснула зоря;
Біліють поля
Підъ холоднимъ туманомъ.
Чого зібрались
Стари дейнеки
У дуброві за станомъ?

Блиснула зоря;
Біліють поля
Почина небо сияти.

*) Основа, 1862 г., Февраль, стр. 30.

„Ой не гарадъ намъ,
Старимъ головамъ,
Молодого послухати·

„Ой нашъ отаманъ
Високо літа,
Та сідае низенько:
Що якъ віскъ ростанъ,
За слово оддавъ.
Рарожинській серденько.

„Ой чи на те жъ брати наші
Підъ небо літали,
Щобъ глянути изъ-за хмари,
Якъ пани втікали?

„Ой чи на те іхь по полю
Жують сіроманці,
Щобъ нашъ Голка прислужився
Вродливій панянці?

„Усе поле, всі дуброви
Вороння обсіло,
Рознощуе наші кості,
Клюе наше тіло;

„А панове, зъ ласки Голки,
Въ Лубняхъ бенкетують,
Та зъ Еремою на Гадячъ
Потуги готують.

„Нехай же іхъ привітае
Изъ шибениць шляхта,...
Викопаймо вражихъ дуківъ
Изъ могилъ проклятихъ!

„Отаману молодому
Теперъ панна снится:

Любо буде на слугъ ії
Вставши подивитьця!

„Хай слухають шибеники,
Якъ вороння кряче,
Якъ удова по мужеві,
Синъ по батьку плаче.

„А на Голку верховода
Зберімъ чорну раду,—
Хай зупинить краснимъ словомъ
Людський жаль-досаду!

„Чи такъ легко заплакані
Очі утирати,
Якъ панянці потай ради
Коника сідлати!

„Чи такъ любо зрадникові
У стовба стояти,
Ой якъ любо ясну панну
На сідло сажати?“

II.

На дейнекахъ босоногихъ
Кармазини сяють;
Шабельками шляхецькими
Будники лискають.

Не боятця завзятиі
Панцерного полку:
Бубнять въ бубни, визивають
На чорний судъ Голку.

Вийшовъ Голка середъ ради,
Вклонився низенько.

Коло ёго панцерники
Лавами близенько.

„Брати мої рідні,
Шановна громадо!
Маете ви козацьке завзяття,
Та не тимъ завзяттямъ,
Силою сліпою—
Визволятця усі ваші браття.

„Брати мої любі!
Тоді слобонитця
Відъ Ляхівъ неситихъ Украіна,
Якъ у всіхъ убогихъ
И у всіхъ заможнихъ
Буде воля и дума едина.

„Бачите ви добре,
Якъ Ляхи лукаві
На погибель васъ у замокъ заманили,
Не йняли ви віри
Моиму характерству,
Та й багато люду марне погубили.

„Мое жъ характерство
Не на те здалося,
Щобъ людську кровъ дурно розливати:
Навчивсь я науки,
Щобъ людей відъ муки,
Не гнівлячи Бога, визволяти.

„Ви чорную раду
На мене зозвали—
Стою передъ вами, въ вашій волі.
Не те мині страшно;
Страшно, що безъ мене
Не буде вамъ у походахъ щастя-долі.

„Знáйте, брáття, підкóпана
Усí Украіна—
Відъ Гáдяча до Глýхова,
Зъ Лубéнь до Люблíна.

„Підкопáлися панóве
Підъ людъ необáчний
Зъ тогó чáсу, якъ пострíгся
Въ чéнці Сагайдáчний.

„Підъ церквú зъ будúнківъ пáнськихъ
Прокóпані хóди—
На упáдокъ и погúбель
Тéмному нарóду.

„Підіймéтесь, розіллете
Крівáвиі ріки,
А прийдé часъ, провáлитесь
Въ страшнý тьму на віки.

„Не про тé намъ—трéба, брáття,
Ой не про тé дбáти,
Щобъ шляхéцькимъ білимъ трýпомъ
Пóле устилáти.

„Трéба пúльно тихъ лукáвихъ
Хóдівъ дозирáти,
Що йдуть съ палáтъ та до церкóвъ,
Съ церкóвъ у палáти.

„Якъ освітимъ дéннимъ світомъ
Тиі тéмні хóди,
Тоді тільки бýде корúсть
Изъ Жóвтоі Вóди,—

„Бýде корúсть зъ Солонúці,
Зъ Альти, съ Корсунщúни:

Не запряжé у кормúгу
Шляхта Украіни!

„Не моя жъ се, чéсне брáття,
Не моя наýка:
Идé вонá одъ Исýса—
Відъ діда до внýка.

„Що хотіте, те й чините—
Я у вáшій вóли,
Тільки прóшу—не згубіте
Вкраíнськоі дóлі!"

III.

Зашуміли въ лýзі
Дубú кучеряві:
Загукáли Гадячáне
На дейнéцькі лáви:

„Ой ви, волоцюги,
Розбишáцькі діти!
Гей, лучче бъ вамъ по комишáхъ
Низовúхъ сидіти; [47])

„Лýчче бъ доглядáти
Мурáвського шляху, [48])
Та Москóвському купéцтву
Завдавáти жáху;

„Лýчче бъ вамъ зъ лихúми
Жúти ушкалáми, [49])
Аніжъ рáду радувáти
Зъ нáми, козакáми!

„Бýде зъ васъ, що нáшихъ
Батьківъ підманúли, [50])

На кривавій Солониці
Голодомъ морили.

„Буде зъ васъ, що шляхту
Дурно дратували,
И зъ лукавимъ Острявиномъ
Въ степи повтікали. [51])

„Не слухайте, браття,
Хижого бурлацтва;
Хай панъ Голка порядкуе
У вашімъ козацтві:

„Молодий вінъ сокілъ,
Та жваво літае:
Де спуститця,—вражу шляхту
За чуби хапае.

„Возьми, Голко, стягу
И бунчукъ у руки,—
Визволь, визволь хліборобівъ
Изъ панськоі муки.

„Займай, пане Голко,
Шляхецькиі коні,—
Визволь, визволь Украіну
Съ тяжкоі неволи".

IV.

Добре було бъ, добре
Жити на сімъ світі,
Колибъ можна було діла
Одного глядіти.

Була бъ зъ насъ громаді
Праведна послуга...

Ато вкралась козакові
У серденько туга:

Міжъ козацтвомъ Голка
Мовъ по пущі блудить,
И коника вороного
Підъ собою нудить. [52])

Ой чи тобі, Голко,
Отаманувати,
Чи до Лубенъ крутоярихъ
Дорогу верстати,

Та впасти до ніжокъ
Панні молоденькій,
Роспороти білі груди,
Показать серденько?

„Ой глянь, панно, въ сердце,
Чимъ воно палае,—
Що другого, панно, Голки
У світі немае"...

Марне слово, марне,
Чужая дружино!
Ой хто въ панстві уродився—
Що тому Вкраіна?

Марне твое, Голко,
Серденько палае:
Хто родився недоляшкомъ,
Той Ляхомъ сконае.

„Ой сердце гаряче,
Огненная душо!
Чимъ же я васъ погасити,
Де втопити мушу?

„Погашу́ я се́рце
Па́нськими слёза́ми,
Утоплю́ огне́нну ду́шу
У боя́хъ зъ Ляха́ми.

„Погашу́ я се́рце
Пра́цею тяжко́ю,
Затоплю́ огне́нну ду́шу
Дя́кою людско́ю.

„Вороги́ лихи́і,
Ви сліпи́і лю́де:
Не зна́ете, яка́ кори́сть
Зъ ме́не ми́ру бу́де.

„Не на те підня́всь я,
Щобъ кро́въ розлива́ти:
Я підня́вся, щобъ темно́ті
Очі осия́ти.

„Проки́ньси, Вкраіно!
Вже со́нечко схо́дить...
Го́ді, го́ді недо́людкамъ
Ми́ромъ верхово́дить!“

Пісня шеста.

I.

Ой уся́ке на сімъ світі
Про свое́ гада́е:
Хто про до́лю Украіни
Та про сла́ву дба́е,

А хто зъ бра́та у захи́сті
По дві шку́рі лу́пить,

А якъ и́нший, то и́ прилю́дне,
Що́ попаде́, цу́пить.

Велича́лися дейне́ки
Будинко́вимъ лу́помъ:
Поста́вляли ши́беници
Зъ ви́копанимъ тру́помъ.

И, попи́вшись, сумува́ли,
Що Жиди́ съ кага́лу,
До прихо́ду панце́рниківъ,
Усі повтіка́ли.

„Чорти́ ба́тька зна“, мовля́ли,
„Що́ тепе́ръ чини́ти!
Якъ и ца́рство небе́снее
Въ Бо́га заслужи́ти!

„А ки́ньмося лише́нь, бра́ття,
По склепа́хъ церко́внихъ:
Тамъ бага́то на шляхе́цтві
Перстенівъ кошто́внихъ.

„Та и́ яко́го ка́та бу́де
Шля́хта тамъ лежа́ти,
И страшно́го того́ су́ду
Мовъ у про́сі ждати?

„Ге! за́мкнуто!... Коля́кою
Підъ две́ри підпе́рто!
Ма́буть, стра́шно запоро́зькихъ
Гайдама́къ и ме́ртвимъ.

„А ке́те лишъ, підкоті́те
Підъ це́ркву гарма́ту:
Вона́ за́разъ намъ очи́нить
Мертве́цькую ха́ту“.

—„Гвалтъ! ратýйте!“ изза дверéй
Жидú закричáли.
—„Оттакá ловúсь, панóве!“
Та й зареготáли.

Регóчутця гайдабýри,
Гармáту риштýють,
Відъ рáдощівъ підъ собóю
И землі не чýють.

Оттепéръ-то, панú брáття,
Дождáлись ми пáнства,
Ще й у Бóга заслýжимо
Небéсного цáрства!

„Оттепéръ-то полатáемъ
Свої дрáні бóки:
Постолú бýдуть сапъя́ні,
Шовкóві волóки!“ [53])

Ой торóхнула-ревнýла
Мідянá гармáта,—
Захитáлась, відчинúлась
Мертвéцькая хáта.

Повалúло съ хáти дúмомъ,
Мовъ у гýті въ грýби;
Мовъ головá Одáмова,—
Вúщерила зýби.

Посúпалась цéгла, вапна;
Двéри, мовъ у пéкло,
Роззя́вились, розширúлись...
„А щó, Жидú? тéпло

„Натопúли ми вамъ хáту?
Не такъ, якъ бувáло

Ми въ холóднихъ вáшихъ кóрчмахъ
На лáвахъ конáли!“

Мовчя́ть Жидú, ані телéнь,
Нігдé не озвáлись;
Тільки вéтхі домовúни
Скрізь пороскривáлись.

Виглядáють жóвті кóсті—
Чи вже наступúла
Та годúна страшéнная,
Що дýшу томúла,—

Дýшу вбóгу, задáвлену
Изъ-мáлечку пáнствомъ,
У вічню, тьму замáнену
Хúтримъ тéмнимъ цáрствомъ.

Сýмно стáло гайдамáкамъ,
Сýмно міжъ гробáми;
Мовъ мерці до нихъ озвáлись
Мéртвими устáми.

II.

„Люде дóбрі! ось дивітесь:
Жидівська намітка!
Утікáла, та й втеря́ла
Чóртова Жидівка. [54])

„Гля́ньте, въ двéрцяхъ завя́знула!
Сі двéрці на хóри.
Ой тамъ вонú, врáжі синú,
Ой тамъ людомóри!“

Стрепенýлись, порúнули
Въ цéркву гайдабýри,—

Застогнáли, заплакáли
Церкóвнi мýри.

Притаiлась изъ Жидáми
Ходачкóва шля́хта.
Коло батькiвъ та матiрóкъ
Дiти—якъ пискля́та.

Притаiлися уни́ти,
Що Ляхáмъ служи́ли
И съ ксёнзáми неписьмéнну
Простóту дури́ли.

„Агá! огó!“ загукáли
На iхъ гайдамáки.
„Такъ ви усi сюди́ збiглись,
Держáвськи собáки!

„Дóбре, Жиди́! дóбре, шля́хто!
Дóбре, довгопóлi!
Бýдуть жни́ва въ нась ряснíйшi,
Нiжъ на пáнськiмъ пóлi.

„И за се вамъ дя́куемо,
Що ви своi тлýмки
И скривькú всi познóсили
Намъ на подарýнки.

„А щó, Жиди: чи вáжче вамъ
Зóлото втеря́ти,
Чи своi погáнi дýшi
До чортя́къ послáти?

„Бáчте, до чóго довóдять
Вáшi кля́тi кáрби, [55])
Що самi намъ познóсили
Незлíченi скáрби!

„А ти, шля́хто ходачкóва,
Пани́ оконóми,
Людськi пъявкú безсердéчнi,
Дрíбнi грошолóви!

„Ви въ Жидáми накладáли, [56])
Iхъ рóбомъ ходи́ли,
То съ пáрхами й поля́жете
У однiй моги́лi.

„А за те, що въ васъ жидiвська
Удáча ледáча,
Домови́ною вамъ бýде
Утрóба собáча.

„А що жъ вамъ, бровкú кудлатi,
Мáемо сказáти?
Ви самi въ церквáхъ приви́кли
Людéй поучáти.

„А вихóдь лишъ поторóчо,
На амбóнъ висóкий,—
Чи й до слóва, якъ до iжи,
Въ тéбе ротъ ширóкий?“

Не злякáлась поторóча,
Стáла на амбóнi;
Казáть кáзань поторóчi
Нiхтó не борóнить.

Отця́ й Си́на мугúкнула,
Ще й Дýха Святóго.
„Ой слýхайте, пани́ шля́хто,
Пророчого слóва!

„Роскувáлось хи́же хлóпство,
За грiхи́ шляхéцькi,—

Нехáй спрáвлять у-остáнне
Велйкъ-день збоéцький. [57])

„Ой вйкуе на іхъ шляхта
Сталéвиі ýзди,—
Ой не вййде хáмське кóдло
До сýду изъ нýжди!

„Ой вйкуе на іхъ шляхта
Залізві кайдáни,—
Махáтиме хáмське кóдло
До сýду ціпáми!“

Ой якъ грюкне оружйна
Изъ дóвгого дýла,—[58])
У ширóкий ротъ попівський
Засвистáла кýля.

Застогнáли живі люде . .
И въ склепý шкелéти;
Заблищáли списи́. шáблі,
Загули́ мушкéти.

III.

Хто жъ то въ цéркву увалі́вся
Изъ панпéрнимъ пóлкомъ?
„Стійте; стійте, людоіди!“
Крйкне грізно Гóлка.

Ой трýситця въ тéмнімъ бóрі
Звірь відъ рйку лéва:
„Чогó тобі, отáмане,
Чогó відъ насъ трéба?

„Ой се нáша здобйченька!
Нашъ се заробітокъ!

Нáша вдáча! нáше щáстя!
Козáцький пожйтокъ!“

—„Оглянътеся, навіжéнні!
Трйста самопáлівъ
Плечé съ плечéмъ... Моргнý ýсомъ—
Ля́жете снопáми!

„Ви на рáді мáли волю,
А я—після рáди:
Моé слóво мáе сйлу
Цілоі громáди.

„Хто звелівъ вамъ, хто дозвóливъ
У цéркві буя́ти?
Чи такймъ же, якъ ви, людямъ
Цéркву руйнувáти?

„Зруйнувáвши, нарóбите
Мýсору та пйлу,
Та й ля́жете собáками
Въ собáчу могйлу.

„И тому, хто éі слóвомъ
Умівъ руйнувáти,
Не дали́ у три дні нóву
Цéркву збудувáти.

„На крові éгó будýють
Капищá нечйсті,
А по світу хóдить-тýжить
Духъ éгó пречйстий.

„Збудýетця цéрква нóва,
Підъ нéбо внесéтця,
Якъ йстини вічне слóво
На ввесь миръ проллетця;

„Якъ забу́дуть братівъ бра́ття
Мужика́ми зва́ти;
Якъ у всіхъ насъ на Вкраіні
Одна́ бу́де ма́ти“.

Ой не впи́нить души́ Го́лка,
Річъ, якъ по́відь, ри́не...
Хто́ жъ то е́і зрозуміе
На всій Украіні?

Поню́рились гайдабу́ри
Въ зе́млю голово́ю,
Почухали поти́лицю,
Махну́ли руко́ю:

„Въ тімъ, ота́манъ, твоя́ во́ля,—
Хай муръ зостае́тця,
А що шля́хті та Жидові,
То вже не мине́тця!“

—„Не дозво́лю кровъ людську́ю
Ма́рне розлива́ти!
Хай втіка́ють, куди́ зна́ють,
До по́льскоі шля́хти.

„А добро́, що наздира́ли
Зъ убо́гого лю́ду,
На потре́би військови́і
Обе́рнене бу́де.“

—„Эге-ге́! такъ оттако́і
Вміешъ ти співа́ти?
А, бо'да́й же більшъ ніко́му
Сёго́ не чува́ти!

„Хиба́ жъ тільки въ Бо́га й світу
Що въ твоімъ віко́нці?

Ще жъ не зга́сло галага́номъ
Коза́цькое со́нце! [59])

„Зостава́йся жъ изъ Жида́ми
Та зъ мо́тлохомъ па́нськимъ,
А ми бу́демъ промишля́ти
Звича́емъ коза́цькимъ.

„Застава́йся, добро́мъ на́шимъ,
Якъ Жидъ, розжива́йся,
Та зза Дніпра́, и зза Бо́гу
Госте́й сподіва́йся!“

IV.

Позайма́ли гайдама́ки
Усі ба́лки и байра́ки,
Всі доро́ги степови́і
И всі стежки́ лугови́і.
Відъ Лубе́нь до Кременчу́ка
Була́ шля́хті й Жида́мъ мука.
Ні проби́тись, ні прокра́стись,
Аві въ, гру́бі заховатись.
Що ні ша́бля, ні рушни́ця
Про́тивъ нихъ не поміщни́ця;
Що ні су́кні, ні шкату́ли
Відъ хижа́цтва́ не влизну́ли.

Оберну́ли гайдабу́ри
Па́нські ха́ти въ кучугу́ри, [60])
Пожа́ръ кровъю полива́ли
Па́нські тру́нки попива́ли,
Въ па́нські гу́слі виграва́ли,
У сапъя́нцяхъ танцюва́ли,
Закаблу́ки відбива́ли.

Позайма́ли волоцю́ги
Всі прова́лля и яру́ги.
Де моги́ли, де прикме́ти,

Тамъ чатýють іхъ бекéти,
На кóникахъ вигравáють,
Шабелькáми повертáють, [61])
Панцéрниківъ проклинáють,—
Хмельни́цького виглядáють.

. . . .

V.

Ужé жъ чóрна гáлічъ
Изъ усёгó світу
На Вкраіну позлітáлась:
Де булó бурлáцтво,—
Лугарі, дейнéки,
На пожи́ву, на гульню́ збірáлось.

Ворóни зъ грачáми
По звалищáхъ грýють,
А по пýсткахъ вовки́ завивáють;
Крéчети зъ орлáми
По шляхáхъ шумýють, [62])
Ши́беникамъ óчі випідáють.

Не стáло бурлáцтву
Шляхéцького лýпу:
Всі буди́нки вже поруйнувáли,
Здирáли одéжу
По склепáхъ ізъ трýпу,
Въ тогосвітніхъ шáтахъ похожáли.

Оцé вамъ, панóве,
Пізняя наýка,
Що ви людськи́мъ пóтомъ кýбківъ доливáли:
Се васъ побуди́ла
Пекéльная мýка,—
Упиря́ми зъ грóбівъ повставáли.

Пийте, упиря́ки,
Живý кровъ шляхéтську,—

Сýду вамъ за тé не бýде:
Про вашу одвáгу,
Си́лу молодéцьку,
Співáтимуть изъ рóду въ рідъ лю́де.

Тільки посумýють,
Слýхавши тихъ співівъ,
Въ пізні чáси, рідний братъ изъ брáтомъ,
Що іхъ прáщуръ ти́хий
Богобоязли́вий
Стáвся шля́хті безсердéчнимъ кáтомъ.

Мóже, тільки двóе
На всю́ Украіну,
Задзвони́вши сýмно у бандýрні стрýни,
Оплáчуть „срамóтню
Дáвнюю годи́ну",
Якъ ви розбивáли келепáми трýни.

Пісня сéма.

I.

Ой у Лубня́хъ крутоя́рихъ,
У висóкімъ зáмку,
Сиди́ть пишний князь Ерéма
На тісóвімъ ґáнку.

Не читáе князь Ерéма
Ли́стівъ издалéка:
Перетя́въ усі дорóги
И стежки́ дейнéка. [65])

Ой прихóдять до Ерéми
За вістя́ми вісті:
Повтікáло драгóніі
Ти́сяча и двісті. [66])

Повтікáли, поскидáли
Шапóчкй рогáті,
Та наділи козáцькиі
Кýчми волохáті.

Ширóкая окóлиця
И вершóкъ низéнький [67])
Плáвле-тóне въ помийниці,
Якъ гнилі опéньки.

Похйлиста шáпка-кýчма
Изъ вéрхомъ чорвóнимъ
Скáче, крýтится, басýе
На ворóнімъ кóню.

Гóді тобі, пйшний князю,
Ловйти рарóгівъ: [68])
Порá тобі вибірáтись
Въ далéку дорóгу.

Гóді сóболя держáти
На срібнімъ ланцюзі: [69])
Ой ужé жъ твоя́ княгйня
У велйкій тýзі. [70])

Гóді, князю, за ґряници
Зъ Москвóю змагáтись: [71])
Порá зъ Лубéнь зо всімъ кóдломъ
Въ Пóльщу вигребáтись. [72])

Мавъ ти, князю, изъ дорóги
Чéнцівъ завертáти: [73])
Прийшлóсь тобі у козáцтва
Дорóги питáтись:

„Ой козакй! якъ до Пóльщи
Втрáпити зъ обóзомъ?

Що по Дніпрý ви пáлите
Усі перевóзи?

Въ Кременчýці, у Черкáсахъ,
У Кáневі, въ Ржйщахъ
Стоіте ви залóгами
Въ старйхъ таборйщахъ.“ [74])

—„Нá що тобі, пйшний князю,
Дорóги питáти?
Лýчче тобі манівця́ми
Зъ Лубéнь простувáти. [75])

„Ой до тéбе, пйшний князю,
Збіглась уся́ шля́хта:
Червоніе навкругъ тéбе,
Якъ червчáта плáхта.

„А міжъ тйми втікачáми
Рарожйнська пáнна,
Яснобóка чарівнйця
На ввесь Гáдячъ слáвна.

„Вміла вонá відъ козáцтва
Вночі утікáти,
То зуміе й тобі, князю,
Дорóгу вказáти.

„А ми тебé зустрінемо
Не разъ и не двічі,
Та загля́немъ гармáтами
Тобі, князю, въ вічі. [76]).

„Ведй, князю, за собóю
Кóней табунáми,
Щобъ булó чимъ поділйтись
На прощáння зъ нáми.

„Бери́ ви́на, меди́ й пи́во
У бочка́хъ дубо́вихъ,
Щобъ було́ чимъ привіта́ти
Козаківъ лейстро́вихъ.

„Бери́ ша́ти дороги́і,
Су́кні едама́шки,
Щобъ було́ чимъ запобігти
Коза́цькоі ля́ски.

„Бери́, кня́зю, срібні ку́бки,
Зъ зо́лотомъ шкату́ли,
Щобъ твого́ ми провожа́ння
До́вго не забу́ли:

„Провожа́ли ми Ере́му
Зъ Лубе́нь до Прилу́ки,—
До́бре, до́бре нагріва́ли
Коло ёго ру́ки!

„Провожа́ли ми Ере́му
За во́ди Дніпро́ви,—
Поміня́ли свое́ ря́мъя
На жупа́ни но́ві.

„Провожа́ли, рахува́ли:
„Чи ёго́ пуска́ти,
„Чи въ та́борі до гарма́ти
„Его́ прикува́ти?“

„Ой наста́ла твоя́, кня́зю,
Оста́ння годи́на:
Збунтува́лась навкру́гъ те́бе
Уся́ Украіна.“

II.

Не бугай, не круторо́гий
Въ ота́рі гуля́е:

Князь Ере́ма крізь коза́цтво
Доро́гу верста́е.

Ой не *медъ-пъяне́е-чо́ло* [77])
Бо́чку розрива́е:
Князь Ере́ма изъ шля́хтою
Хло́пство розганя́е.

Ой не пи́во на про-ди́во [78]),
Игра́ючи ки́сне:
Князь Ере́ма изъ шля́хтою
Гайдама́цтво ти́сне. [79])

Бережи́ся, пи́шний кня́зю,
Дніпро́вої во́ди:
Не стина́йся съ коза́ченькомъ
Княже́цькоі вро́ди!

Коза́къ Го́лка по Вкраі́ні
Шу́лякомъ шуга́е;
Де крутне́тця—го́рде па́нство
Якъ пта́ство втіка́е.

Коза́къ Го́лка сшива́ со́тні
На живу́ю ру́ку:
Породи́ла ёго́ ма́ти
На шляхе́цьку му́ку!

Ой де ста́не--земля́ та́не—
Підко́пи рика́ють:
Куди́ гля́не—трава́ вя́не—
Ворогі́ зника́ють. [80])

III.

„Ой ви, хло́пство тупори́ле,
Безу́мниі гла́ви!
Не въ-дога́дъ вамъ, якъ ми, па́нство,
Добува́емъ сла́ви.

„Есть у ме́не увъ обо́зі
    Го́лений хавту́рникъ
Ой вінъ мині́ у напа́стяхъ
    Вели́кий засту́пникъ. [81])

„Ви́візъ я єгé изъ Ри́му
    Відъ Отця́ Свято́го;
Ой вінъ зна́е, якъ скрути́ти
    Го́лку молодого.

„Бо на спо́віді спасе́нній
    Па́нночка сказа́ла. [82])
Кого́ се́рденькомъ діво́чімъ
    Щи́ро покоха́ла.

„Покоха́ла необа́чна
    Во́рога лихо́го
Бра́ттівъ-шля́хти, віри́, Це́ркви
    И Отця́ Свято́го.

„Покоха́ла бідола́шня,
    Та й захорува́ла,
И въ недуві відъ прела́та
    Та́йни не схова́ла.

„Такъ Госпо́дь намъ посила́е
    По́мічъ не сподійну,
Що ми слу́жимъ костёлові
    И папіжу вірно.

„Ось побачите, що́ змо́же
    Пра́ва віра въ Бо́га:
Утіка́ти намъ помо́же
    Коза́цька зало́га.

„А якъ Богъ дасть, що зъ обо́зомъ
    Дніпро́ перебу́демъ,

То ще й Го́лку на роспра́ву
    У ру́ки добу́демъ.

„Єго́ кро́въю гаря́чою
    Змиемъ гріхъ діво́чий
И ви́ставимъ ши́беника
    Передъ ва́ші очі!“

IV.

„Чи то спра́вді, пані́ бра́ття,
    Чи уві сні сни́тця,
Що нашъ Го́лка передъ кня́землъ
    У ша́нцяхъ тісни́тця?

„Чи то спра́вді, пані́ бра́ття—
    Не и́ме́мъ очи́мъ віри—
Що нашъ Го́лка у наме́ті
    Пла́че надъ папіромъ?

„Мале́сеньке, тоне́сеньке,
    Пописане кри́во,
Та зъ ота́маномъ хоро́бримъ
    Чи́нить таке́ ди́во!

„Ой пано́ве! се жъ писа́ла
    Па́нна чарівни́ця! [83])
Якъ намъ Го́лку відходи́ти,
    Що кня́зя боітця?“

—„Ота́мання сиво́усе!
    Ви вікъ звікува́ли,
Та гіршого надъ всі го́ря—
    Лю́бощівъ не взна́ли.

„Ота́мання сиво́усе!
    Ви вікъ звікува́ли,

Солодшого надъ всі щастя—
Любощівъ не внали. 84).

„Ой риштуйте ви гармати,
Мортири бомбові,
Тільки дайте мині глянуть
На чорнии брови.

„Ой стреляйте и рубайте
Зъ ранку до північи,—
Дайте, дайте мині глянуть
У любні очі.

„Ой велика серцю радість
Ворога зломити,
А ще більша, а ще вища—
Щиро полюбити.

„Ой велика душі мука
Изъ світомъ прощатись,
А ще більша, а ще гірша—
Дружини зрікатись.

„Отамання сивоусе!
Чиніть мою волю:
Гей, поставляйте ви чати
По чистому полю.

„Нехай густо зачатують
Битую дорогу,
Шобъ ніхто не змігъ чинити
Князеві трівогу.

„Хай Ерема зъ упокоемъ
Дніпро перебуде,
Ні одного скарбового
Воза не позбуде.

„Хай втікае изъ нащадкомъ
Въ добрую годину:
Не вертатись ёму съ Польщи
До васъ на Вкраіну!"

Ой вволили старі волю
Голки молодого,
Не зосмілились промовить
Отаману й слова.

V.

Ходить Голка надъ водою—
Тяжко серце бьетця;
Его врогъ, его лютий
Зъ радощівъ сміетця.

Ходить Голка та сумуе
Серцемъ одинокимъ;
Его ворогъ опинився
За Дніпромъ широкимъ.

Позирае на сей берегъ,
Потирае руки:
„Завдавъ, завдамъ козакові
Страшенвоі муки!" 85)

Ой не радуйсь, пишний князю,
Що закинувъ удку:
Ходить Голка та голубить
Високую думку:

„Кличешъ мене, моя зоре,
На тайну розмову,—
Не почую я до-віку
Коханого слова!

„Ой оглу́хну, занімію,
Згніту́ свою ду́шу,
Се́рце лёдомъ заморо́жу,
Мо́вчки вме́рти му́шу.

„Дорога́ ти мині й рідна,
Се́рденько дівчи́но,
А доро́жша и рідні́йша
Ма́ти Украіна.

„Не почу́ю... бо не змо́жу
Се́рця зупини́ти.
Не поба́чу... не здолію
Я безъ те́бе жи́ти.

„Ой ши́роко, ой гли́боко
Ду́мкою займа́ю,
А ще ши́ршу, а ще гли́бшу
Я надію ма́ю.

„Де посіяти, зрости́ти
Благода́тну волю,
Якъ не въ насъ на Украіні,
На кріва́вімъ по́лю?

„Ой засію я надіі
И ду́ми висо́кі
У коза́цькій, у лица́рській
Нату́рі широ́кій. [86])

„Ой неха́й мої надіі
Бу́дуть мої діти:
У се́рденьку гаря́чому
Любо іхъ носити.

„Роспина́лись до́брі люде,
Щобъ у ра́і жи́ти,

А міні—аби́ не зни́кли
Мої діти зъ світу.

„Ой то́ рай мій, вічне ца́рство,
Награ́да відъ Бо́га!
Не бажаю я відъ ёго
Кра́щого нічо́го. [87])

Пісня восьма.

1.

Братъ на бра́та го́стрить ша́блю
Наступа́е бо́емъ,—
Велича́е ёго́ шля́хта
Ви́тяземъ, геро́емъ.

Братъ відъ бра́та утіка́е,
Кри́етця въ хати́ні,—
Узива́е ёго шля́хта
Ха́момъ на Вкраіні.

Чие́ жъ діло передъ Во́гомъ
Пра́ведне, висо́ке?
Кого́ любо озира́е
Небе́снее о́ко?

Ой чи ти́хъ, що після пра́ці
Гуля́ють съ пана́ми,
Ой чи ти́хъ, кого́ за пра́цю
Вінча́ють терна́ми?

Нехай своіхъ вихваля́ють
Пано́ве съ трибу́ни,
А про на́шихъ заигра́ють
Вандурніі стру́ни.

Нехáй своімъ кýкли стáвлять
Королі, княжата,
А про нáшихъ бідолáшнихъ
Заплáчуть дівчáта.

Ой нé дóвго тобі, Гóлко,
Отаманувáти,
Характéрствомъ чужозéмнімъ
Ворогівъ лякáти.

Ой не дóвго тобі, Гóлко,
Голýбить надію,
Що Вкраіна вже не пійде
Въ лихý різноцію.

Рáно, рáно ти, мій óрле,
Піднявсь воювáти,
Необáчнихъ, безталáннихъ
Рóзуму навчáти.

Сіешъ, сіешъ по Вкраіні
Ярую пшеницю,—
Лихá дóля рóдить-плóдить
Нікчéмну мітлицю.

Сіешъ прáвду, сіешъ рóзумъ
И світъ передвічній,—
Байдужé! ихъ поторóча
Тягне въ морокъ вічний.

Дóвго, дóвго Украіна
Сліпá й глухá бýде:
Засліпили, заглушили
Лукáвиі люде.

Ой закрийтесь ясні óчі,
Лягáй, сéрце, спáти:

Щé намъ Спáса не родили
Пречистая мáти!....

Нарядили попи въ ризи
Премýдрость всемирну,
Дурять-манять людъ сердешний,
Якъ малу дитину.

II.

Ой зза Дніпрá та зза Бóгу
Хмáра наступáе:
Панъ Хмельницький Кривонóса
Въ похóдъ виряжáе:

„Иди, иди, Кривонóсе,
Тóю сторонóю,
А я пійдý понадъ гіръю
Слідóмъ за тобóю.

„Иди, иди, Кривонóсе,
Та влови Ерéму.
Якъ улóвишъ, дýже вгóдишъ
Сéрденьку моéму.

Ще жъ, мій дрýже, е тамъ Гóлка;
Сияе красóю,
И прослáвивсь на Вкраіні
Нáрівні зо мнóю,

Ой якъ змóжешъ ёмý, дрýже,
Вкоротити віку,—
Не забýду я послýги
Твоéі до-віку.“ [88])

III.

Ой зза Дніпрá та зза Бóгу
Хмáра наступáе;

Грачівъ ключа й чорнихъ гáлокъ
На сей бікъ стягáе. [89])

Чи то грачі, чи то гáлічъ,
Чи хижі дейнéки
Роспускáють по Вкраіні
Загóни далекі?

„Ой не дóвго бýдешъ, Гóлко,
Верховóдить військомъ!
Втікáй, втікáй, врáжий сйну,
Изъ шляхтою нйшкомъ.

„Ой умівъ ти гáрну здóбичъ
У насъ віднімáти;
Зумій тепéръ, врáжий сйну,
Противъ насъ стояти!“

IV.

Чогó, чогó въ Кривонóса
Нá бікъ нісъ скривйвся?
Не застáвъ въ Лубняхъ Ерéми—
Зá чуба схопйвся.

Чогó въ дейнéкъ босонóгихъ
Потомлені кóні?
Не настйгли—удáрились
Рукáми объ пóли.

Не настйгли вонй князя
На бйтій дорóзі,
Перечýли черезъ люде,
Що вже на тімъ бóці.

„Кривонóсе, старйй бáтьку!
Стягуй свою сйлу,

Рятýй, рятýй відъ зрáдника
Украіну мйлу!

„Ужé жъ Гóлка, пóтай війська,
Съ князéмъ накладáе,
Усю шляхту, все Жидівство
Въ Пóльшу випускáе,

„Ой удáрмо, Кривонóсе,
На панцéрні лáви,
Хай ледáщо не калйе
Козáцькоі слáви.

Ой не бійтесь, панй брáття,
Чужозéмськихъ шáнцівъ,
Ой удáрмо, розженімо
Гадячáнъ-погáнцівъ!“

V. [90])

Ой не встйгъ же козáкъ Гóлка
На кóника сісти,
Стáли ёгó панцéрниківъ
На капýсту сікти,

Ой не встйгъ же козáкъ Гóлка
На кóника впáсти,
Стáли Гадячáнъ голіннихъ
Якъ снóпики класти.

Ой якъ стйсне козáкъ Гóлка
Коня острогáми;
Оступйли ёгó лáнці
Зъ гóлими шаблями.

Оступйли,—мовъ колóссямъ,
Шаблями укрйли.

Не зломи́ти гайдабу́рамъ
Лицáрськоі си́ли! [91])

Поверну́вся ли́царь Гóлка
На прáвую ру́ку;
Куди́ гля́не, туди́ гря́не,
Всю́ди пóвно тру́пу. [92])

Ой не взя́ти вамъ ли́царя
Гóлими рукáми. [93])
Уже́ жъ вáша гайдамáцька
Тече́ кровъ рікáми.

„Кривонóсе, óрле хи́жий!
Налітáй близе́нько,
Чи не влу́чишъ дóвгимъ спи́сомъ
У самé серде́нько.“

—„Ой вели́ке характе́рство!
Намъ ёгó не вби́ти. [94])
Тре́ба, брáття, срібнимъ ґу́дзькомъ
Рушни́цю наби́ти. [95])

Чи то кóлосъ середъ ни́ви
Підъ вітромъ схили́вся,
Чи то Гóлка уродли́вий
Съ коня́ покоти́вся?

Покоти́вся,—кінь ворони́й
Понадъ Дніпрóмъ грáе.
Съ тогó бóку князь Ерéма
Лю́бо позирáе.

Покоти́вся,—довгогри́вий
По пісóчку скáче;
На тімъ бóці Рарожи́нська
Тя́жко-вáжко плáче.

VI.

Не вважáли гайдабу́ри
На козáцьку врóду,
Рвáли тіло по кусóчку,
Ки́дали у вóду. [96])

„Оце́ тобі, чарівви́це,
Ті кáрии óчі,
Що ти́ лю́бо цілувáла
Темне́нькоі нóчи!

„Оце́ тобі, чарівни́це,
Те́е ли́чко пáнське,
Що ти ёму́ зопсувáла
Завзя́ття козáцьке!

Оце́ тобі, чарівни́це́,
Се́рце те лукáве,
Що ти всімъ намъ убáвила
Козáцькоі слáви!“

VII.

Ти́хо Дніпро Славу́тиця,
Ти́хо въ мóре ллетця.
На тімъ бóці Рарожи́нська
Въ сиру́ зе́млю бьéтця:

„Красó моя! зъ золоти́ми
Шáти берегáми!
Якъ же мині въ світі жи́ти
Поміжъ ворогáми?

„Красó моя, пи́шна врóдо!
Нá що ти вдалáся!
Щобъ я мáрне кат́ели́цтва
И пáнства зріклáся?

„Чи на те жъ я побáчила
Серéдъ ночи сóнце,
Щобъ дивйтись на світъ Бóжий
У пáнське вікóнце?

„Чи на те жъ мині відкрйлись
Таемнйці тéмні
Въ тóму сéрці гарячому,
Въ тій души огнéнній?

„Ой сéрденько гарячее,
Огнéнная дýшо!
Підъ водóю у Славýті
Найтй я васъ мýшу!“

VIII.

Ой злйнула лебедйця
Зъ бéрега крутóго—
Поринáти та шукáти
Пóгляду яснóго.

Ой злйнула лебедйця
Изъ скéлі крутóі—
Поринáти та шукáти
Розмóви любоі.

Чи то жъ біла лебедйця
Въéтця міжъ лугáми:
Чи то тонуть зъ золотйми
Шáти берегáми?

„Ой панове, вірна шляхто!
Кйдайтесь у вóду,
Вйрятуйте чóрні брови
И пйшную врóду.“

—„Товáриші гайдамáки!
Хто зъ васъ дóбре плáвле?
На тихъ шáтахъ пóвно злáта,
Дорогóго кáмня.

„Мáбудь, щйро чарівнйця
Гóлку покохáла,
Що ті шáти дорогíі
Що-днй надівáла.“

Шкóда, шкóда вірній шляхті
Плáвати човнáми:
Потонýла пйшна врóда
Съ чóрними бровáми.

Шкóда хйжому дейнéцтву
Нéвідъ роскидáти:
Не покáжутця до-віку
Дорогíі шáти.

IX.

Ні шляхéцьке, ні дейнéцьке
Не побáчить óко
Дорогóго и святóго
У Дніпрі глибóкімъ.

Не про васъ, панóве, дбáе
Чйстий Духъ зъ духáми,
Якъ на зéмлю посилáе
Дйво міжъ дивáми.

Не на те васъ, тéмні люде,
Породйла мáти,
Щобъ Дніпрóві таемнйці
Сéрцемъ прозирáти.

Прозирáють у Славýту [97])
Зъ ýстя до вершйни

Не-спанілі, не-схлопілі
Діти Украіни.

И покй дивйтись бýдуть
У Дніпрóві вóди,
Пóти бýдуть сéрцемъ чýти
Дáвніі пригóди.

Ой багáто у Славýті
Дйвного, святóго;
Найдивнійше—щйре сéрце
Гóлки молодóго.

Ростéрзане, крівáвее,
Бъéтця підъ водóю
И всю вóду исповняе,
Дýмою святóю.

Ой багáто у Славýті
Красотй таітця,
А найкрáща—Рарожйнська,
Пáнна-чарівнйця.

Щйре сéрце до тéплого
Лóня пригортáе
И дівóчою слёзóю
Рáни заживляе.

Любо сéрцю крівáвому
Підъ водóю бйтись.
И на сей світъ крізъ ту дýшу
Кохáну дивйтись.

А на Йвáна на Купáла
Зъ водй пáнна рйне
И обхóдить, въ біліхъ шáтахъ,
Усю Украіну.

„Ой ти мене́, Украіно,
Кохáння навчйла:
Когó стріну надъ Славýтомъ,
Дамъ у сéрце сйлу.

„Перебýде всяку мýку,
Перебýде гóре,
И квіткáми засияе,
Якъ веснóю пóле.

„Ой ти мене́, Украіно,
Навчйла любйти:
Въ когó сéрце крівáвее,
Мýшу исцілйти.

„Перестáне кровъ гарйча
Сéрце обливáти;
Заспокóю, приголýблю,
Якъ дитйну мáти."

И багáто безталáннихъ
Пáнна зустрічáла,
И у сéрце спілющиі
Чáри проливáла.

И мое́ крівáве сéрце
Скропйла слёзóю,—
Напоіла спілющою,
Живóю водóю.

Обновйлась, яко óрля,
Юность могó сéрця;
Роспустйла душá крйла,
Пісня ллетця, ллетця.... *)

---

*) На этомъ оканчиваются стихотворенія, печатавшіяся въ „Основѣ" и потомъ собранныя П. А. Кулишемъ въ отдѣльную книжку подъ заглавіемъ „Дóсвітки".—*Ред.*

Оста́ння пісня *).

Ой счорніла я, ой змарніла я
   Зъ невимо́вного горя,
Що щерба́тая, безтала́нная
   Довела́сь міні до́ля.

Ой мину́лося закоха́ннячко,—
   Не мина́етця му́ка.
Отруіла мене́, моя́ ма́тінко,
   Віковічня розлу́ка.

Ой хочъ тя́жко жъ я сумува́тиму,
   Та не зна́тимуть лю́ди
Яка́ га́дина, яка́ лю́тая,
   Заповзла́ міні въ гру́ди.

Ой одкри́ла бъ я тобі, ма́тінко,
   Мое́ тру́ене се́рдце;
Та не ви́несе твое́ се́рдевько—
   На шматки́ розірве́тця.

До землячки **).

Украінко, рідна се́стро,
   Пта́шко полохли́ва!
Куди́ се тебе́ замча́ли
   Необа́чні кри́ла?
Передъ те́бе ща́сна до́ля
   Съ ка́рими очи́ма,

*) Черниговскій Листокъ за 1861 г. № 11, стр. 83. Мѣсяцъ и число этого номера газеты не означены; цензурное же разрѣшеніе дано 18 декабря 1861 года.

**) Основа, 1862 г., Февраль, стр. 81.

А довічняя нево́ля
   Стоіть за плечи́ма.
Полену́ла въ чужу́ зе́млю
   Зъ рідноі Вкраіни,
Проміня́ла рідну се́мъю
   На чужу́ чужи́ну.
Весели́ся, утіша́йся,
   По́ки молоде́нька,—
Неха́й ту́жить по дити́ні
   На Вкраіні не́нька.
А якъ бро́ви полиня́ють
   Ли́ченько змарніе,—
Щимітиме вбо́ге се́рце,
   По́ки заніміе.
Щимітиме се́рце вбо́ге,
   Що рідну роди́ну
Проміня́ла на зрадли́ву,
   Невірну дружи́ну.
Гірка́, гірка́ се́рцю зра́да
   До́ма на Вкраіні,
А ще гірша, а ще тя́жча
   На чужій чужи́ні.
Бу́дешъ пла́кать, въ зе́млю би́тись,
   До́лю прокliна́ти,—
Не почу́е, не розва́жить
   Старе́нькая ма́ти!
Ой неха́й вона́ не чу́е,
   Ой неха́й не зна́е,
Якъ дити́на погиба́е
   У чужо́му кра́і!
Ляга́й, ма́ти, спочива́ти
   Въ те́мну домови́ну:
Не ве́рнетця безтала́нна
   Дочка́ на Вкраіну!

---

* * *

На-добрá-нічъ усімъ нá нічъ! *)
Дáйте одпочúти...
Хто кохáе мене́ щúро—
Не бýде будúти.
Не будіте, мúле брáття,
Мене́ зъ домовúни:
Ой не хóчу я до сýду
Бáчити Вкраіни!
А на сýді знóву бýду
Гóспода благáти,
Щобъ вернýтись працювáти
До вбóгоі хáти:
„Ой не живъ я, Бóже прáвий,
На білому світі:
Рвавъ тернú я по дорóзі,
Не роже́ві квіти.
Не дознáвъ я, Бóже прáвий,
Любого впокóю
За непрáвдою людськóю,
Дóлею тяжкóю.
Вернú, Бóже, дорогúі
Літа молодúі,
Що звялúли, отруіли
Ворогú лихúі.
Вернú, Бóже, мою сúлу,
Що гнýлась-хилúлась,
На варýгу, на забáву
Людямъ знадобúлась.
Вернú, Бóже, мене́ зъ рáю
До рідноі хáти,—
Бýду въ хáті працювáти,
Тебе́ прославлúти.“

---

*) Основа, 1862 г., Февраль, стр. 66.

До братівъ на Вкраіну *).

Хто мене́ не знáе—
Самъ себе́ питáе:
Чи то ве́чіръ погасáе,
Чи рáнокъ світáе?

Хто мене́ не знáе—
Віри не діймáе,
Що старúй дідъ гóлосъ мáе,
Підъ кóбзу співáе.

Ой мовчáвъ я, брáття,
Слóвомъ не озвáвся,
Пóки Бáтько украінський
Піснею впивáвся.

Хочъ мовчáвъ устáми,
Співáвъ я душе́ю,
Та боя́вся зъ нимъ рівнúти
Кóбзою мое́ю.

Настáла годúна,
Що вся Украіна
Заридáла по Тарáсу,
Якъ малá дитúна.

Настáла годúна—
Ні однá людúна
Не взялáся за бандýру
Мужúцького сúна.

Задзвонúли сýмно
По Вкраіні дзвóни.

---

*) Основа, 1862 г., Мартъ, стр. 29.

Висить мовчки старосвіцька
Бандура въ комбрі.

Уже жъ на ій струни
Та й пообвисали,
Голоснійші, вимовнійші
Ворогй порвали.

Чи до-віку жъ, браття,
Будемо мовчати?
Благословіть міні кобзу
Німую узяти!

Підтягну я струни
На голосъ високий,—
Не сумуй, Тарасе батьку,
Въ могилі глибокій!

Почіплю я, браття,
До старихъ струнъ нові,—
Не доказуй, загребущий,
Зъ Москви козакові!

Нехай горда шляхта
Зъ жалю омліває,
Що козакъ вельможнихъ предківъ
На судъ визиває!

Гірко жъ міні тая
Слава довелася,
Що рука моя знялася,
За кобзу взялася!

Ой хто мене судить,
Хто мною гордує,
Нехай правду, нехай щиру
Відъ мене почує.

Сусіде лукаві,
Загребущі руки!
Не до суду приймать буду
Одъ васъ тяжкі муки.

Годі вамъ у серце
Сіяти отруту!
Я посіявъ по отруті
Крутоверху руту.

Посходила рута
Барвінкомъ хрещатимъ,
Буде серце застилати,
Рани закривати.

Изъ ранъ, мовъ съ кривиці,
Рідне слово рине...
Розливайся, рідне слово,
По всій Украіні!

Нехай всяке мляве
Серце стрепенетця—
И новою, здоровою
Думою забъетця.

Росла моя дума
Понадъ берегами,
Де славетний Гарибальди
Бився зъ ворогами.

Цвіла моя дума
Надъ водою тихо,
Де вікъ чесний доживає
Мати-Гоголиха.

Ой ёго жъ то сила
Мене звеселила

И співáти про святýю
Ьóленьку навчúла.

Ой її жъ то сéрце
Тúхе-голубúне
Менé вчúло тихéсенько
Плáкать по Вкраїні.

„Цвіте мій“, мовлúла,
„Хóлодомъ прибúтий!
Отепéръ би тобі, сúну,
Трéба въ світі жúти!

„На рідному пóлі,
Сúну, ти орáвъ би,
Рідну сéмъю ти насýшнимъ
Тепéръ годувáвъ би.“

Ой шкодá намъ, мáти,
Про те сумувáти,
Що сусіде загáрбали
Изъ рідноі хáти.

Нехáй изъ чужóго
Хліба розживýтця;
Въ насъ на нúвахъ нóві жнúва,
Дасть Госпóдь, начнýтця.

Ой урóдить жúто—
Бýде всяке сúте;
Занедбáемъ, щó зáбрано,
Хóлодомъ побúто.

Порóжні засіки
Гáрно налаштýемъ,
Ще й сусідъ своіхъ насýшнимъ
Хлібомъ нагодýемъ.

Хай Німець сміетця
Зъ нáшого звичáю,
Що ми спрáвді хлібомъ-сіллю
Вóрога карáемъ. [1])

Ой тимъ ми на світі
Здáвна держимóся,
Що втерúти тільки прáвду
Однý боімóся.

Процвітáе цвітомъ
Дáвняя руіна:
Перехóдить святá прáвда
Відъ бáтька до сúна.

Прáвдо, нáша мáти!
Пóки ще живá ти,
Пóти бýдемъ навкругъ хáти
Своé жúто жáти.

Початокъ новоі поэми *).

(1648—1654).

З а с п і в ъ.

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чомъ ти мовчишъ? Задзвони мині стиха,
Голосомъ предківъ святихъ задзвони,
Давні пригоди мині спомяни.

---

*) Основа, 1862 г., № 8, Августъ, стр. 51 и Черниговскій Листокъ, 1862 г., № 10, стр. 76.

Може, чие неспанілее серце
Тяжко забьетця, до серця озветця,
Якъ на бандурі струна до струни.
Хто не зуміе озватись річами,
Хай обізветця дрібни́ми слізами:
Ти жъ свої речі дзвони-промовляй,
Душамъ братерськимъ заснуть не давай.
Хай недовірки твої каменіють,
Хай вороги твої съ жа́лю німіють,—
Ти рідну се́мью до-купи ззивай.
Гей, хто на горе, на лати́ багатий!
Сходтеся мовчки до вбогої хати,
Мовчки сідайте въ мене по лавка́хъ,
Мовчки сумуйте по вбогихъ братахъ.
Темно на-дворі, зоря не зоріе,
Вітеръ холодний одъ північи віе,
Квилять вовки по степахъ-облогахъ.
Кобзо! ти наша утіха едина...
Поки прокинетця сонна Вкраіна,
Поки дождетця своеі весни,
Ти намъ по хатахъ убогихъ дзвони.
Стиха дзвони, нехай братнее серце
Важко забьетця, до серця озветця,
Якъ на бандурі струна до струни.

Пісня перва.

Куди ні спогляну—
Серденько завяне;
Де ні обернуся—
Гірки́ми заллюся.
Побраталось панство
Съ пъявка́ми—жидами,

Душять Украину
Всіма́ сторонами.
Усі перевози
Обложили митомъ,
Вибірають мито
И грішми и житомъ.
Всі річки й озера
Заорандували;
Козацькиі села
Шляхецькими стали.
Уже й вітряками,
Уже й вешняками,
Въ городахъ торгами,
Въ селахъ ярмарками,
По шляхахъ чумацькихъ
Корчмами, шинками
Завладавъ Іуда,—
Похилились люде!...
Запродало панство
Жидові Вкраіну.
Хто словомъ озветця—
У темниці гине.
На руки кайдани,
А на ноги дибки,—
Дивись у віконце
Изъ темноі глибки.
Слухай, якъ жидівство
Изъ панствомъ гуляе,
Тупорилимъ хамомъ
Козака взиває.
Слухай, якъ голосять
Козацькиі діти,
Що мусять на жида
Панщиву робити [2])
Брати мої, орли мої,
Прибо́ркані крила!

Не на-віки обомліла
    Козацкая сила.
Ще не вмерла, пани—брати,
    Козацькая мати...
Ще не всі ми підъ ногами
    У хижоі шляхти.
Ще не вмовкли на Славуті
    Ревучі пороги;
Ще до Січи не забули
    Козаки дороги.
Ой зберімося на раду
    У чистому полі:
Нема въ полі на роздолі
    Жидовскоі волі.
Ой зберімось та порадьмось,
    Чи намъ працювати,
Чи намъ хати покидати
    Та въ луги втікати....

Варѳоломееві Шевченкові *),

(на ёго звістку, що заспокóівъ прáцею свою стáрість).

Немá въ світі рідний брáте,
    Якъ своя́ хати́на!
Поживé въ теплі, въ зати́шку
    Вся твоя́ роди́на.

А якъ ще коло хати́ни
    Та й млинóкъ на Рóсі,—
Спи собі тоді безпéчне
    Підъ негóду, въ прóсі!

*) Основа, 1862 г., Октябрь, стр. 30.

А проки́нувшись, диви́ся,
    Якъ дітвóра грáе;
Слу́хай, сéрцемъ весели́ся,
    Якъ *стара* співáе.

Нехáй слáвить ди́во ди́вне—
    Красоту́ дівоцьку,
Щобъ згадáвъ ти тéплимъ сéрцемъ
    Вéсну парубóцьку.

Нехáй слáвить Бóже свя́то—
    Лю́бощі-кохáння,
Щобъ душі твоій присни́лось
    Дáвне женихáння.

А підъ співи зросту́ть діти,
    Якъ рожéві квіти.
Ви давáйте імъ нау́ку,
    Якъ у світі жи́ти.

Въ світі жити—не тужи́ти,
    Хліба зароби́ти,
Не боя́тись наступи́ти
    На тернóві віти.

Не самі квітки́ зривáти
    По гая́хъ, по пóлю:
Чéснимъ пóтомъ виробля́ти
    Изъ невóлі вóлю.

Працювáли, добувáли
    Хліба ви святóго
За первóцвіту-кохáння
    Віку молодóго.

На стерни́ну и терни́ну
    Сміливо ступáли,

А квітка́ми передъ ми́ромъ
Го́лову квітча́ли.

И слёзу́, и пітъ кріва́вий
Відъ людéй таіли,—
У звева́гу не дава́ли
Молодо́і си́ли

Ой вели́ка си́ла въ се́рці,
Що коха́ти вміе!
И недо́лю, и нево́лю
Вона́ подоліе.

Нема́ си́ли въ Бо́жімъ ми́рі
Надъ святе́ коха́ня:
Воно́ ро́бить изъ нево́лі
Че́сне павува́ння.

Къ Помпею.

Помпей, ты именемъ великій,
Но больше, кротостью души,
Ты внемлешь радостные клики
Въ блаженной хуторской тиши.
Веселый праздникъ именинный
Поѣздъ гостей нарядный, длинный
Къ тебѣ приводитъ въ отчій домъ;
Все шумно, радостно кругомъ.
У насъ не то,—мы праздникъ Божій
Встрѣчаемъ межъ людей,
И голосъ радостный друзей
Не зазвучитъ къ намъ изъ прихожей,—
Съ старушкой милою вдвоемъ
Мы никого къ себѣ не ждемъ.
Однакожь мысль, что ты мечтаешь

О насъ въ день радости своей
И кубокъ полный выпиваешь
За дальнихъ изгнанныхъ друзей,
Одна ужъ эта мысль чаруетъ
Нашъ умъ и душу и даруетъ
Замѣну счастья быть съ тобой
Среди семьи твоей родной.
Повѣрь, Помпейко нашъ прелестный,
Что мы лишь тѣломъ вдалекѣ,
А думой въ миломъ уголкѣ
Встрѣчаемъ праздникъ твой чудесный,
За праздничнымъ столомъ твоимъ
Невидимо съ тобой сидимъ
И словъ твоихъ очарованье
Вкушаемъ любящей душой,
И тихой грусти изліянье
О братьяхъ дѣлимъ мы съ тобой,
И о Надинѣ одинокой
Тоскуемъ скорбію глубокой,
Но сердца грустнаго тоска
Съ тобою вмѣстѣ намъ сладка.
Утѣшься жъ, другъ, что милой Саши
Съ тобою нѣтъ въ день именинъ:
Среди Мотроновскихъ картинъ
Всегда витаютъ души наши,
И даже грозный смерти часъ
Не разлучитъ съ тобою насъ.

Сонетъ *).

Ще любо дивлятця на ме́не карі очі,
И біла рученька въ моій руці тремтить,
И одъ річей моіхъ на ліжку, середъ ночи,
Дівоче серденько и мліе и болить...

*) Черниговскій Листокъ, 7 октября 1862 г., № 27, стр. 215.

Дівчино-горлице! шкода́ твого кохання,
Ночей безъ сна, здихання-сумування:
Живу я розумомъ, а серце тихо спить.

Минулись любощі,—душа моя жадае
Кохання инщого.... Споглянь ти на орла,
Якъ вітромъ на ёго́ одъ півночи бурхае,
А вінъ дзвинить перомъ, летить вінъ якъ стріла.

То духъ мій, горличко, то розумъ мій буяе...
Кого жъ вінъ по степахъ шукае—викликае?
Орлицю сміливу, крилатшу одъ орла [1]).

Дума про Саву Кононенка *)

(1637).

Передне словце.

Між старосвіцькимъ козацтвомъ викидалось людей ледачих чимало. Такий був і Сава Кононенко. Приблудивсь він до нас на Рус із Московщини і заколотив усіма козаками, підцьковуючи шляхту на козацтво, а козаків-рейстровиківъ на випищиків та запорозців. Панам Ляхам такий чоловічок був по-нутру; підпирали його пани Ляхи збройною силою, бенкетами його вглобляли, подарунками обсилали і помогли йому виманити в рейстровиків гетманську булаву. Тоді запорозький кошовий Павлюк, бачивши, що ледачий чоловік орудуе козацькою справою, вислав од свого боку добрих молодців у Переяслав. Взяли вони Саву з його підручниками і привезли до Павлюка в Кош. Там козаки його судили військовою радою, та й скарали смертю, яко „недруга отчизного і похлібцю лядського“.

---

*) Черниговъ. Лист., 1863, № 9, стр. 66—72 и № 10, стр. 75—79.

I.

Червоніють хмари, червоніють;
Підъ кручами филі аліють;
Далекі діброви сивіють;
Луги й береги зеленіють.

Потемніло небо надъ горами;
Говорить Славут із вітрами;
Пливуть запорозці човнами,
Окрила іх ніч туманами.

„Запорозці, товариші-браття!
Покажіть козацьке завзяття:
По три чайки в-ряд натягайте,
Дубовими веслами грайте.“

Виплили с Крилова—не світало;
Двинули с Черкас—не смеркало;
Опівночі Канів минали;
Перед світом якорь метали.

„Запорозці, товариші-браття!
Покажіть козацьке завзяття:
В Переяслав рано впадайте,
Кононенка Саву піймайте.

„Кононенко лядським духом дише:
На козацтво ябеди пише,
Накладае панами Ляхами,
Колотить всіма козаками.

„Кононенко—москаль-чужениця;
Над козацтвом глумом-глумитця;
До Ляхів він—ласа лисиця,
До козацтва—хижая птиця.

„Не такому булаву держати,
Козацтву порядок давати,
Про здобич козацькую дбати,
По Чорному морю гуляти!“

II.

Ясно, ясно осіннее сонце
Переяслав освітило;
Рясно, рясно запорозьке військо
На майдані червоніло.

Вийди, Саво, вийди, недоляшку,
З гостроверхого будинку,
Глянь на прігру, на рій запорозький,
Що гуде-шумить по ринку!“

Роем, роем славні запорозці
Проти сонечка грають,
Грізно, грізно лядського похлібцю
На росправу викликають.

„Набивай, москалю, лядський побратиме,
Дорогі самопали,
Що тобі панове на лукавих учтах
В упоминку дарували!

„Покликай на варту, на панцерну роту,
Що стоїть при воротях,—
Нехай потанцюе перед козаками
У сап'яних чоботях!

„Годі тобі, Саво, козаків хапати,
Шляхті в лапи оддавати!
Не до віку буде запорозцям уші
Вража шляхта обтинати!

„Не до віку будуть скалічені люде
У Гадячі вали сипать!

Годі вже з Ляхами, кручними синами,
Сап'янцями згорда рипать!“

III.

У Сави ворота—
Краківська робота:
Цвяховані, мальовані,
Гонтиною щитовані.

Під щитом бойниці—
Стоять гаківниці,
На вік вічний збудовано
І штабами обковано.

Боронить ворота
Панцерная рота,
Мирським скарбом купована,
Медом-пивом напована.

Даремна робота!
Не встояла рота,
Як сипнула до приступу
Завзята голота.

Що одні стріляють,
А другі рубають,
Треті Саву Кононенка
В батька-матір лають.

Не встояла рота—
Роспались ворота.
Прискочила до будинка
Завзята голота.

Східчастий будинок,
Зверткові віконця,
Та не видно навкруг його
За димами сонця.

Віють наші, віють
Із мушкетів густо,
Поки стало в пана Сави
На подвір'і пусто.

IV.

Стала в світі слава—
Росквитався Сава
З низовими братчиками-козаками
За лукаві вчинки,
За панські впоминки,
За бенкети, за ласі трапези з Ляхами.

Стала в світі слава—
Що попався Сава
Запорозьким братчикам в лабети,
Брали-ясакували
Жупани лудани,
Оксамити, едваби, саети.

Стала в світі слава—
Козацькая справа
Сама себе людям на сміх не давала:
Добре вона дбала,
Раду радувала,
Недруга отчизного скарала.

Могильні сходини *).

ПОЕМА.

На могилі при зірниці,
Въ півночі, злітались,—
Щирі душі українські

*) „Мета", Львовъ, 1863 г. № 1, стр. 18-34. и № 2, стр. 106—116.

До ради збірались.
Що до ради, що до діла,
А що на судъ правий
Збіралася громадонька
Судити лукавихъ.
Въ парчахъ довгихъ, въ китайковыхъ,
Золотомъ повитихъ,
И въ жупанахъ у червонихъ
Збирались судити.

Кругомъ поле; спить могила;
Громада сумуе,
Вижидае собі річі;
Ніхто не жартуе.
Зайшовъ місяць,—перший півень
Піднявсь на огласку;
Изъ громади двое вийшло,
Питаютця ласки.

Першъ усёго озвавсь батько—
Батько Запоріжжя:
„А ну, діти, до поради,
А нуте до річі!"

Гукнувъ батько, та й ставъ смутний,
Булаву піднявши.
Обіввався за нимъ другий,
За голову взявшись;
Обізвався жовтий, блідний,
И голосъ, якъ зъ лёху,
Ледве-ледве ёго чути,
И навпрцемъ трохи
Обернувся вкруги себе,
Щобъ гуртъ оглянути,
Та, вклонившись, вимовляе:
„Нуте жъ, діти, нуте!...."

Зовъ, якъ нелень въ непогоду,
Чуприну насунувъ,
Якъ хмарою окутався,—
Якусь думу думавъ.
Изъ підлібъя смутни очі,
На нихъ чорна дума,
Та зъ нихъ, часомъ, світъ зассяе,
Мовъ солнце зъ-підъ дуба.
Якъ сонечко на заході,
Дарма що не гріе,
А оссяэ степи, лани,
И ланъ золотіе,
И озеро—якъ срибряне,
А даль—та червона!....
Такъ зяссяли смутни очі
Зъ-підъ хмурого лоба.

(Невідомий цей чоловікъ почина свою річъ до громади; громада придивляетця до ёго и баче въ ёму когось знакомого та забутого.)

Невідомий:

„Ой шановная громадо,
Підчасъ ми зібрались,
Хто-то й зъ-близу, а кто й зъ-даля,—
Спішили, слітались,
Не для сміху, не для жартівъ,—
Для праці, для ради,
То у себе, то въ другого
Спитати поради...

(Трохи помовчавши:)

Хто пізнае свого батька,
Чи малу дитину,
Хто пізнае сестру, брата—
У таку годину?
Хто пізнае товариша,

Не бачивши въ-роду?
Пропоную свое лихо
И свою невзгоду.

(Зновъ трохи помовчавъ, а тимъ часомъ громада зовсімъ утихомирилася.)

Я родився въ своімъ полі.
А виріс въ чужому;
Шукавъ слави для Украйни,
Та найшовъ другому—
Гріхъ казати—козакові.
Лягла моя слава!...
Добро мусивъ, та недоля
Досталась, не слава,—
А соромъ, та людські лайки,
Въ Украйні зарікй;
Мення мое—гірша лайка
Зосталась на-вікі.
Хто теперъ мене згадае
Брату-козакові,—
Тому й лайки, а відъ кого?...

(Плаче.)

Охъ серце въ окові!
Мое серце гірько плаче,
А гіршъ, що не дома,
Не на рідві поховали,
Не въ густій діброві".

Громада (пізнаючи ёго):

—Бачили, чули,
Милий нашъ друже:
Уже ти набрався,
Ажъ ми дивувались.

Невідомий (обтираючи слёзи:)

„Хочъ—завіщо? скажіть мині!
Скажить, добрі люде,
Що зробивъ я для Украйни,
Що мене забули
Наши діти на чужині?
Добромъ не згадають,
Тілько чути, що сміютця,
Лають, проклинають“.

Громада (совсімъ пізнавши):

— Москáль, Москаль, рідний брате,
Напуставъ туману,
Та й посліпли діти наши!
Москаль отуманивъ,
Москаль, Москаль, рідний брате!
Та ті, що предъ Богомъ
Стоять завше на тимъ світі,
Що тутъ за порогомъ.

Невідомий (крізь слёзи:)

„Хочъ на волі лігъ въ могилу,
Кайданівъ не бачивъ,
Такъ не маю й тутъ покою,—
Кістки мої плачуть:
Вони бачуть, вони чують
Недобрі споминки,
Зарікання. Сором! ... Соромъ! ...
Такъ наші пожитки
Пропадають, якъ пилина;
Москаль понаврочивъ,
Робить въ нашій Украйні,
Робить, що захоче“.

Громада (голосно:)

— Понаврочивъ, понаврочивъ!
Нашъ людъ пропадае:
Всю живущу Москаль тягне,
Изъ рукъ не пускае.

Невідомий:

„Пропадаю! ...
А той лежить у могилі,
Лежить-спочивае
Въ Украіві, рідній землі ...

(Сердито)

Совісти не маешъ! ...
Продавъ Петру твою неньку—
Ой, Юда предатель!
Спокутуйся въ чужій славі,
Спокутуйсь, проклятий!“

Громада:

— По заслузі ёму, друже,
Нехай лишъ проспитця;
А ти, брате, спокутуйся
Та вже-жъ не журися:
Може буде таки въ світі,
Що людъ схаменетця!
Хочъ въ неволі трава зійде,
А людъ нашъ оснетця!

Громада замовкла,
Мовчить невідомий;
Тутъ голосъ роздався,
Неначе Господній,—
Неначе-бъ то зъ неба,
Якъ Богъ на Синаі

Балакавъ зъ Мосіемъ,
Той голосъ гукае:

„Нежурись, козаче!
Не сумуй по тій славі,
Не бийсь по утраті!
Буде колись та година,
Якъ у рідній хаті
Кістки твоі привітають,
Та й въ далю до дому
Твоя слава колись прийде
Спочити въ діброві!“

(Громада жахнулась, а невідомий, затрусившись, потупивъ очі и довго мовчавъ).

Невідомий:

„Дай то, Боже!....“

Лобъ піднявся,
И очі блиснули;
Сівъ вінъ мовчки до громади,
Громада зітхнула.
За тимъ часомъ стало чути,
Якъ пугачъ гукае:
„Пугу! пугу!...“ всі зирнули,
А вінъ—не літае,
А стоіть собі поважно
Въ турецькімъ жупані,
Та поважне слово Січі
Гукае громаді:
„Пугу, браття-громадяне!
Я мушу сказати
Свое лихо, людське горе,
Й поради прохати......

(Громада змовкла.)

Нудно мині спать въ кайданахъ
На чужому полі;
А ще гірше, якъ згадаю,
Що не мае волі,
Волі неньці-сиротині,
Нашій Украіні.
Поховала своіхъ дітокъ
Не въ степу—въ чужині:
Поховала въ Москівщині,
У землі шляхецькій,
У кайданахъ, въ Сібірюці,
Въ могилахъ турецькихъ.

Скрізь полягла наша слава,
Слава віковая,
Та полягла не въ Украйні:—
Вона не приспала;
Присипали чужі люде,
Враги, та не рідні;
Присипали. . . . . Не загине-жъ
Слава на чужині!

А въ Украйні сплять могили,
Сплять сини ледачі;
У неволі гартовались,—
Не въ степахъ козачихъ.
У неволі вікъ марніють,
У неволі гинуть,
Москалеві хліборoблють,
Ёго не покинуть.
Не згадають першу долю,
Не згадають нашу славу,
Січъ, козацьку волю.“

Громада:

— Гріхъ и соромъ братамъ нашимъ,
Синамъ Украіни,

Якъ-що слава добутая
На віки загиве.

Батько Запоріжжя:

— Потрівай лишъ, ясний орле!
Є гонець міжъ вами,
Скаже правду того світа,
Якъ тамъ поживають;
Чи то справді вже забули
Батьківъ рідні діти;
Стрівай, орле: вінъ не схоче
Неправди таїти....
Того пекла не боїтця,
Що спершъ переходивъ.
Не страшна єму та мука,
Що вінъ переносивъ.

Пугачъ:

„Хай роскаже,
А я своє:
Гину й досі у кайданахъ
Богомъ не прощенний,
Бо въ кайданахъ, у неволі,
Лігъ козакъ хрещений,
У кайданахъ на чужині
Ненька не приспала,
А въ Украйні міжъ братами
Гине моя слава.
Гине моя слава на вікъ-віки;
Поле поорали,
Посіяли; уродило;
Москалі стоптали.
Потоптали наше зерно
На саму Покрову,
Покосили траву нашу
До самого корня.

Громада:

— Кара! кара Москалеві!
Погубивъ Украйну!
Кара дітямъ Катерини!
Кара, злая кара!

Замовкъ пугачъ, трічи тупнувъ
Объ землю ногами;
Забрязчали на все поле
Залізні кайдани.
Затряслася та могила,—
Така ії доля!

Зійшовъ пугачъ изъ могили,
Та й сівъ ажъ одъ поля;
А громада тутъ у гомінъ,
Тамъ регітъ, тамъ галасъ....
Старий батько огукнувся:
„Шо ви, діти? Гай, гай!
Стійте лищень,
Стійте!"

Ажъ ось съ поля, зъ-за могили,
Піднявсь хтось недужий
Та довгою вкритий
Китайкою червоною.

Батько Запоріжжя:

„Годі гомоніти!..."

Насупивши брови хмурі,
Голову схиляє,
Зійшовъ вище на могилу,
Звідтіль оглядає.

Хто побачить—не пізнає,
Хто такий—не знають;

А вінъ трохи одкривъ очі
Та й ставъ промовляти:

„Зъ головою повинною
Йду я сповідатись,
Братамъ моімъ, украінцямъ,
Свій гріхъ розказати.
(Подумавши:)
Усі мене знають,
Одні мене знають,
Другі-жъ поважають.
Инший гостримъ якъ уколе,
То й въ ямі застонешъ;
Тамъ розіллють моремъ кари,—
Отто-жъ вже потонешъ.
Якъ тутъ поратують
Відъ кари, то прямо
Одягнуть у славу.
Та що така слава,
Якъ тісно у хаті,
И зъ боку та на бікъ
Усе повертатись...

Тобъ-то кажуть: „запроторивъ,
Продавъ свою матіръ“.
Послухайте-жъ! Коли виневъ,
То разомъ карайте.
(Подумавши:)
Не того бажавъ я, браття,
Не кари відъ ката;
А бажавъ я руку дати,
Якъ братъ дае брату.
Не бажавъ я йти въ неволю,
Тікавъ я відъ панства,
Відъ шляхецтва, та попавъ я
У саме кріпацтво.

Не тягнувъ я въ ярмі шиі,
А йшовъ я по волі;
Простягъ руку, якъ рівному.
Зійшлися обое
И—думкою не згадати—
Та хто-бъ те подумавъ?
Своі руки, своі ноги
Въ кайдани обпутать.

Та вже довго я караюсь
За те, що сподіявъ;
Душа моя не весела,
А мае надію.
Простіть мині, милі браття!
Пустіть одпочинуть
Зъ вами вкупі, въ вашій хаті....
Чи вже-жъ мині гинуть?“

Громада:

— Богъ съ тобою, нашъ Богдане!
Не вмре твоя слава;
Всі пізнають твои думи,—
Спомянешъ це слово.
Хто-бъ же думавъ, щобъ братъ брата
Схотівъ погубити;
Щобъ хто жінку хотівъ вбити,
Сина задушити?...

(Богданъ обнимаетця и цілуетця—спершу зъ батькомъ Запоріжжя, а потімъ зо всіма громадянами.)

И зновъ тихо, зновъ не чути
Річі до громади;
Зновъ сумують, вижидають
Суда и поради.

(Де-не-де зъ громади вириваютця голоса:)

„Гонця! гонця!“

Ажъ ось диба—ледве, ледве
Протягуе ноги;
Поступъ вірна; вінъ не просить
Ні въ кого підмоги.
Черезъ плечі висить кобза
На реміні чорвімъ,
На реміні широкому;
На ій струни нові
Почіпляні, напручені
Самі якъ не грають.
Кобзарь, йдучи, на палицю
Себе підпирае.
Підвявсъ вище, якъ орелъ той,
И очі орливі
Піднявъ вгору, озирнувся
Кругомъ на могилі.
Довгі уси ротъ прикрили,
Відъ вітру бушують,
Зобгавъ ноги, присідае;
Громадонька чуе—
Забряжчали нові струни,—
Кобзарь направляе
Свою кобзу; все готово,
И вінъ починае:

„Зъ давнихъ давенъ Дніпръ широкий
Тече въ сине море;
Зъ давнихъ давенъ наша мати
Злегалася зъ горемъ;
Зъ давнихъ давенъ діти наші
Знали, де недоля,—
Не було імъ ще ніколи
Такоі неволі.
Помарніли, зледащіли;
Та вже зелень сходить,
Сходить жито; е надія,

Що Богъ намъ уродить.
Є вже нива, де посіять,
Й готовлять насіння,
Та на ниві е оріхи,
Де дарма посіви.
Ой кохавъ я щирі думи
Оріхъ той зъорати,
Та все дарма: вража сила
Взялася мішати.
Ой мішали, ще й мішають
Москаль, москальчата,—
Завелися въ нашімъ краі
Пани, паненята.
Обернули коштовнтихъ
До свого талану;
Обернули та й зробили
Украінця паномъ.
А съ тимъ панствомъ ёму дано
Чужиі звичаі;
А въ звичаяхъ—лихо! лихо!...
Ні, лучче сховаю....“

Громада:

—Та ні, брате!
Нічого ховати.

Кобзарь:

„Забряжчи ти, моя кобзо,
На нові струни;
Я голосно заспіваю
Слухать кому буде.

(Грае.)

Забряжчи ти, моя кобзо,
На всі своі лади:
Заспіваю про те панство,
Про життя неладне.

(Грае й співае.)

Забули стидъ, забули соромъ,
Кому ви совість віддали?
Огляну васъ, побачу васъ,
Не ті ви стали, що були.
Въ хоромахъ ви звили гніздо
Пороківъ, злиднівъ и гріхівъ,
Всёго, що е на світі гидче,
Чого самъ чортъ-би не хотівъ.
Все те я бачивъ и мовчавъ,
Бо ждавъ кінця години злоі,
Кінця гріхівъ, кінця пороківъ,
Я ждавъ, я ждавъ,—сказавъ и годі....
(Замовкъ и виграе на кобзі, а потімъ знову співае.)

Я бачивъ самъ, якъ батько рідний
Дітей своіхъ на сміхъ пустивъ:
Що дня гулявъ, робивъ бенкети
И все добро изъ рукъ спустивъ;
Добро чуже, добро сирітське
Пропівъ, програвъ, въ дітей віднявъ;
Чого-жъ не вспівъ пропить-програти,
То те покравъ, въ гаманъ сховавъ,
А дітямъ давъ сердечну долю,—
Не давъ ума, не давъ освіти,
А давъ гоноръ, початки панства,
И съ тимъ пішли несчастні діти.
Сміетця людъ,—вони не бачуть
И кирпу дмуть, у-верхъ деруть,
И панствомъ тимъ гордятця й досі,
Хочъ зъ нихъ сміють, хочъ імъ плюють.
(Трошки помовчавши.)

Несчасні діти, невинні діти!
А хто за васъ потягне руку?
А хто васъ збавить, не допустить
До васъ недолі, може й муки?

Тітки и дядько васъ забули,
За батькомъ ті слідкомъ идуть;
Въ однімъ гнізді росли, кохались,
Ті вамъ підмоги не дадуть....

(Замовкъ и направляе кобзу.)

Громада:

—Добра!...

Кобзарь:

„На другий ладъ заграйте струни!
Заграй ти, кобзо, голоснішъ!"

Батько Запоріжжя:

„Співай, кобзарю, ще такоі".

Громада:

—Такоі ще! побільшъ, побільшъ!

Кобзарь (співае:)

„Отамъ надъ Псломъ, на правімъ боці
Циеи річки, за піскомъ,
Стоіть будинокъ-хоромина,
Построівъ зъ давна ще панкомъ.
Теперъ загляньте въ ті хороми,
Въ закрами, скрини по куткахъ,
Великі кучі тамъ богацтва
Зібралися въ однихъ рукахъ;
Ті кучі плачуть и потёки слізъ
Ще ллютця, ллютця по землі,
Бо те добро збіралось кривдо,
Збіралось завжде по брехві,
Багато лукъ, багато поля
Віднято сильно въ козаківъ.

Не знавъ суда, не знавъ росправи,
Укравъ, віднявъ, бо такъ хотівъ.
Дивлюся я, и злодій той
Споважнохильний у панівъ;
Ёму бенкетъ, ёму звичаі,
Бо вінъ робивъ, якъ самъ хотівъ.
Сказавъ-би я у вічі прямо,
Що ти укравъ, що ти виднявъ;
Ему не стидъ, не стидъ знакомимъ,
Бо слідъ згубивъ—зъумівъ сховать.
Та що й казать! казавъ вінъ людямъ:
„Я кравъ, ховавъ, бо вмію красть,
„Бо е ліса—куди ховати
„Злодіівъ здобичъ, та не въ васъ!...“

Громада:
—Добра!...

Кобзарь (подумавши трохи, знову співає:)

„А тамъ, въ кутку, високі гори
И чорний лісъ на нихъ порісъ;
На горахъ тихъ стоіть будинокъ.
Будинокъ стогне, плаче лісъ,
Бо тамъ живе порочня мати,
Працюе тіломъ, ще й зъ-добра,
Въ роскоші тоне, світъ поганить.
Працюе—лихо!—не одна-жъ!
А бачуть те усі сусіди,
Сусідні дочки молоді,
И мати дітокъ наставляе:
„Отакъ робіть! отакъ робіть!“...

(Награе на кобзі, а громада ні чичиркъ; подумавши, кобзарь знову співае:)

„Ажъ онъ, ажъ онъ-де людський соромъ!
Тамъ цілий рідъ на злі сидить,

Тамъ батько вмеръ—причина темна,
А плідъ пішовъ ввесь світъ гудить.
Одна дочка пішла въ палати
Продати тіло, та й найшла
Уси, хочъ білі, за-те довгі,
И жизь—нішо. Друга пішла
Не то въ палацъ, не то въ хороми,—
Кохання, жарти въ торгъ дала,
И такъ прошла не 'дна та зіма,
Міжъ людомъ такъ вона жила.“

(Замовкъ и нахиливъ свою голову.)

Громада:

— Ну ще, брате! ну ще, брате!
Нічого таіти
Та всю правду, нашъ кобзарю,
Бо де-жъ іі діти.

Кобзарь (уставши:)

„Ні, панове громадяне!
Роскаже хто другий,
Бо вже таки утомився,
Та ще й своя туга:
Поскитавсь я на тімъ світі,
А все тее—-панство;
Бувъ салдатомъ на тихъ горахъ
И паномъ зъ кріпацтва;
Потімъ знову у кайдани,
Въ каторогу, післали,
И каторжнимъ згубивъ силу,—
Потімъ назадъ взяли;
Ще скитався по чужині,
Коли кажуть: „годі!...!“
Такъ-то й годі! Ажъ и мертвий
Не маю спокою;

Й теперъ мене судять, лають,
Неначе живого.
Теперъ мої кістки жовті
Стали виривати;
Теперъ стали въ домовині
По шматкамъ метати.
А все пани-недоляшки,
Московська понура!...
Бо щось правда для нихъ гірка,
Не по іхъ натурі...."

Громада:

— Людська хмара іхъ розмие,
А вітеръ розвіе;
Лихе панство заразъ згине,
Якъ правда повіе!

Тутъ другий півень одкликнувся;
Громада знова озирнулась
На всі краі, на всі сторони;
По небі хмара хмару гоне,
И хмари густо небо стлали,
У край одъ краю вісті гнали.

Громада:

— Вісті, вісті съ того світу!

Повіявъ вітеръ изъ-за степу,
Зъ байраківъ, гаівъ загуло;
Громада змовкла, розслухае,
А вітеръ свище; чуть було
Завиі тяжкі, слёзи гіркі,
Ридання, регітъ съ-підъ кнута.
Людськая кровъ неслася вітромъ,
И тихо голосъ вимовлявъ:

„Біда, біда зъ людьми зъідвалась,
Біда всімъ краемъ замишля,
Бідою річки наші ллютця,
Біда въ неволю віддала.
Одинъ народъ себе рятуе
Зъ біди, другого затяга,
И гне народъ бідою ключку,
Останні злидні витягать.
Зъ бідою жидъ почавъ боротись,
Зъ біді наживъ богацтво, гроші,
А все біду свою туря.
Зъ бідою Ляхъ по-вікъ воюе,
Біду на другихъ наклика,
Біда панівъ уже псувала,
А панъ ще й досі не втиха.
Ще панъ живе; живе неправда,
Живе зъ нимъ лихо и біда.
Ще панъ не вмеръ, не вмерла кривда
И пуга сили заіда;
Ще панъ живе, ще панъ воюе
Изъ словомъ правди, и руба
Ножемъ брехні, ножемъ доноса,
И все кричить: „біда! біда..."
— Біда вамъ, дочки Русалима!...
Христосъ колись людямъ сказавъ,
— Бо вы змели насіння годне,
Що Богъ людямъ на помічъ давъ.—
Біда и вамъ, пани прокляті!
Бо й въ васъ зерна того нема,
Бо ви зерно свое псували,
Нема въ васъ чести й сорома!

Могилу лоскомъ люде вкрили;
Замовкли, стихли; а въ могилі,
Неначе мертві повставали,
Гуло, вило, въ землі стогнало.

Зашуміли знову байраки,
Въ степу метлицю понесло,
И хвиля трави вихиляе,
И всюди, скрізь кругомъ, гуло.
А часомъ вітеръ сипне слёзи,
Зъ-далека горе принесе;
И чують знову громадяне
Заспіви тяжкі; зъ лиха все
Зо всіхъ кінців гуде—спивае,
Співае—плаче; плачъ и сміхъ,
И злющій регітъ, стогнуть люде:
Одинъ почне, другий не стихъ.

Голосъ перший:

Тяжко міні, тяжко!
Зъ горя, не по-волі
У пеклі цімъ жити.

Тяжко міні, тяжко!
Світъ білий поганить,
На соромъ робити.

Тяжко міні, тяжко!
Хліба заробляти,
Гріхомъ годуватись.

Жити на світі,
Та ще молодецкій
Чести не мати.

Ой чи моя-жъ то
На це була воля?
Чи я-жъ то хотіла?

Въ батька гуляла,
Матіръ кохала,
Й сердце кипіло.

Де-жъ ти взялася?
Відьма проклята,
Пані багата!

На що здалася?
Въ пана купила
За два дукати?

Тілько для того,
Щобъ въ батька відняти,
Въ пекло продати.

Такъ!... захотілось
На два дукати
Третёго взяти.

Пий же, проклята,
Кровъ молодую!
Серце руйнуешъ.

Въ роскоші тонешъ
Насъ убиваешъ,
Честю торгуешъ!

Голосъ другий:

Я ходила по городі,
Ласковиць шукала,
Заквітчати свою косу,
Та лихо спіткала.
Й не туди то, ажъ зъ-за тину
Паничъ появився;
Якъ не билась, не просилась
И якъ не молилась,
А узяли у кімнати—
Паничеві свати,
По-неволі противъ ночи
Постіль білу слати,

Ой бодай-же мої руки
Зъ-малку повсихали,
Якъ не вміла того пана
На-віки приспати!
Ой бодай-же моє личко
Зъ-роду не біліло,
Якъ приспати того пана
На-віки не вміла.
Ой було-бъ міні несчасній
Та зъ нимъ задавитись,
Якъ тепера приходитця
Валятись підъ тиномъ,
Та змивати слізоньками
Панський той любистокъ,
Та нудити свою душу,
Ховатись відъ дітокъ.—

Прочистили хмари небо
Надъ тими горами
Зеленими Дніпровськими,
И, ніби-то зъ раю,
Повіяло тихесенько
Зъ-відтіль на всі краі,
Въ Украіні озвалися,
Гуртомъ заспівали:
„Ой краю нашъ, краю!
Краю нашъ рідненький!
Прийми, привітай насъ,
Якъ сирітъ маленькихъ!
Ми сироти голі;
Обірвані ходимъ,
И ніччю спочити
Кутка не знаходимъ.
Проклятиі діти,
Одверженні родомъ,
Зъ душею и серцемъ

И волею зъ-годомъ:
Ой знай же, нашъ краю,
Що насъ попрікають
За те, що кидаемъ
Нікчемні звичаі.
Суди ти насъ, краю!
Карай по заслузі
Та съ-першу послухай
Серденька у тузі:
Звичаі далекі
До насъ привітались;
Батьки наші рідні
Зъ ними поіднались;
Звичаі нікчемні
До насъ привітались,
Батьки не прогнали;
Та й що зъ ними сталось!
Забули святую
Та щирую правду,
Украінську долю
И козацьку славу;
Злигались зъ гостями—
Народомъ чужини,
А свій рідъ забули
Діти Украіни!..
Ой краю нашъ милий,
Що съ тобою сталось?
Твій рідъ перебутий
Тебе одцурався.
Забута намъ воля,
Запропащена доля;
Ніхто не насіе
Пшениці въ тімъ полі.
Дарма ті посіви—
Пшениця не зійде,
Кукіль тамъ уродить...

Народніі зъиди!|
О людъ недотепний!
Перевертні края
Одстали одъ гурту,
Одъ нашого краю!...
Батьки наші, краю,
Братівъ покидають,
Синівъ своихъ рідниxъ
Въ праці попрікають;
Самі-жъ загубили
И совість и правду,
Забули въ хоромахъ
Українську раду,
Засіли въ хоромахъ,
Въ мурованихъ, білихъ,
Деруть зъ-відтиль шкури
Братівъ своіхъ біднихъ.
Въ хоромахъ бенкети,
Въ хоромахъ весілля,—
Въ братівъ нашихъ рідниxъ
Диряві оселі.
Въ хоромахъ гуляють
Пани, паненята,
А нашъ братъ бідуе,
Якъ панські щенята.
Ой краю нашъ милий!
Заглянь ти въ будни,
Подивись: пізнаешъ,
Що нашъ панъ тамъ чине".

Зъ усіхъ кінцівъ, зъ усіхъ сторінъ—
И все до могили,—
Неначе-бъ то пісня людська,
И голосъ единий
Такъ співае:
„Якъ була я багата,

Мала и дукати,
Мала срібло, злато
И рублені хати.
Мала свое поле
И степи широкі:
Паслися отари.
Скрізь, де скинешъ окомъ,
Тамъ богато коней,
Тамъ ліса соснові,
Тамъ луги и луки;
Тамъ гаі, діброви.
Скрізь було въ кешеняхъ
Золото бряжчало;
Поясн шовкові
И шапки квітчались.
Скрізь сияла слава—
За моремъ, Дунаемъ;
Мала свою волю,
Вільно панувала...
Пішло срібло-злато,
Золоті дукати
Въ московську кешеню;
А рублені хати
Огні попалили,
И жито у полі
Москалі скосили,
Степи зруйновали,—
Багацтва шукали,
Отари и коней
Пани позаймали.
Останніі гроші
Кешені не рвали,
Та й ті не сховались,—
Жиди повіймали,
А волю святую—
Въ ярмо та кайдани;

Осталася слава,—
Вже то не закони.
Літай же ти, славо,
Літай по чужині,
Та людямъ розказуй,
Яка Україна..."

Замовкла пісня, й вітеръ знову
Погнавъ по небі хмари чорні;
И визомъ знову ставъ зганяти
Зъ усіхъ кінцівъ, та все до хати.
(Въ різнихъ місцяхъ по-переміні чуются голоси:)

I.

Слухай, хаме! Чи хочъ вудки?—
Випий лишень зъ-горя.

II.

Самъ тулисся, а сміесся;
Доказуешъ горемъ!

I.

Хаме, хаме!—хочъ за шелягъ!...
Стрівай лишень!... Слухай!
Хочешъ даромъ?... А признайся:
Твоя жінка сука?

III.

Куда лѣзешъ, мазѣпа!
Вишъ ты—й онъ въ работу.
Нѣшто смыслишъ? Гречку-бъ сѣялъ,
А больше нѣтуть толку!

IV.

Заплати—
То будешъ правий;
Не заплатишъ—
Будутъ краять.

V.

Пришли сіва до конюшні,
Чоловіка въ клуню,
Нехай робить за панщину;
А тобі—ось дуля.

VI.

Коли хочешъ, щобъ не били,—
Роби, що панъ каже.

VII.

Якъ не звяжешъ свого батька,
То й тебе повяжуть.

VIII.

А ви куди простяглися?
А вамъ треба волі?
А зась! Ще ви не Хранцюзи;
Вамъ різокъ у—волю!

IX.

Асъ! два! асъ! два!...
На прá—во!...

X.

Што я . . . . т . . .

IX.

Эхъ ты! та-я, та-я!
Нѣшто по-салдацкому такъ гаварятъ?

XI.

Мене, пане, обідрали;
Взяли мої дрова
Десятники, а тепера
Якъ міні до-дому?

XII.

Нафучись вигофарифать по-благородна, да тогда и прикоди шаловаться; а я не разопралъ тфая мушицка языкъ.

XIII.

За молитву
Треба дати,—
Ато підешъ въ пекло!

За шлюбъ треба
Заплатити,—
Ато підешъ въ пекло!

За исповідь—
Хочъ гривеньку,—
Ато підешъ въ пекло!

За часточку—
Хочъ пяточку,—
Ато підешъ въ пекло!

Миромъ мазанъ—
Миро стое,—
Ато підешъ въ пекло!

За похоронъ—
Карбованця,—
Ато підешъ въ пекло!

За хрестини—
Три полтини,—
Ато підешъ въ пекло!

По мертвому—
Мене годуй,—
Ато підешъ въ пекло!

Богъ уродить—
Міні готуй,—
Ато підешъ въ пекло!

XIV.

„Верніть міні добро мое,
Верніть дідівщину!
Верніть добро, що забгали
У лиху годину!
Верніть міні степи мої,
Верніть мою волю,
Верніть волю, що забгали
Зъ широкого поля!
Верніть міні добро мое,
Бо Богъ васъ накаже!
Верніть міні батьківщину!...“

Оттакъ въ степу каже;
Коли-чути: за цю мову—
Пуга засвистіла:
„Оце тобі батьківщина!
Згадай свого діда!....“
За цимъ—регітъ изъ-підъ пуги,

А тамъ: „кукуріку!“....
—Оттакъ, браття, у насъ діють,
Оттакъ ще до—віку!—

Топиръ—Гора *).

Волынська дума **).

I.

Вже журавелькы вéсну звистылы,
И жайворонкы пидъ небомъ грають;
Жабы въ болоти заскрекотилы,
Та й соловейкы гаи вытають.
Дивча въ диброви шука сонъ-зилля;
Куе зозулька, викъ ій вищуе...
Чы то жъ короткый, та й безъ весилля?...
Блыснулы слезы, серце сумуе...

II.

Ходыть по селахъ
Дидъ изъ торбáмы.
Будыть святымы
Душы писнями.
Всюды селяне
Старцеви рады,
Всюды винъ первый
Середъ громады.
Навкругы ёго

---

*) Гора ся—на Волыню, у Ровенскому повити. На гори—камъяный хрестъ, а пидъ горою - село Передилле. Людськый переказъ про Топиръ—Гору заховано въ сій думи. Діялось у XVI столитти.

**) Правда, Львовъ, 1868 г., № 27.

Купляццья люде:
„Заспивай, старче,
Що було й буде?“
—„Ой, мои диткы!“
Старець имъ каже:
Тяжка годына,
Та й лыхо враже!
Бувъ я тамъ, диткы, де Ингулъ-ричка,
Злывшысь изъ Богомъ, рыве у море;
Земля Татарська тамъ невелычка,
Да тяжке людямъ видъ неи горе.
Бувъ на шляху я, що Дыкымъ Полемъ
Звидты прямують на Украину;
Зуздрывъ зъ могылы пидъ небомъ голымъ
Погань Татарську, хыжу дружыну.
День и ничъ бигъ я,
Зъ сылъ выбывався....
Гляну; ажъ чорный
Зáмитъ пиднявся!
Воронья й гáлочъ
Пидъ небомъ кряче,
И щось незрыме
Въ оздухахъ плаче,
Хто бувъ у Сичи, прыкмéты знае:
Колы зъ улусивъ ханъ вылитае
До насъ по здобычъ,—ёго, мовъ хмары,
Птаство голодне попережае.
Горе жъ вамъ, диткы!
Рыне, проклятый,
Не дасть вамъ вéсну
Празныкуваты.
Молитесь, диткы,
Святому Богу,
Та й тикай кожне
Въ свою дорогу!“

Моляцця люде,
А за горою
Галочъ день вкрыла
Наче полою.
Клыкне—поклыкне
Старець до мыру:
„Гей, спасай душу
Тай Божу виру!
Крыйтеся, люде,
Хто куды встыгне,
Покы безбожна
Пóгань налыве!"

III.

Въ темному лузи
Сонце сміецця;
Промижъ травою
Струмочокъ въетця;
Надъ нымъ плакуча
Верба неначе,
Схылывшы виття,
Сердешна й плаче.
Витеръ стыхенька
Виття хытае,
Козакъ въ дивчыны
Правды й пытае:
„Чы вирно любышъ
Мене, дивчыно?"
—„Люблю, якъ маты
Ридну дытыну".
Проговорыла
Та й счервонила,
Шытымъ рукáвцемъ
Лычко закрыла.

Такъ голубъятка
Соби воркують,
Ажъ раптомъ галасъ
Страшенный чують.
Глянуть, ажъ хаты
Въ сели палають,
Дымъ по-пидъ сыни
Хмары бурхають.
Небо надъ нымы
Все почорнило,
А совце кровъю
Зачервонило. . . .
Изъ села люде, забравшы дитки,
Гýртомъ безладнымъ въ пущу тикають;
Несуть иконы, хресты, пожыткы
Корогвы зъ витромъ фуркочуть—грають.
Ледве до пущы
Бидахы встыглы,
„Гала!" Татаре
Въ село набиглы.
Вьють, буркочуть,
Мовъ буря алюща,
Мовъ середъ моря
Хвыля ревуща.
Блыснулы стрихы,
Дымъ пидлитае,
Чорнымъ кожухомъ
Небо вкрывае.
Зныклы....
Зосталось
Лышь пожарыще.
Витеръ по чорныхъ
Буртыщахъ свыще;
Мижъ попеламы
Печы биліють,

А по руинахъ
Собакы выють.

IV.

Ой ты, Вкраинськый нáроде мылый!
Чомъ съ-поконъ—вику въ гóри зныбаешъ?
Чомъ одъ колыскы ажъ до могылы
Тилькы турботу та нужду знаешъ?
Де твоя доля,
Люде сердешный,
Що въ своій хати
Не бувъ безпешный?
Жывъ—пробувавъ ты, мовъ та стеблынка,
Що й перегналь бъ ыншу травыцю,
Дакъ мусыть ґынуть у косовыцю;
Рисъ ты, мовъ дыкый брóстокъ-дубынка,
Що швыдко вгору
Паростъ пускае,
Та злюща пакость
Кору здырае;
Мусыть винъ сокомъ
Сылъ намагаты,
Гóлый корою
Истъ покрываты.
Глянешъ на тéбе—
Серце вмирае.
Чы Богъ прокляттемъ
Тебе карае?
Чы свитъ на тебе
Розлютувався,
Занапастыты
Прытьмомъ завзявся?
Весно, красюща
Землю квиткамы,
Гарна, якъ дивка

Мижъ дивонькамы!
Въ цилому роци
Добо найкраща
Для земель ынншыхъ,
Для насъ—пропаща!
Чымъ ты вытаешъ
Руськыи нывы?
Щó намъ прыносышъ,
Пышна богыне?
На пожарыщахъ—
Чорни руины,
А на руинахъ
Плачъ-побыванне...
То жъ твое любе
Намъ прывитанне!..
Геть видъ насъ, весно,
Геть, не вертайся!
Въ пущахъ та нетрахъ
Квитомъ пышайся,
Туды заманюй
Погань огыдну,
Нехай забуде
Русь-Украину.

V.

Гей ты, Даныло,
Славный козаче! [1])
Чуешъ, якъ сумно
Воронне кряче?
Здавня ты знаешъ
Шляхы Татарськи,
Славенъ ты, хваленъ
Въ думахъ кобзарськыхъ.
Волосомъ сывымъ,
Батьку, вкрывайся:

А въ поли бытысь
Не зарикайся..
Гей, стрепенься жъ,
Туре нашъ ярый!
Клычуть у „танець“
Тебе Татаре,
Клычуть у танець,
Та й скалять зубы...
Заткны невирамъ
Землею губы;
Свысны Щербатымъ [2])
Ханови въ слипи,
Щобъ ажъ поганый
Зубы заципывъ.
Не хтивъ у Крыми
Тыхо сыдиты,
Та й забажавъ песъ
Нашу кровъ пыты.

VI.

Крыкне ханъ зычно
Хыжымъ Татарамъ:
„Де ступлю, хай кровъ
Скризь тече даромъ!“
Потимъ гыранамъ [3])
Давъ знакъ бровамы,
Щобъ звеселылы
Его писвямы.
Гучно трыструнни
Скриглять чунгуры:
Въ ладъ хыта лобомъ
Ханыще мурый;
Кровъю налыти
Вырячывъ очи,

Якъ звирь, що зъисты
Скотыну хоче.
Слухавшы писе́нь,
Такъ расходывся,
Наче людськои
Крови напывся.
Выпустывъ стрилу,
Закрычавъ: аманъ! [4])
Шлыкы й каптаны
Роздавъ мижъ гыранъ,
Шукаты дивчатъ
Выславъ погони,
Казавъ спочыты
Й попасты кони.

VII.

На Топиръ-гори
Щось дывнее сталось...
„Господе, рятуй!“
Крыкомъ озвалось;
Бо й тамъ Татарва
Вже опынылась,
За кымсь угналась,
Та й зупынылась.

А тамъ у лузи
Зновъ пры вербыни
Чомъ галасуе
Погавь съ пустыни?
„Джяврь, джяврь!“ [5]) белькочуть
По-надъ водою,
Летять що сылы....
Бо тамъ съ косою
За свою любу

Козакъ сердешный
Навпроты Горды
Выйшовъ безпешный.
Одынъ зъ арканомъ
Бувъ прыпустывся,
Та крыкнувъ: Гала!
Съ коня схылывся,
Бо козакъ его
Черкнувъ косою,—
Беркыцьнувъ мурый
Сторчъ головою.
Другый шаблею
Лышъ замахнувся,
Та не встыгъ рубнуть,
Не схаменувся,
А козакъ его
Якъ-разъ улучывъ,
Ростявъ косою
На дви унучи.
Тоди Гордынци
Стрилы пустылы,
Ему тры жала
Въ серце встромылы.

VIII.

Чы се на неби
Загримотило?
Чы на степу щось
Закопотило?
Чы зъ бативвею
Втика проклятый?

Ханъ у намети
Лигъ полосатимъ,
Мовъ пiсля жыру

Вовкъ, спочыватн.
Кругомъ наметы
Мурзивъ билилы.
Пидъ гору Топиръ,
Пидъ гай засилы
Татаре; Аллу
Вже прославляють
Та й сыре мъясо
Киньске лыгають.

. . . .

Копоть, що спершу
Далекымъ здався,
Разъ-у-разъ блыжче
Все ростынався;
Выбигъ зъ намету
Ханъ съ переляку,
Выбиглы й мурзы,
Крычять: Алла-гу!
Мыттю поганци
Сидлають кони,
Рыштують въюки
До обороны.

. . . .

Чуты вже й голосъ. . . .
Якъ гримъ лунае.
Холодъ гордыньску
Лаву проймае.
Мрiють у поли
Шапкы козацьки.
Веде юнацтво
Въ „танець татарськый"
Сокилъ Даныло—
Ажъ глянуть мыло!
Кинь пидъ нымъ сывый
Васуе—рвецця:

Мечъ у правыци—
Щербатымъ звенця;
Сяе сталева
Шапка-мысюрка;
Блыскае панцыръ,
Віенця бурка;
Борода мае
Била, кучмата;
Крыкне у поли—
Наче гармата.
Передомъ скочыть
Жваво до танця
Затопывъ шаблю
Въ крови поганця:
Збывся мургурый
Ханъ съ пантелыку,
Не зумивъ справыть
Своихъ до шыку,
Сунувсь уперѳдъ,
Мовъ зъ мишка шыломъ
Зчепывсь на шабляхъ
Зъ старымъ Даныломъ
Ажъ ось Даныло
Щербатымъ свыснувъ,—
Здобувсь ханъ раны
Та й съ поля прыснувъ.
Зъ московськый мисяць
Буде лызатысь,
Не хутко зможе
На Русь загнатысь.

IX.

Зъ нетривъ та зъ лису выйшлы селяне,
На пожарыще дывляцця сумно,
Ажъ не йимуть виры, ажъ серце въяне,
Такъ зруйнувалы ихъ село глумно.

Плачемъ голосять,
Тяжко й здыхають,
На щó споглянуть,
То й зарыдають.
Зболилы груды,
Захрыпнувъ голосъ,
Головы звыслы,
Якъ въялый колосъ.
Двѝ старѝ вдóвы зайшлысь слезамы,
Людей пытають: „Хто вирыть въ Бога!
Чы нема мого сына мижъ вамы?“
Друга старенька пыта небога:
„Чы не бачывъ хто
Моеи часомъ?“
Та й заголосять
Обидви разомъ.
Шкода пытання!
Вже й вечоріе;
Сонце за гору
Голову крые;
Проминемъ хмару
Позолотыло,
А надъ хмарою
Небо темнило.

„Дыво! ой дыво жъ!“
Люде гукнулы,
На Топиръ-гору
Гуртомъ сыпнулы;
Бо на Топири
Хрестъ почавъ мрыты.
Перши зуздрилы
Маленьки диты.
Роспростеръ рукы
Винъ камъяныи;
На хрести сяють
Слова святыи.

Що було мыру—
Ныць повалылось;
Обидви й невькы
Ему вклонылысь.
Одва молылась,
Поклоны была,
А друга крычмо
Заголосыла.
До хреста лыве
Щось ему шепче,
Шепче, цилуе...
Нибы їй легше...
Та й пидъ лыбъ очи
Позапускала,
Правцемъ безъ духи
Пидъ хрестъ упала.
„Ой не велю жъ вамъ,“
Каже пипъ, „диты,
Бидну небогу
Та й тверезыты.
Спытайте лучче,
Яка тó сыла
Хрестъ передъ намы
Постановыла?
То рука Божа
Зробыла чудо,
Покы свитъ сонця—
Памъятка буде.“

X.

На Топири спать
Повкладалыся;
Що въ кого було—
Покрывалыся.
Мисяць надъ мыромъ

Стыха сыяе,
А соловейко
Въ лузи спивае,
Уси замовклы
Съ тяжкого горя;
Тилько старенькы
Молитвы творять;
Тилько заквылыть
Тамъ немовлятко,
То зитхне зъ жалю
Кризь совъ дивчатко.
Въ кинець ущухло.

Злиплыся викы
Сномъ благодатнимъ
Нибы на викы.
Не спала одна
Тилько людына—
Маты старенька
Зныклого сына;
Квылыть потыху,
Мовъ голубыця;
Зъ очей горюща
Крапле водыця.
Ничонька-маты
Землю покрыла,
Все прыгасыла,
Все потаила,

Въ оздухахъ всякы
Духи блукають:
Ти дбають щастя,
Ти смерть зсылають.
Все по ихъ воли
На свитъ приходыть,
Та й по ихъ воли

Изъ свиту сходыть;
Потайни косы
Пры соби носять,
Людське дыхання
На у́стахъ косять.

Лю́де вартбви
Наѓле посвулы;
Зъ неба дви зирки
Ввызъ полынулы;
Въ темному лузи
Зирка зныкае,
Друга на гору
Тыхо злитае.
Хрестъ на Топири
Заворушывся;
Камивь, мовъ тило
Биле, свитывся;
Намалювалысь
Карыи очи;
Забованилы
Косы дивочи;
Уста рожеви
Любо всмихалысь;
Рукы обняты
Роспростыралысь.
Ажъ ось прылынувъ
Янголь крылатый,
Подавъ дивчыни
Изъ себе шаты.
Въ янгольскыхъ шатахъ
Дивчына гожа,
Мовъ просто съ церквы
Святая Божа,
Съ каменя выйшла
Соби тыхенько,

Помижъ сплющымы
Майне́ легенько.
По-надъ землею
Знявшись летила—
Де верба въ лузи
Мылого вкрыла,
А зъ высокбсти
Глянула въ воду:
„Чы пизна мылый
Мою уроду?“
Та й усмихнулась,
Мовъ квитка сяе,
Якъ поцилункомъ
Ранокъ витае,
А пидъ рукою
Серце заграло,
И очко щастемъ
Ажъ запалало.

XI.

Винъ.

„Ой не далы жъ намъ
Щастя дожыты!“

Вона.

„Звелыть Господь рай
Нашъ видчыныты.
Давъ намъ дознаты
Щастя такого,
Що не боицця
Ничого злого.
Трома стрилами
Тебе пробылы,
Та й на симъ свити

Насъ розлучылы.
Дай—поцилую,
Кожну стрилыну,
Рутою раны
Твои обвыну.
Чого жъ сумуешъ?"

Винъ.

„Не сумуваты
Не зможу: чувъ я,
Якъ моя й маты
Былась у землю
Та голосыла.
Іи втишаты
Не моя й сыла."

Вона.

„Та й я не знаю,
Де моя маты:
Богъ не дозволывъ
Про неи дбаты....
За мною гналысь
Хыжи невиры.
На Топиръ-гору,
Що люти звиры
Отъ-отъ блызенько....
Тильки съ пивъ-говн....
Вже й досягають....
Вже ихъ долони
Косы моеи
Отъ досягалы.
Крыкнугы тильки
Уста здолалы:
„Господе, рятуй!"
Та якъ простерла

Рукы хрестомъ, я
Такъ и замерла.
Такымъ-то чудомъ
Спасъ Богъ одъ глуму!
Теперъ я маю
Едыну думу:
Кожнои ночы,
Саме въ пивночы
Буду литаты
Тебе вытаты,
Равоньки любы
Та й цилуваты"....

XII.

Ой тамъ за гаемъ
Небо зъ землею
Зійшлося, вибы
Свое зъ своею.
Тыхо блукають
Хмары стадамы;
Русалкы мріють
Мижъ яворамы.

На свитъ займявшысь,
День уже дыше;
Витерець травы
Й лыстя колыше.
Вовкы та лысы,
Що жырувалы
Татарськымъ трупомъ,
Геть повтикалы
По пущахъ, нетрахъ,
По логовыщахъ,
Зъ мертвого поля—
Съ побоєвыща.
Ось выйшло сонце!

Багаттямъ сяе,
Проминня любе
На свитъ злывае:
Давно сховалась
У хрестъ дивчына;
Козака вкрыла
Въ лузи вербына.

Надъ пожарищемъ
Ластивкы въюццяі
У лузи бжилкы
Медомъ пасуццяі
Любо гостюють
Помижъ квиткамы;
Буселъ поважно
Дыбле плавамы;
Чайкы кыгычуть,
А бугай бугу
До выхъ озвеццяі
Съ темвого лугу.
По ставу грають
Золоти хвыли,
А соловейко
У саду квылыть;
Циркае качка;
Гуска гегече;
Крыльцямы въ поли
Жайвиръ трепече.
На пожарыщи
Скризь обгорили,
Мовъ чорна варта,
Шулы стримилы.
Крылы все поле
Татарьски трупы;
По нымъ шугають
Воровы й крукы,

Шарпають тило,
Очи довбають,
Похоронъ темлый
Орды справляють,
А надъ горою
Топиромъ сяе:
Камъяни рукы
Хрестъ простягае.

Наканунѣ 17 октября *).

Печаленъ я брожу межъ лагерныхъ огней:
Нѣтъ въ говорѣ борцовъ былого оживленья!
Борьба надорвала сердца богатырей:
Утраты горькія—и не видать спасенья!

Какъ въ циркѣ средь звѣрей, въ горахъ заключены,
Мы дивныя дѣла геройства совершаемъ;
На насъ глаза боговъ земныхъ устремлены,
И гибелью своей мы праздность забавляемъ.

Да, вѣкъ нашъ не пройдетъ безслѣдно на землѣ:
Кровавые ручьи глубоко землю взроютъ;
Вожди народные, съ безстыдствомъ на челѣ,
Не лавромъ, терніемъ намъ головы покроютъ.

Голгоѳа новая устроена въ горахъ—
И въ церкви новая завѣса раздерется,
И чувство новое взволнуется въ сердцахъ,
И слово новое въ народахъ пронесется...

*) „Газета Гатцука", 1876 г., 23 октября, № 44, стр. 704.

Воззваніе *).

Ты широка, земля моя родная,
И велико могущество твое:
Твой Святославъ до береговъ Дуная
Бралъ города и замки на копье.

Твои орлы недавно за Балканы
Несли огонь и стрѣлы на враговъ;
Предъ ихъ грозой твердыни трепетали
Знакомыхъ намъ босфорскихъ береговъ.

И ты-ль Дунай перешагнуть боишься,
Мечемъ твоимъ Стамбулу погрозить
И средь костей на дикомъ боевищѣ
Культурные штандарты водрузить?

Вспомни, Русь, твой трудъ тысячелѣтній,
Прославленный гражданственной борьбой:
Олеговъ путь, твой путь ветхозавѣтный,
Не загражденъ никѣмъ передъ тобой.

27 октября 1876 г.

Вызовъ **).

Нѣтъ, хищная толпа бездушныхъ богачей,
Уступки мы тебѣ не сдѣлаемъ во вѣки!
Облекшись въ долговой виссонъ изъ векселей,
Для пурпура ты льешь невинной крови рѣки.

Ты всю вселенную въ одинъ вписала чекъ,
Всѣ подвиги ума и сердца оцѣнила;
Любимый твой товаръ—оплошный человѣкъ:
Вездѣ его твоя факторія купила.

*) „Газ. Гатц.", 1876 г., 6 ноября, № 46, стр. 723.
**) Ibid.

Но къ намъ не прорвался твой дерзостный обманъ—
Во имя общихъ нуждъ и выгодъ поднебесной:
Ты русскій міръ еще не опрятала въ карманъ,
Не нами заключишь ты свой итогъ безчестный.

Возстанетъ на тебя слявянская семья,
Подниметъ высоко свой стягъ тысячелѣтній;
На нашу прю съ тобой стечется вся земля...
Да будетъ страшный судъ! да будетъ судъ послѣдній!

Приглашеніе *).

Намъ памятны былыя времена,
Когда вся Русь, какъ море, волновалась,
Когда въ густомъ дыму и въ пламени она
Руиной падала и кровью захлебалась.

Намъ памятны былыя испытанья:
Растоптаны на Калкѣ и Днѣпрѣ,
Мы грозно поднялись въ невѣдомой Москвѣ
И начали земель и княжествъ собиранье.

И собрались подъ нашъ могучій стягъ
Безсильные въ разбродѣ милліоны,—
И покорился намъ нашъ безпощадный врагъ,
Склонилася орда подъ русскіе законы.

Но съ запада орда иного рода
Къ намъ двинута Намѣстникомъ Христа,
Чтобы подъ знаменемъ кроваваго креста
Воздвигнуть эшафотъ для русскаго народа.

Премудрые властители земли!
Гуманные глашатаи науки!
Вы въ наши хижины кромѣшню тьму несли,
Въ смиренные сердца—сомнѣній тяжкихъ муки.

*) „Газ. Гатц.", 1876 г., 13 ноября, № 47, стр. 745.

Довольно съ васъ Москвы военноплѣнной
И Кіева въ развалинахъ нѣмыхъ!
Иль мало васъ легло на шанцахъ боевыхъ?
Иль мало славы намъ и чести во вселенной?

Идите вновь: слѣды проложены:
И Ляхъ, и Шведъ, и Двадесять языковъ
Гостили на Руси, и честью почтены
Изъ края въ край земли—среди побѣдныхъ кликовъ.

Идите вновь, да здравствуетъ Война!
Все тѣ же мы и въ дракѣ и въ миру:
Великъ у насъ запасъ кроваваго вина,
Просторно будетъ всѣмъ у Русскихъ на пиру.

Война *).

Такъ, это онъ, призывный звукъ трубы...
О, сладкій сердцу звукъ! ты—царственное слово,
Ты—слово націи, ты—приговоръ судьбы,
Велящей намъ открыть арену жизни новой...

Нѣтъ, милая, не падай мнѣ на грудь:
Слезами горькими слезы въ ней не пробудишь.
Теперь все нѣжное и тихое забудь:
Ты дѣла страшнаго свидѣтельницей будешь.

Гранитною скалой явись, мой другъ,
Недвижимой среди всемірно-грозной бури,
Да не колеблется тревогою твой духъ,
Пока сраженій дымъ скрываетъ блескъ лазури.

Война! война! вся Русь, какъ исполинъ,
Трепещетъ радостью, на трудный путь вступая:
Въ ея умѣ предметъ отъ праџѣдовъ одинъ
И въ сердцѣ мысль одна, завѣтная, святая.

*) „Газ. Гатц.", 1876 г., 13 ноября, № 47, стр. 753.

Къ „народнымъ пѣвцамъ" *).

Зачѣмъ же смолкли ваши струны,
Пѣвцы народные?... Куда дѣвались вы?
Гдѣ тѣ трескучіе перуны,
Созвучіе безсмысленной молвы,

Которыми, бывало, всенародно
Казните вы измышленныхъ царей,
Изящныхъ дамъ, роскошныхъ богачей
И все, что выше васъ, толпы писакъ голодной?

Когда бы знали вы прямое вдохновенье,
И тайны творчества доступны были вамъ,
Вы обновились бы въ священное мгновенье,
И вихорь бы у васъ промчался по струнамъ.

Теперь бы крылатымъ, вѣщимъ словомъ
Могли поднять упадшій русскій духъ,
Вы праведнымъ громили бы укоромъ
Созданіе Петра, нѣмецкій грѣшный бургъ.

Теперь, когда кровавые Балканы
Зовутъ къ себѣ знакомыхъ имъ орловъ,
И добиваютъ Оттоманы
Великодушныхъ юнаковъ,—

Пускай-бы вновь зарокотали
Живыя струны въ честь князей,
И, внемля имъ, сердца вострепетали
Геройскимъ чувствомъ древнихъ дней.

Но нѣтъ! кто разъ, въ забаву черни дикой,
Святымъ огнемъ безсмысленно игралъ;
Кто славныхъ предковъ сонмъ великой
Въ мечтахъ нелѣпыхъ отвергалъ;

*) „Газ. Гатц.", 1876 г., 13 ноября, № 47, стр. 756.

Кто легкомысленно ругался
Надъ вѣчною святыней алтаря,
И колебать въ безуміи пытался
Маякъ во мракѣ смутъ, нашъ идеалъ царя,—

Тотъ потерялъ на вѣкъ стезю къ душѣ народа;
Пришельцемъ будетъ онъ въ родной своей семьѣ:
Ни церковь, ни законъ, ни самая свобода
Не дастъ ему межъ насъ удѣла на землѣ.

Герою *).

Мы видѣли тебя среди степей хивинскихъ.
Мы видѣли тебя на сербскихъ высотахъ,
И всюду жителямъ предѣловъ чухно-финскихъ
Твой идеалъ войны внушалъ какой-то страхъ.

Война подъ знаменемъ культурно-піонернымъ
Противна помысламъ героевъ кулака,
Ума недальняго служакамъ безпримѣрнымъ,
Глядищимъ на талантъ и геній свысока.

Ты страшенъ имъ, Герой, на горе всей Россіи,
Къ стыду отечества и къ радости враговъ...
Нѣтъ, не согнутъ они передъ тобою выи:
Ты не изъ ихъ среды, ты между ними новъ.

Contemnunt... какъ давно сказалъ намъ это слово
Великой націи великій гражданинъ! [1])
Божественный талантъ—залогъ судьбы суровой...
Мужайся среди золъ, славянскій паладинъ!

Отвергнутый толпой бездушно-гордливой,
Ты имя русское вознесъ на высоту;
Борьбой неравныхъ силъ, борьбой краснорѣчивой,
Парадной хроники заполнилъ пустоту.

*) „Газ. Гатц.", 1876 г., 27 ноября, № 49, стр. 784.

Нѣтъ, не умретъ она, идея обладанья
Тропой Олеговой къ босфорскимъ берегамъ!
Сзовутъ всю Русь подъ стягъ священныя преданья,
И дастъ она отпоръ безчисленнымъ врагамъ.

И будешь ли ты жить среди арены славной,
Иль жертвой мужества падешь съ мечемъ въ рукѣ,—
Твой образъ нравственный, культурно-православный
Россія сохранитъ въ душевномъ тайникѣ.

Приговоръ *).

Вскую шаташася языцы,
и людіе поучашася тщетнымъ?

Съ востока вѣсть пришла—шатаются языцы
И поучаются безбожнымъ клеветамъ,
И съ запада встаютъ князья морской царицы.
Грозя разбоями и грабежами намъ.

И вся вселенная молвою возшумѣла,
Исполнился молвы великій русскій міръ;
Но недвижимъ и тихъ у царственнаго дѣла
Остался среди насъ полночный богатырь.

На лаврахъ прежнихъ лѣтъ покоясь горделиво,
Спокойно онъ глядитъ въ таинственную даль:
Былого времени глаголъ краснорѣчивой
Предъ нимъ животворитъ народную скрижаль.

Проходятъ передъ нимъ чредою величавой
Владиміръ... Іоаннъ... Романовъ Михаилъ...
Тишайшій въ счастіи... и онъ, покрытый славой,
Онъ, въ бѣдствіяхъ войны создатель новыхъ силъ...

*) „Газ. Гатц.", 1876 г., 27 ноября, № 49, 784.

Проносятся предъ нимъ орлы Екатерины,
Безтрепетныхъ дружинъ крылатые вожди...
Возобновляются въ умѣ его картины—
Кровавые моря... огненные дожди...

„Народъ мой!" онъ вѣщалъ, „ты—жертва искупленья
За все, чѣмъ грѣшенъ міръ предъ Господомъ любви;
Ты—переполненный фіалъ долготерпѣнья,
Холодный исполинъ съ кипѣніемъ въ крови.

Доколѣ азъ терплю клеветникамъ мятежнымъ,
Смиряя въ благости порывъ моей души?
Иди ихъ упаси жезломъ моимъ желѣзнымъ
И, какъ скудельничьи сосуды, сокруши.

* * * *).

Безсмысленно стихи мои журчатъ:
Я вижу, ты едва журчанью ихъ внимаешь...
Скажи, какой блистательный нарядъ
Ты окомъ сердца созерцаешь?

Скажи, чей нѣжный взоръ твои красы лобзаетъ,
Безъ мысли и безъ словъ гордынѣ женской льститъ,
Сгущаетъ алый цвѣтъ ланитъ
И тонкій жаръ стыда по тѣлу разливаетъ?

Но нѣтъ. не говори! оставь надежду мнѣ
Одушевить твой умъ фантазіей игривой,
И небранные взять аккорды въ глубинѣ
Души невинной и лѣнивой.

Тогда мои безсмысленные звуки
Получатъ строгій смыслъ; я въ дѣвственной крови
Зажгу пожаръ неопытной любви,
И въ сердцѣ поселю страданій сладкихъ муки.

*) „Газ. Гатч.", 1876 г., 27 ноября, № 49, стр. 793.

Западникамъ *).

Въ познаніе вещей мы очень глубоко,
Какъ въ преисподнюю, душею погрузились,
И все теперь для насъ рѣшается легко.

Мы доблестямъ отцовъ и дѣдовъ не учились;
Ушли отъ нихъ мы въ даль, куда-то далеко,
И лишь смѣшное въ нихъ потомству возвѣщали.

Гражданскіе труды, житейскія печали,
Все забавляло насъ въ почтенныхъ старикахъ;
Серьозной стороны ни въ чемъ мы не видали.

Но въ ихъ присутствіи какой-то тайный страхъ
Мы въ сердцѣ чуяли, какъ будто предъ царями
Сидѣли на судѣ въ порокахъ и грѣхахъ.

Давно ужъ не видать ни одного межъ нами.
Изъ этихъ сдержанныхъ, серьозныхъ стариковъ,
Съ ихъ строгой правдою, съ ихъ важными рѣчами.

Мы тѣшимся умомъ ученыхъ дураковъ,
Ниспровергающихъ величіе преданья,
И рвемся изъ дому, какъ будто изъ оковъ.

На Западѣ мы ищемъ воздаянья
За шалости ума, за дѣтскіе грѣхи,
За дерзкое святыхъ завѣтовъ отрицанье.

Но, господа! ужель вы въ старые мѣхи
Хотите наливать кипучее вино?
Валите прозу въ нихъ, щадите хоть стихи,
Ато ужъ черезъ чуръ и стыдно и грѣшно!

*) „Газ. Гатч." 1876 г., 18 ноября, № 52, стр. 859.

Возсозданіе *).

У меня краснорѣчія мало,
Не умѣю про все разсказать,
Чтò мнѣ душу когда волновало,
Чтó мнѣ въ жизни дано испытать.

Не поэтъ я, мой другъ, не мечтатель,
Не умѣю рядиться въ цвѣты,
Я твой скромный, нѣмой обожатель;
Но меня не отвергнула ты.

О, какъ нѣжно меня ты голубишь!
Какъ высоко себя я цѣню
За то чувство, которымъ ты любишь
Незамѣтную личность мою!

Какъ отъ Божія взора взыграла
Размягченная масса земли,
И красою душа засіяла
Отъ дыханья Предвѣчной Любви,—

Такъ во мнѣ человѣкъ обновился
Передъ любящимъ взоромъ твоимъ,
И мой умъ роемъ думъ заискрился,
Какъ летящій въ звѣздахъ херувимъ.

И постигнулъ я тайну искусства,
И сумѣю тебѣ разсказать
Про мои окрыленныя чувства
И восторговъ святыхъ благодать.

*) „Газ. Гатц." 1877 г., 22 января, № 3, стр. 54.

Нигилистъ *).

Не говорите мнѣ о церкви, монархизмѣ,
О вѣрности бояръ въ опальныхъ волосахъ: [1])
Родился я на свѣтъ въ геройскомъ нигилизмѣ,
И взвѣсилъ русскій міръ на герценскихъ вѣсахъ.

Какое дѣло мнѣ до десяти столѣтій,
Въ которыя народъ Россію созидалъ?
Мы—отдаленнѣйшихъ орангутанговъ дѣти;
Нашъ предокъ счетъ вѣкамъ съ потопа потерялъ.

Великій мы народъ, древнѣе всѣхъ преданій,
Нашъ край—вселенная; вездѣ мы у себя.
Какъ звѣри средь лѣсовъ, какъ рыбы въ океанѣ,
Мы всюду властвуемъ, плодяся и губя.

И знайте, чистыя, высокія созданья:
Вашъ вѣкъ ужъ миновалъ. Обнявъ собой весь міръ,
Мы въ людяхъ заглушимъ наивныя мечтанья,
И дикой вольницѣ откроемъ вѣчный пиръ.

Господне попущеніе.

Русская легенда.

(1555 — 1612).

Се предаю ти его, токмо душу
его соблюди.
Кн. Іова, гл. І. ст. 6.

I.

Предъ Господа любви и жизни безконечной
Стеклись крылатые безсмертія сыны,

*) „Газ. Гатц." 1877 г., 22 января, № 3, стр. 54.

Глашатаи его премудрости предвѣчной,
Свидѣтели суда и казни Сатаны,—

Созданья нѣжныя, съ душею вдохновенной,
Святое творчество фантазіи небесъ,
Вѣнецъ сверхчувственныхъ божественныхъ чудесъ,
Благословенный плодъ идеи безпредѣльной.

Притекъ предъ Господа и онъ, духъ адской тьмы,
Сомнѣній мрачный вождь, крылатъ мечтою дикой—
Содѣлать Божій міръ ѳеатромъ кутерьмы,
Разнузданныхъ страстей ареною великой.

И рекъ Господь любви: „О духи благостыни!
По слову моему, весь міръ вы обтекли...
Въ какихъ странахъ, въ какихъ виталищахъ земли
Вы зрѣли торжество божественной святыни?

„Гдѣ древній мой законъ, чрезъ Моисея данный,
Достойно обновленъ подъ знаменемъ креста?
Гдѣ зрѣетъ Вѣры плодъ, безсмертіемъ вѣнчанный,
Надежды и Любви сіяетъ красота?“

И грустный гимнъ воспѣлъ хоръ ангельскій предъ
Богомъ:
„Повсюду на землѣ господствуетъ обманъ,
Въ сердцахъ—безвѣріе, въ умахъ—страстей туманъ,
Грабежъ и нищета—межъ храмомъ и чертогомъ“.

Осклабился князь тьмы, сверкая мрачнымъ взоромъ:
„Не всуе былъ мой трудъ: во злобѣ я великъ!
Я сдѣлалъ крестъ—Любви и Разума позоромъ,
Наукою закрылъ отъ міра Божій ликъ“!

— „А видѣли (рече Господь) тотъ край суровой,
Гдѣ борется съ нуждой и горемъ человѣкъ?
Не заразится онъ гордынею во вѣкъ
Внушеньемъ духа тьмы, грѣховности основой“.

— „Ей, Господи! (рекли) мы сердцемъ отдохнули,
Взирая съ высоты на подвиги его.
Но зложелатели къ его душѣ прильнули,
Да совратятъ сыновъ завѣта твоего“.

— „И еслибъ ты отъ нихъ твоей десницей мощной
(Примолвилъ Сатана) не отстранилъ враговъ,
Давно бъ развратъ и ложь торговыхъ береговъ
Вселились, яко свѣтъ, въ странѣ твоей полнощной“.

И возгремѣлъ Господь: „Языкъ велерѣчивый,
Сплетенье адское коварной клеветы!
Да будетъ же сей край плевелъ бѣсовскихъ нивой,
Игралищемъ страстей, позоромъ правоты!

„Волчцы и терніе отъ рукъ твоихъ нечистыхъ
Да пріиметъ свѣжая полночная земля,
И да исполнится великая семья
Во мѣсто Божьихъ чадъ, змѣенышей когтистыхъ!

„Се, предаю тебѣ её на искушеніе:
Иди, въ ней судъ съ высотъ закона низведи,
Всели въ нее обманъ, предательство, хищенье,
И лишь ея животъ отъ смерти пощади.

„Я знаю, сей народъ способенъ къ воскресенью
Отъ смертной пагубы въ жизнь вѣчную мою.
Воскреснувъ, онъ предастъ на вѣки посрамленью
И силу адову, и клевету твою“.

II.

Не молнія вдали межъ тучъ блистала грозныхъ,
Зубцами бороздя верхи безплодныхъ скалъ:
То духъ крушенія и замысловъ безбожныхъ,
Во мракѣ злобныхъ душъ, усмѣшкою сверкалъ.

Не бури гласъ ревѣлъ въ своемъ концертѣ дикомъ,
Рыкали пропасти, тряслися горъ хребты:
То съ хохотомъ летѣлъ съ небесной высоты
Противникъ Господа въ веселіи великомъ.

„Насталъ (рече) конецъ стремленью человѣка
Къ безумнымъ подвигамъ сердечной чистоты:
Борьба Добра и Зла, начавшись прежде вѣка,
Творенье Божьихъ рукъ низводитъ до мечты.

„Пройдетъ еще сто лѣтъ—и смѣхомъ возсмѣюся
Надъ всѣмъ возвышеннымъ и честнымъ на землѣ,
Все въ хаосъ превращу, и въ непроглядной мглѣ
Съ божественной душей въ одинъ составъ сольюся“.

III.

И взгляды лютые на полночь онъ метаетъ,
Гдѣ свято соблюденъ Всевышняго законъ,
Гдѣ царь премудростью въ незлобіи блистаетъ
Среди совѣтниковъ, какъ новый Соломонъ.

У трона царскаго мужъ церкви одесную,
Во всеоружіи преданія, стоитъ;
Другой, мужъ земскихъ дѣлъ, съ мечемъ въ рукѣ, хранитъ.
Обычай и законъ и жизнь царя святую

И, какъ на небеси теченье звѣздъ согласно
Сливается въ одинъ чудесный, тихій хоръ,
Такъ въ царствѣ праведномъ все тихо, мирно, ясно,
Куда ни устремлялъ князь мрака злобный взоръ.

Скрежеща въ ярости огненными зубами,
Гремучей тучею спустился онъ съ высотъ,
Дыханьемъ возмутилъ теченье свѣтлыхъ водъ,
И землю омрачилъ широкими крылами.

IV.

И восприялъ онъ власть Господня попущенья,
Царя премудраго безумствомъ поразилъ,
Содѣлалъ слухъ его клоакой наущенья
И въ сердце клеветы кинжалъ ему вонзилъ.

Во злобѣ, какъ въ огнѣ, метался царь великій,
Желѣзнымъ скипетромъ совѣтниковъ разилъ,
Престолъ свой кровью жертвъ невинной обагрилъ,
И царство превратилъ въ вертепъ тиранства дикій.

И, мучась, какъ отъ ранъ, отъ дѣлъ своихъ жестокихъ
Вѣнецъ онъ съ головы, какъ терніе, срывалъ,
И, кроясь отъ людей въ монастыряхъ далекихъ,
Слезами и постомъ боль сердца утолялъ.

Но, жертву зависти повсюдуназирая,
Предвѣчный врагъ добра всё глубже погружалъ
Коварной клеветой отравленный кинжалъ,
Мечты ужасныя больной душѣ внушая.

И царь изъ мирныхъ стѣнъ, какъ звѣрь изъ клѣтки рвался
На мѣсто Лобное, въ собранье палачей
И страшный вопль и визгъ, и хохотъ раздавался
Среди сверкающихъ въ людской крови мечей.

V.

„Еще день ужасовъ (мечталъ князь ада злобной)—
И встанетъ на царя истерзанный народъ,
Низвергнетъ царскій тронъ—и самъ себя пожретъ
Въ безумной ярости войны междоусобной!“

Но, выше мукъ земныхъ душею воспаря,
Народъ передъ судьбой таинственной смирился,

И, въ кротости своей, ко Господу молился,
Да уврачуетъ духъ страдающій царя.

„Нѣтъ, мой онъ будетъ, мой!“ взывалъ князь тьмы жестокой,
И злобой вящшею тирана напоилъ;
И сына посохомъ безумный царь пронзилъ,
И сумрачные дни скончалъ въ тоскѣ глубокой.

VI.

„Теперь сгекайтеся отъ запада и юга
Всѣ грѣшники земли! (воскликнулъ Сатана)
И не щадите здѣсь ни недруга, ни друга,
Да будетъ ужаса вселенная полна!

„Пускай потоки слезъ горючихъ разольются,
Злодѣйствомъ возшумятъ кровавыя моря!
Воздвигнемъ вымысломъ царя мы на царя,
Да оба глубоко народу въ грудь вопьются!“

Рече—и бысть. Стеклися супостаты,
Съ конца въ конецъ весь край пожарами зажгли,
И хаты пахарей, и барскія палаты
На горе, гладъ, позоръ и гибель обрекли.

И создался тогда изъ Русича и Ляха
Коварный оный типъ, разнузданный козакъ,
Безчестный удалецъ, чудовище безъ страха,
Краса кромѣшниковъ, свѣтило гайдамакъ,—

Типъ расторженія святыхъ семейныхъ узъ,
Типъ нарушенья клятвъ и рыцарскаго слова,
Всего, чѣмъ дорогъ намъ народный нашъ союзъ
Подъ вѣчнымъ знаменемъ ученія Христова.

VII.

Возвеселился врагъ предвѣчный Бога правды:
„Убійства! грабежи! безвѣріе! развратъ!
Тираннія! обманъ! всѣхъ беззаконній адъ!
И Бога нѣтъ въ сердцахъ, и сердцу нѣтъ отрады!

„Гдѣ твой народъ святой, хранитель правой вѣры,
Свершитель чистыхъ жертвъ у древнихъ алтарей?
Се, предъ лицемъ твоимъ другъ друга гложутъ звѣри,
Губители тобой помазанныхъ царей!

„Пріиди, вселися въ нихъ, очисти ихъ отъ скверны,
Законъ твоей любви безбожнымъ возвѣсти,
И высшимъ разумомъ имъ душу просвѣти,
Да встрянетъ къ небесамъ ехидны родъ мизерный!“

Рече Господь любви: „Воистину вселюся,
И дѣломъ благости мой духъ возвеселю;
Какъ свѣтъ слѣпымъ очамъ, ихъ разуму явлюся;
Какъ чистый горный снѣгъ, ихъ души убѣлю.

И вѣдай, злобный духъ: не всѣхъ твоею силой
Объялъ еси и въ тьму погибели увлекъ:
Остался сердцемъ чистъ безтрепетный пророкъ,
Въ оковахъ вражескихъ согбенный надъ могилой.

„Какъ пламенникъ небесъ я крою въ искрѣ малой,
Такъ свѣтъ вселенныя—въ одной душѣ святой...
Да посрамится вождь гордыни одичалой,
И обновится жизнь сердечной чистотой!

„Возставлю сей народъ смиренно-величавый
Среди земныхъ племенъ, какъ лилію въ раю,
И да хранитъ онъ мысль изъ вѣка въ вѣкъ мою,
Сіяя въ тихости могуществомъ и славой“.

Слава *).

„Слава не вмре, не поляже:
лицарство козацьке
всякому роскаже“.

(Кобзарська дума).

I.

Не поляже, кажеш, слава?
от же вмре, поляже,
и онуки те забудуть,
що́ дідамъ роска́же!

Занедбають пôтверезу,
що́ пôпъяву снилось,
ніби воля з панським правом
на Вкраіні билась.

Ні! з порядком господарнім
бились гольтяпаки,
через ліноші нетяги,
через хміль бурлаки.

Не герої правди й волі
в комиші ховались
та з Татарином дружили,
з Турчином еднались.

Утікали туди слуги,
що в панів прокрались.
и, влизнувши з рук у ката,
гетьмана́ми звались.

*) Изъ рукописей П. А. Кулиша, принадлежащихъ Н. М. Кочубею.

Павлюківці й Хмельнича́не,
хижаки-пъяниці,
дерли шкуру з України,
Як жиди з телиці,

а здравши шкуру, мясом
з Турчином ділились,
покі всі поля кістками
білими окрились.

Не поляже, кажеш, слава?
ні, кобзарю брате!
прокляла свое козацтво
Украіна-мати,

розбишацьким заробітком
гордувати стала
и поеми гайдамацькі
бре́хнями назвала.

Все бо в них була омана:
воля, честь, лица́рство,
за́ що світом колотило
дикее козацтво.

Воля—шарпать панські села,
честь—людей душити,
а лица́рство—християнську
кров річка́ми лити.

II.

Як ходили наші предки
слави здобувати,
покидали стару Матірь
у безверхій хаті.

Горювала, побивалась
без хліба, без соли,
визираючи в віконце
козацькоі долі.

Не однака ж ії діткам
судилася доля;
хто лежав на дні морському,
хто—посеред поля:

хто в Царьграді на базарі
брязкав кайданами,
а кого в Москві на ринку
дерли барбарами;

иншого четвертували
по серед Варшави,
щоб не надили гультяів
до пъяноі слави.

Чула Мати безталання,
плакала, журилась,
за синами-буйтурами
в сиру землю билась.

„Годі, годі, рідна нене,
„не плач, не журися,
„иди з нами козаками
„горілки напийся.

„Ми тобі безверху хату
„вкрием оксамитом,
„а стужкй понасипаем
„золотом, не житом".

И стара на голе тіло
кунтиш надівала,

босоніж у златоглавах
павою гуляла.

Въ Божу церкву подавала
приноси крівaві,
щоб Господь синам прибавив
здобичи та слави.

А з попівських алилуів
у шинк прямувала,
за людськйй проклін, за слези
музики наймала.

Веселилась по козацькі
била посуд, груби;
доставалось и шинкарці
и гостям у зуби.

„На те воля, на те доля,
„на те честь и слава!
„Нехай знае моіх діток
„и Москва й Варшава!"

Довго рівала троіста,
козаки гуляли,
по шклянках та по черепъю
у грязи скакали.

А пропивши всі саети,
жупанй лудаві,
вели Матірь на спочивок,
мов вельможну пані.

И покіль старенькі кості
любо спочивали,
козаки своі гостинці
у смак пропивали.

Як пробуркались,—знов злидні,
      нічим похмилитись!
„Де ж сини мої поділись?“
      Пійшли з Турком битись,

пійшли віру боронити,
      людську кров точити,
щоб було за щó убогу
      Матірь похмелити.

Визирае знов старенька
      у віконце долі,—
шкода ждати: всі почезли
      на морі й на полі!

Полягали, та мовляли:—
      „Слава не поляже,
„про невидане лицарство
      „всякому роскаже“!

Так! роскаже, нехай знáе
      увесь світ великий.
як текли по Украіні
      крівавиі ріки,

як тих рíк удови й діти
      слізми доповняли,
на руйнóвищах козацьких
      з голоду конали!

Через се козацька слава
      не вмре, не поляже,
про безпутне гайдамацтво
      всякому роскаже.

Козацька и пáнська розмова на тому́ світі, а підслу́хав ї подáв письмéнній громáді П. Куліш. *)

I.

Дві козáцькі марí.

Одна́ мара́.

Та й ши́роко ж на сім світі!
      аж серденько грáе!
степ є моги́лами—що мóре
      від крáю до крáю!

Дру́га мара́.

От знай мов козáк утіху:
      степ—ненáче мóре!
не видáв моги́л из рóду,
      що стоять мов гóри!

Одинóкі тут блукáем,
      ніде притули́тись,
ані жи́да обідрáти,
      ні з ляхóм поби́тись.

Нарекáли на тім світі
      на тісну́ тіснóту,
а тут з ну́ду и в пекéльну
      поліз би робóту.

---

*) Изъ рукописей П. А. Кулиша, принадлежащихъ М. Н. Кочубею.

Однá мaрá.

Ось поглянь! он, зза могили
наче сніг бурхáе,
тай реве щось, ти казáв би
Чóрне мóре грáе!

Дрýга марá.

А зійдімо ж на могилу,
щó за дивовіжа!
серед літа завірюха,
сніговита фи́жа!

Однá марá.

Щó се, брáте?... Се ж гуляе
наш Дніпрó-Славýта!
він и тут розбив Порóги,
камяниі пýта!

Глянь униз: між комишáми
тýлиться, мов злóдій...
Не тулися: вже не знайде
лях тебé добрóдій!

Он, Лимáн уз Крим леліе,
недалéко й мóре...
а чия на мóрі сила
козакá побóре?

Ще й Христá ми не знавáли,
в Кгрéка гостювáли,
и д ворóтям царігрáдським
щити прибивáли.

Дрýга марá.

Схаменися! сю омáну
люде звуть мирáжем,
Білш не бýдем воювáти,
вдрýге не поля́жем.

Та й чóго тим величáтись,
що в Олéгом віщим
здобувáли ми у Кгрéка
зодягáння й пищи?

Щó тепéр нам за одрáда,
що ми Тýрка дéрли
и жінкáм своім возили
намистя́ні пéрли?

Слáвлять нас. пронозкувáті
историогрáфи,
а протé попадемóся
у чортя́чі лáпи.

Не такá тут, брáте, віра,
як матýся вчила,
що знай пя́тівку постила
та поклóни била.

Не такá тут, брáте, слáва,
як ми прославля́лись,
що горя́чою людськóю
крóвъю упивáлись.

За пости та за поклóни
рáю тут не бýде:
и ченці тут, и рандáрі—
все однáкі люде.

Не влестиш словами Бога,
не засліпиш златом:
не йме віри Божа правда
попам язикатим;

не спогляне з високости
(на) срібляві шати,
що вдягають Божий образ
дериї багаті;

и ненавидні ій наші
церкви златоглави,
що пиха помурувала
для мирськоі слави.

Непріємні ж Богу й наші
приноси козацькі:
шкода земель бусурманських
и маетків панських!

Не невольника в неволі
ми на думці мали,
як гареми розбивали,
замки руйнували.

Не за злидні хліборобські
били ми на панство;
не за кривди, не за здирство
зносили рандарство.

Роспустились, розопсіли
хижаки-голота,
обдирали й православних
для срібла та злота.

Ні купецтва не минали,
ні чумацтва в полі,

розбивали всих на морі
и на суходолі.

И в Москві нам, и в Стамбулі
одна була віра,
тількі слава, що воюем
ніби бузувіра.

Знали скрізь нас по над морем,
в Кафі, в Трапезонті,
доставалось, од нас туркам,
як од шляхти Гонті.

Визволяли ми народу
тисячі з неволі
та й шукали з ними вкупі
в Московщині долі.

А Москву поруйнувавши,
дерли Волощину:
нехай знають православні
нашу Украіну!

Оце ж нас тут не відбрешуть
историографи:
мов жиди попадемося
у чортячі лапи;

II.

Дві панські марі.

Одна мара.

Coż to, panie dobrodzieju?
pusta Ukraina!
не витае swego панства
ні одна людина!

Чи то ж мáрно ми татáрськихъ
szlaków пильнувáли,
що без пóчту й без піддáнныхъ
зъ домовúни встáли?

Щó зрічóк нам malowniczych,
з тихъ квітóк пахýщих?
па co ptastwo нам співóче
по лугáх та пýщах?

То poezya мужúча,
roskosz гайдамáцька:
без богáцтва і honorow
гірка дóля ляцька!

Дрýга марá.

Слýхай, panie kasztelanie!
де се так співáе?...
Нáче дáвній wajdelota
прéдків вихваляе!

Однá марá.

Спрáвді!...

Дрýга марá.

Слýхай: нáче дзвóнить
в стрýни золотúї...
Се ж він бýдить з гробовúща
спóминки святúї!

Однá марá.

Я й словá вже розбирáю,
сéрцем доповняю...

Чи не прéдки сé нас клúчуть
до пáнського рáю?

Изза хмар.

Від настáння світу, хто був
крáщий над Лехúта?
він в жупáні народúвся,
а всі люди в свúтах.

Не схотів жупáна тéрти
в бійці з мусульмáном,
платúв зóлото султáнам
и татарським хáнам.

Для jedności всёгó мúру
під пятóю в пáпи,
забажáв Москвý піймáти
у шляхéцькі лáпи,

щоб Москвóю нависнóю
Тýрка звоювáти
и від Рúма до Пекúна
рáй зарандувáти.

То була wspaniała гáдка,
missya велúка,
щоб по всій землі творúли
вóлю кателúка!

Тоді б чóрні люде,—пóки
й світу, працювали,
а шляхéтні панувалú,
в столú столувáли.

Однá марá.

О niebieski wajdeloso!
не бажáем рáю:

твоя пісня наше панське
сéрце вдовольняє...

Дру́га мара́.

Pzosze, слухай!...

Изпід землі.

Изза мо́ря
тихий вітер віе,
віе вітер, повіває,
ту́чу наганяє...

Одна́ мара́.

Co to jest?... Та се ж не з нéба!
Наче з домовини
сумний го́лое обізвався...

Изпід землі.

Боже наш единий!

твоя пра́вда од восто́ка
зіронькою встáла,
та, сяйнувши до Вкраіни,
невидима стáла.

Пра́вдо нéне! де ти ділась,
що тéбе ні в Римі
не побáчиш, не почуеш,
ні в Ерусалимі?

Закликáв нас римський пáпа,
що Христо́м озвався,
и рандáрь до нас турéцький
з екзархáми слáвся,

та й обо́е ж то лудили
лу́дою нам очі,

мов би ро́зум у козáцький
голові жіно́чий.

Нам казáли, ніби, нéне,
ти в Москві сховáлась,
та й брехáли: там и сліду
прáвди не зостáлось.

Изза мо́ря вітер віе,
ту́чу наганяе...
не встає козáк з могили,
прáвди дожидáе.

Бо ніхто́ ёму́ на нéбо
не вказáв доро́ги:
ні замо́жні протопо́пи,
ні ченці убо́гі.

Він по лáзнях, по бровáрнях,
по шинкáх тинявся,
и без спо́віді й причáстя
спать на віки вклáвся.

Ой нехáй же прáвда злине
з нéба на хвилину, —
мов до мáтери, до неі
сіромá порине,

и, залившися гіркими,
з сéбе кров измие,
и введé іх Бо́жа прáвда
між свои святиі.

Су́мно, су́мно вітер віе,
ту́чу наганяе...
не встає козак з могили,
прáвди визирáе.

Одна́ мара́.

Co za głupstwo!

Дру́га мара́.

Nie, mój drogi
panie kasztelanie!
zakręcili oswieceni
głowę nám rzymianie.

Ще як По́пеля в коли́сці
По́льща колихáла
на нас хи́жо позирáла
пáпськая тиáра.

Из Пия́стами вози́лась,
нáче кіт из сáлом,
а Степана обгорну́ла
го́леним кагáлом.

Як же ми настанови́ли
кру́лем шве́да Вáзу,
не дали́ дихну́ти По́льщі
ізуіти й рáзу,

и зату́ркали по шко́лах,
по сеймáх на віки
чужозе́мнім красомо́вством
бідну просторіку.

Белькотáли ми пори́мські
крáще Цицеро́на, [1])
та й байдуже, що козáцтво—
нáша оборо́на.

Не схотіли іх лицáрством
прáвим пороби́ти, [2])

и козáцькі поверну́ли
у підданство діти.

Втікачі з них, волоцюги,
колії постáли;
ми іх пáнськими рукáми
до Москви́ загнáли.

Помогли́ нам ізуіти.
городя́н дрочи́ти,
а други́х попів з ченця́ми
святостю окри́ти.

И пони́кла нáша слáва
перед тим мужи́цтвом,
и сиди́ть, мов пес у чо́вві,
пáнство з ізуітством.

Оце́ ж су́мно од восто́ка
вітер повівáе,
и на шля́хту й на козáцтво
ту́гу наганя́е.

По́ки світу, по́ки со́нця,
по́ти бу́де слáва,
що потруе́ні латинством
Крáків и Вартáва.

По́ки світу, по́ки со́нця,
будуть сумувáти
запоро́зькі правнучáта,
що не встáне Мáти....

Ні, не встáне з під руіни:
бо шляхетська си́ла
своім трупом ій крівáві
груди пригніти́ла.

Бе́сіда Старо́го Ро́зума з Недо́мысломъ *).

Стари́й Ро́зумъ.

Поги́бни день, що я на свит роди́вся,
и тиха ніч, що прорекла: „зачався“;

О, щоб той день увя́вся темното́ю,
щоб не світи́в Господь на его зверху,
и світ над ним не засияв во віки.

Неха́й єго густи́й обійме мо́рок,
неха́й єго важка́ окри́е хма́ра,
и по́мерки испо́внят єго́ страхом.

О, щоб ту ніч поже́рла тьма́ страше́нна,
щоб не лічив іі ніхто́ в роко́вім крузі,
и в місяцях не да́вано ій місця!

Неха́й та ніч во вик неплідна бу́де, [1])
и радощів неха́й вона́ не зна́е!

Да проклян́уть іі—що прокліна́ють
шкодли́ві дни и по́мерки наво́дять! [2])

Да ви́гаснуть зара́ні іі зо́рі,
нехай жада вона даре́мне світу,
и любоі зорі очей не ба́чить,—

що ма́тері утро́би не закри́ла
и не спасла́ мене́ від мук вели́ких!

---

*) Это—VII-я статья въ сборникѣ сочиненій П. А. Кулиша: „Хуторская философія и удаленная отъ свѣта поэзія“. Спб. 1879 г., стр 192—274.

* * *

Чом я не вмер у ма́тери в утро́бі,
рожа́ючись чом не зітхну́в ди́хання!

Про що мене́ нести́ли два колина,
и два соски́ мало́го годува́ли?

Тепе́р би я лежа́в собі впокійно,
опочива́в сном ти́хим безпробу́дним,

як сплять царі и ду́ки імени́ті,
що помники́ собі побудува́ли,

як сплять князі, що золотомъ черто́ги
и сріблами світли́ці исповня́ли;

або́ як той захо́ваний недо́рід
що Бо́жого очи́ма дня не ба́чив.

Там [3]) грішники перестають бу́яти,
там то́млені знахо́дять опочи́нок;

нево́льники лежа́ть, простя́гшись любо,
байду́же ім про осаву́лу зло́го;

там схо́дяться вели́кі из мали́ми,
и па́нськоі раби́ не зна́ють во́лі.

* * *

Недо́мисель.

Коли́б тобі не гірко було слу́хать...
Та хто живе́ в уст́ах удержить сло́во?

* * *

Навча́в еси люде́й на до́брий ро́зум
и покріпля́в знемо́жені ру́ки.

Твоі словá держáли—хто хитáвся,
ти зміцнював коліна слабосильні.

Тепéр же сам, в недóлі и турбóті,
ти хилисся к сирій землі від тýчи.

Хибáж не ти надіявся на прáвду?
хибáж не ти уповáв на влáсну щирість?

Згадáй лишéнь, хто погибав безвінно?
колй и де погýблено правдивихъ?

А я видав, що, хто орáв непрáвду,
хто сіяв зло, той пожинáв скорбóту.

Дихнé Госпóдь—и зникнуть нечестиві,
попáлить іх дихáнне ёго гніву.

Рикáе лев—заглýшить ёму гóлос,
и левчукý повибивáе зýби.

Могýщий лев без пищі погибáе,
и левенят розгýблюе левиця.

* * *

Таéмню річ донéсено до мéне,
и слýхав я, як мимрило щось тихо [4]).

У тéмну віч, серед понýрих дýмок,
ув óбляги, як сон людей обійме,

великий сум пронял міні все тіло,
від óстраху тремтіли моі кості,

Дихнýло щось колó могó обличчя,
и до-горй піднявсь у мéне вóлос:

Стоіть—дивлюсь—и бáчу и не бáчу—
ні óбліку, ні виду, ні постáви....
ущýхло все—и чýю ніби гóлос:

„Хто прáведен перéд судóм Госпóдним?
хто без гріхá перед творцéм небéсним?

И слýгам він своім не довіряе,
и в янголях вбачáе неправдивость.

То щож ёму ті, що живýть у глині
и на пилý збудóвані земнóму?

Погинулиб вони попéред мóлі,
Між рáнком би и вéчором почéзли;
де ділися, ніхтó й не дознавáвся б.

Порвáлась би верівка в іх намéті, [5])
и згинулиб, умá не засягнýвши“.

* * *

Кричи, зови,—ніхтó не обізвéться:
котóрому з святих [6]) жалітись бýдеш?

Безýмний сам гнівом себé вбивáе,
заідливий від злющих дýмок сóхне.

Я бáчив, я дурний роскоренився,
та я прокляв осéлю ёго мáрву.

Ёго сині безпéчности не знáли;
за ворітьми [7]) іх бито без защити.

Ёго врожáй голóдний поідáе,
прорýбуе тернóву огорóжу,
и хижакй добро ёгó рознóсять.

Бо не з землі недóля виростáе,
не с пóпелу ростé лихá година.

Ми рóдимось турбóти дознавáти,
так як орля́—під хмáрами літáти.

* * *

А все-такий б я обернýвсь до Бóга,
Всевйшнёго благáв би я щодéнно.

Велйке він и несказáнне творить,
він безлічно дивá своі являе.

Лицé землі окрóплюе дощáми,
и на поля́ пускáе з нéба вóду.

Смирéнного вознóсить на висóкість,
мизéрного из нужди визволя́е.

Безбóжникам псуé ледáчі рáди,
и не даé рукáм іх зла чинйти.

Лукáвого лукáвством ёго лóвить,
и хйтрого у хйтрощах тумáнить.

У день вонй як серед нóчи ходя́ть,
и пóлапки шукáють о полýдні.

Тим бідного іх меч, устá, минáе,
безсйлного не вхóплять сйлні рýки.

Вертáеться нещáсному надія,
и закривá несйту пéльку злóба.

* * *

Блажéн, когó Госпóдь остерегáе!
не одвертáйсь од Бóжого карáння.

Порáнить він и перевя́же рáну;
ёгó рукá ударить и загóіть.

Шість раз тебé избáвить од скорбóти,
и в сéмий раз нещáстя не дізнáсть.

Спасé тебé від смéрти в голоднéчу,
и від мечá застýпить серед бóю.

Лихйй язйк, як бич, тебé не вдáрить,
не знатемеш руіни, як настáне.

В голóдний рік и в лихоліттє будеш
сміятися, и звір тебе не займе.

Бо ти й сухý зъеднáеш собі зéмлю,
и вся́ка тварь прихйлиться до тéбе.

Побáчиш мир кругóм своґó намéту,
и нá полі у тéбе бýде пóвня.

Твій рід и плід розмнóжиться на світі,
и нáмолодь кругом тебé ростйме.

И пійдеш ти на тóй світ пóвен віку,
як на гумнó копá пшенйці дóбра.

Оцé тобі розýмне міркувáнне;
збагнй ёгó, корйстуйся ним, друже.

Старий Рóзумъ.

О, хтоб узя́в та звáжив мое гóре!
хтоб на вагý зложйв моé несчáсте!

Булóб вонó пескý морськóго вáжче:
тогó й гірке, досáдне мое слóво.

Я стрілами Госпóдніми пострілян,
отрýту іх душá моя́ впивáе,
и Бóжий страх на мéне ополчйвся.

Хибá рикá овáгра[8]) серéд пáши?
хибá ревýт волй, як ясла повні?

хибá піснý їдять без сóли стрáву?
и що за смак в іййці без жовтковйни?

Оттак же й я душею одвертáюсь
від усёгó, що стáлось моім хлібом.

*
* *

Колйб Госпóдь спевнйв моé жадáнне
и дав міні чогó я сподівáюсь!

Нехáй менé роздáвить ёго сйла,
ёгó рукá—порвé моé дихáнне.

Булáб тоді міні в томý одрáда,
булáб міні в томý якáсь потіха,
що не ламáв я Бóжого закóну.

Чи бýде ще снагй в лесне довóлі.
щоб до кінця терпіти й уповáти?

Хибá моя снагá твердá над кáмінь?
Хибá, як мідь, кріпке у мéне тіло?

Тепéр я сам собі не довірйю,
и хто менé піддéржить пéред Бóгом?

* *
*

Нещасномý—підмога ёгó дрýзі,
хоч бй з бідй забýв и страх Госпóдень.

Братй мої невірні, як той бйстрень,
що дзюркотйть на прóвесні в долйні.

Біжйть-шумйть, зламáвши зімню крйгу,
надýвшися водóю сніговóю;

а в зáсуху немá ёгó и сліду;
прийшли жарй—шкодá ёго шукáти!

Задля ёгó звертáють каравáни,
идýть степóм и мáрне погибáють.

Темáнськиі и сáвські подорóжні
надіялись на любе водопійло;

шкодá булó вповáти на прояву:
прийшлй—немá! страшáнная омáна!

Так ви менé зведй в моій надіі:
злякáла вас тяжкá моя пригóда.

Хибá я вáс прошý, щоб надійли
менé якйм достáтком, або грішми?

Хибá менé з невóлі визволйти,
чи в розбишáк вам трéба одбивáти?

Навчйть менé—мовчáтему я мóвчки;
скажйть міні, в чомý мій гріх велйкий.

Солóдкиі слова святóі прáвді;
якáж корйсть из вáшого докóру?

Ви сýдите мої гіркиі речі;
в когó болйть, той стóгне хоч на вітер.

Напáли ви гуртóм на сиротйну,
копáете прийтелеві йму.

Поглйньте лиш міні у вічі прóсто,—
побáчите, котóре з нас лукáвить.

Вернітеся—нехáй не бýде крйвди;
вернітеся,[10]) я правду возглагóлю.

В моіх словáх не знáйдете лукáвства,
я знáю й сам, що прóсте, що кривée.

Ми на землі—що вóіни у слýжбі,
и нáші дні—що нáймитова прáця.

У полі раб шукáе прохолóди,
а нáймит жде тяжкóго заробітку;

Я ж місяці и дні лічý журбóю,
на пай міні важкі упáли нóчі.

Лягáючи, „Колиж той світ"? питáю,
а ніч идé, идé собі повáгом,
и мýками до рáнку я годýюсь,

Окрилося все тіло моé струпом,
порéпалась и полупилась кóжа.

Мій день летить, як чóвник у верстаті,
и вороття не бýде моій дóлі.

* * *

Ой спогадай и), що жизнь моя—якъ вітеръ!
моім очáм не бáчити вже счáстя.

Подивисся—немá менé на світі;
шукáтимеш—не зýздриш менé óком.

Идé-пливé хмарина та й зникáе;
не вéрнеться, хто зійде в преиспóдню;

не вéрнеться до рідноі домівки,
ніхтó éгó не вийде зустрічати.

* * *

Оттáк устам давáтиму я вóлю:
нехáй душá важéнне виливáе;
и сéрденько забáвиться словáми.

Чи мóре я, чи звірь морський, страшéнний,
що ти менé зупиняеш—гамýеш?

Кажý собі: „Хоч сон менé потішить,
постіль моя спокóіть трохи муку".

А ти менé що раз лякáеш снáми,
у привидки трівóжиш мою дýшу.

Тим смерть міні любища над дихáнне,
моім костям зотління я бажáю.

Зникáю вже, відхóжу з сёго світу;
покинь менé, бо дні мої—як пáра.

Що ми такé, щоб ти на нас дивився,
не забував, що живемо на світі,

оглядував що-рáнку нáшу дýшу
и прóбував, які ми, що хвилини?

Чи дóвго ще очéй з менé не спýстиш
и не дасй хоч слину проковнýти?

Чи я згрішив, то що тобі до тóго?
про що менé що-дня достерегáти,
и цілитись на мéне що години?

Чом відъ гріхá менé ти не очистиш?
чомý з менé неправди не обмиеш?

Оцéж ужé земля менé присипле;
шукáтимеш—не знáйдеш між живими.

Недо́мисель.

Чи до́вго вже сплітатимеш химе́ри,
и го́лос твій бурха́тиме як вітер?

Хиба́ Госпо́дь зако́н свій перемінить,
и праведних неправо покарае?

Твої сини́ згріши́ли пере́дъ Бо́гом,
то й попусти́в Госпо́дь їх у поги́бель.

Колиж нано́в обе́рнешся до Бо́га,
помо́лишся всеви́шнёму Владиці,

коли́ ти жив на світі без лука́вства,
то пе́вен будь—оглянеться на тебе;

він пра́ведність твою́ судо́м окри́е,
и що ти мав с початку твого віку,
пока́жеться мали́м у но́вім ща́сті.

* * *

Сягни́ лише́нь умо́м у да́вні да́вна,
и мудрости в батків позич святої

(бо вчо́ра ми поста́ли—що ми зна́ем?
ми по землі мов тінню переходим),

вони́ тобі роска́жуть и зъясу́ють,
святі слова́ из серця свого́ ви́ймуть:

„Хиба́ росте́ папирус уз боло́то,
и рогоза́ живе́ в безводний су́ші?

Ще молода́, ніхто її не різав;
а перш трави́ усякої посо́хне.

До так и той, хто забува́е Бога:
непра́вого надія погиба́е.

Нема́ в ёму́ ні пёвности, ні си́ли,
ёго́ снага́—що паукова сітка.

Шкода́ ёму́ об ха́ту обпира́тись:
не ви́держить, впаде́ его будівля.

Ось де́рево на сонці, зеленіе,
и віттями нагну́лось за огра́ду,

коріннями вчепи́лось у каміння,
и гли́боко вросло́ аж до грани́ту;

а ви́копай, то й місце ёго́ рідне
ёму́ чуже́ и неприя́зне ста́не:

на тій землі рости́ме и́нше дре́во,
и віттями лелітиме на сонці“.

* * *

Ні, пра́вого Господь не відпиха́е,
и грішному руки́ він не простя́гне.

Коли́сь тебе́ він ща́стем нагоро́дить,
весе́лостю уста́ твої испо́внить,

а ворогів твоїх стидо́м окри́е,
наме́ти злих як ви́хром позрива́е.

Стари́й Ро́зумъ.

О, так, зна́ю! воно́ ж бо се́му й пра́вда:
хто без гріха, без кри́вди перед Бо́гом?

Хто з ним на суд, на прю словесну стане,—
не оправди́ть и тисячнёго сло́ва.

Могу́щий він и му́дрий супроти́вник;
нема́ того́. хто встóіть прóти ёго.

Перенесé куди́ захóче гóри
и в я́рости зовсім іх переве́рне.

В ёгó земля́ аж хóдором захóдить,
и задріжáть й стовпи́-підпóри.

Він повели́ть—и сóнце не захóдить;
кладé печáть на зóрі нещислéнні.

Оди́н собі намéт свій напинáе,
и по верхáм морськоі хви́лі хóдить.

Создáв він Віз, Волосожáр и Квóчку [12]),
світлиці геть на той бік оки́ну.

Він чудесá недовідомі твóрить,
ёго дивáм ніхтó не знáе ліку;

Идé, градé—и я ёгó не бáчу,
лети́ть, шуми́ть—я рóзумом сліпу́ю.

Чи візьме що—ніхтó ёгó не впи́нить
ніхтó ёму не кри́кне: „Щó ти рóбиш"!

Росéрдившись, Госпóдь не прохолóне,
покі ёму не вклóняться проти́вні.

То як же я стоя́в би проти ёго,
и нéхтував словá ёгó святиі?

Хоч би́ совсім я прáвим почувáвся,
то й тоб свогó суддю́ благáв словáми.

Хоч би́ й озвáвсь благи́й на рéвні речі,
не ду́мав би, що він почув мій гóлос,

він, що огнéм и бу́рвим ду́хом ди́ше,
він, що не знать, за що менé карáе,

ще не дає перевести́ дихáння,
и черéз край гіркóі наливáе.

Чи си́лою, то скáже: „Я готóвий"!
Чи черéз суд, він скáже: „Позивáйте"!

Я був би прав, коли́б мій ріт затя́вся [13]),
не винувáт, коли́б менé він згáнив.

* * *

Я прáведен, про жизнь міні байду́же,
я не боюсь умéрти за се слóво.

Нехáй собі, я вже сказáв про Бóга:
„Він прáведних и нечести́вих гу́бить".

О, хоч би він губи́в менé від рáзу?
Ні, ёму сміх из прóби неповинних! [14])

Ледáчим він оддáв у ру́ки зéмлю,
закрив лицé іі лукáвим су́ддям;
Коли́ж не він, то хто? скажіть на ми́лость!

* * *

Літá мої біжáть, як скорохóдець;
Біжать-літять, из щастем не зустрівшись.

Пройшли́ вони́ без сліду, як той чóвен,
Як той орéл, що здóбич догавя́е.

Коли́ скажу́: „Забу́ду мое гóре,
поки́ну плач, возвеселю́сь душею",

то страх мене́ обійме за мій смуток,
бо знаю—ти мене́ не оправдаєшь.

Вже я давно́ осу́жденний у те́бе,—
про щож міні даре́мне турбова́тись?

Неха́й би я обли́вся снігомъ чи́стим
и щолоком поми́в безви́нні ру́ки.

то ти мене́ в нечи́сту яму вки́неш,
и бу́ду я гидки́й моій оде́жи.

Я Богові не рівня, щоб змага́тись,
и вку́пі йти судо́м суди́тись правим:

бо нікому між на́ми розсуди́ти.
на нас обо́х грізну́ підня́ти ру́ку..

Неха́й би вже він па́лицю поки́нув,
и о́страхом не му́чив мою ду́шу;

озва́вся б я до его не ляка́вшись:
бо в серці я не той, яки́м здаюся. [15])

* * *

Душа́ моя втоми́лась побива́ннем,
неха́й уста́ говорять без упи́ну
и пла́четься гірке́е мое се́рце.

Не осужда́й так ху́тко мене́, Бо́же;
скажи́ міні, за що твій гнів на ме́не?

Хиба́ тобі утіха з мого́ ли́ха,
що відопхну́в мене́, свое́ созда́вне,
а грішникам присвічуеш на су́ді?

Хиба́ ж и ти людські́ ма́еш очі,
и ди́вишся на світ, як грішні люде?

Хиба́ твій вік такий, як чоловічий?
твоі літа́ хиба́ такі, як на́ші,

Що ти гріхи́ моі перебіра́еш,
пере́ступу дошу́куешся грізно,

хоч зна́еш сам, який я не повинний
и що ніхто́ від те́бе не заступить?

* * *

Твоя рука труди́лась надо мною—
и ти мене́ збагнітува́ти хо́чеш!

Ой спогада́й, що ти мене́, мов глину,
зліпи́в, скрути́в,—и хочеш в прах розсипать!

Тиж сам мене́, як молоко́, очи́стив,
як сир, сгусти́в, упо́брав, приспосо́бив.

Одя́г мене́ ти ко́жею тонко́ю
и жи́лами обви́в прему́дро кості.

Мене́ житте́м и ла́скою ущедрив,
достерега́в, беріг мого́ диха́ння.

И ось воно́, що ти у серці ми́слив!
таку́ міні суди́в ти щасву до́лю!

Аби тобі за гріх мене́ кара́ти,
и ни единоі вини́ не извини́ти.

Чи винува́т, то го́ре міні, го́ре!
чи пра́веден, то глянути не смію:
соро́млюся мизе́рности мое́і.

А підійму́сь—ти, мов той лев, на ме́не
наска́куеш, щоб дух мій залякати;

свидітелів на мене знов виводиш,
удвоюєш проти мене завзятте,
один за' дним тіснять мене лихиї.

* * *

Про що мене ти из утроби виїняв?
Умер би я, ніхто б мене не бачив,

и був би я, мов не зачавсь, не склався:
з утроби я у землю перейшов би.

Хиба мій вік не сов? Стривай же,
хоч трохи дай міні повеселитись,

покиї спущусь, без вороття між люде,
у глибиню, в страшенну преисподню,
в країну тьми, у померки довічві.

Там смертня тінь, непоряд, руиновиина;
там день одно, що темрява нічная.

Недомыселъ. 16)

Чи вже ж мовчать, як хто горазд говорить?
хиба вже й прав, хто густо словом сипле?

Чи на тебе знайдеться розумний,
щоб ти глумивсь, не мавши собі вийну?

Ти Богові сказав: „Я маю розум;
в твоіх очах я чистий, без пороку".

Нехай же Бог до тебе возглаголе,
уста своі відкрие та промовить.

Що він тобі явив свою премудрість
и тайная своіх великих думок,—
вбачатимеш, що він ще й милосерден.

Ти думаєш—збагнеш премудрость Божу
и сягнеш умом до його правди!

Не сягонеш, бо вища вона неба,
и не збагнеш, бо глибша над безодню.

У довжиню він довший всего світу,
а завширшки він ширший окияну.

Захоче він—и грішник у темниці;
звелить—и суд згромадиться на злого.

Уміе він позвати виноватця,
відкріе гріх, де й не в догад нікому.

И дурень сим до розуму дійшов би,
и син осла почав би міркувати.

* * *

Оттим же то, коли вернувсь до Бога,
и простягти до єго руки хочеш,

коли свій гріх ти на руках обмиеш,
и виженеш с твого намету кривду;

то сміливо підіймеш чисте око,
стоятимеш на вправді не боявшись.

всі болещи, скорботи твоі зникнуть,
забудеш іх, мов повідь весняную;

грядущее сяйне тебі полуднем,
теперешне яснітиме як ранок;

здобудесся впокою и вповання,
оглядисся та й ляжеш собі спати;

у сні тебе нещо не потревожить
леститися до тебе будуть люде;

а бчі злих на віки потемніють,
не знатимуть, як из турботи вийти
надія іх—дихання перед смертю.

Старий Розумъ.

Нема бачу й народу більш на світі;
як помрете, то зникне вся премудрість,

Тим часом я такий же маю розумъ,
я ні в чому не буду пасти задню;
та й хто того, що ви реклй, не знае?

Смиховищем я став у власних друзів,—
я, що сам Богъ до мене озивався!

Я здався вам, невинний, чистий, на сміх;
гордуете, бо щастем надулися.
нещасному в людей одна зневага.

В розбійницких наметах тихо и мирно,
и грішники живуть собі безпечно,
дарма що ім правиця стала Богом [17]).

* * *

Спитай скота—и він тебе научить, [18])
в небесних птиць—вони тебе наставлять.

Скажи землі—вона тобі зъясуе,
и риба річ премудру твою змовить.

Хто між ними не знае й не вбачае,
що Бог создав и сотворив вселенну,

що все живе—у Господа в правиці,
в ёго руці—дихание чоловіка?.

Хиба слова не вухо розбірае,
так як уста смакують всяку страву?

* * *

Премудрости, мовляв, шукати в сивих,
бо розуму, хто довго жив, набрався.

У Господа премудрость и потуга,
совіт благий у розум він даруе. [19])

Що зруйновав, того ти не збудуеш;
из ёго рук не визволить могущий.

Зупинить він—и пересохнуть ріки,
а повелить—покриють води землю.

В ёго руці и сила и премудрость:
обманщика з обманеним він бачить.

Займае він в полонь гетьманів гордих,
туманить він народнім суддям розум.

Розвязуе царям іх шабельтаси,
верівкою упоперек іх вяже.

Священників одводить у неволю,
багатого руйнуе до остатку.

Заціплюе уста красноріч่иві,
и відійма премудрость у премудрих.

У гордощах соромить пишне панство,
підперези розвязуе потужним. [20])

Безодню він на сонце підіймае,
и темряву освічуе страшенну.

Впотужвюе народи и руйнуе,
то ширить ім, то зужуе границі.

У приводців він розум одіймає
и водить іх пустинями без шляху.

Мов полапки, без світла, у темноті,
мов пъяниі, слоняються розумні.

Такі дива вбачали мої очі,
чував мій слух и серце розуміло.

Я знаю все, чого ви здобулися,
не нижчий я ни в чому перед вами.

* * *

До Господа озвуся з моім словом,
ёму подам на суд увесь мій побит;

ви ж знаете одні лукаві плетні,
ви лікарі для мене не потрібні.

Мовчатиб вам, то й тоб уже був розум,
здавалось би, що й ви не безголові.

Послухайтеж моеі оборони,
смирітеся перед правдивим словом.

Ви хочете служить лукавством Богу;
неправдою до ёго підлеститись?

Чи тож бо ви—избранники Господні,
чи речники за Господа на суді?

А що, як він загляне вам у серце?
чи ви й ёму напустите туману?

Він первих вас за кривду покарае,
дарма що ви кривили задля ёго.

Чи вас ёго величче не лякае,
и Божий страх вам серця не трівожить?

Розсипались, як попіл, ваші притчі;
твердий свій мур з грязі ви мурували.

Идить собі, я буду говорити,
яка б міні за се біда не склалась.

Держу в устах моє мізерне тіло,
держу в руці мою убогу душу. 21)

Господь мене вбивае без ощадку,
одно міні зосталось—оправданне.

А може тим спасусь від злоі смерти,
що грішнику не дано бачить Бога. 22)

Послухайте ж нескривленного слова;
и щіру річ мою ловіте вухом.

Судитися готов я перед Богом:
бо правдою из суду вийду чистий.

Нема того, хто вкаже мою кривду,
а зъявиться—замовкну я на віки.

Щоб я не кривсь від тебе в моім серці:
ти дай міні у двох річах ощадок:

не роздави мизерного рукою,
и не лякай мене великим страхом.

Тоді питай, відказувати буду,
або міні на допитки відказуй. 23)

Скажи, в чому тобі я провинився,
скажи, які мої гріхи и кривди?

Чого лице від мене одвертаеш, 24)
мене собі за ворога вважаеш?

Невже́ сухий листо́к лякати хо́чеш,
соло́мину на вітрі здоганяти,

що ти міні страшни́ вироки пи́шешь,
вико́пуеш гріхи мої з коли́ски? [25])

Зако́вуеш в кайда́ни мої но́ги,
наглядуеш ступні мої мизе́рні
и навкруги́ ямки́ міні копа́еш,

а я лежу́, валяюсь порохне́ю,
оде́жею, що міль попроіда́ла.

* * *

Хто народи́всь на Бо́жий світ від жінки—
недо́вгий вік, скорбо́ти до́вгі ма́е.

Пиднявсь, процвів—и вя́не мов та квітка;
біжить як тінь, що по́лем переходить.

И ти сёго очи́ма пожира́еш!
злиде́нного суди́тись позива́еш!

Хто чистоту́ з нечи́стого добу́де?
Ніхто́!

Коли́ злічи́в ти дні людськоі жи́зні
и місяці призна́чив, скільки жи́ти,

коли́ ти дав коро́ткий вік люди́ні,
то не диви́сь на не́і хоч під ве́чір,—
неха́й вона́, як на́ймит, відпочи́не.

И де́рево яку́сь надію ма́е:
хоч зру́бане, ще ми́слить зелені́ти,
и паростки пуска́е молоди́і.

Ище й тоді, як ко́рінь ёго́ стру́хне,
як у землі само́ замре́, засо́хве,

неха́й вода́ прила́щиться до ёго—
изно́в воно́ зеле́не пустить ли́сте.

А чоловік умре́—и не вдвигне́ться;
зітхне́ він дух—шука́й ёго де хо́чеш!

Як о́зеро, засо́хши, не наллеться,
або ріка́ не ве́рнеться, изсякши:

так чоловік, простя́гшися, не вста́не,
не схо́питься, поки́ на не́бі со́нце;
на віки сон обі́йме ёго тіло.

Ой, хоч би ти схова́в мене в моги́лі,
щоб я зожда́в, поки́ твій гнів пере́йде,
и знов згада́в про ме́не, де я дівся!

Та ні, хто вмер, не ве́рнеться між люде! [26])
А ждав би я, мов воін у стражни́ці,

що ти мене́ ким и́ншим переміниш,
позве́ш мене́ пе́ре́д себе́ на ро́спит,
и діло рук своіх изно́в огле́диш.

Коли́ж бо ні! мене ти назира́еш, [27])
гріхи́ мої, пере́ступи зна́й лічиш.

Ти ви́рок мій хова́еш під печа́ттю,
виду́муеш на ме́не ди́вні ре́чі.

Мов та гора́ пома́лу порохвіе,
и си́плеться камінне́м кругом се́бе;

мов та вода́ руйну́е ди́ку ске́лю,
або ріка́ злива́е побережжя:

так ти людськи́ надіі в прах руйну́еш;
без воротти́ руйну́еш чоловіка,
скалічивши, кладе́ш ёго́ у зе́млю.

Не знáе він, чи дóбре ёго дітям,
якé життé, якé іх побивáнне.

Ёму болúть недýжне ёго тіло,
ёго душá про сéбе тількі тужить.

Недóмиселъ.

Хто з рóзумом, тóй не гукáе мáрно,
грудéй своіх не наповняе вітром.

Гнилі словá—ёмý не оборóна:
яка корúсть в речáх пустúх, нікчéмних?

Опéж и ти покúнув страх Господень,
ти перестáв Святóго поважáти.

Твоі устá ясýють твою крúвду,
хоч би які сплітав ти хитрі речі.

Не я, ти сам говóриш проті сéбе,
ти сам себé осýджуеш на віки.

Хибá на світ родúвсь ти пéрше світу?
хибá постáв ти пéрше високóсти? [28]).

Чи радувáв ти рáду вкýпі з Бóгом?
чи ти стягнýв до сéбе всю премýдрість?

Що знáеш ти, чогó б и ми не знáли?
чого навчúвсь, чогó б ми не збагнýли?

Між нáми е довóлі сивоýсих
и на літа богáтших, ніж твій бáтько.

Святі словá пустúв ти мúмо вýха,
и байдужé про нáші дрýжні рéчі.

Кудú тебé замчúть твоя завзятість?
чогó зорúш на нас очúма дúко?

Чи сеж тобі гнівúтися на Бóга
и до ёгó такі словá мовляти?

Що чоловік, щоб був він непорóчен?
жінóцький син, щоб бути ёму чистим?

Господь своім святúм не довіряе, [29])
и небесá [30]) не чúсті пéред Бóгом.

То що ж ёмý истóта безувірна?
що той, хто пье гріхú непáче вóду?

* * *

Ось слýхай лиш, як я тебé настáвлю,
и роскажý, на що я надивúвся,—

що мýдриі передають молóдшим,
набрáвшися наýки в сивоýсих,—

в тих чúстих душ, що тут жилú на волí,
не бáчивши між сéбе чужозéмця:

„Злочúнцеві всі дні сповняе тýга,
лихá душá приймá до віку мýку.

Кругóм іі кипúть що-день трівóга,
напáсть іі лякáе що-годúни.

Від тéмряви спастúся не вповáе,
мов для мечá и рóдиться ледáчий.

Ужé ёмý здаéться, що він стáрець:
бо злигодні віщýе ёмý сéрце.

Убóжество лякáе ёмý дýшу,
идé ёму навýстріч, мов те військо.

Бо він изняв свою на Бóга рýку,
гордúнею піишóв протú Святóго;

на Бóга він піднявся, тугошúй,
окрив хребéт залізними щитáми;

залúв собі лицé блискýчим сáлом,
убрáвся в жир, мов у шовкóві шáти.

Оттúм же то живé він у руїнах,
в руйнóвищі, що люде по'дбігáли,
покидали, мов кучугýрі цéгли.

Не бýде він багáтий, ані щáсний,
и зáймище ёгò у шир не пійде.

Не вийде він из тéмряви до віку,
пожрé огóнь одрідде ёгó хирне,
и зникне сам, як Бог дмухнé на ёго.

Нехáй же зла, безýмний, не боїться,
Бо зло ёмý за нагорóду стáне.

Не дасть ёмý дожити віку дóля,
не бýде він, мов пáльма, зеленіти.

Плоди свої погýбить в зеленóчку,
и цвіт ёгó обсúплеться зарáні.

Неплідна бо сімъя у нечестúвих,
пожрé огóнь намéти окаянних.

Зачне лихúй в утробі зло, мов жінка,
а врóдить він омáну та погибель."

Старúй Рóзумъ.

Багáцько я такóго чув на світі:
не так людéй у тýзі розважáють!

Чи вже скінчив твої жорстóкі речи?
звідкіль се ти набрáвсь такóго дýху?

Зумів би й я по-вáшому глагóлать,
коліб лихá годúна вас побúла;

знайшóв би й я, щó прóти вас казáти,
зумів би й я хитáти головóю;

мої устá булú б на слóво щéдрі;
и жáлощів булóб у них довóлі:

* * *

Та щò! словá печалі не заглýшять:
чи плáчусь я, чи ні, а сéрце нúе.

Знемігся я, на сúлах упадáю:[31]
ти вúгубив мою кохáну сéмъю;
схопúв мене мов харцизяку злóго;

я ввесь иссóх, и се мій свідок бýде—
хто до мене гіркé промóвить слóво.

Жене мене гнів Бóжий, розривáе,[32]
скрігóче він страшéнними зубáми,
и вóрог мій на мéне óчі гóстріть.

Роздзявили на мéне яру пéльку,
удáрили в лице мене безчéстем,
и підняли одно'дногó на мéне.

Госпóдь мене оддáвъ лихим у руки
и попустив лукáвим людям пóпуск.

Я тúхо жив,—післáв міні турбóту,
вхопив мене и ростерзáв у шмáтте:
страшéнному на úграшку я здáвся.

Кругóм мене літáють ёго стріли;
без жалощів дарýе смéртні рáни,
и жовч мою на зéмлю проливáе.

Господь мене, мов замок, розбиває,
на мене він, як воін, наступає.

Одігся я в шорстку волосяницю,
у пил земний втопив лице з печалі,.

Від сліз гірких червоні в мене очі,
окрило іх покривало густеє..

А все такі нема в мене неправди,
и вірою я чистий перед Богом.

* * *

Не закривай моєі, земле, крові,
не заглушай плачу про відомщенне!

Бо ще в мене свидітель е на небі,
заступник е в високих високостях.

Приятелі глузують з мене в вічі;
заплачу ж я гіркими перед Богом.

Нехай мене з собою сам розсудить [33]),
як судить він людей з людьми на світі.

Вбачаю жъ бо-кінець моєі жизні,
иду туди, звідкіль немає ходу.

Зруйновано життє моє на світі,
погашено міні на небі сонце,
зосталася одна міні могила.

* * *

Колиб мене покинули ледачі.
щоб я іх кривд, змагання іх не бачив!

О Боже! будь зарукою моєю:
бо нікому руки моєі вдарить [34]).

Ти серце іх закрив
не дай же ім на суді переваги.

Хто зрадою приятелів підходить,
того дітям на світі сліпувати.

Вони з мене зробили в людях притчу,—
сміховище, що тількі ввічі плюнуть

Пригаснуло моє від туги око;
мов та мара, моє здається тіло.

Злякаються усі правдиві люде
ц закиплять гнівом на нечестивих.

а праведний держатиметься твердо,
удвоє він своюі снагу покріпить.

* * *

Вернітеся, стривайте, не втікайте: [35]).
я доведу, що всі ви безрозумні,

Я все втеряв, чим серце веселилось,
про що я дбав, сягав умом далеко.

Из ночи ви хотіли день зробити;
ваш день такий, як темрява нічная. [36])

Коли міні зосталось тилькі вмерти,
коли вже я послав собі в могилі,

и матерью назвав сирую землю,
а гробаків—сестрицями—братями,—

яку міні голубити надію?
и хто іі в моім житті вбачає?

Пішла вона на той-світ в преисподню,
коли ще й там знайду впокій, зотлівши!

Недомиселъ.

Коли́ скінчи́ш ти ви́гадки химе́рні,
и нам даси́ до те́бе говори́ти?

Опа́мятуйсь: чи ми ж тобі звіря́та,
німи́й язи́к, що розуму не ма́е?

Ти сам себе́ з доса́ди рвеш за се́рце:
чи світові спустіти через те́бе,
чи камяви́м перемісти́тись го́рам?

Ні, кагане́ць у злю́щого пога́сне,
и в курені ого́нь не запала́е.

Его наме́т на віки тьма обíйме,
не здійме він сво́го угóру світла.

Ступа́тиме нога́ми по прова́ллям,
и западні на сте́зці не обійде.

Тене́тами круго́м ёго́ обіймуть,
и сілами лови́тимуть, мов звіря.

З підзе́мними верівками запа́дні
припра́влено ёму́ на всіх доро́гах.

З усіх сторо́н ёго́ ляка́ють стра́хи,
не зна́е злий, куди́ ёму́ ступи́ти.

Чига́ ёго́ голо́дная поги́бель,
що-де́нь ёго́ руіна назира́е.

Наро́диться у сме́рти первоорідень,
и погризе́ ёму́ сута́ви й жи́ли. [37])

Из ти́хого наме́ту ёго́ вхо́плять.
и поведуть перед царя всіх страхів.

Ося́деться чужи́й в ёго́ наме́ті
ёго́ житло́ заси́пле з не́ба сірка.

Внизу́ в ёго́ позасиха́ корінне,
вгорі в ёго́ пообтина́ють вітте.

Поги́нула на світі па́мять злю́ки,
имя́ ёго́ забу́то в ти́хих се́лах.

Из світу в тьму прова́литься на віки,
и ви́кинуть ёго зміж се́бе лю́де.

Не ма́тиме ні ро́ду, ні приплоду;
ввесь дім ёго́, уся го́спо́да ви́мре.

Дале́кий вік здиву́е ёго до́ля,
ёго біда́ злякáе всіх суча́сних.

Така судьба́ лихи́х люде́й на світі,
таки́й кінець—хто Бога забува́е!

Стари́й Ро́зумъ.

Доко́лі вам стужа́ти мою ду́шу
и му́чити мене́ ледáчим сло́вом?

Деся́тий раз міні тяжку́ оби́ду
завдаете́ без сорома, без глузду.

Неха́й и так, неха́й я гріх сподіяв;
мі́й гріх—мое́, а не чие́ нещáсте.

Звідкіль же ви взяли́ вели́ке пра́во,
мов злодія, мене́ кара́ти сло́вом?

Оду́майтесь: се Бог мене́ обідив,
се він мене́ круго́м сітьми́ оки́нув.

Кричу́ „напа́сть!"—ніхто́ мене́ не чу́е;
прошу́ суда́—нема́ судді про ме́не.

Загородйв він путь передо мнóю
и тéмряву на всі стежкй накйнув.

Збагнітувáв мою велйку слáву,
извйв з менé вінéць мій осіявний.

Зо всíх боків житлó моé обрýшив;
як дéрево, мою надію вйрвав.

Протй менé страшним гнівóм палáе,
тіснйть менé, мов вóрога лихого.

Зібрáлися повки ёгó на мéне,
верстáючи далекую дорóгу,
и мій намéт, мов хмáра, обгорнýли.

Братів моіх він оддалйв од мéне,
розбіглися від мéне щйрі дрýзі.

Покйнули менé близькі сусіде;
хто знав менé, забýв моé облічче.

Чужйй я став и гóстю и служéбці,
вонй менé не знáють, зневажáють.

Зовý слугý—не хоче обізвáтись,
и мушý я нікчéмвого благáти.

Жовá моя від мене одвернýлась,
синів моіх прохáти довелóся.

Погóрджуе недýжвім и дітвóра:
здіймáюся—вовá сміéться з мéне.

З ким звáвсь—водйвсь, тепéр гидýють мнóю;
когó любйв—на мéне обернулись.

Прилйпла вже до кóсті моя шкура,
застáвся я из ясламн зубнйми. [38])

Ой змйлуйтесь ви надо мнóю, друзі!
бо вдáрила менé рукá Госпóдня.

Чв й вам же то менé из Бóгом гнáти?
чи ще моім ви тілом не наілись?

* * *

Недóмиселъ.

Знайдýж и я про тéбе слóво в сéрці,
нехáй вонó не нйе від досáди.

Тяжкйм менé удáрив ти докóром,
та дух могó умá менé настáвив. [39])

* * *

Хиба сёгó ти не чувáв из роду,
що на землі, з початку чоловіка,

безбóжники не дóвго веселйлись,
пишáлися не дóвго нечестйві.

Нехáй лихйй звесéться хоч до нéба,
и сягоне до хмáри головóю,—

изчéзне він, мов кал ёгó, без сліду,
не знáтимуть éго и місця люде.

Мов дйвний сон, из памяти він вййде;
десь дінеться, мов та марá нічнáя.

Дивйлося на ёго людське óко—
не бáчити ёго й осéлі рідній.

Тягáтимуть синів ёгó за ёго,
вертáтиме чужé добрó рукáми.

Гріхй ёмý у кости повъідáлись,
и спáтимуть из ним у домовйні.

Бо зло було в ёгó устáх солóдке,
ховáв ёгó під язикóм лукáвим.

Держáв ёгó, не вйплюнув из рóта,
и смакувáв ледáче піднебеннем.

Отрýтою ёмý в утробі стане,
яд гáспедський по животý роспýстить.

Богатство він чуже пожер—и звéргне:
бо повелйть Господь ёмý блювáти.

Гадючий яд він вйссав лиходійством—
и гáспедьска изязість ёгó отрýта.

Не бáчити ледáчому на світí,
як молоком течýть и медом ріки.

Оддáсть увсé, не проглинé чужого,
втішáтися не бýде він багáтством.

Бо обдирáв убóгого, знущáвся,
поруйнувáв хатй, та й не постáвляв.

Не знáе він ні нáситу, ні впйну,
ні óщаду на найдорóжчі рéчі.

Зажéр усé, нічого не вострáвив,
тим рáдощі ёгó корóткі бýдуть.

У пóвняві дознáе недостáтку,
всі злйгодні пidiймуться на ёго.

Стривáймо лиш, ось бýде ёмý іжа:
пішлé ёмý Госпóдь огонь жерýщий,
и чéрево несйтому испóвнить.

Колй втічé від гóстрого заліза,
то мідний лук ёгó прошие нáскрізь.

Колй стрілу из тіла свого вййме,
блискýчая ёгó в печінку влýчить,
и нападé на ёго óстрах смéртний.

Скарбй ёмý здадýться на погибель;
ніхто й вогню не бýде роздувáти,
а пожерé намéт ёгó до нитки.

И вйявить ёгó лукáвство нéбо,
и вся землй обéрнеться на ёго.

Розсйплються усі ёгó вадбáння,
від Бóжого гнівá вонй почéзнуть.

Такйй кінéць даé Госпóдь лихóму,
такé в ёгó лукáвому наслідде!

Старий Рóзумъ.

Ой слýхайте моé увáжно слóво,—
нехáй хоч се потішить хйрне сéрце.

О, дáйтеж бо міні до вас промóвить!
тоді изнов глузуйте—насміхáйтесь.

Хибá менé зобідила людйна?
то як же я терпіти мýшу мóвчки?

Змірку́йте лиш и сéрцем издрігнітесь,
устá собі рукóю затуліте.

* * *

Подýмаю—и ввесь похолодію,
затрýситься від стрáху моé тіло.

Чогó вонó, що злим на світі добре,
живýть, цвітýть, вбивáються у сúлу?

Кругóм лихúх іх семъї процвітáють,
іх пáмолодь розмнóжуеться любо.

Госпóда іх не дізнаé турбóти,
и Бóжий жезл минáе окаяннних.

Корови іх приплодом звеселяють,
и яловіць немá між іх стадáми.

Сімъя у них росте мов та отáра,
дітвóра іх танцює серед стáрших,

з бандурами, з цимбалами, з піснями
проміж гостей веселих веселяться.

У рóскоші кінчають вік щаслúвий,
вмирáючи, не мýчаться не стóгнуть.

А люде сі від Бóга одвернýлись:
„Байдýже нам про твій закóн спасéнний!

якá користь Всевúшнёму служúти?
якé добро з молúтви чоловіку“?

Хиба вони не пéвні в своім щасті?
(о, пропадú лихúй совіт од мéне!)

Чи пóчасту видáли ви, що гáсне
у злющого в намéті ёгó світло, [40])
и що Госпóдь гнівóм лихúх карáе?

Чи почасту іх вітер, яко полову,
и буря, мов солóму, рве—рознóсить?

Мовляете: „Скара лихих на дітях“.
Що діти? ні, нехáй самих карáе,

щоб бáчили лихі свою руіну,
и напилúсь гнівá ёгó из чáши!

Чи стрáшно ім на гóре семъю кúдать,
колú самі скінчúли вік безпечно?

* * *

Та ні, не нам на рóзум наставляти
тогó, хто всіх на високóстях сýдить.

Одúн вміра у щáсті та в роскóшах,
ні клóпоту, ні нýжди не дізнáвши.

Хліві ёго від молокá парýють,
столú ёгó погнýлись під мясúвом.

Другúй вмірá у нýжді та в скорбóті,
ні рóскоши, ні щáстя не дізнáвши.

Обóх землá своим присúпле прáхом
и гробакú обóм ім тіло вкрúють.

* * *

О, знáю я, що в вас за тáйні дýмки,
и зá що ви менé так осудúли!

Ви мúслите: „Де дівся дім тиранський?
Де той намéт, що кýблились ледáчі.“?

Спитáлиб ви въ тих, що шляхú верстають; [41])
вонúб святý вам прáвду росказáли.

„И день судá лихúй не погибáе,
и Божій гнів ледачого минáе.

Хто прáведним ёмý допік би слóвом,
воздáв ёмý за всі ёгó непрáвди?

З перéпихом несýть ёгó на мáрах,
и згóрда він из кáміню говорить. [42])

Легкá ёмý, земля́ серéд доли́ни; [43])
потя́гнуться слідóм ёгó громáди,
и бéз ліку попереди́ли злого. [44])

* * *

Химéрами менé не розважáли,
проти менé у сéрці зло таіли.

Недóмиселъ.

Чи чоловікъ потрібен на що Богу?
ні, тількі сам собі розýмний слýжить.

Що Бóгові из щи́рости твоéі?
Про що ёму життé твоé правди́ве?

Чи дýмаеш, що з ля́ку він карáе,
що бýде він суди́тися з тобóю?

Чи е кінéць твоій неси́тій злості?
чи е лічбá твоим непрáвдам лютим?

Ти брав заклáд в братів твоіх дарéмно;
ти з гóлого здіймáв остáнне рямъе;

ти не давáв напи́тись подорóжнім;
ти проганя́в голóдного від сéбе.

Захóплював потýжний людську зéмлю;
хто був страшни́й, той панувáв безпéчно. [45])

Вдови́ць ні з чим ти відпускáв од сéбе,
и си́роти каля́цтва здобувáлись.

От чéрез се кругóм тебé запáдні,
карáесся ти стрáхом та бідóю.

Сиди́ш у тьмі, кругом себé не бáчиш,
потóпом вод твою окри́ло дýшу.

* * *

Господь живé на небесáх високих;
на зорі глянь, як ви́соко возні́сся!

А ти казáв: „Що знáтиме Всеви́шний?
чи змóже він кріз тéмряву суди́ти?

Запя́вся кругом він хмáрами густи́ми,
и тількі знай небéсний круг обходить“.

Держи́ся ти старого беззаконства,
ти дýмаеш, як дýмали погáнці,

що знéсені з землі до чоловіка,
и корінь іх водá повиривáла. [46])

Мовля́ли бо: „Байдýже нам про ёго:
що змóже нам зроби́ти Всемогýщий?“

А він же то намножив ім господи...
о, пропади совіт лихи́х од мéне!

Руіна іх возвесели́ть правди́вих,
сміятися з них бýдуть неповинні:

„Поги́нули без сліду нáші злюки,
пожéр огонь непрáве іх надбанне“.

* * *

Верни́ся знов до Бога, и спасéсся,
прихи́литься до тéбе щáсна доля.

Прийми́ з ёго пречи́стих уст наýку,
словá ёго сховáй у щи́рім сéрці.

Устáнеш знов, як вéрнесся до Бога
та проженéш з свого намéту крúвду.

Повикидáй скарбú свої на смітник,
и золото повисипáй у воду.

Тобі Господь велúким скáрбом бýде,
небéсний царь—горóю сріблянóю.

И ти бýдеш у мúрі з Всемогýщим,
без трéпету зведéш на ёго очі.

Прохáтимеш—и він тебé почýе,
спевнúш ёмý святúі обітнúці.

Задýмаеш—и все тобі удасться,
світúтиме тобі на стезці світло.

У смúрности, ти в гóру вознесéсся;
щастúть Госпóдь—хто óчі потуплúе.

Спасéться и той, хто провинúв у Бога,
спасéться він твоéю чистотою.

Старúй Рóзумъ.

Ще раз менé осýждено безвинно:
не йимуть слёзáм, не йимуть стогнанню вíри!

* * *

Колúб міні знайтú осéлю Божу,
и до ёго престолу доступúтись;

тодіб ёмý все діло моé вúвів
устá б мої споввúв я оправдáннем.

Нехáй би він збивáв менé словáми,—
дознáвсяб я, яка у ёго дýмка.

Замісь того, щоб сúлою лякáти,
нехáй би він принúкнув трохи вýхом

Тодіб узнáв, яка у прáвди смілость,
и перестáв менé судом тіснúти.

Та щож! пійду на схід—ёго немáе;
на зáході шукáю—не знахóджу.

Чи може він на півночи?—не бáчу;
чи в глибинáх полýдня?—не заглéджу.

Бо знáе він мою безвúнну совість: [47])
як золото из горну в ёго вúйду.

Моя́ ногá ёго слідом ходúла,
з ёго путя я не звертáв нікóли;

не хúбив я протú ёго закóну,
ёго словá ховáв у щúрім сéрці.

Так хóче він. то хто ж ёмý розрáе?
надýмався—и зробить що замúслив.

Спевнúть усé, що вирік прóти мéне,
а може вже и úнша в ёго дýмка.

Тим я боюсь ёмý у вічі глянуть:
подýмаю—и страх менé обúйме.

Він дав міні знарóшне сéрца мля́ве,
знарóшне він менé лякáе стрáхом,

щоб тьма менé на віки не пожéрла,
и встереглáсь моя́ дýша від згýби.

* * *

Чомý Госпóдь так не спорúдить чáсу,
щоб день судá ёгó на світі знáли?

Загла́джують безбо́жники границі, [48])
и кра́дений това́р пасу́ть безпе́чно.

Сиріїтського осла́ жену́ть у вьюках,
беру́ть в закла́д вола́ удовино́го.,

Убо́гого зневолюють звертати,
хова́ються від них безси́льні лю́де.

Пригнічені—мов у степу́ она́гри;
удосвіта встають шука́ти пищі,
году́е сте́п голодну їх дітво́ру.

Вони́ свій хліб у по́лі зажинають.
и виногра́д в лихо́го па́на кра́дуть.

Як день, так ніч, без рямъя на хребти́ні,
від хо́лоду не ма́ють чи́м окри́тись,

у го́рах їх дощами пробива́е;
до ка́меня приту́люються тілом. [49])

Харци́зники в закла́д беру́ть від ло́ня
мали́х діте́й у ма́тері—вдови́ці.

Кого вони́ до ни́тки обідра́ли,
ті на-тоща́къ важкі снопи́ ім но́сять,

вида́влюють оли́ву з їх оли́вок,
и ви́на ім по вертогра́дах ро́блють.

* * *

А в горо́да́х встае́ під не́бо ле́мент:
пере́д смертю про відомще́нне про́сять,—
и Бо́гові про лю́дський плач байду́же.

Ще ей такі, що ненави́дять світло, [50])
цура́ються освіченого шля́ху,
и сте́жками Госпо́дніми не хо́дять.

Пере́д світом уста́не розбиша́ка,
убо́гого, безси́льного вбива́е,
и по́ночі блука́е хи́жий зло́дій.

Пере́любець смерко́м свого́ чига́е,
„ніхто́ мене́ під ве́чір не пізна́е,“—
и на лице́ покри́вало накине.

А ті в доми́ під те́мну ніч улазять,
а в день сідя́ть по я́мах похова́вшись,
не зна́ючи, яке у Бо́га со́нце.

Бо ра́нок ім—мов смертна тьма, поги́бель;
поба́чивши, що світ, дріжя́ть від стра́ху;

Ле́гкі вони́, мов тріска се́ред фи́лі;
прокля́та їх на світі займанщи́на,
не зна́тимуть дороги садові. [51])

* * *

Як снігова́ вода́ від спе́ки со́хне,
так пожере́ моги́ла нечести́вих.

Забу́де їх те ло́не, що пести́ло;
роба́цтво їх обійме під земле́ю;

ніхто́ про них не спогада́е лю́бо;
мов де́рево, розби́те гро́мом, будуть:

бо на́падом бездітню пожирають [52])
и о́щаду не чи́нять удови́ці.

А все-таки ія Бог держи́ть на світі,
дае́ снагу́, як жи́зні вже не ча́ють.

Вбезпе́чуе Госпо́дь и нечести́вих,
и над ними́ він ру́ку простяга́е.

Хоч мруть воній, та посеред роскошив,
а падають, так як усе на світі,—
як під серпом у полі спілий колос.

Нехай же хто докаже, що я хиблю
и річ мою оберне у дурницю.

Недомиселъ.

Страшний Господь потугою своею, [53])
він творить мир на висотах небесних.

Хто воінство ёго злічити може?
и на кого не ллється світ Господень?

То хто ж би зміг оправитись у Бога,
жінбцький син—очиститись у ёго?

И місяць сам не ясен перед Богом,
в очах ёго и зорі не блискучі;

то як жеб то чирвяк той стався чистим,
той чоловік, той прах, та гніль нікчемня!

Старий Розумъ.

О, як же ти безсильного піддержав!
підпер его правицю слабовиту!

як темного навів на добрий розум,
премудрістю зарятував невдаху!

До кого се так мудро ти озвався?
и чий се дух уста твоі подвигнув? [54])

* * *

Он велетні, и ті по-під морями,
під творивом морським дрижать від страху. [55])

Без покришки у Бога преисподня,
безодню він як на долоні бачить.

В порожняві він распросторив сівер,
ні на чому важку повісів землю.

Звелів водам згромадитись на хмарах.
и ваготи не чують, не порвуться.

Завішуе лице свогб престолу,
насупивши поперед ёго тучі.

Очеркуе великий круг на водах
там, де зоря граничиться из тьмою. [56])

Підвалини небесного чертогу
хитаються, як він гнівом палае.

Він силою колише сиве море,
и мудростю дракона побивае. [57])

Дихне Господь—и вияснится небо,
сягне Святий—и создаються зорі.

З краечку ми ёго вбачаем твори,
віддалеки, и то вже вяне волос!
то як же нам Господень голос чути?

* * *

Божуся тим, хто напустив на мене,
и хто мене гіркою напование:

поки в мене у тілі е дихание
и жизві дух Господень мене движе, [58])

мої уста лукавого не скажуть,
и мій язик неправди не промовить.

До віку вас правдивими не взваю,
невинности моеі не зречуся.

Узя́вся я и бу́ду борони́тись:
бо вся́кий день твори́в я Бо́жу правду.

* * *

Неха́й же хто лихи́х моіх осу́дить,
напа́сників нове́рне в винова́тство:

Яка у них заста́нется надія,
колй Госпо́дь ім ни́тку переріже?

Чи він до іх плачу́ прихи́лить у́хо,
як іх побъе́ годи́на нещасли́ва?

Чи зве лихи́й з одра́дою Благо́го,
чи мо́литься з надією Святому?

Я вас навчу́, як Бо́га розуміти,
відкри́ю вам святі ёго́ прису́ди.

Вбача́ли ви своіми іх очи́ма;
и на́ що б вам пусте́ рига́ти сло́во?

Ось що суди́в Госпо́дь лука́вим лю́дям,
ось що Святи́й готу́е беззако́нним:

Сини́ у них росту́ть під меч кріва́вий,
уну́ки іх у-повні жить не бу́дуть.

Челя́дників іх ви́губить поміръе,
и вдо́ви іх слёза́ми не запла́чуть.

Неха́й сріблá намно́жять, як поло́ви,
а су́платтяя надба́ють повні скри́ні,—

одя́гнуться у ту оде́жу пра́ві,
поділяться гроши́ма непоро́чні.

Буди́нки в них—мов капшучки́ у мо́лі,
збудо́вані так міцно, як катря́га.

Бага́тими засну́ть воні́ в оста́нне:
проки́нуться—мов сон усе поче́зло!

Мов той пото́п, обійме страх леда́чих,
и ви́хор іх серед ночі підхо́пить.

Хурто́вина на іх зі схо́ду на́йде,
и ви́мете из місця іх як сміття.

Госпо́дь що-де́нь на них пуска́е стріли,
від по́страху, від грізьбы стуманіють.

Сплесне́ наро́д рука́ми на руіні,
и світом іх поги́бель повитáе.

* * *

Знахо́димо в землі сріблянні жи́ли,
и зо́лото знайшовши очища́ем.

З землі копа́ть залізо ми уміем
и з ка́меня черво́ну мідь топи́ти.

Освічуем підзе́мні глибоко́сті,
розгля́дуем камінне з каганця́ми,
и сме́ртна тінь від нас іх не закри́е.

Копа́емо прохо́ди під земле́ю;
людська́ нога́ там зро́ду не ступа́ла;
виси́ть вона́ дале́ко від осе́лі.

Оця́ земля́, що хлібом нас году́е,
в середині огня́ми вся пори́та.

В камінні там виво́дяться сапфи́ри
и зо́лото лежи́ть піско́м блиску́чим.

Путя́ туди́ не зна́е хи́же пта́ство,
не зазирне́ туди́ и ра́ріг о́ком.

Дубрівнее звіръé там не бувáло,
невйного там не побáчиш сліду.

До сáмого гранйту ми дохóдим,
и рýшимо підóшву гір висóких.

Прорýбуем кана́ви в щйрім кáмни,
вбачáемо сокрóвища очйма.

Уміемо протóчини гатйти,
и схóване на Бóжий світ являти.

А де знайтй премýдрости багáтство?
де рóзуму святóго дошукáтись?

ніхтóб ёмý цінй не вмів зложйти:
немá ёгó на світі між живими.

Спитáемо в безодні,—„Ні, не мáю“!
спитáемо у мóря,—„Ні, не знáю“!

За зóлото премýдрости не кýпиш,
и рóзуму за грóші не здобýдеш.

Не продаю́ть за зóлото офирське,
за дорогі онйхи та сапфйри.

Ні з зóлотом, ні з кришталéм рівняти
премудрости, хто б мав іі, не бýде.

Протй іі ніщó коралі добрі,
и від перéл ясвйх вонá дорóжча.

Шкодá іі топáзом цінувáти
и на вагý из щйрим злáтом класти.

Звідкіль вонá прихóдить, ся премýдрість,
и як знайтй, де розум пробувáе?

Не бáчили іі людськиі очі,
не зýздріло іі й небéсне птáство.

Однá трунá та смерть говóрять
„Чувáли ми, як рéчено про нéі“, стйха:

Госпóдь одйн шляхй до нéі знáе,
він знáе, де премýдрість пробувáе.

Бо дйвиться аж у кінці земнйі,
вбачáе все, що діеться під нéбом.

Як він держйть вітрй у рівновáзі,
и міряе вагóю бýрні вóди,

як подаé дощáм своі закóни,
визнáчуе дорóгу блискавйцям,—

тоді вонá в ёгó перед очйма,
тоді іі він твóрить, озирáе
и гóлосом ясýе чоловіку:

„Госпóдень страх—оце свята премýдрість.
Цурáйся зла—оце правдйвий рóзум.“

* * *

О, хтоб менé зробйв такйм, як бýв я
тоді, як Бог дивйвсь на мéне з нéба,

як він світйв своім на мéне світлом
и розганяв кругóм менé темнóту,—

такйм зробйв, як був я в молодóщах,
як Бог витáв по-над моім наметом;

як був Госпóдь ищé благйй до мéне,
як ще кругóм менé сині седіли;

як я топи́в мої у ма́слі ноги
и з ка́меня точи́в олію до́бру;

як я ходи́в из ху́тора у го́род
и засідав серед грома́дських мужів!

Хова́лися тоді від ме́не бла́зні,
старі діди́ стоя́ли повстава́вши,

Князі язи́к держа́ли за зуба́ми,
уста собі руками затули́вши;

перерива́всь у дуків зи́чний го́лос,
и прилипа́в язи́к їх до гортані.

Бо хто чува́в про ме́не, славосло́вив,
а хто вбача́в, хвали́въ мою поту́гу.

Я визволя́в нещáсних из тісно́ти,
обороня́в сиріт безоборонних.

Благословля́в мене́, хто ма́рно ги́нув,
и вдовине́ возвеселя́в я се́рце.

Невинностю як ша́тами вкрива́вся,
и пра́вдою як ца́рством велича́вся.

Сліпо́му я на сте́зці був очи́ма,
безно́гому каліці був ногами.

За ба́тька був убо́гим, безприхи́льним,
и розбіра́в я діло чужозе́мця

Я че́люсті трощи́в лихій непра́вді,
и вирива́в з зубів у неі здо́бич.

Я говори́в:„ умру́ в гнізді зати́шнім,
и в ста́рості лічи́ть года́ забу́ду.

Купа́ються в воді мої коріння,
мі́ж листями ночу́ють в ме́не́ ро́си.

Моя́ хвала́ раз-по́-раз процвіта́е,
міцніе лук в моїй руці поту́жній.“

Від ме́не всі пора́ди сподіва́лись,
и слу́хали могó глаго́лу мо́вчки.

Проти́ мене́ ніхто́ не озива́вся,
мої слова́ масти́ли людямъ ду́шу.

Як ни́ва жде дощу́ серед засу́хи,
так жда́ли всі, поки́ я покажу́ся.

Я був доще́м серéд сухо́го літа,
вони́ в мене́ шука́ли прохоло́ди.

Вони́ мене́, як дощику, жада́ли,
уста́ свої, мов ски́ба, відкрива́ли.

Як усміхнусь, очам не довіря́ють,
и ся́єво лиця́ могó збірають.

Куди́ прийду́, на по́куті сіда́ю,
мов царь седжу́ серед люде́й ору́жніх,
серед сиріт—пора́дник и засту́пник.

Тепе́р же я— сміхо́вище в моло́дших,
чиїх батьків я на́рівні не ста́вив
з пасту́шими соба́ками моїми.

За ле́дарство у всіх вони́ в знева́зі,
ломáкою жену́ть їх из грома́ди.

И я тепе́р на при́співки ім зда́вся,
на вигадки мізе́рним знадоби́вся!

Вони́ мене́ з оги́дою минають
и плювути у вічі не боя́ться.

Нема́е в них ні міри, ні звича́ю,
зняли́ з себе́ обро́ть передо мно́ю.

Мизе́рники встають на мене справа, [59])
підко́пують мій мур леда́чі люде,
прокла́дують свої доро́ги злюки. [60])

Мої стежки́ псують, перетина́ють,
нава́жились гурто́м мене згуби́ти;
хто ж буде ім на поміч помага́ти?

Ломаються мов у проло́м замко́вий,
поту́жніють руїною мое́ю.

Обня́в мене́ великий страх и тре́пет;
доста́ток мій мов бу́ря розімча́ла,
и зни́кнула, мов хма́ра, ща́сна до́ля.

* * *

Тепе́р моя́ душа́ слёза́ми лле́ться,
злиденні дні мене опанува́ли.

Німа́я ніч гризе́ неду́жні кості,
не спіть гроба́к, що въівся в хи́рне серце.

Від бо́лещів изсо́хло біле тіло,
и, мов тісна оде́жа, мене́ сти́сло.

У грязь мене́ повергнув Всемогу́щій;
зміша́вся я из по́пелом и пра́хом.

Молю́ ёго́, а він мене́ не чу́е;
Вклоня́юся, а він мене́ не ба́чить.

Ти, Го́споди, зроби́вся немилосе́рдним,
тісни́ш мене́ поту́гою твое́ю.

Підня́в мене́ на кри́ла твого́ вітру,
и ростопи́в твоім дихання́м бу́рним.

Бо зна́ю я—веде́ш мене́ на той світ,
де зійдуться до купи люде.

* * *

Шкода́ мольби́! він простяга прави́цю,
плачу́ моrо́ и ле́менту не чу́е.

Яка ж кори́сть, що я втіша́в нещасних,
и вболіва́в над до́лею убо́гих?

Я ща́стя ждав—на злігодні здобу́вся:
я світу ждав—у те́мря́ві воста́вся.

Боли́ть-кипи́ть гірка моя́ утро́ба;
гнете́ мене́ годи́на нещасли́ва.

Счорнів, змарнів, та не од вітру й со́нця,
Серед люде́й кричу́, на но́ги зня́вшись.

Я бра́том став худо́му сірома́вцю
и стро́вусам, що кви́лять по пусти́ни.

Попа́далась моя́ шматка́ми шку́ра,
кістки́ мої від жа́ру почорніли.

Не пісня, плач в моїх банду́рніх струнах,
моя́ сурма по ме́ртвому голо́сить.

* * *

Коли́ я йшов доро́гою ома́ни,
коли нога́ моя́ ступа́ла кри́во,

колй звернýв я з прóстоі дорóги
и об чужé добрó помазав рýки,

Нехáй чужі пожнуть, що я посіяв,
и на землі погйбне ввесь мій корінь!

Колй рабá могó абó рабйвю
я пригнітáв, придáвлював па сýді;

(я міркувáв: „А що, як Бог озвéться,
и нам обóм звелйть на сýді стáти?

Хибá не він создáв рабá и пáна?
хибá не він зачáв обóх в утробі"?);

колй я гнав убóгого від сéбе,
и не вважáв на слёзи удовйці;

колй я хліб ідáв не поділйвши,
и сиротá у мéне не кормйвся:

нехáй плечé мою покйне рýку,
нехáй рукá оддíлиться від ліктя!

Ні, я боявсь Святóго прогнівйти,
я знав свою мизéрність пéред Бóгом.

Колй я клав на зóлото надію
и говорйв: „На тéбе уповáю";

колй моім богáтством я втішáвся
и пóвнею моéю веселйвся;

колй радів з ворóжого нещáстя,
колй я був чужйм щаслйвий лйхом;

колй я кляв могó врагá проклíном,
и согрішйв, бажáвши ёмý смéрти;

колй земля на мéне нарекáла
и плáкалась гіркйми перед Богом,

колй я ів іі врожай без плáти,
однявши в тих, що тяжко працювáли:

нехáй міні, замісь пшенйці, тéрен,
а бодякй замісь ячмéню рóдять!...

Голосъ изъ нéба.

Хто ти такйй, що хóчеш затемйти
небéсний суд словáми без наýки?

Підпережись як лйчить у поході, [61])
и дай одвіт на всі мої питáння.

* * *

Де був есй, як оснувáв я землю?
скажй міні, колй такйй премýдрий!

Хто розміряв по всій землі гранйці,
и ланцюгй натягувáв по мéжах?

На чім іі підвáлини держяться?
хто положйв іі наріжний кáмінь,—

як пóрядно співáли рáнні зóрі
и всі синй Госпóдні ликували? [62])

* * *

Хто ворітьмй запéр филясте мóре,
як рйнуло из чéрева земнóго, [63])

як дав емý я хмáри на одéжу;
а туманй густйі на сорóчку;

як вйзначив ёму́ границі пе́вні,
поставивши из шу́лами ворóта,

и повелів: „Бурхáтимеш от-пóти,
оттýт межá твоім сердйтим фйлям!

* * *

Чи ти хоч раз давáв накáзи рáнку,
и визначáв зорі на небі місце,

щоб обнялá всю землю по узкрйллям
и всіх дихих струстнула в преиспóдню? [64])

Покáжеться—и мов печать приложит: [65])
являéться мій світ у пйшних шáтах.

В ледáчого мов каганéць погáсне: [66])
він кйдае лиху́ свою́ робóту.

Чи ти ходйв аж до морськйх кринйчив? [67])
чи ти спускáвсь на дно в морську безóдню?

Чи бáчив ти ворóта смéрти оком
и тéмряви страшенноі порóги?

Чи ти обняв хоч прóсторонь земну́ю?
скажй, бо ти все знáеш и все бачив.

* * *

Які шляхй веду́ть в осéлю світа,
и де живé півнóчня тьмá страшéвна?

Скажй, де світ граничиться из тьмóю,
и покажи дорóги в іх господу?

Чи то ж би ти не знав сёгó, родйвшись
тоді, як ще вонй не народйлись?

* * *

Чи ти бувáв у сніговйх комóрях?
Чи ти видáв засіки пóвні гряду,

що я держу́ в запáсі про безбóжних,
прихóвую про час войнй й руіни?

Де росхідні шляхй для світу сóнця
и для вітрів, що по землі буйють?

Хто відчиня вікóнця дощовйі
и блискавкáм визнáчуе дорóгу,

щоб дощ ишóв на зéмлю каменйсту
и скрóплював безлюдную пустыню; [68])

щоб прóсторонь велйка зеленіла,
степй й лугй окрйлися красóю?

* * *

Чи е отéць у дóщику дрібнóго,
и хто рожá серéд засу́хи рóсу?

Де рóдиться той лід, прозірна крйга,
та пáморозь, той йней піднебесний?

Мов кáмінем окрйються потóки
и по водáм постéлються дорóги:

* * *

Хибá се ти саджáв на нéбі Квóчку,
хибá се ти заплів Волосожáра? [69])

Хибá се ти вивóдиш рáнню зóрю,
хибá се ти везéш по нéбу Вóза?

Чи знáеш ти небéснии закóни,
и як вонú землéю управляють?

Чи вмієш ти давáть порядок хмарам
и визивáть дрібні дощі на землю?

Чи по твойму велінню хóдять зôрі,
чи до тебé вонú озвýться, як поклúчеш?

Хто дарувáв ім чоловічий рóзум,
и сéрце ім премýдрістю испóвнив?

Чи злічит хто всі хмáри попід нéбом,
чи повелúть ім проливáти вóду,

щоб пил земний злипався наче тісто,
и бранка місúлася, як глина?

Хибá се ти даéш пожúву лéву,
и левчуків годýеш у пустúні,

як у кублі лежáть вонú голодні,
або в кущáх чатýють на звірúну?

Хто вóрону вороненят годýе,
як з гóлоду вонú до Бóга крячуть,
тиняючись по пущі без пожúви?

* * *

Чи знáеш ти, колú на скéлях сáрна
и тúха лань своіх телятох тéлять?

Чи ти лічúв, відкóли вонú тільні,
и скількі днів важкúми ім ходúти?

Навкóлішки станóвиться звірúна,
кладé телú и бóлю більш не чýе.

Телята іх ростýть собі в пустúні,
росхóдяться и мáтері не знáють.

* * *

Хто вúпустив онáгру на свобóду,
и знав припін из дúкого оселяти?

Я дав ёмý пустúню на пробýток,
солончакú подáв ёмý на пáшу.

Не любить він тіснóти городськóі,
и голосом погóнича гордýе;

пасéться він по неприступних гóрах,
и кýщики вишýкуе травúці,

* * *

Чи змýсиш ти до послухáня тýра?
чи в тéбе він при яслах заночýе?

Чи бóрону до ёго ти привяжеш?
чи пійде він за батіжкóм у тéбе?

Чи звірисся велúкій ёгó сúлі,
и віддасú на ёго всю робóту?

Чи впéвнисся, що вóрае він пóле
и на гумнó перевезé що врóдить?

* * *

Хто стрóвусу звелів махáти крúльми
и бýселя переганяти бігом?

Він кúдае свої на зéмлю яйця,
щоб грілися собі в піскý на вúвод.

Не дба про те, що іх ногá роздáвить,
або копи́т звіря́ти полёвóго.

Дітéй своіх не доглядá жорстóкий,
и байдужé, що му́чився дарéмне.

Се тим, що Бог не дав ёму́ розсу́дку,
не наділив ёгó умóм звіри́ним.

Аж ось—побіг и лóвить кри́льмі вітра;
шкодá ёгó конéм наздоганя́ти!

* * *

Чи ти се дав таку́ конéві си́лу,
и роспусти́в ёму́ филя́сту гри́ву;

навчи́в ёгó, мов сарану́, скакáти
и голосни́м лякáти сéрце ржáнием?

Він копитóм капáе згóрда зéмлю,
прóти луків він сам лети́ть стрілóю.

Сміеться він изъ óстрах(у?) и смéрти,
перед мечéм назáд не подаéться.

Дзвіни́ть над ним сайдак и лук мідя́ний,
и рáтище блищи́ть над головóю.

Стенéться він, заржé и жре дорóгу, [70])
він сам не свій, як у трубу́ затру́блять.

Почу́в трубу́—го-го! заржё и рвéться;
оддалекй він чу́е бій крівáвий
и крик бойців, и гóлос отамáння.

* * *

Чи ти зроби́в, що шу́ляк плáвле въ нéбі,
и на зіму у ви́рей путь верстáе?

Чи ти орлу́ звелив ширя́ть під хмáри,
на висотáх гніздо собі звивáти?

На скéлях він житлó собі спору́дів,
на камяни́х природних замкови́щах.

Извідтіля́ він здóбич назирáе,
в далéку даль затóплюе зирни́ці.

Году́ються ёгó орля́та крóвъю:
де в пóлі труп, там и орéл шугáе.

* * *

Учи́телю, чи ще ти не смири́вся,
и Гóспода вини́тимеш устами?

Стари́й Рóзумъ.

Щó я скажу́, никчéмний прах и пóпіл?
я затулю́ устá моі рукáми.

Почáв був я... та більше вже не бу́ду,
у дру́гий раз я слóвом не озву́ся.

Голосъ изъ неба.

Підпережись, як ли́чить у похóді,
и дай одвіт на всі моі питáння.

* * *

Чи тож тобі мою зневáжить прáвду,
свою вину́ перевести́ на мéне?

Чи то й твоя́ така страшнá правиця?
чи й ти грімиш, як голосом озвéсся?

А ну, вбери́сь у слáву та в вели́чче!
ну, одягни́сь у сл́ево й перéпих,

та запалáй гнівóм на нечестúвих,
и пóглядом смирú людськý гординю.

Споглянь униз—и роздавú надýтих,
як прах розвій по вітру беззакóнних,

позаривáй у зéмлю всіх лукáвих,
и смéртною навік окрúй іх тьмóю.

Тоді и я твою прославлю сúлу,
що ти собі запомогтú умієш.

* * *

Ось бегемóт—и він моé создáнне:
він ість траву, ненáче він домáшній.

Дивúсь, якá страшéнна в ёго сúла,
якúй хребéт и черево потýжне!

Хвостá своґó згинáе, нáче кéдра,
покручени на стегнах ёго жúли.

Мов мідяні стовпú, у ёго ногі,
а кóсті—мов товсті залізні штáби.

Найперший він між твóривом Господнім:
Госпóдь ёмý дав меч свій на послýгу. [71])

Пасéться він між гóрами в долúнах,
там круг ёгó усі звірята грáють.

Лягáе він по холодкáх надвідніх,
и в комишáх по бáгнах любить спáти.

Чи розлилó—не стрáшить его повідь,
хочбú и вся Ордáнь лилась на ёго.

Хто на ёгó підійметься, застýка,
тенéтами піймáе, загнуздáе?

* * *

Чи вúтягнеш з водú Левиаѳáна,
гачком ёгó, як рúбу, зачепúвши?

Чи проштрикнéш ёмý лозою ніздрі? [72])
чи буде він гуляти на припóні? [73])

Чи скáже він тобі покірне слóво,
благáтиме тебé, як полонянин?

Чи стáне він з тобóю на умóві,
и згóдиться повік тобі служúти?

Чи бýдеш нім, мов птáшкою, гулятись,
на нúтоцци привяжеш для дитúни?

Чи продадýть гуртом ёгó рибáлки,
поділяться нім люде хананейські? [74])

Чи рáтищемъ пробъéш ёмý ти шкýру,
чи гóлову ёму прокóлеш óстю?

Ось положú свою на ёго рýку,—
чи в дрýгий раз захóчеш воювáти?

* * *

Так се твоя лицáрськая одвáга?
чи спрáвді ти не вбъеш ёгó очúма?

Коли ж ёгó ви боітéсь дражнúти,
то хто міні протúвитись посміе?

Комý се я и зá що винувáтий?
усé моé, щó ти під нéбом бáчиш.

* * *

Погляньище, яка́ ёго́ будівля,
яка́ снога́ и що в ёго за збру́я!

Хто зазирне́ під опанчу́ страшно́му,
подивиться ёму́ в двойнйі зу́би?

Хто відчиняв ворота ёго пе́льки,
и зазира́в, що там за страх зуба́тий?

Пишаеться луско́ю він свое́ю,
вона́ в ёго́ мов щит лежи́ть на щи́ті.

Одна́ одну́ держа́ть, не розірву́ться,
суцільною коро́ю позроста́лись.

Як чхне страшний—засяе блискави́ця,
як позирне́—мов та зоря́ засвітить.

Из ро́та він ого́нь червоний си́пле
и и́скрами треску́чими бурхае.

Из ніздер він пускае дим стовпа́ми,
мов той каза́н на хо́лоді пару́е.

Дихне́—и жар мов міхом роздува́е,
и по́ломъе ёму́ из го́рла лле́ться.

Страше́нная в ёго́ шия́ці си́ла,
а перед ним німий літа́е по́страх.

Тверде́ в ёго́ суту́гувате мя́со,
як о́ливо злило́ся, не здвигне́ться.

Мов камяне́ у гру́дях ёго се́рце,
жорстке́, міцне́, нева́че спідне жо́рно.

Підійметься—и де одва́га ва́ша?
втіка́ете небо́зирь помертвівши.

А ні з мечем, ні з ра́тищем була́тним,
ні з стрілами, ні з па́нцирем до ёго.

Лома́е він залізо, мов соло́му,
а мідь ёму́—що де́рево потру́хле.

Не побіжи́ть від лу́ка він туго́го,
и пра́щею ёго́ не залякае́ш.

Ощіп ёму́—неначе хворости́на,
сміе́ться він над списом довгоклю́гим.

По че́реву у ёго черепи́ця,
у ба́гнищі лежи́ть він бороно́ю.

Круго́м ёго́ кипи́ть вода́, булько́че,
він па́хощі из мо́ря випуска́е. [75])

За нимъ иде́ міжа́ искри́ста піни,
що тиб сказа́в—поси́віла безо́дня.

Нема́ ёму на всёму світі па́на:
создавсь на те, щоб не боявсь нічо́го.

Він ди́виться на все висо́ке згорда:
се царь всёго́ звіръя́ и риботво́ру.

Стари́й Ро́зумъ, павши ницъ.

О, ба́чу я, ти в світі всемогу́щий:
що́ зду́маеш—нішо́ тебе́ не впи́нить.

Хто зва́житься озва́тись про́ти Бо́га?
Я говори́в безу́мно, без нау́ки,
про ті дива́, що не сяга́е ро́зум.

„Послу́хай же, я бу́ду говори́ти,
и дай одвіт на всі мої питáння". [76])

Про тéбе я бувáло тільки чу́ю,
тепéр же я вбачав тебé очи́ма.

Тим кáюся, річей моіх цурáюсь,
и пáдаю у прах перéд тобóю.

Примѣчанія и поясненія

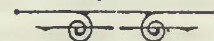
автора и редактора.

Предисловія, примѣчанія и послѣсловія

П. А. Кулиша

КЪ СВОИМЪ СТИХОТВОРЕНІЯМЪ.

Предисловія, примѣчанія и послѣсловія П. А. Кулиша къ своимъ стихотвореніямъ.

Народня слава.

Стр. 68.

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 г. *): Слава предкивъ пидіймае потомкивъ на велыкодушни вчынкы,—тилько справдешня, а не фальшóвана патрыотычнымъ фанатызмомъ слава. Украйинець може велычатысь однымы степовымы могыламы, яко дóказомъ того, що вдержавсь изъ *свойимъ словомъ* на земли, засіяній предкивськымы костьмы; бильшъ ничымъ нехай не велычаеться передъ культурнымъ ареопагомъ народивъ.

Солóниця.

1.—Стр. 70, ст. 6.

Уродйло жйто,
Та нікому жáти:

Въ народной пѣснѣ о походѣ на линію поется:

Посіяли, поорали,
Та нікому жáти:
Пішлй нáші козáченьки
Линіі копáти.

*) Дальнѣйшія примѣчанія, безъ указанія мѣста ихъ напечатанія, взяты изъ журн. „Основа“, гдѣ они помѣщаются вслѣдъ за стихотвореніемъ, къ которому относятся. Цифры страницъ и стиховъ примѣнены къ настоящему изданію.—*Ред.*

2.—Стр. 70, ст. 10.

Пішли́ наші хліборо́би
Списа́ми ора́ти.

Польско-козацкія войны были не только борьбою религіи съ религіею, не только народа съ народомъ, но и стремленіемъ коренного народонаселенія старорусскихъ земель отстоять права вольности народной по отношенію къ польскимъ панамъ[1]). Поэтому-то, при всѣхъ мрачныхъ чертахъ своихъ съ одной и другой стороны, эта борьба достойна вдохновенія поэтовъ и изученія мыслителей. Въ послѣднее время, нѣсколько польскихъ перьевъ, не весьма впрочемъ сильныхъ, вооружились за достоинство аристократическихъ представителей старой, давно поконченной борьбы. Не входя съ ними въ діалектическіе диспуты, приведемъ имъ свидѣтельство о господствующихъ классахъ въ Рѣчи-Посполитой ихъ же писателя, современника Наливайка и Хмельницкаго. Онъ много разъ путешествовалъ по Европѣ; современники прозвали его, за разнообразныя его свѣдѣнія, Польскимъ Варрономъ, а извѣстный польскій писатель нашего времени, Юліанъ Бартошевичъ (*Hist. Literat. Polskiej*, str. 383), признаетъ за нимъ рыцарское праводушіе: Prawość miał rycerską. Этотъ писатель, по имени Симонъ Старовольскій, въ знаменитой книгѣ своей: Reformacya Obyczajów Polskich (стр. 105—111), пишетъ: Czworakie albowiem u nas zdzierstwo, a zgoła niepohamowane prawem żadnem, znajduje się, Polacy moi. Pierwsze starostów i dzierżawców rozmaitych dóbr rzeczypospolitej, którzy

[1]) Въ самомъ началѣ войнъ козацкихъ, задача его сдѣлалась очевидна для пановъ, но только паны никакъ не сознавали себя виновными въ томъ, что такая задача явилась въ массѣ Украинскаго простонародія. Гетманъ Жолкевскій, преслѣдуя Наливайка, въ 1596 г., писалъ къ королю: Brzidko asz y spominacz do czego się to swowolenstwo brało, iakie spominanie maiestatu W. Kro. Mczi, iakie zamisli o Cracowie, stoliczi slawnei W. Kro. Mczi, rozbicziu, witraczeniu stanu szlacheczkiego... (*Zrzódła do Dz. Polsk.*, przez M. Grabowskiego i Al. Przezdzieckiego, 1. 72).

co wiedzieć jakich ciężarów, robocizn i podatków nie wkładają na ubogie poddane królewskie (a drudzy i swoich własnych ledwie nie ze skóry odzierają), nic na komisye, nic na dekreta królewskie ne dbając. A gdy które go prawem przycisną i inkwizycyami, tedy ci panowie, co przy dworze natenczas będą, jeden drugiego ratuią, omawiają przed królem jako mogą, przyczyniają się za oskarżonym, chłopy gromią, strofują. straszą i odpowiadają im, aby koniecznie sprawy odstąpili, i zamilczeli krzywd swoich nieznośnych. A gdy którzy z chłopow rozumniejszych, spodziewając się jakiej poprawy, stoją mocnie przy prawie swojem i nie ustają z suplikami do dworu,—wnet ich pozabijać każą, albo potopić, a chudobę jeśli jaką mieli konfiskować, i między szczwacze swoje rozdać, zadawszy chłopu utopionemu, że buntownik był, że opryszek, że złodziejską z pogranicznemi przewodnią trzymał. I taci, *quorum os maledictione et amaritudine plenum est*, urzędnikowie, ekonomowie i służkowie wierni, albo raczej zauszniczkowie panów swoich, którzy *linguis suis dolose agebant,* przywiodą wnet pany do tego, że będą *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.* — — Drugie zdsierstwo jest tak panów wielkich, jako i szlachty miernej zuchwałey, którzy podróże z gromadnemi orszakami czyniąc, nie płacą w gospodach co natrawią, na polu szkody ludziom ubogim czynią, a ich gwardye niekarne przez wsie albo miasieczka jadąc co jeno po drodze potkają—porwą; gęś, kurę, barana, ser, masło, kiełbasy, chusty i wszelakie naczynia domowe, chłopu do komory wpadłszy. A panowie, skargę słysząc, albo się skryć każą temu co uszkodził, albo chłopa pofukają i obuszkować każą, że o lada co turbuje jego mości. A tym też sposobem i z rzemieślnikami, i z kupcami wszędzie poczynaią, na bórg rzeczy nabrawszy albo rozbić sobie co rozkazawszy, nigdy się nie iszczą nikomu, nie płacą, ale zawsze się z prace cudzej i najeść i napić i zbogacić chcą, kaduki upraszając po ludziach co możniejszych, tak za żywota ich co jeno mają wydzierają, jako i dziatkom ich ubogim, po śmierci onych.— — Trzecie zdzierstwo czynią w Polszcze wszystkie urzędy, przełożeństwa i sądy tak wielkie jako i małe.— —Czwarte zdzierstwo czyni w Polszcze żołnierz, który Boga zapomniawszy i sprawiedliwość jego, jest ojczyznie swej teraz harpią i tyranem nieubłaga-

nym.— —Idzie żołnierz na wojnę, drze, łupi ludzie ubogie, i bracia swoję. Jest na wojnie w obozie, na czaty wysyła na wszystkie strony, jak w nieprzyjacielskiej ziemi. Z wojny się wraca, drze, bierze, łupi po staremu, jakoby to z hołdowanego poganina, i w jednej wsi wyjada, z drugiej wóz skarbny picuje, z trzeciej do domu swego posyła, a z dziesięciu pieniądze wybiera. I by to iеszcze jedna chorągiew brała, a daley tak plądrując niepostępowała, tedy by jakokolwiek *sustinissem utique*, ale jedna chorągiew, wybrawszy co może wydrzeć, ze wsi wynijdzie, a druga tegoż dnia zarazem następuje, trzecia nazajutrz. I tak niemasz tak podlej wioski, tak lichej miescinki, coby w niej trzydzieści i czterdzieści chorągwi nie brało. Aż się ludzie z niej rozejdą, placząc, przeklinając i o pomstę ze wszystkiego serca wołając. Этой-то жажды мести и удовлетворяли козаки, которыхъ отдѣльные интересы совпадали съ интересами простонародья вездѣ, гдѣ они ни появлялись. Чтобы дорисовать картину неистовствъ короннаго и панскаго войска, которое большею частью состояло изъ благородной шляхты, не говоря уже о ротмистрахъ, хорунжихъ, поручикахъ и прочая, которые были всѣ безъ исключенія чистѣйшей, благороднѣйшей дворянской крови, скажемъ, что въ *Актахъ Западной Россіи* напечатаны документы, которыми одно и то же правительство увольняетъ одни города на нѣсколько лѣтъ отъ податей и пошлинъ за то, что они претерпѣли татарскій набѣгъ, а другіе—также на нѣсколько лѣтъ за то, что въ нихъ квартировало войско (см. т. 1-й, стр. 347 и 350). Между рукописями С.-Петербургской публичной библіотеки авторъ нашелъ наивныя жалобы отъ войска королю: что когда войско идетъ походомъ и приближается къ какому-нибудь городу или мѣстечку, то мѣщане, узнавъ объ этомъ, заблаговременно ломаютъ мосты на рѣкахъ, запираютъ ворота и защищаютъ отъ него переправы и проходы, какъ отъ непріятеля. (См. фоліантъ Польскаго отдѣла рукописей, № 94, стр. 244, 465—469 (годъ 1637) и 711—718 (годъ 1639).

3.—Стр. 70, ст. 16.

Не впевняйся, сизий орле,
На лейстровихъ дуже.

За бунты противъ воеводъ, старостъ и коронныхъ гетмановъ, изъ козацкаго реестра выключались всѣ безпокойныя головы. Эти козаки, выписанные изъ реестра и потому называвшіеся *выписчиками* (wypiszczyki), отличались отвагою, какъ люди, которымъ нечего терять, и постоянно враждовали съ реестровыми козаками, которыхъ они ненавидѣли, которымъ завидовали и которыхъ старались подпимать противъ установленныхъ сеймомъ властей, чтобы общимъ возстаніемъ возвратить утраченныя права и, вмѣсто управленія дворянскаго (воеводско-старостинскаго), установить въ Украинѣ управленіе козацкое, основанное на общей для всего населенія подачѣ голосовъ. Таковъ былъ искони идеалъ общественнаго благоустройства у украинскаго простонародья [1]), и ради этого-то идеала помогало оно козацкимъ ополченіямъ, и на козаковъ, часто поступавшихъ съ нимъ варварски, смотрѣло обыкновенно какъ на своихъ защитниковъ.

4.—Стр. 71, ст. 14.

Щобъ на своихъ бити.

Въ народной пѣснѣ о разореніи Сѣчи поется:

Ой уклонилися тому Тарасóві,
А що підъ нимъ дóбре жити,
Ой тілько тéе та и неприйтно,
Що на своіхъ трéба бúти.

5.—Стр. 73, ст. 5.

Солóниі млáки.

Млáками называются мочары въ низинахъ. Трава ростетъ по нимъ только изрѣдка, потому что они пропитаны горькою солью.

Изъ изданія „Досвитокъ" 1899 г.: И польска муза навить, пидъ крытычню тéмряву, выхваляла поперéдныка Налывайкового,

[1]) Dyaryusz Okolskiego, str. 81: O jak wiele tego *in bello servili* najduje się, którzy zyczą, aby odrobina panów i szlachty nie zostawała, aby uszczerbek majestat krolewski cierpiał, a chłopski regiment następowałl

Косыньскаго. Оного часу, якъ пысалысь оци думы, авторъ уже проглянувъ кризъ досвитню темряву стилькы, що зрикся Косыньщины. Дарма жъ, що не зныкла ще на Вкрайнни традыція

„Про лыцаря того гетьмана,
„Що на огни Ляхы спеклы"—

винъ знехтувавъ *мидяного вола* варшавського, который, пройшовшы ба' й чрезъ таки творы, якъ Гоголевы, нашкодывъ обомъ народамъ стилькы, скилькы могла бажаты чернеча злисть, выдумуючы инквызыторськи вчынкы. Авторъ не знавъ тилькы, що Наливайко порывався втекты въ московськи пустыни видъ пидманеныхъ затязцивъ свойихъ, якъ опысля зробывъ пресловутый Острянынъ, чы Гостраныця. Любо було патріотычвёму серцеви думаты, що и въ насъ бувалы свойи Курцийи. Тымъ Налывайка въ ёго не выдалы козакы, якъ выдавалы багатёхъ свойихв вождивъ, а самъ винъ озвався жертвою. Авторови думалось, що треба було „рятуваты та вызволяты Украйину одъ ляхивъ та недоляшкивъ". Ой леле! мусылы вси розумни рятуваты та вызволяты йийи видъ козацького буяньня та духовныцького зъ обохъ бокивъ наморочення.

Съ того світу.

Стр. 83.

Примѣчаніе. Когда умеръ Шевченко и возникъ вопросъ о перевезеніи его тѣла въ Украину, нѣкоторые изъ украинцевъ настаивали, чтобы похоронить его въ Кіевѣ, тогда какъ въ завѣщаніи поэта сказано, чтобъ его похоронить въ степи, надъ Днѣпромъ. Этихъ нѣкоторыхъ почитатели воли покойнаго называли папенятами и панскими дѣтьми, т. е. людьми, не понимающими жизни Шевченка и духа его поэзіи.

Изъ „Досвитокъ" изданія 1899 г.: Не перерадывши тыхъ, що зъявылысь пидъ часъ Шевченковойи смерты представытелямы національносты, авторъ прынисъ червону кытайку самъ и вкрывъ нею козака-поэта.

Кумейки.

1.—Стр. 85, ст. 6.

За жидівські дуди,

О *дудахъ* или *дудекъ* упоминаютъ нашъ Самовидецъ и польскій историкъ Грондскій (Historia Belli Cosaco-Polonici). Это была плата арендатору отъ поселянина за рожденіе дѣтей. Названіе ея произошло отъ монеты, называвшейся попросту dudek. Она соотвѣтствовала нынѣшнимъ 18 копейкамъ; но, по замѣчанію Грондскаго, Жиды, медленною выдачею квитка и разными унаслѣдованными отъ предковъ и обратившимися въ ремесло ухищреніями, умѣли увеличивать эту плату по своему усмотрѣнію, такъ что народъ, и безъ того съ негодованіемъ окупавшій рожденіе дѣтей, терпѣлъ отъ нихъ не только моральное, но и матеріальное бремя. Польско-украинскіе паны, нуждавшіеся постоянно въ деньгахъ, старались упрочивать за собой арендную плату отъ Жидовъ, и потому узаконивали въ своихъ имѣніяхъ всѣ жидовскія выдумки, карали смертью ослушниковъ и грубіяновъ, а нерѣдко предоставляли и самимъ Жидамъ-арендаторамъ право жизни и смерти надъ *хлопами.* Ни что до такой степени не ожесточало противъ шляхты нашихъ хлѣборобовъ, какъ жидовскіе грабежи и притѣсненія, и потому, каковы бы ни были у козаковъ побужденія къ войнѣ, но помогавшіе имъ хлѣборобы и ремесленники управлялись только жаждою мести за жидовскія неистовства.

2.—Стр. 86, ст. 6.

То кварцяне військо съ панськимъ
Докупи зъїжджалось.

Силы польскаго государства состояли, во-первыхъ, изъ войска состоящаго на жалованьи, которое выдавалось по четвертямъ года, *квартамъ,*—почему и называлось *кварцянымъ;* во-вторыхъ, изъ наемныхъ нѣмцевъ; въ-третьихъ, изъ ополченій панскихъ, которыми паны защищали пограничья отъ Татаръ и воевали другъ съ другомъ, и, въ-четвертыхъ, изъ козаковъ украинскихъ, полу-

чавшихъ небольшое жалованье и содержавшихъ свою артиллерію изъ отведенныхъ имъ на Украинѣ волостей.

3.—Стр. 86, ст. 22.

Три стиха этого куплета взяты изъ народной пѣсни:

У гóроді у Глýхові
Ревнýли гармáты:
Не по однімъ козáченьку
Заплáкала мáти.

4.—Стр. 86, ст. 24.

Ой розбúвъ зъ гармáтъ Потóцькій
Тáборъ, мовъ кошáру;

Самымъ употребительнымъ у козаковъ способомъ защиты былъ *тáборъ*. Иногда во время пораженія своего они успѣвали *втáборитись* меньшимъ таборомъ, т. е. сомкнуть вокругъ себя четыреугольникомъ возы въ нѣсколько рядовъ, и тогда опять дѣлались страшными для враговъ. Такъ было и подъ Кумейками. Когда Потоцкій разорвалъ таборъ, въ которомъ возы скованы были одинъ съ другимъ цѣпями, и врѣзался въ него съ конницею, козаки занимая Потоцкаго сѣчею и ружейною перестрѣлкою, *втáборились* наново, занявъ меньшее пространство. Этимъ они спасли себя отъ окончательнаго пораженія и ночью отступили къ Боровицѣ, гдѣ еще разъ проиграли битву.

5.—Стр. 87, ст. 2.

Нúкли трави жáлощами,
Гнулóсь дрéво съ туги:

Изъ *Пѣсни о полку Игоревѣ:* „Ничить трава жалощами, и древо съ тугою къ землѣ приклонишася".

6.—Стр. 87, ст. 12.

Розійшлися по Вкраїні
Каліки безрукі.

Такихъ *безрукихъ калікъ* встрѣчали еще недавно въ Западной Украинѣ, какъ памятникъ *Колíивщины.* Обыкновенно отрубали осужденнымъ правую руку и лѣвую ногу, и въ такомъ видѣ пускали ихъ на всѣ четыре стороны для устрашенія народа. Это было послѣднее повтореніе тѣхъ ужасовъ, которые побудили Украину соединиться противъ магнатскаго владычества. Руководимые питомцами современной инквизиціи, польскіе паны воображали, что наводятъ на нашихъ предковъ ужасъ безчеловѣчными казнями, тогда какъ этимъ-то именно и поддерживали они въ нихъ жажду мести, ненасытившуюся до послѣднихъ столкновеній Украинцевъ съ Поляками. Желая опозорить, въ глазахъ толпы, предводителей ея публичнымъ терзаніемъ ихъ тѣлъ, паны придавали имъ величіе мученичества, заставляли забывать всѣ ихъ недостатки и память ихъ дѣлали священною для потомства. Это мы видимъ всего яснѣе на Гонтѣ, съ котораго сняли съ живаго кожу, и проч., и проч. (ужасно даже пересказывать), а народъ тутъ же воспѣлъ его смерть въ пѣсняхъ, которыя до сихъ поръ не умолкаютъ, внушая простолюдинамъ презрѣніе къ мучителямъ и негодованіе на ихъ звѣрство. Вѣрный духу своего народа, Шевченко возвелъ Гонту, „мученика праведного", какъ онъ его называетъ, въ апотеозъ величія, и ни одна душа не усомнилась въ истинѣ словъ его, потому что поэтомъ управляло правосудіе сердца, котораго никакими проповѣдями и политическими доводами невозможно разубѣдить въ его чувствахъ, хотя они въ отношеніи къ какому-нибудь отдѣльному факту и могутъ быть ошибочны.

7.—Стр. 87, ст. 16.

Этотъ куплетъ заимствованъ изъ народной пѣсни о казни Гонты:

Панъ рейментарь похóжáе:
„Дивітеся, люде,
Ой хто тілько збунтýетця,
То всімъ тéе буде!"

Примѣчаніе (стр. 88, ст. 4). Подъ словомъ *Ляхъ* издревле подразумѣвалось понятіе—панъ, т. е. человѣкъ, воображавшій за собою какое-то родовое право на своевольство. Отъ этого въ

нашихъ народныхъ думахъ къ слову *Ляхи* всегда прибавлялось иронически—*мостиві пани.* Украинская народность не чуждается никакого племени, никакого сословія. Это доказано свободнымъ вступленіемъ каждаго, кто бы онъ ни былъ, въ запорожское братство. Хмельницкій, въ переяславскихъ переговорахъ съ Адамомъ Киселемъ, говорилъ, что въ Украинѣ свободно могутъ проживать и владѣть землями всякіе магнаты, только бы подлежали общему праву, т. е. отреклись отъ своихъ родовыхъ предразсудковъ. Но, сколько наши козаки ни убѣждали поляковъ и собственныхъ ополяченныхъ земляковъ „желѣзными доводами“, эти господа остались глухи къ голосу человѣчности и къ народному праву. Мы понимаемъ это такимъ образомъ, что для Поляковъ отказаться отъ своихъ панскихъ тенденцій—было все-равно, что отказаться отъ исторической будущности. Почему же наши не-панскія тенденціи должны были быть для насъ менѣе дороги? Отречься отъ нихъ ради братства съ *Ляхами, мостивыми панами,* для насъ то же, что отказаться отъ своей будущности. Вотъ почему Украинцы могли сказать имъ:

Пóки Рось зовéться Россю,
Дніпрó въ мóре ллетця,
Пóти сéрце украінське
Съ панськимъ не зживéтця.

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 г.: Тутъ зорнулы выдумкы Кгрондзького и ынщыхъ пессымыстивъ, що водылысь духомъ партіи. Не жыдивськи оранды та дуды пидиймалы козацтво на культурныкивъ, а той недомыселъ, который зъ одного боку освячувало изуйитцтво, а зъ другого византыйство, найдавнийшы ворогы свободнойи наукы. Мы самы ще бувалы герольдамы темного бою завзятыхъ та велыкодушныхъ, котри ще меньше насъ розумилы, *за що* и *якъ* треба воюваты.

Шкода морочыты самыхъ себе и ынщыхъ, буцимъ мы, „гынучы, свою правду кривъю запысалы“. Шкода проповидуваты, буцимъ бы серце „паньське“ (серце людей маетныхъ и потужныхъ) есть обсолютне зло, зъ котрымъ „серце украйиньске не зжыветься до вику“. И зжывáеться передъ нашымы очыма, не

шкодяче прокгресови наукы й маральносты, и зжыватыметься тоди, якъ забудуть на Вкрайини уже й имена геройивъ козацтвы, зъ усимà тенденціямы, яки мы до нейи прышываемо.

Самъ собі.

Стр. 92.

Седьмой куплетъ этого стихотворенія построенъ на слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Ой гóре, гóре, нещаслѝва дóля!
Вйорала Марýсенька мѝслоньками пóле,
Чóрними очѝма та й заволочѝла,
Дрібнéнькими слізонькàми все пóле змочѝла.

Старець.

Стр. 94, ст. 26.

Изъ народной пѣсни:

Та літáе орéлъ, та літáе сѝзий
По висóкій високóсті:
Охъ и плáче кóзакъ, та плáче старéнький,
А по своій молодóсті:
„Охъ, и молодóсте-одрадóсте,
На сéрденьку своя вóля!...“

Дунайська дума.

1.—Стр. 96, ст. 2.

Тихо Дунай, тихо
Несé чисту вóду:

Вода въ Дунаѣ очень мутна и становится, говорятъ, чище только осенью. Авторъ, дѣлая невѣрность, былъ ободренъ народною музою, которая подсказала ему эти стихи. Она воспѣваетъ тихое теченіе Дуная, тогда какъ онъ отличается своею быстротою и мѣстами имѣетъ опасные водовороты. Народная пѣсня начинается такъ:

Тѝхо, тѝхо. Дунай вóду несе.

Есть прекрасная по складу пѣсня, въ которой говорится о мутности Дуная, но эта мутность приписывается причинѣ случайной:

Не журь мене, ста́ра не́не,
Бо я журбу́ и самъ знаю:
До Дуна́ю приіжджа́ю,
Съ кони́ченька не встава́ю,
Въ піхву ша́блю не хова́ю,
Все зъ Дуна́емъ розмовля́ю.
Чомъ ти, Дуна́й, ставъ такъ сму́тенъ,
Ставъ такъ сму́тенъ, каламу́тенъ?
Що, Дуна́ю, тебе зби́ло:
Чи галочки́ чорнокри́лі,
Чи ко́ники ворони́і,
Чи козаки́ молоди́і?
Ой чомъ коні гетма́нські
Не пьють води́ Дуна́йськоі?
Ой не пьють, не спочива́ють,
Все на то́й бікъ погляда́ють,
Де козаки́ кіньми гра́ють,
Шабелька́ми поверта́ють.

Впрочемъ, какъ бы ни былъ мутенъ Дунай въ натурѣ и въ этихъ безцѣнныхъ стихахъ народной пѣсни, онъ представляется совершенно чистымъ въ тихую погоду, когда въ немъ, какъ въ зеркалѣ, отражаются его прекрасныя рощи. Поэтому два слѣдующіе стиха:

Задивилися дубро́ви
На свою уро́ду—

могутъ служить оправданіемъ стиху предъидущему.

2.—Стр. 39, ст. 21 и 22.

Нехай бра́ття шляхта
На́шу людскість зна́ють,

Людскость (ludzkość), т. е. обходительность съ людьми, радушіе въ гостепріимствѣ, играла важную роль въ быту польско-

украинскихъ пановъ, но любезность ихъ простиралась только на сословіе благородныхъ.

3.—Стр. 99, ст. 23.

Нехай вашу па́нську го́йность.

Какъ въ этомъ, такъ и въ другихъ стихотвореніяхъ авторъ считаетъ достодолжнымъ вводить слова польскія въ стихи, которые онъ вкладываетъ въ уста шляхтѣ. Хоть у него изображается собственно шляхта украинская, но она, бесѣдуя даже на своемъ родномъ языкѣ (который вообще презирала, яко языкъ хлопскій), употребляла слова своихъ руководителей въ аристократизмѣ—пановъ польскихъ. *Гойность* значитъ собственно—щедрость.

4.—Стр. 99, ст. 26.

Кра́щого клейно́ду,

Клейнодъ—драгоцѣнность, знакъ фамильнаго отличія въ гербѣ, знакъ власти, какъ напримѣръ: булава, бунчукъ, почать.

5.—Стр. 100, ст. 12.

Що всю шляхту, усіхъ дуківъ
Зовуть ворога́ми?

Сохранился съ напѣвомъ, въ видѣ стона, слѣдующій отрывочекъ какой-то незабытой пѣсни, напечатанной въ *Южнорусскихъ народныхъ пѣсняхъ* Метлинскаго:

Та все пани́, та все ду́ки...
Позаіда́ли на́ши лани́, луги́ й лу́ки.

6.—Стр. 100, ст. 18.

Ві́нники, дейне́ки;

Дейнеками назывались бездомные козаки, народъ бѣдовый, отчаянный. По лѣтописи, всего больше они дѣйствовали, въ качествѣ партизановъ, во времена Выговщины. Слово *дейне́ка* ошибочно объясняютъ словомъ *дене́які* (словомъ несуществующимъ въ устахъ народа: есть слово *де́які*). Одна пѣсня начинается такъ:

Ти, козáче Запорóзький, дейнéко,
Не завóдь дівчи́ни відъ матýси далéко.
Дівчи́на въ матýсі—якъ утя́ палъ водою,
А заведéшъ іі—вонá бýде сиротóю.

Скитальческій бытъ дейнеки выражается и въ слѣдующей пѣснѣ:

Гóре мені на чужи́ні,
Що не вкýпі брати́ мої:
Оди́нъ въ Січі отáманомъ,
Дрýгий въ степý ватáжкою,
Трéтій дійно-дейнéченько,
Понадъ Дністрóмъ дійно хóдить,
Дéвятеро кóней вóдить,
На деся́тімъ поізжáе,
Дністра брáтомъ називаé:
„Дністре брáте, побрáтаймось,
Скажи́ річку Саврáнськую
И прикмéту козáцькую".
—„Вгóру, дійно-дейнéченько!
Тамъ річенька Саврáнськая
И прикмéта козáцькая".

7.—Стр. 110, ст. 24.

Зáвше пóвні тогó хлóпства
Вінниці й бровáри.

Зáвше—всегда. Должно-быть, въ старину чернорабочіе наемники при винокурняхъ и пивоварняхъ, а также при зажиточныхъ домахъ, состояли изъ бездомныхъ бурлакъ, которыхъ легко было склонить на всякое отчаянное предпріятіе. Въ думѣ объ Иванѣ Коновченкѣ полковникъ Филоненко вызываетъ ихъ на военный подвигъ такимъ образомъ:

Ви, грýбники, ви, лáзники,
Ви, бровáрники, ви, ви́нники!
Годі намъ по ви́нницяхъ горілóкъ кури́ти,
По бровáрняхъ пивъ вари́ти.
По лáзняхъ лáзень топи́ти,

По грýбахъ, по пéчахъ спáти,
Товсти́мъ ви́домъ мухъ годувáти,
Спи́ною сáжи витирáти:
Ходіте зъ нáми на доли́ну Черкéнь погуля́ти!

Не надо забывать также, что, въ извѣстные моменты Украинской исторіи, винниками, броварниками, будниками, грубниками, лазниками бывали Украинцы и по-неволѣ. Это обстоятельство возбуждало въ нихъ особенную готовность искать счастья въ войнѣ, противъ кого бы ни была она. Въ *Лѣтописи Самовидца*, въ исчисленіи причинъ войны Хмельницкаго, говорится, между прочимъ, о козакахъ:... „тогда бо оныхъ, не хотячихъ, чего не звыкли были, панщины робити, на службу замковýю обернено, которыхъ зъ листами и въ городѣ до хандоженія коней старостове держали, въ дворахъ грубу, т. е. печи, палити, псовъ хандожити, дворѣ змѣтати и до иншихъ неизносныхъ дѣлъ приставляли".

8.—Стр. 100, ст. 26.

Поза городáми:

Населенная часть Украины называлась *Городами*, или *Украíною*. Открытыя степи, доступныя только людямъ кочующимъ и вооруженнымъ, назывались *Полями* или *Дикимъ Полемъ*, а не то—*Степами*. Послѣднее названіе сохранилось до конца украинскаго козачества, т. е. до Уманской трагедіи и раззоренія Запорожской Січи, въ слѣдующей козацкой импровизаціи:

Степи́-поля́,
Степи́-поля́,
Рóскішъ моя́!
Гóді мені по васъ гуля́ти,
Ляхівъ, Жидівъ розбивáти!

9.—Стр. 101, ст. 22.

Що ви Украíну
Гáрно захисти́ли,

Какъ бы ни была велика оказанная намъ услуга, она можетъ быть уничтожена злоупотребленіями эгоизма. Притомъ же паны украино-польскіе, приводя Украину въ возможно-цвѣтущее состояніе, заботились вовсе не о благоденствіи наибольшей массы ея обитателей. А старанія ихъ о ея безопасности были велики. Это, между прочимъ, видно изъ современныхъ брошюръ. Въ одной изъ нихъ (Polska Nizna albo Osoba-Polska etc. przez X. Piotra Grabowskiego, 1596) говорится между прочимъ: Tatarowie ludzie Pogańscy, barbari niepotężni, do boiu goli, tak często a gęsto krainy nasze pustoszą ——krainy nasze pograniczne, obfitoscią ziemie obiecaney podobne, w pustynią bydlęcą obracaią ——Robotnikow naszych, ktorzy na nasz chleb robią, tych ledwo nie każdy rok po kilkudziesiąt tysięcy vymuią. A co nażalosnieysza, często się trafia, iż nierowno mniysza liczba Pohancow, większą liczbę dusz Chrzescianskich braciey naszey, sromotnie w niewolą wieczną zabieraią ——Moskwa, acz barbari, illiberi, bez animuszu, bez serca ślachecklego, a ci ednak o Tatary swoie, co im szkodnieyszy byli, postarali się———y teraz tuszą sobie, że nic nie mieszkaiąc y Perekopskich dziesięcinnikow naszych, co v nas dziesięcinę wybieraią, opanuią, y iuż kilka zamkow nad nimi posadowili.———Заботясь о заведеніи на Украинѣ вооруженныхъ шляхетскихъ поселеній, этотъ добродушный политикъ XVI-вѣка говоритъ: Mym zdaniem lepszy będzie brat moy rycerz, cwiczony, ktory mi w potrzebie na nieprzyaciela mego vprzeymie pomoże, na tym chlebie, ktorybym ia miał cudzodziemcom dać, za dziecinne albo raczey niewiesciusze ich chwasty, aniż przednieysze Tureckie y Wloskie iedwabie, niż wina Medyolańskie, niż sobole y marmurki Moskiewskie. niż aromata Indiyskie, y inne takie chwasty rycerstwu nieprzystoyne a zgoła szkodliwe.

Сообщаю еще нѣсколько выписокъ, характеризующихъ тотъ вѣкъ, въ который начались польско-украинскія войны.

.... Część ich (панскихъ доходовъ) Turczynowi na kebierce, safiany, iedwabie, ec. Część Niemcom, Włochom też na iedwabie, sukna, plotna drogie, na wina y aromata rozmaite ec. Część Moskwie na futra, a ieszcze często tak niebacznie y szalenie, iż na wagę położywszy futro z złotem, ktore za nie daią, dziesięckroć, a pod czas złoto więcey będzie ważyło, niż futro.———v nas iuż to w obyczay weszło, że skoro kto maiętnostki iakiey nabędzie, iuż musi rad nie rad koszto wieść, a ieśliż cudzodziemcom pieniendzmi nie ściele, za grubiana, niopolita y nie dworzanina go maią, a nawet y wyśmieią go".

Продавая плѣнниковъ, набранныхъ въ Украинѣ, „Татары za pospolitego robotnika czterdzieści, pięćdziesiąt czerwonych złotych biorą, a za osobliwego iakiego vdatnego młodzienca y sto czerwonych złotych.

———Tym się y Kozacka dzika drużyna, do sprawy, porządku y posłuszenstwa przywiedzie; y zabieży się tym trwogam y niebespiecznościam, ktore z kozackiego swowołenstwa na PP. przychodzą, y inszym ieszcze więtszym, ktore z tegoż swowolenstwa z czasem vrość mogą, abowiem wiele ich, co by się do kozakow vdać mieli, nawet y ci sami co w kozackiey drużynie będą, do rycerstwa się tego vdadzą, gdzie sławą swą y dusznym zbawieniem swym y z pewnym opatrzeniem swym, z małżonkami y dziatkami swymi vczciwie przed Panem Bogiem y ludzmi żyć będą mogli, daleko przystoyniey niż v kozakow, zaczym kozakom drużyny y mocy nie będzie dostawało, ze się ni ocz kusić nie będą mogli, y owszem sami kozaci w to się rycerstwo zacne, sprawne, y W. K. M. posluszne przeformuią.

Это замѣчательная черта старопольской исторіи, что козаками дѣлались не мужики собственно и не Украинцы собственно. Аристократизмъ польскихъ пановъ, возвышенный почти до олигархическаго монархизма (если такъ можно выразиться) и освящаемый ученіемъ тогдашней Церкви, породилъ въ самомъ нѣдрѣ польскаго государственнаго общества множество реакціонеровъ, которые, увлекаясь, какъ вообще бываетъ въ исторіи, собственными интересами, вмѣстѣ съ тѣмъ готовили неизбѣжное разрушеніе стараго порядка вещей. Приведу изъ рукописей С.-Петербургской публичной библіотеки интересную выписку о томъ, что *козачество,* подъ инымъ названіемъ, являлось иногда, независимо отъ украинскихъ волненій, вовсе не въ украинской части Польскаго государства. Въ рукописи Л: F. отд. IV, № 99-й, подъ заглавіемъ: Stanisława Lubinskiego Listy królewskie do roznych,

1600, на листкахъ 42—48, читаемъ слѣдующее: „...wiele a pewnie większa część ukrzywdzonych odchodzi od nayprzednieyszego tego Seimowi powagi sprawiedliwosci throna besz sprawiedliwosci. Trzeba na to nowego sposobu (это—Instructia na seim walny koronny) — — aby domowy rząd y pokoy pospolity wladza zwierchnosci swey w iednakiei się trzymała klubie, ale przemaga priwatna swawola, bo się to iusz zagęsciło, ze prawo pospolite zniewazaiąc kazdy gwaltem swego dochodzi, privatni osoby Woysko zebrac, ludzi cudzoziemskich nawiesc, choragwie roscągnąc, bitwe ieden z drugim wstępnym boiem zwiesc, Panstwa postronne naiachac, pokoi zerwac, a mimo to wszystko, choc Pan napomina zakazuie, zwierchnosc zniewazyc, nic to v nas.— —V nas, zal się Boze, do tego przyszło, ze kto ieno tylko moze, do gwaltu się vcieka, gromada, zwody, Woyska sądy obsadzaią, naiacha ieden drugiego, iuz to rzecz zwyczayna, wlasnie iakoby zwierchnosci, iakoby Pana, iakoby prawa w Polscze nie było. Zguba to Rptey, iawny vpadek wolnosci, ktorą takowa Anarchia wyniszcza. Nie dawnosc to w Polsce nastało, ale prętko, strzez Boze, wzruszeniem wnętrznego pokoiu, vciskiem ludzi vbogich, contemptem prawa, zniewazeniem vrządow wyroscic y zgubic moze, iesli się wczas temu nie zabiezy. Trzeba na to ostrzego prawa, bo dawne iuz tak stępialy, ze się ich ten telko boi, kto nie ma moczy, a komuz trudno, gdy się odwazy, a zwłosca przi tak rospuszczony y smiały swei wolei? Patrzalismy w tym roku ná Woyska, od prywatnych zebrane, doznalo Xięstwo Mazowieckie y Prussy, a pewnie samo W. K. Litewskie niezmiernych od nich ciężarow, łupestwa, gwaltow y mordow.— — Nowe czasy, nowe obyczaie praw nowych potrzebuią.— —I tec są choroby nasze, to nas, z nas samych pochodząc, gubi.— —Далѣе (на оборотѣ 58 листа, въ Vniwersalie przeciw swowolnikom, 1615, kwietnia 28, изъ Варшавы) король пишетъ:— —w tych dniach kupa znaczna ludzi z przeszłey Confederatiej mimo obowiązek (po wzięciu dostateczney zapłaty) na się dany swowolskie chorągwie roku przeszlego podniesli, szkody wielkie w Koronie y W. K. Lit. a mordy, pozogi, lupiestwa w Księstwie Pruskim poczynieli, znowu teraz w takoweyze na łupy y mordy odwazney gromadzie do Korony weszli, aby się na wszelaką potęgę, z mieisca do mieisca się

pomykaiąc, sposobiwszy swemu złemu przedsięwzięciu, z ktorym na zgubę oyczyny odwasyli się, dosyc uczynili. Въ заключеніе, король проситъ воеводу кіевскаго и гетмана короннаго гасить этотъ *огонь*, въ такихъ же выраженіяхъ, какія потомъ употреблялись въ воззваніяхъ противъ Хмельницкаго. Кто читалъ Pamiętniki Paska, достойные прилежнаго изученія, тотъ вспомнитъ выраженіе одного пана о безпорядкахъ, происходившихъ передъ глазами гетмана и подскарбія литовскаго, Гонсѣвскаго, въ 1662 году: tu u nas sprawa kozacka. (Pam. Paska, изд. 1860, стр. 162). Поразителенъ отвѣтъ Крымскаго хана на просьбу пановъ принять участіе въ ихъ междоусобной войнѣ (1663): ..., oznajmil (ханъ), że tego nie uczyni, obiecując to nagrodzić na inną uslugę, ale nie na tę wojnę, gdzie brat na brata szablę dobywa. (Тамъ же, 173).

10.—Стр. 101, ст. 23 и 24.

И козáцтво въ Чóрне мóре
Гулять не пустили.

Въ наше время почти всѣ соглашаются, что относительно козацкихъ набѣговъ на Татаръ и Турокъ Польское правительство поступало благоразумно. Событія, однакожъ, противорѣчатъ этому мнѣнію, и въ XVII вѣкѣ были между Поляками люди, стоявшіе за козаковъ. Въ одной изъ рукописей С.-Петербургской публичной библіотеки: (Л: F, отд. XVII, № 33, стр. 107—142) авторъ нашелъ слѣдующій интересный документъ.

Sententia o uspokoeniu Woyska Zaporoskiego jednego slachcica Polskiego.

Wiadoma iest rzecz kazdemu, ze crescentibus w Vkrainie coloniis crescit Woysko Zaporoskie, ktore przy Czerkasach tylko koczowalo, a więcey nie bywalo go, tylko dwa tysiąca; stąd y Moskwe, ktora po dzis dzien Kozakow Czyrkasami zowie, naiezdzali, y w polu chodząc z Tatarami vstawicznie vganiali się, z Dniepru na Czarne Morze wodą wpadali, tandem longe... *) zasiedli włosci, z

*) Списано мною съ весьма нечеткаго почерка, и нѣкоторыя слова остались непрочитанными, или подъ сомнѣніемъ.

Примѣч. Ред. Вм, „longe", несомнѣнно, слѣдуетъ читать: „londem", т. е. сухимъ путемъ.

ktorych coraz większe pomnozenie Kozacy wzieli, iako tedy, nonnisi sublata causa tollitur effectus, tak ktoby chcial extropare Kozakow, musiałby reuocare ad sua principia, to iest z wlosci tamecznych vczynic pustynią, dla kąkolstwa ac pszenicc et propter spina scindere rosas, zniowszy ztamtąd swoie wlosci, musiała by Rzeczposp. cierpiec koczowiska Tatarskie na tych mieyscach. Dla tego y dla woyny Tureckiey, na ktorą y wodą y lądem są potrzebne Kozacy, i nie rezolwowała się Rzeczposp. y resolwowac się nie moze na takowe extrema, srodkow zas y sposobow roznych kosztowała na zatrzymanie ich w lepszym porządku, ale im ostrzey z nimi postępowano, tym fortius oni z tego wyłamywali się. Ztąd tak często ponosi niewczasy Rzeczpos. y częste a krwawe z nimi odprawowac musi woyny. Jakoby tedy consulere temu y iescze skutecznieyszych poszukac sposobow w tak ciężkim teraznieyszym Oyczyzny razie, co rozum y experientia optimi consiliary suadent nobis, tegobym ia iescze sprobowac zyczył. Nie vleczy nikt choroby, poko iey non penetrat causam et radicem, tot sentiendum. W tey sprawie. chcząc szkodiiwe skutki zniesc rozruchow Kozackich, potrzeba indagare, cognoscere et tollere causas, ktore byto miały byc causae causantes paroxysmy na Rzeczpos. insolentyą Kozacką. Ia cztery bydz znayduie: pierwsza—zabranie *) pola y morza; druga—urzędow Vkrainnych z nimi zwada; trzecia—około podawania y starszyzney confusio; czwarta—pura malitia. Quod primum, Kozacy szablą zyc navczyli się, pola y morza pilnuiąc, iakoby tedy alienam kazano im imbuere naturam, gdy im kazano poniechac tego. Cierpieli poki mogli, ciągnela przecie zawsze natura iako wilka do lasa, y tak dlugo ten wrzod zbierał się, az się spukł. Quibus causis constituetur Civitas, iisdem retinetur. Aze nie ta była Constitutia Woyska Zaporoskiego, (zeby) zyc bez pola y morza, dla tego tesz w tym porządku zatrzymac się nie mogli tak długo y nie mogą, przenieslismy niewczas Turkow y Tatarow na nas samych y oyczyzne naszą. Zabronilismy lasu, zdobyczy—szukaią iey v nasz; do nasz tesz Orde na pomoc biorą sobie, z ktorą przedtym w polu o grunty Rzeczposp. zawsze się vganiali. A do tego otia

*) zabronienie?—*Ред.*

dant vitia; zolnierz patriae suae, gdy mu słuzby nie stanie, albo iey w cudzey ziemi szuka, albo seditiosus doma bywa, czego tot exempla mamy Czesarczykow, Lisowczyków et id. genus. Ta tedy iest prima causa et praesentis calamitatis Rzeczyposp. y zawsze tumultus koząckich dawnych zabaw y zdobyczy zabronienie cum otio vitioso złączona; sequitur conclusio: albo tollere causas, albo causas pati. Quod secundam causam, ita est demonstrativa et palpabilis, ze przedtym bywaly z occaziey contentionis Vkrainnych Podstaroscich Woyny y teraznieysza, y ztądze origo Kumeyskiey Woyny y potym na Starcu skonczoney. A co Oicowskich zdobyczy jedna beczka fantow zabitych wzięta kozakowi od jednego Vkrainnego Podstarosciego, dla ktorey sto beczek krwie slacheckiey wylewało się y magna pars Vkrainy zniesiona, y inszey woyny taka przyczyna, me tacente liquet. Jakosz temu zabiezec probowała Rzeczposp. roznych sposobow, dawała y Pulkownikow slachte, formowała skutecne sprawiedliwosci między Kozakami a Vrzędami Vkrainnymi, nic to nie pomogło; vis tollere effectum, extingue causam, iakosz to rozumiec tak: albo Kozakow przeniesc, albo z nich vrzędnikow wyniesc; i aze Kozakow przeniesc od Dnieptu, szlakow y od Zaporoza—y niepodobna, y non expedit Rzeczyposp. to sequitur, ze owych od nich (seruatos seruam) potrzeba wyniesc y tak się sprawiec, iako z powietrzem. Maią li po włosciach... swoim zapowietrzac Kozacy totam plebem, maią li zwady czynic Podstarosciowe Rzeczyposp. wszystkiey z Kozakami, satis est odwazywszy particulam dobr Rrzeczyposp. tanqm peste infectos, zawrzec w niey y z nimi wyprowadzic zwad wszystkich occasie y ich extropare radicem. Prodibunt.... ex imaginatione et apprehentione futuri.... periculi contrarie omnes huic remedia. Lecz futuris periculis, iesliby iakie miały emanere, futurum tempus providet consilia; nos praesens curamus malum, ktorego zbyc nie mozemy grnutownie, tylko sublata causa. Quod tertiam causam, ta zwykła bywac z zamieszania się między sobą Kozakow, gdy im kommissarze KJM. podawali Hetmanow, a im się nie podobał Hetman, a wnet albo zabiią, albo topią. O co się potym bierze Rzeczposp. y ztąd woyny bywaią, gdy tedy z podawania tego Starszego Hetmana korzysci niemasz Rzeczyposp. tylko zwada. Y tę causam ampulare:

niech sobie y obieraią, y zabiiaią; nie wdawac się w to, ktorego obiorą sobie.... tego im stwierdzac. Mogą się kiedy między sobą zamieszac około tego sami y dac occasią, ad melius esse, ze lepiey ich rozwadzac o to będzie, nizeli się wadzic. Quod quartam causam, ze pod czas bez wszelkiey occasiey tumultuią się ex pura malitia, iako był Nalewayko, a takze Kosinski y Podkowa. Ta iuz excluditur, bo taki to tu moze powstac, iako y powstali z iakiego kolwiek kraiu, a nie z woyska Zaporoskiego, ale tesz takiego, iako odkrytego rozboynika, iuris nullum praetextum habentem, y postrzedz latwiey y segregare et in herba reprimere, a do tego trzy occasie zniowszy tumultew y seditiey Kozackich, tak wyprozniwszy ab omni infectione corpus, na to iedno accedans łatwiey miec ono, iako te wszystkie occasie maią swoie praetexty, tak pura malitia y rzadko się przydac y sama siebie zawstydzyc y długo trwac nie moze y zgoła sama by siebie arguere musiała. To tak deducowawszy, ze gdy Kozacy nie będą otiosae, nie będą tesz vitiosae, y gdy będą zdobydz y pozywienie mieli wolne tam, gdzie miewali, v nasz iey szukac nie będą, w polu zawsze wadzili się z Tatarami, straszna y szkodliwa liga mieysca nie będzie miała; y gdy będą sami in oc . . . . . tesz tych, z ktorymi się wadzywali, mieszkali, okaziey do Rzeczyposp. miec nie będą, chyba się sami z sobą wadzic zechcą; a gdy będą sami sobie obierali Starszyzne, choc ich topic i zabiiac będą, my się z nimi o to wadzic nie będziemy. Przychodzi rzecz do takiey conclusii, ze iesli non fallit ratio his sublatis, ktore widomie causant seditie y tumulty Kozackie, następnie revolutio spokoynego zatrzymania woyska Zaporoskiego y zawziętey iadowitey hostilitatis vsmierzenia y ligi szkodliwey z ordą restrictia. Ale zostaią escze obiectiones, ktore by mogły contra primum remedium formowac się et contra secundum, contra tertium, ze wolnosc kozacza zachodzi z Turczynem pacta. Contra secundum, ze zawsze Kozakow samych . . . . moze miec w sobie iakie potomne periculum, te to resoluere velim. Naprzod tedy, ze pacta z Turczynem zachodzimy: nie pisalibysmy w Commissiey ani w ordinaciey pola y morza facultatem Kozakow, ale tak tylko, ze przy dawnych wolnosciach zachowuiemy. A skoro Kozakom ipso facto wolno morze z Turczynem zas rzecz taką sama

sacra veritas firmat: trzymalismy kozakow w kawecanie cum tanta sanguinis profusione, a to morze twoie czarne wolno było od naiazdow. Zatrzymywalibysmy y do kouca, lecz Tatarowie twoi, nie kontentowawszy się tym, ze, na kazdy rok łamiąc pacta, Panstwa koronne naiezdzali, złączywszy się y spiknąwszy się zdradziecko z Kozakami, fortece, ktora broniła do morza, przeieli y Hetmanow z woyskiem zniesli y poszedszy in visceras regni, ferro et igne pustoszyli ią. Ządamy, vczyn nam y sobie sprawiedliwosc z Tatarow a bydz ostrozny od Kozakow, bo my pacta z tobą trzymamy, ale za poznoszeniem fortec przez spolną rękę Tatarow y Kozakow, zatrzymac Kozakow nie mozemy; albo tedy pokaray orde y tak wez w klube Tatarow, iakoby y my do pierwszego porządku rzeczy przywiesc mogli, albo ci swawolne ac utrinque, byle woyska się nasze nie mieszaly; naszych pact niech nie naruszaią, a zas Porta Otomanska niechay od Kozakow miast swoich na morzu broni, a my Tatarow bronic się będziemy. Albo to przyimie Cesarz, albo nie. Jesli przyimie, posadziwszy kwarciane woysko v Braclawia y przyczyniwszy go za to, cosmy Kodak opatrzywac y Tararom vpominki dawac mieli, Czarny szlak tak potęznie, iak iuz nastąpiła potęga Kozacka, zawarszy, z Kozakami zostanie Rzeczposp. bezpieczna. Jesli tesz nie przyimie Turecza Porta takiego pactu, przy niey, nie przy nas foedi fragium; a kiedy przydzie naycięsza, kto kolwiek ma rozum, sentiet ze lepiey woyną Turecką, nizeli bellum intestinum pati, z ktorego generatio Poganska nostra corruptio widoma pochodzi. Są tego nulla rationes. Ja tylko dam cztery: na woyne Turecką wszyscy Chrzesciane dopomodz mogą; na domową nikt nie pomoze, owszem nektorzy—strzez Boze—do ruiny naszey przyczynic by się chcieli. Woyną Turecką retunditur liga; z Ordą kozacką bello intestino firmatur et nostrum robur firmatur. Ratio woyny Tureckiey—sedes Wołoskiey Ziemi, a Oyczyzny całosc, intestino bello sama w sobie ruina widoma. Ratio, iesli woiowac lepiey coniuncta manu Christiana z nieprzyiacelem Krzyza Swiętego, nizeli z samym sobą lepiey cum ari Monarcha, nizeli z własnymi chłopi, lepiey in pari ale w Martis o panstwa, anizeli z Kozakami o ich siermięgie, a o swoie Panstwo; lepiey umrzec in sacro bello z Turkami, nizeli nikczemnie od chłopa. Albo niebo

pokoy nam przywrocic chce y pryimie Porta Turecka pactum, albo woyne gotuie, ktorą iesli ma dopuscic Pan Bog, o imie Jesusa Christusa Pana naszego vmierac y niebo sobie zasługowac, anizeli w krwawym domowym potopie nikczemnie ginąc volemy. Co iusz do drugiey obiectiey, ze to periculosum bydz moze dac samym Kozakom particulum fundi, wspominało się wyzey, iz praesens malum gorsze iest nizeli futurum, bo de futuris contingentibus non datur scientia; moze tak bydz, iako sobie imaginuiemy, moze nie bydz: to zas malum, ktore iusz nas praemit de facto, curandum, a do tego cokolwiek rozumiemy bydz co in passo periculi obwarowac commissią y iuramentami ut fidem Reipub. niewchodzenie w conspiratio z postronnymi, nieprzechodzenie cyrkułu zamierzonego, nieprzyimowanie poddanych, niewychodzenie na wlosc, stanowienie woyska liczby pewne na kazdą potrzebę Rptey et reliqua. Na ostatek rerum . . . . albo iesli to pomiesza, albo w swey klubie zostanie. Jesli się pomiesza, redibit ad Rempublicam totam, awteraznieyszym czasie, ze się Rpte wydzwignąc moze vel hoc benefitio plautibili populi, dosyc z nas będzie iesli tesz ta constitutia będzie durabilis, a Oyczyzna w pokoiu. To iest voti nostri caput y o to Pana Boga wszyscy prosimy. Accedant allius . . . . ingeniae et propinent Oyczyznie . . . . co ex magistra rerum widziec mogłem y tak concluduie: Niech Kozacy, iak byli, tak będą, gdzie chodzili, tam chodzą, co czynili, to czynią; niech in uno rotulo zawarci zostaną et ex ead. particula danych sobie wlosci płacą sami sobie, a Rptey (sublata occasione wszelkiey zwady) służą; niech z Tatarami wadzą się, nie brataią, a Oyczyzna niech ma z nich y JKMPN Młciwy poddanych y sług, a nie nieprzyiacioł.

Янъ Рудавскій также полагаетъ, что, если бы не препятствовали козакамъ воевать съ невѣрными, то не было бы бунтовъ козацкихъ. Jedyna to taiemnica do zatrzymania w przyiazni i poslnszenstwie lud ruski do buntu pochopny, a na wszelkie przedsięwzięcia zuchwały. Hist. Polska, I, 9.

11.—Стр. 101, ст. 29 и 30.

Що наша Вкраіна
Стала шляхті раемъ.

Замѣчаніе инженера XVII вѣка, Боплана, что паны въ Украинѣ блаженствуютъ, какъ въ раю, а крестьяне мучатся, какъ въ чистилищѣ, извѣстно каждому. Оно подтверждается и другими печатными документами; а то вотъ выписка изъ рукописной записки о Польшѣ итальянца Петра Дуодо (1598 г.), добытой для автора, въ Венеціи, Н. Я. Макаровымъ: Quando alla trattation dei popoli la nobilta universalmente è in tanta. licentia per la suprema autorità ch'ella ha nell diete, che non ha ne legge ni ordini che la ritengono. Il popolo minuto et specialmente i contadini sono talmento tirannizzati dai nobili che a pena possono dire haver libero l'habito che portono; et sopra gli altri quei della Littuania, i quali benchè raccolgono abondantamente, tuttavia non gliene resta. per poter nudrirse et de lore familie, et questi ancora si possono dire ancora felici chi arrivono a poter vivere, in confronto di quelli chi habitano vicino dei Turchi et dei Tartari. (Relatione di Polonia del clarissimo Pietro Duodo. nel 1598) *). Скарга, въ одной изъ сеймовыхъ рѣчей, упрекаетъ пановъ такъ: Dotknąćby i onego złego prawa, którem kmiecie i wolne ludki Polaki i wierne Chrześciany poddane ubogie niewolnikami czynią, jakoby *mancipia* kupieni abo na wojnie sprawiedliwej poimani byli i czynią z niemi drudzy co chcą na maiętności i na zdrowiu i gardle, żadnej im obrony i forum żadnego o krzywdy ich — drugdy nieznośne — nie daiąc i na nich *supremum Dominium* (na które się samy wzdrygamy) stawiąc, etc. etc. (Kazania Sejmowe, str. 95—97).

12.—Стр. 102, ст. 7—10.

Обливáлось пáнство
Дрібними слёзами:
„Дóбра нáші, сéла нáші!
Що-то буде зъ вами?"

---

*) Эта выписка сообщена авторомъ Н. И. Костомарову для пораженія кого-то изъ рыцарей Польской старины и, вѣроятно, употреблена имъ въ дѣло; но—repetitio est mater studiorum.

Этими стихами авторъ желалъ напомнить читателямъ слѣдующее простодушно-вѣрное замѣчаніе лѣтописца Грабянки о панахъ украинскихъ, основанное, конечно, на той истинѣ, что, гдѣ сокровище ваше, тамъ и сердце ваше: „Въ тихъ часѣхъ Іеремѣй Вишневецкій, послишавши зъ Лубень, зъ войскомъ своимъ и зъ всѣмъ дворомъ, заплакавши по маетностяхъ, до Полщи рушилъ" (Стр. 51—52). Коронный хорунжій Александръ Конецпольскій писалъ въ своемъ универсалѣ 1648 г., 31 мая: „...когда всѣ мы проливаемъ слезы (wszystkim nam lachrymis prosequentibus), потерявъ всякую надежду,—эти вѣроломные... ни о чемъ другомъ не помышляютъ, какъ объ убійствахъ, пожарахъ, опустошеніяхъ и истребленіяхъ". (*Памятн. Кіевск. Комм.*, II, отд. 3-й, стр. 44.) Тамъ же, на стр. 31, см. сѣтованія Адама Киселя о потерѣ ста тысячъ злотыхъ годового доходу на лѣвой сторонѣ Днѣпра. У него оставалось еще, по его словамъ, отъ десяти до двадцати тысячъ злотыхъ годового доходу, но онъ, какъ истинный панъ, восклицаетъ: „Мы будемъ нищими, подобно нашей лифляндской братіи!"

13.—Стр. 102, ст. 11 и 14.

Пре́дки на́ші сла́вні
Королямъ служи́ли,
И пустині Украінські
Людомъ осадили...

Честь и слава имъ за это, а всё-таки не слѣдуетъ ломать стульевъ, хоть Александръ Македонскій и великій человѣкъ. Но, оставляя Гоголя съ его безсмертными насмѣшками, примѣнимыми не къ однимъ Русскимъ, обратимся къ документамъ, которые для автора—а можетъ быть и для его читателей—интереснѣе его стиховъ. Украинскія пустыни отдавались королями во владѣніе панамъ съ условіемъ населить ихъ, жить въ нихъ лично и, въ военное время, защищать ихъ отъ непріятелей. Такъ Владиславъ Ягелло пожаловалъ на Подольи (Украина у насъ вездѣ, гдѣ аборигены говорятъ по-украински) Томку изъ Коморникъ село Соколъ. Fia tamen, сказано въ жалованной грамотѣ 1406 года, quod in terra Podoliae, propter defectum hominum, residentiam faciat personalem, et ad singulas expeditiones nobis cum una lancea et duobus sagitariis idem Thomco et ejus successores obsequi tenebuntur et servire, sic etiamcnm expeditiones domesticas, utpote circa defentiones terrae cum omnibus hominibns nobis et nostris successoribus venire sint astricti, et dationes, contributiones, laboresque, quibuscunque nominibus vocitentur, quae antecessoribus nostris ducibus, et principibus Podoliae, et possessoribus ipsius solvi solitae fuerant Nobis per kmethones et incolas praedictae villae efficaciter persolvautur. (*Zrzódla do Dz. Polsk. wyd. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przezdzieckiego*, I. 154). Что паны обращали въ населенныя мѣста именно *пустыни*, это видно, между прочимъ, изъ грамоты Витольда, жалованной въ 1383 году. Такъ сказано: ... ведомо чинимъ — — аже есмо допустили садити село Княжую Луку на сырому кореню у Подольской земли, у Каменецкомъ повѣтѣ, межи реками Морашками, до берега Морашки Сенковской, зъ лѣсомъ, што зовутъ Стрыіовъ Рогъ и Куликовыми лѣски, аже потоля, гдѣ упадаетъ Морашка Сенковская у Мурахву Великую, Василеву Корачевскому, слузѣ нашому... (Тамъ же, стр. 144).

Изъ „Досвитокъ" изданія 1899 г. Колы згадаемо, яка була корысть изъ Украйны усимъ културнымъ сусидямъ, то правда, що вона, „якъ садъ рясный процвитала", и не пидъ козацькымъ же то бунчукомъ заряснила вона.

Історія колонызаціи Украйинськихъ пустынь свидкуе, що хоть бы й корыстно було воно панамъ, *не змоглы бъ* воны пануваты такъ, щобъ йихъ порядкы Украйину

„Якъ садъ искрасылы,
И слёзамы пидданськымы
Вси травы зросылы"

Се бо ричъ score неможня: бо та роса выпалювала бъ и садъ и ёго травы.

Що паны „козацьства въ „Черне море гулять не пустылы", цымъ докоряютъ и самы ляхы свойимъ предкамъ. Ну, а колыбъ

пустылы? що було бъ тоди? Турокъ утикъ бы въ Азію? хто зате поручыться? та нехай бы и втикъ. Хтожъ бы тоди пиклувався свободою розуму людьского? Пыклувались бы або ти, що ódынъ-на-óдного заклыкалы Туркивъ, обороняючись одъ реформацийи, або ти, що зробыли бъ у Турціи Велыку Руйину.

До идеального пóгляду на козацьку бувальщыну прывóдыло насъ чувство благородне—жажда прокгресу; тилькы жъ бо черезъ заслиплену патріотызмомъ крытыку, старосвицьке хыжацтво здавалось намъ героямы якойи-сь колысь *будучойи* культуры, котрій нибы то не давалы себе выявыты властытели неписьменного простацьства.

Инша ричъ боротысь изъ тымы, котри въ очывыдькы заийдають науку и йийи ридну дочку—культуру, якъ се выображено въ думи „Зза Дунаю“ и де-якихъ иншыхъ. За си авторъ не червоніе передъ самымъ собою. Се не сфальшована патріотызмомъ речывыстость.

Настуся.

1.—Стр. 109, ст. 1.

Поміжъ бáлокъ Жóвті Вóди

На рѣчкѣ Жовтихъ Водахъ козаки впервые разбили коронное шляхетское войско. Рѣчка эта дѣйствительно протекала по теннымъ долинамъ, балкамъ. Теперь она, говорятъ, изсякла.

2.—Стр. 109, ст. 7 и 8.

Похожáють въ пишнихъ шáтахъ
Козакú чубáті.

Одѣться въ платье побѣжденнаго врага считалось у козаковъ рыцарскою честью. Это видно и изъ думъ народныхъ, какъ напримѣръ:

Чóботи Татàрські истягáвъ,
На свої козáцькі нóги обувáвъ;
Одéжу истягàвъ,

Нà свої козàцькі плéчі надівàвъ;
Бàрхатний шликъ издіймàе,
На свою козàцьку гóлову надівàе.

Современный лѣтописецъ говоритъ, что когда козаки-сермяжники возвращались съ походу на Поляковъ, то, одѣтые въ добычныя одежды, съ высоты казались массами движущихся цвѣтовъ.

Эпитетъ *чубàті* взятъ изъ народной думы:

Що не вúдно чубáтихъ
Не то по степахъ,
Не то й по лугàхъ...

3.—Стр. 110, ст. 1—4.

Форма этого куплета взята изъ народной пѣсни:

Приїхало до дівчúни
Два козакú вгóсті.
Одúнъ стоїть коло сіней,
Конúченька вяже;
Другúй стоїть підъ вікóнцемъ,
Добрú-вечіръ кàже.

4.—Стр. 111, ст. 1.

Щó въ Кумéйкахъ, въ Боровúці

Подъ Кумейками и подъ Боровицею, ниже Канева, близъ Мошенъ, козаки были разбиты Потоцкимъ въ 1637 году. Въ слѣдующемъ году было новое возстаніе и новыя пораженія козаковъ надъ Сулою.

5.—Стр. 111, ст. 26.

Підъ Кóрсунь въ гостúну...

Угощеніе состояло въ кровопролитной битвѣ, которая была напередъ хорошо соображена, обезпечена засадами и потому окончилась рѣшительнымъ пораженіемъ шляхты.

6.—Стр. 114.

Въ І-й и ІІ-й строфахъ дѣло идетъ о первыхъ козацкихъ войнахъ и потомъ о пораженіи козаковъ въ 1638 году, когда гетманъ Острянинъ бѣжалъ съ *комонникомъ* въ Московскія степи.

7.—Стр. 115, ст. 5.

Тільки Дмитро Гуня

Слѣдовало бы напечатать Дмитро́; но народъ говоритъ и Дми́тро. Напримѣръ, въ послозицѣ: *До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра, якъ стріне собаку, то й питає: „Чи не въ старості ви, дядюшка, йдете?"* Т. е. невѣста переборчива до тѣхъ поръ, пока минуетъ время сватовства, опредѣляемое осеннимъ праздникомъ св. Дмитрія.

8.—Стр. 115, ст. 11 и 12.

Не загине ёго слава
Поміжъ козаками:

Неудачная война Острянина была искуплена Гунею, который, оставшись только съ пѣхотою, выдержалъ продолжительную осаду соединенныхъ силъ Потоцкаго и князя Іереміи Вишневецкаго. Онъ доказалъ, что доведенные до отчаянья козаки страшнѣе для короннаго войска, нежели во время великихъ надеждъ своихъ. Войны Острянина и Гуни, равно какъ и Павлюка, до сихъ поръ мало намъ извѣстны. Мы ожидаемъ съ нетерпѣніемъ окончанія новаго труда Н. И. Костомарова—подробнаго изображенія времени, предшествовавшаго Хмельнищинѣ, которымъ трудомъ нашъ несравненный историкъ занятъ въ настоящее время. Чтобы дать читателямъ понятіе, до какой степени можетъ быть интересна художественно обработанная повѣсть объ этомъ періодѣ, приведу небольшой эпизодъ изъ неизвѣстной еще лѣтописи Лукомскаго, писанной въ 1770 году и сообщенной мнѣ М. В. Юзефовичемъ. Немногіе читали Diariusz Okolskiego, откуда заимствованъ лѣтописцемъ этотъ эпизодъ, потому что эта драгоцѣнная книга составляла большую библіографическую рѣдкость и появилась только недавно въ обширномъ собраніи историческихъ матеріаловъ: Bibliotheka Polska.

„Гетманъ Потоцкій (говоритъ Лукомскій со словъ Окольскаго, очевидца войны) крайне на томъ постановилъ, чтобы козаковъ — — перемѣнными хорунгвами безпрерывно доставать, на нихъ наступать и вылазки дѣлать до десяты дней, и прытомъ близъ шанца нѣмецкаго сдѣлать батарею изъ дубовъ; а на верху оной изъ земли блокгаузъ, съ котораго съ пушекъ въ окопъ козацкій мочно бъ было стрѣлять цѣльно, повелѣлъ. — — Козаки, усмотря, что реченая батарея и блокгаузъ поляками совсѣмъ сдѣлани и что изъ онаго блокгауза всѣ мѣста и лица ихъ въ окопѣ выдѣть не трудно, однѣ утекаютъ, другие сквозь польское войско пробыватьсь хотѣли, а чернь къ гетману объявление послалы, что оны поддаться ему готови; старшини жъ такой хитросты употребили. Юля 11 числа ноччю отправили они нѣсколько козаковъ къ шанцу, состоящому близь оной батареи, съ наставлениемъ, дабы они противъ нихъ льстыли такою рѣччю, бутто они для словления языка идуть до окопу, и подъ тѣмъ прыкровениемъ дабы провѣдали, какой у поляковъ лозунгъ. Тѣ козаки, подъ выдомъ реестровихъ (т. е. преданныхъ Потоцкому), въ обозъ къ нимъ же, реестровымъ, пришли, соглашаються съ онимы, какимъ образомъ языка достать въ окопѣ (Гуни), а между тѣмъ соглашениемъ и о лозунгѣ провѣдали и оній къ своимъ прынеслы. Потомъ, съпустя полчаса, нѣсколкома десяткамы козаковъ засаду учынили и опять къ шанцамъ возвратылись. Какъ же ихъ спрошено: кой лозунгъ? они съказали; а одынъ изъ козаковъ реестровихъ спросилъ: достали ль языка? Они отвѣтствовали: и не одного досталы. Между тѣми самимы разговорамы засадние козаки на разговаривавшихъ неосторожнихъ реестровыхъ нападши, нѣсколько десятковъ, тутъ же пры нихъ нѣкоторую частицю пѣхоты нѣмецкой высѣкли и выкололи. Къ тому жъ, намѣрывая еще и оній батарей истребыть, блокгаузъ разрушыть и пушки изъ оного искатыть, и уже были на оній възлѣзли; но, какъ во всемъ обозѣ полскомъ окрикъ учинился, а поляки къ оному батарею сближаться началы, то оніе козаки, чтобъ поляки

ихъ не захватыли, съ того батарея сскакивая, спасенія своего щастыемъ искали. Въ тую жъ почъ учынилось въ полскомъ обозѣ великое замѣшательство, такое, что все войско чрезъ всю ночъ пры ружжу стояло. Въ тое жъ ночное връемя козаковъ изъ окопу нѣсколько тысячъ въ обозъ полскій въскочивъ, многихъ поляковъ въ ономъ помертвили и въ оковъ съ побѣдою возъратились".

9.—Стр. 117, ст. 23 и 24.

Извѣстіе о бѣгствѣ Гуни съ тремя-стами козаковъ въ степи къ Острянину сохранилось въ рукописяхъ С.-Петербургской публичной библіотеки. Николай Потоцкій, отъ 19 сентября 1639 года, съ оффиціальною наивностію, увѣдомляетъ короля, что Гуня ушелъ *безъ всякой причины* (Hunia, który hetmanił swawolstwu przeciwko woysku WKW, y z kilka innych Principałow we trzech set koni do Ostranina do Moskwy, przes wszelky przyczyny, uciekł). Поэма объясняетъ эти причины, на основаніи извѣстныхъ уловокъ магнатскаго полноправства въ Украинѣ.

10.—Стр. 118, ст. 11 и 12.

Утікáла відъ насъ тляхта
Штанй погубйла.

Изъ народной пѣсни объ Уманской рѣзнѣ:

Утікáли Умàнчики,
Штанй погубйли.

11.—Стр. 121, ст. 9 и 10.

Одъ Прúпеті до Синюхи
Вслáвили себѣ Обýхи,

Украинскій народъ не чуждъ понятій объ аристократизмѣ, но онъ до сихъ поръ держится коренного значенія слова ἄριστος (лучшій), не прибѣгая къ внѣшнимъ, искусственнымъ, механическимъ пособіямъ превосходства одного человѣка передъ другимъ. Самая слава имени соединялась въ его понятіяхъ не съ успѣхомъ, а съ значеніемъ дѣяній общественныхъ. Это всего ближе

мы можемъ видѣть на Гонтѣ, Котовичѣ и другихъ участникахъ Коліивщины, заклейменныхъ и до сихъ поръ клеймимыхъ даже со стороны людей Русскихъ названіемъ *разбойника.* Какъ поступаетъ у Квитки любящая дѣвушка, цѣлуя руки у грязнаго, опозореннаго колодника, такъ поступалъ Украинскій народъ, въ своихъ пѣсняхъ и воспоминаніяхъ, съ тѣми, на кого онъ смотрѣлъ, какъ на мучениковъ народной правды. Вотъ почему авторъ вкладываетъ въ уста Обушихи горькое воспоминаніе о предкахъ, которые прославились бѣдствіями и несчастіями. Упрекъ Пушкина: „Друзья минутнаго, поклонники успѣха", къ нашему народу не относится. Были случаи, когда онъ въ пѣсняхъ своихъ проклиналъ торжествовавшаго Богдана Хмельницкаго и называлъ *'козàцькими батькàми* такихъ людей, какъ Зализнякъ и Гонта, которымъ печатная исторія (съ немногими исключеніями) отводила до сихъ поръ самое позорное мѣсто. Тотъ же самый народъ не отозвался ни единымъ словомъ сочувствія къ Мазепѣ, падшему якобы за Украину. Вообще его сердечная логика достойна изученія. Я только обращаю здѣсь вниманіе читателей на тотъ аристократизмъ нашего неграмотнаго (и слѣдовательно чуждаго грамотныхъ заблужденій) простолюдина, который выражается въ его бесѣдахъ и семейныхъ сдѣлкахъ словами: *чèсний рідъ, дитйна чèсного рóду*, и пр. Уваженіе къ богатству у насъ есть; но богатство вообще такъ заподозрѣно, что даже молодая чета, получивъ въ приданое рогатый скотъ, лошадей, овецъ, часто обращаетъ все это въ деньги, суевѣрно утверждая, что не пойдетъ въ прокъ добытое чужимъ трудомъ, а впослѣдствіи покупаетъ на трудовыя деньги другой домашній скотъ, и уже вѣруетъ, что можно съ него разжиться. Этимъ объясняется отчасти и убожество нашего народа, и та странная для иностранца гордость въ убожествѣ, уваженіе къ самому себѣ въ крайней нищетѣ и равнодушіе къ обогащенію, которыя такъ часто можно еще и въ наше политико-экономическое время встрѣтить въ Украинѣ. Что касается до понятія о честномъ родѣ, то своеобразный аристократизмъ этого понятія такъ силенъ въ нашемъ простонародьи, что простые козаки и вообще поселянки-невѣсты доступны у насъ только для немногихъ образованныхъ и богатыхъ паничей, ко-

торые бы вздумали на нихъ жениться. Тутъ останавливаетъ родителей и самихъ невѣстъ въ ихъ выборѣ не страхъ новаго положенія въ свѣтѣ, не стыдъ своего мужичества, т. е. необразованности между дворянами,—вовсе нѣтъ. Народу нашему вѣчно чудится несчастье, неизбѣжно соединяющееся съ богатствомъ, пріобрѣтеннымъ, какъ онъ выражается, *Богъ ёго знае, якъ.* Смыслъ этого страха тотъ, что, по его нелегко объяснимой логикѣ, человѣкъ—самъ по себѣ, а богатство—само по себѣ, и что смѣшивать эти понятія до нераздѣлимости для него такъ же дико, какъ смѣшивать вѣчное съ временнымъ, живое съ мертвымъ, несомнѣнное съ призрачнымъ. Такимъ образомъ и при своемъ аристократизмѣ, любящемъ углубляться въ область преданій, народъ нашъ остается глубоко демократическимъ: остается всегда и во всемъ *народомъ,* а не классомъ, выдѣляющимся изъ народа. Зная это по живымъ представителямъ простонароднаго Украинизма, мы легко можемъ понять, какъ это сынъ владѣтельнаго князя, какимъ de facto былъ Богданъ Хмельницкій, de jure былъ только реестровой козакъ, т. е. рядовой воинъ; какъ воины, подобные кошевому Ивану Сірку, по сложеніи съ себя войскового званія, были въ глазахъ народа только простыми пасічниками, хотя ихъ знакомствомъ и дружбою каждый гордился, какъ въ уголовныя обвиненія противъ гетмана Самойловича (измышленныя канцелярскимъ умомъ Мазепы) внесены простодушно жалобы козаковъ на то, что, прійдя къ нему, надобно было стоять у порога, и пр. и пр. На основаніи всего этого, я заставляю счастливаго и конечно обогатившагося побѣдителя Поляковъ, Мороза, вмѣстѣ съ прославившимся Гунею, относиться къ женѣ Обуха такъ, какъ будто она вовсе не обѣднѣла и не унижена шляхтою до уровня служенія шумнымъ постояльцамъ-жолнерамъ, а ее самое—говорить съ гостями тѣмъ же языкомъ, какимъ говорила бы и жена гетмана Хмельницкаго. Мнѣ случалось входить въ короткія отношенія съ бродячими бѣдняками, лирниками, кобзарями или просто нищими. Никогда я не замѣтилъ, чтобы они, во время предлагаемаго имъ гостепріимства, стѣснялись своею нищетою и низостью своего положенія, или выражали лакейское уваженіе къ моимъ житейскимъ преимуществамъ. Гомеровскій

Пріамъ въ шатрѣ Ахиллеса никакъ не былъ проще, естественнѣе и благороднѣе нхъ въ обращеніи. Благодарность свою они выражали даже съ какимъ-то милымъ для меня упрекомъ: *Тільки се й твоє, що ти своєю рукою подасй, а то все не твоє.* Видите, какъ у нашего народа актъ душевной дѣятельности отдѣляется отъ матеріала, который употребленъ для этого акта! Невольно приходитъ на мысль, во что оцѣнилъ Христосъ чашу воды холодной. Не смотря на то, что въ житейскихъ счетахъ за вещи она не стóитъ и самой дробной единицы матеріи,—въ области духа онъ дѣлаетъ незабвеннымъ дѣломъ актъ употребленія этой матеріи. Украинской народъ, относясь къ міру вещей и явленій жизни непосредственно, безъ той искусственности, которая у насъ часто выдается за усовершенствованіе жизни,—сохранилъ простой, здоровый взглядъ на исторію, на народное право, на достоинство личности человѣческой и на многое, о чемъ приходится намъ спорить съ учеными и неучеными кабинетными людьми. Само собою разумѣется, что не всѣ простолюдины и даже не очень многіе простолюдины могутъ служить намъ предстателями того, что мы называемъ истинно украинскою народностію. Но въ томъ-то и подвигъ народоизученія, чтобы отличать главное отъ второстепеннаго, общее отъ частнаго, постоянное отъ случайнаго, внутреннее, самородное отъ внѣшняго, пришлаго, самобытное, первоначальное отъ наброшеннаго извнѣ, подражательнаго, искаженнаго.

12.—Стр. 122, ст. 11.

Наші бжóли піддирáли,

Въ печатающихся нынѣ Археографическою Коммиссіею *Актахъ Западной и Южной Россіи* часто идетъ дѣло о заграбленныхъ или опустошенныхъ пасікахъ. Это показываетъ, что въ XVII столѣтіи пасіки составляли еще одну изъ главнѣйшихъ статей сельскаго хозяйства и промышленности. А *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7) иронически выводитъ изъ подобныхъ грабежей даже причину войнъ Богдана Хмельницкого: „...натрапили (сказано въ ней) на чоловіка на одного, у которого одняли пасіку, которая всій землі Польской начинила біди, а тимъ спосо-

бомъ...." (и начинается повѣсть о самихъ войнахъ). Кстати обращу вниманіе читателей-спеціалистовъ на темное мѣсто въ современной рукописи одного шляхтича (приведенной мною въ примѣчаніяхъ къ *Дунайской Думѣ*), указывающее на какой-то неизвѣстный намъ грабежъ подстаростія Чаплинскаго: A co oicowskich zdobyczy jedna beczka fantow zabitych wzięta kozakowi (очевидно, этотъ козакъ—Хмельницкій) od jednego Vkrainnego Podstarosciego, dla ktorey sto beczek krwie schlacheckiey wylewało się...

13.—Стр. 122, ст. 13 и 14.

Біднили насъ постóями,
Харчувáннямъ, напóями.

Въ универсалѣ своемъ гетманъ Острянинъ (*Записки о Южной Руси*, II, 297) жалуется всему народу, что начальникъ квартировавшихъ въ Острѣ жолнеровъ, Геродовскій, требовалъ отъ его отца доставлять для его, Геродовскаго, собакъ ежемѣсячно по три ведра творогу и по ведру масла, не говоря ужъ о томъ, что остерскіе козаки и мѣщане поставляли для корму самимъ постояльцамъ. Изъ этого можно заключить, съ какимъ горькимъ чувствомъ должна была вдова Обуха вспоминать о своей беззащитности послѣ неудачной войны гетмана Острянина. Самый стихъ: *Харчуваннямъ, напоями*, взятъ изъ *Лѣтописи Самовидца* (стр. 11), гдѣ говорится, что въ началѣ войнъ Хмельницкаго мѣщане должны были вступать въ козаки, чтобы освободиться „отъ побоевъ, напоевъ и кормовъ незвычайныхъ".

14.—Стр. 122, ст. 21.

Якъ ви въ полі стáли óрця.

Выраженіе *стáти óрця* употребительно у черноморскихъ байдачниковъ. Это значитъ—повернуть байдакъ противъ вѣтру. *Постáвъ óрця!* говорятъ они другъ другу въ извѣстномъ случаѣ *Стáти лýка*—почти то же, что и *стáти цáпа*, т. е. воспротивиться какой-нибудь силѣ.

15.—Стр. 123, ст. 8.

Самі слізми обливáлись.

См. 12-е прим. къ *Дунайской Думѣ*.

16.—Стр. 123, ст. 24.

Мéдомъ, пъянимъ-чóломъ.

Медъ подъ названіемъ *пъянé-чолó* упоминается въ извѣстной думѣ о Ганжѣ Андыберѣ.

17.—Стр. 126, ст. 30.

Мúто зъ людей брáли.

Мытомъ называлась пошлина съ провозныхъ товаровъ и съѣстныхъ припасовъ, которую брали на заставѣ при переправѣ черезъ рѣку, при въѣздѣ въ городъ и т. п. Въ Украинѣ, при неограниченномъ господствѣ Жидовъ-арендаторовъ, подъ видомъ мыта, брались народа вездѣ, гдѣ ни вздумается—бывало арендатору, со всего, съ чего вздумается, и столько, сколько вздумается. До какой степени возмутителенъ былъ этотъ грабежъ, можно судить изъ того, что народъ воспѣвалъ его въ своихъ думахъ, наравнѣ съ кровопролитными битвами и другими своими торжествами и страданіями:

Да брáли мúто-промúто:
Одъ возовóго
По півъ-золотóго.
Одъ пішого пішенúці по три дéнежки мúта брáли,
Одъ неборáка стáрця
Брáли кýри да яйца,
Да ищé (Жидъ) питáе:
„Чи немá. кóтику, сще цогó?"

18.—Стр. 127, ст. 11—14.

Ще недáвно по три кóрчми
Стояло на мúлі

И щоглами одзначались
Високі могили.

Кобзарь Андрей Шутъ сохранилъ въ своей памяти вѣрную картину безобразной жадности пановъ польскихъ, которые давали волю своимъ арендаторамъ выжимать изъ народа послѣднюю денежку. Онъ пѣлъ мнѣ:

Якъ одъ Кумівщини да до Хмельницщини...
У землі кралевськіи добра не було
Якъ Жиди-рандарі
Всі шляхи козацькі зарандовали,
Що на одній милі
Да по три шинкі становили.
Становили шинкі по долинахъ,
Зводили щогли по високихъ могилахъ...

19.—Стр. 127, ст. 30.

Подражаніе народной пѣснѣ-веснянкѣ:

Мала нічка Петрівочка—
Не виспалася наша дівочка,
По горі ходила,
Тонку біль білила,
Изъ тиєю біллю говорила:
„Ой беле ж моя та тоненькая!
За кого піиду я молоденькая?
Якъ я піиду за нелюба,
То я тебе, беле, у чорні почту,
То я тебе, беле, у будень зношу.
Ой якъ я піиду та за милого,
То я тебе, беле, у білі почту,
То я тебе, беле, у свято зношу“.

20.—Стр. 129, ст. 20.

Въ-старину очень часто отецъ семейства, устроивши домашній бытъ дѣтей, оканчивалъ жизнь въ уединенной пасікѣ, куда

ему обыкновенно доставляли пищу младшія дѣти, внучата, а также и старушка-жена, оставленная имъ для кроткаго руководства молодой семьи. Въ этомъ виденъ народный практическій разумъ. Старику-отцу мудрено было бы сохранить достоинство свое въ домѣ, гдѣ молодая сила требуетъ простора и той свободы личности, на которой основывается дѣлимость семействъ въ Украинѣ. Напротивъ, старушка-мать, непривыкшая къ власти подъ владычествомъ мужа, легко подчинится въ главныхъ частяхъ хозяйства господству молодого домовладыки, а для дѣтей его и для руководства молодой жены она необходима. Я видалъ пасічниковъ, въ родѣ Гуни и Мороза. Пасіка у такихъ стариковъ дѣйствительно превращается въ молитвенную пустынь. На нихъ смотрятъ, какъ на отшельниковъ, какъ на людей святыхъ. Тишина уединенія, отсутствіе житейской сумотохи въ хозяйствѣ пасічника, свѣжесть окружающихъ его травъ, которыя должны, для самихъ пчелъ, изобиловать цвѣтами, и, наконецъ, таинственное жужжавіе роовъ, которыми онъ правитъ, подъ покровительствомъ святого Зосимы,— все это вмѣстѣ производитъ на посѣтителя то впечатлѣніе, какое, безъ сомнѣнія, производили первобытные славянскіе храмы. Когда прошла по Украинѣ *велика руіна* и все превратилось въ развалины, что говорило о шляхетствѣ и покровительствуемомъ шляхтою католическомъ и полу-католическомъ духовенствѣ,— старикамъ-отцамъ было естественно заступить мѣсто духовныхъ наставниковъ народа. Я знаю одно село, обливаемое напровесні водою такимъ образомъ, что въ свѣтлый праздникъ нѣтъ возможности добраться до какой-нибудь церкви въ сосѣдствѣ для освященія пасхи. Въ замѣну этого, неграмотные старики собираютъ народъ подъ открытымъ небомъ и говорятъ публично о Христѣ и его ученіи, какъ слышали отъ своихъ дѣдовъ. На всѣхъ этихъ данныхъ основаны стихи мои:

Нехай Богу будуть храмомъ
Пасіки-пустині.

Далѣе, въ поэмѣ, слѣдуетъ изображеніе стариковъ, сидящихъ на покуті подъ образами. Почти слово въ слово я слышалъ 4-й и 5-й куплеты III-ей строфы моей изъ устъ дѣвушки-козачки,

разсказывавшей намъ въ Петербургѣ, съ сердечнымъ умиленіемъ, какъ у нихъ по праздникамъ украшается хата присутствіемъ почтенныхъ сельскихъ патріарховъ. Чувство старческой красоты доступно нашему народу, какъ и чувство красоты юношеской.

21.—Стр. 130, ст. 26 и 27.

Розмóва ночàми
Зъ нíмими стінáми;

Народная пѣсня такъ изображаетъ подобное одиночество:

Ой пійду́ я до кімнáти
Постілоньки слáти.
Постіль біла, стіна німа,—
Ні съ кімъ розмовляти.

22.—Стр. 132, ст. 10.

Добъемóся до Варшáви,

Въ этомъ смыслѣ нѣтъ преувеличенія. Уже во времена Кумейковщины польскіе магнаты выражали свое негодованіе на высокомѣріе козацкое. Идеи завоеванія у казаковъ не было, такъ какъ они чуждались обладанія людьми, но у нихъ всегда было стремленіе ниспровергнуть существовавшій въ Польскомъ государствѣ порядокъ и попрать шляхетскія неправды, какъ называли они всѣ тѣ тенденціи, съ которыми и въ наше время аристократическіе представители Польши выступаютъ на поприще политической пропаганды. Вспомнимъ угрозы Богдана Хмельницкаго въ переговорахъ съ польскими послами. Его рѣчь не была пьяною импровизаціею: онъ высказывалъ то, о чемъ, безъ сомнѣнія, мечтали Морозенки, Богуны и пр.

23.—Стр. 132, ст. 34.

Этотъ куплетъ заимствованъ изъ народной пѣсни:

Що ти, мúлий, дýмаешъ-гадàешъ?
Мáбудь менé покúнути мàешъ.

24.—Стр. 133, ст. 13 и 14.

Будешъ кровъ ворóжу,
Изъ піскóмъ мішáти,

Въ народной думѣ Хмельницкій говоритъ козакамъ:

Ой козáки, діти, дрýзі!
Дóбре ви дбàете,
Ляхівъ побивáете,
Кровъ іхъ Ля́дську у пóлі
Зъ жóвтимъ піскóмъ мішáйте.

25.—Стр. 135, ст. 11 и 12.

Буде бúтись въ сиру зéмлю
Старéнькая мáти;

Въ народной пѣснѣ козаки говорятъ матери украинскаго Ахиллеса:

Не плачъ, не плачъ, Морозúхо,
У сиру зéмлю не бúйся...

26.—Стр. 135, ст. 15 и 16.

Заспівáе-заридáе
Уся Украіна.

Народная пѣсня о Морозенкѣ начинается такъ:

Ой Морóзе, Морезéньку,
Ой ти слàвний козàче!
За тóбою, Морозéньку,
Усú Украіна плáче.

Намекнувъ на извѣстный по пѣснямъ конецъ Морозенка, я оканчиваю этимъ свою поэму. Жизнь этого любимаго героя Украинской старины представляетъ богатую тему для эпоса: онъ попалъ въ плѣнъ Полякамъ и былъ выкупленъ матерью, которая продала для этого не только домашній скотъ, но и всю военную добычу мужа и сына; потомъ онъ отыгралъ всю трагедію Хмель-

ницкаго и, послѣ Жванецкой битвы, очутился въ плѣну у Татаръ, которые вырѣзали ему у него живое сердце.

Вони́ жъ ёгó ані сікли,
Ні въ чвéрті рубàли,
Тільки зъ ёго молодóго
Живъе́мъ céрце взя́ли.

Все это очень завлекательно для поэта; но Морозенко извѣстенъ намъ почти по однѣмъ только пѣснямъ народнымъ. Сновать поэту по этой радужной основѣ значило бы—соперничать съ народною музою, чего я никому не посовѣтую. Другое дѣло—заимствовать отъ нея цвѣты и краски. Притомъ же моимъ намѣреніемъ было — представить козаковъ послѣ войны, или въ промежуткахъ военныхъ походовъ, дома. Въ лицѣ Обушихи я хотѣлъ показать, какихъ женщинъ создавала наша кровавая исторія (вспомнивъ осаду Трилісъ и разореніе Буши), а въ лицѣ Настуси—какъ тяжело падали на нѣжное, полное любви и страсти женское сердце необходимыя условія боевой козацкой жизни. Каковы были козаки внѣ хуторскихъ захолустьевъ своихъ, этихъ пріютовъ поэтическихъ преданій, пѣсенъ и врожденной мечтательности украинскаго характера,—это изображено мною въ другой, большой поэмѣ: *Велúкі Провóди,* которую *Основа* начнетъ печатать съ январьской книжки 1862 года.

27.--Стр. 136, ст. 28 и 29.

Усміхнèтця, брàте,
Заплàкана Мàти,

Изъ посланія Шевченка:

Обниміте жъ, браті́ мої
Наймéншого брàта,
Нехàй Мàти усміхнéтця,
Заплàкана Мàти!

Изъ „Досвитокъ" изданія 1899 года. Ся поэма выображуе 1648 рикъ. У сёму и въ дальшихъ рокахъ Татары важылы велыко у тій козацькій слави, що стала нашою неславою. Авторовы очи не бачылы слона въ Хмельныцького кунсткамери. Украйнську справу поставлено тоди такъ: або паньскимъ добромъ жывытысь, або въ татарськихъ лыкахъ до Крыми прямуваты. Велыкодушныхъ и праведныхъ людей всегда и всюды бувало ȯмаль. Звидкиля жъ було йимъ набратысь на Вкрайини, щобъ переважыты татаро-козацьки загоны?

Авторъ теперъ вбачае крытычный свій поступъ оного часу у тому, що вже не малювавъ панськойи та жыдивськойи наругы зъ благочестывойи виры. Ёму вже й тоди було ясно, що колы козакы такъ часто важылысь на кривавыхъ терезáхъ изъ десяткамы тысячъ коронно-панськаго війська, покрепленного нимецькою пихотою й инженеріею, то не моглы бъ и одного тыжня втèрпиты, щобъ якый-ся тамъ жыдъ-рандарь „на славній Украйини" не дозволявъ козикови й мужыкови церкву одчиныты, дытыну охрестыты або молодыхъ одружыты, якъ выспивувалы a posteriori Хмельнычане, на втиху нашымъ сучаснымъ историкамъ.

Та й безъ ціейи слипойи хыбы, гиркою ироніею здаються теперъ таки слова, якъ оце:

Та не всихъ насъ хыжа сыла
Людойидствомъ застрашыла,
Не всимъ очи заслипыла,
Не задавыть тому серця,
Чый ридъ зъ давносты ведеться,
Хто якъ пташка зъ клиткы рветься,
Чыя кривъ лылась и льлеться
За Вкраинське *щастя-долю,*
За святу *народню волю.*

Або: Въ кого срибло, въ кого злòто
Та шляхецькійи клейноты,
А въ насъ *правда, права воля*—
Найлюбійша въ свити доля . . . и *дали.*

Або: Ой що насъ по-вовчи рвалы,
Вовчымъ слидомъ поптикалы . . . . . .

Вже жъ то *правда* поробыла,
Наша предкивськая сыла....

Або: Ой нашъ ридъ ведеться здавна,
Наша слава здавна славна;
Наша правда здавна *права*
Чиста славна наша слава!

Въ одному мисци авторъ дае козакамъ таке говорыты: що воны поперероблюютъ у церквы костёльни руйины. Се нагадуе той фанатызмъ, которымъ дыхалы, въ свою чергу, протестанты, подужавшы папыстивъ и забувшы, що воны ведутъ свій ридъ видъ прославленныхъ „Друзивъ Свита“. Мы знаемо, якъ шыроко освитылы людській розумъ благочестывн або православни церкви, поперероблёвани на католыцьки костёлы.... Чы то пидъ татарокозацькою шаблею засыяло бъ свитло шырше, нижъ пидъ рымськошляхецькою? О Кальвыне! Кальвыне! о Сервете, Сервете! „Sancta simplicitas“, тай годи!

Брату Тарасови.

Стр. 135.

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 г. Ще въ 1846 роци стався бувъ спасенный задумъ, оппертый на готови гроши, вырваты геніального кобзаря зъ того ретроградного гурту, що опавъ ёго, мовъ духы тьмы, псуючы ёму и добрый розумъ, и здоровья. Дурна, вельмы потужна лапа прыдавыла насъ обохъ надовго. Вже тилькы недогарокъ Шевченкового таланта вернувся зъ Азіяччыны и на недогарокъ накынулысь люде, що тилькы вмилы потураты хыбамъ поэта. Хоть и вчащавъ Шевченко до нашого куреня, та не переважалы мы шкодлывойи прынады.

Гоголь и Ворона.

Стр. 137.

Прошу редакцію приложить къ *Основѣ* басню: *Гоголь и Ворона,* въ видѣ извѣщенія о приготовляемомъ къ изданію сборникѣ моихъ стихотвореній. Украинское слово, по моему глубокому убѣжденію, способно проявить себя со временемъ во всѣхъ родахъ и видахъ стиховъ и прозы. Надѣюсь, что читатели увидятъ это отчасти и въ моемъ сборникѣ, изъ котораго заимствована предлагаемая басня. Само дѣло убѣдитъ въ этомъ,—и можетъ быть, скоро—нашихъ антиподовъ, которыхъ *День* для насъ *Ночь,* которые пророчески рѣшаютъ вопросы жизни и смѣло утверждаютъ, что наше слово способно къ тому-то, и не способно къ тому-то. Надѣюсь также, что другіе писатели украинскіе поддержатъ мою мысль новыми произведеніями; что явятся новые поэты съ новыми силами и новыми, еще несуществующими для насъ средствами языка, такъ мало покамѣстъ разработаннаго.

Давнє горе.

1.—Стр. 138, ст. 15.

У пісні співають:

Чомъ ти, Дунáй ставъ такъ смýтенъ,
Ставъ такъ смýтенъ, каломýтенъ?
Ой щó жъ, Дунáй, тéбе збило?
А чи гáлочки чорнéнькі,
Чи кóники воронéнькі,
Чи козаки молодéнькі?

2.—Стр. 139, ст. 5.

Зинóвать (Cytisus austriacus L., ракитникъ луговой, штебелюнъ, Pallas). Ніякúмъ плýгомъ зинóвати не вúкоренишъ. Пóле, де поросля́ зінóвать, вважáють за пропáще.

Чумацькі діти.

1.—Стр. 142, ст. 16.

Комúшники булú розбúшаки степові зъ утікачівъ пáнськихъ и всякихъ úншихъ. Нарóдъ бувъ убóгий, бо не зъ добрá кúдавъ рідне селó и сéмъю, та й жорстóкий, бо, натéрпівшись лúха, не вважáвъ и на чужé гóре. Прочитáти мóжна про нихъ у *Запискахъ о Южной Руси*, I, 75 и 157.

2.—Стр. 143, ст. 14.

Гайдабура—те жъ, що й *гайдамáка*, тільки ще гірше: щось жорстóке, хúже и зовсімъ дúке. Жінка, що знáла однó лúхо за чоловікомъ-розбишáкою, зложúла, зъ гóря пісню:

Заколю́ я свиню́ бу́ру
Поминáти гайдабу́ру...

Lago maggiore.

1.—Стр. 144, ст. 13.

У пісні співáють:

По ю́лиці хóжу,
Та й не нахожу́ся;
Дивлю́сь, де родúна,
Та й не надивлю́ся.

Святиня.

1.—Стр. 150, ст. 27.

Изъ запорозькоі пісні:

Стру́ни моі, стру́ни золотúі
Заíгрáйте миí стúха...

Великі проводи.

1.—Стр. 154, ст. 25.

Чи то Хмельничáне,

Автору не случилось, въ изустныхъ преданіяхъ народа, слышать слова *Хмельничáне;* но что оно существовало, доказательствомъ тому могутъ служить слѣдующія слова Рудавскаго (при описаніи Збаражской осады): Za nimi (за плѣнными Поляками, привязанными къ жердямъ) posuwali się zwolna do wałow nakształt wozów z kosami, niesłychane machiny drewniane, w których się kryli najwprawniejsi z Chmielniczan. (H i s t. P o l s k a, I. 75).

2.—Стр. 155, ст. 24.

Сидить пúшний князь Ерéма

Еремою называли козаки князя Іеремію Вишневецкаго-Корибута, которому, принадлежала, большая часть восточной Украины, по лѣвую сторону Днѣпра, кромѣ множества имѣній въ западной Украинѣ и Червоной Руси. Это былъ самый энергическій защитникъ пановъ противъ козачества, самый искусный полководецъ между шляхтою, самый жестокосердый тиранъ относительно побѣжденныхъ и захваченныхъ въ плѣнъ, и въ то же время одинъ изъ образованнѣйшихъ людей между магнатами Польскаго государства. Отрекшись отъ наслѣдственной греческой вѣры, онъ служилъ римскому католичеству съ такимъ фанатизмомъ, какъ-будто всѣ паны и кардиналы, сколько ихъ ни было, вдохнули въ него свою душу. Украинско-католическая аристократія до сихъ поръ гордится Іеремією Вишневецкимъ; Украинскій народъ до сихъ поръ вспоминаетъ его имя съ ужасомъ и отвращеніемъ; государственники удивляются его великодушному самоотверженію для поддержанія цѣлости Рѣчи Посполитой; гуманисты презираютъ его энергію.

3.—Стр. 155. ст. 25.

На тісóвімъ gáнку.

По разсказамъ Голембѣвскаго и другихъ антикваріевъ, старосвѣтскіе дворяне строили свои дома такимъ образомъ, чтобы изъ сѣней, изъ *піддáшья*, или съ *gáнка* можно было видѣть все домашнее хозяйство. Сидя на *gáнкѣ*, панъ дѣлалъ всѣ распоряженія на счетъ охоты, рыбной ловли, посѣвовъ и сбора хлѣба, защиты своихъ границъ отъ сосѣднихъ пановъ, чинилъ судъ и расправу своимъ *дворянамъ*, т. е. шляхтѣ, служившей при его дворѣ, или, какъ выражались тогда, находившейся въ *дворской* или *дворянской* службѣ, изрекалъ кару нерадивымъ или провинившимся *подданнымъ* (крестьянамъ), дѣлать смотръ надворнымъ хоругвямъ, или ротамъ козаковъ, панцырниковъ, драгунъ, гусаръ и т. п. и пировалъ съ гостями. Внутреннихъ комнатъ въ

старину было гораздо меньше, чѣмъ въ наше время. Гости и домашніе мужчины обѣдали, играли, танцовали и спали большею частію въ наружныхъ частяхъ дома, подъ навѣсами и подъ открытымъ небомъ. Поэтому-то авторъ выводитъ Іеремію Вишневецкаго на сцену не внутри, а внѣ его палатъ, которые читатель не долженъ воображать ни очень обширными, ни очень роскошными. Разсказы лѣтописцевъ о сотняхъ тысячъ панскихъ возовъ, наполненныхъ сребромъ, одеждами и мебелью, показываютъ, что въ тотъ вѣкъ, исполненный набѣговъ и пожаровъ, цѣнныя принадлежности пышной панской жизни заключались въ разнаго рода движимости. Оттого-то панско-козацкія войны унесли съ собою почти всѣ слѣды магнатской жизни въ Украинѣ,—жизни, не уступавшей быту западныхъ властелиновъ черни, ни въ роскоши, ни въ разнообразіи забавъ и наслажденій. Попировали старинные украинскіе паны, нашумѣли на весь міръ, разлили рѣки шляхетской и козацкой крови, и оставили послѣ себя только богатство воспоминаній, въ услажденіе спокойнаго поэтическаго созерцанія и въ безконечную скорбь каждой благородной души.

4.—Стр. 157, ст. 21—24.

Дамó тобі крулевщúзну
У Липовімъ Брóді,
И будешъ ти, зъ лáски сéйму,
Шляхтичъ на загрóді.

Привилегіи шляхетства были такъ велики въ Польскомъ государствѣ, что высшей награды не возможно было и придумать для храбраго воина. Даже и во время упадка политической польской системы, многіе старшины козацкіе обезпечивали себя, на всякій случай, шляхецкимъ достоинствомъ, съ которымъ прятались отъ войсковой козацкой черни и людей, преданныхъ національному дѣлу искренно. Нобилитація сопровождалась пожалованіемъ *крулевщúзны,* или имѣнія, считавшагося королевскимъ. Эти крулевщизны были часто только номинальныя, потому что надѣлялись нобилитованнымъ козацкимъ старшинамъ изъ земель, давно потерянныхъ Рѣчью Посполитою. Такъ Самкó или Самчéнко получилъ, на сеймѣ 1659 г., нобилитацію и въ пожизненное владѣніе имѣніе Березаны. См. Volumina Legum, томъ IV, стр. 651 (по изданію 1859, стр. 304): Maiąc w dziele rycerskim zaleconego Jakima Samczenka z woyska Zaporoskiego, onego do tytułu y prerogatywy szlacheckiey przypuszczamy, y przywiley tak na nobilitacią, iako na dożywocie Bereżany, onemu dany, approbuiemy. Такъ нобилитованы въ томъ же году: войсковый судья Самуилъ Зарудный, съ пожалованіемъ имѣній: Капустной, Долины, Дорековецъ и Чернова; Василій Золотаренко, rycerz z woyska Zaporoskiego, съ переименованіемъ въ Золотаревскаго, и многіе другіе, которыхъ имена потомки ихъ, Украинцы, найдутъ въ Volumina Legum. Замѣчательно, что сами они таили жалованныя королевскія грамоты отъ козаковъ, а впослѣдствіи ихъ наслѣдники скрывали ихъ козацкіе подвиги отъ шляхты. Польскій историкъ Нѣсецкій, опасаясь оскорбить родныхъ Григорія Гуляницкаго, награжденнаго, въ 1659 году, Носовкою и Киселевкою (нѣкогда панскою добычею рода Киселей), утаилъ, не взирая на лѣтописи и Volumina Legum, что Гуляницкій былъ козацкимъ *полковникомъ,* назвалъ его *ротмистромъ* и приписалъ къ орто-польскому роду Уляницкихъ (см. т. IV, стр. 435), произшедшему, конечно, отъ какой-нибудь Украинки *Уляны.*

5.—Стр. 159, ст. 3 и 4.

Уродúла мáти—
Якъ намалювáла.

Въ народной пѣснѣ поется:

Родúла мене́ мáти—
Якъ намалювáла.
Далá мені щастя-дóлю,
Щобъ я панувáла.

6.—Стр. 159 ст. 5 и 6.

Якъ виúдешъ збрóйно
Грянúчить грянúці,

Выраженіе *грянúчитись* или *грянúчити грянúцю* образовалось въ то время, когда украинскіе паны увеличивали свои владѣнія на счетъ своихъ сосѣдей, подобно монархамъ. Кáкъ это было возможно дѣлать, читатель увидитъ изъ 9-го примѣчанія къ *Ду-*

найской Думѣ. Преданія о войнахъ пановъ между собою собраны, къ сожалѣнію, въ небольшомъ количествѣ, изъ устъ народа и напечатаны въ 1 томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Авторъ, во время пребыванія своего на службѣ въ Кіевѣ, получилъ отъ почтеннѣйшаго, нынѣ уже покойнаго, старичка Валентія Росцишевскаго, владѣльца села Липоваго, весьма интересныя бумаги XVII вѣка о пограничныхъ войнахъ Адама Киселя съ Песочинскимъ; но копія съ нихъ погибла у него, въ 1847 году, вмѣстѣ со многими другими бумагами, по извѣстному случаю.

7.—Стр. 159, ст. 29 и 30.

Ой бъе-розбиває
Щука-ри́ба ряску:
Не вважає Го́лка
На дівóчу ла́ску.

Въ народной пѣснѣ:

Ой одби́ла щу́ка-риба
Одъ бе́рега ря́ску:
Утеря́ла відъ ми́лого
Вірне слово й ла́ску.

8.—Стр. 160, ст. 9—11.

Пішла́-повила́ся
Зъ Лубе́нь крутоярихъ
Доро́га розло́га...

Въ народной пѣснѣ:

Ой изъ Лубе́нь до Хорóля
Доро́га розло́га.

9.—Стр. 161, ст. 16 и 17.

Ой буде розмо́ва,
Гармáтняя ра́да.

Поляки говорятъ: żelakne racje. См. Pamiętniki Paska, стр. 130. Ja też zrozumiawszy, że tu już pokorą nic nie wskóramy, ale racjami żelaznemi nadrabiać trzeba, jakem trzymał obuch w rękach, tak go téż zaraz nim mocno przeżegnałem w piersi, że upadł pod ławę.

10.—Стр. 166, ст. 7.

Кінь вороний, самъ молодий,—

Въ народной пѣснѣ:

Кінь вороний, самъ молодий,
Та ще й не жени́вся.

11.—Стр. 169, ст. 24 и 25.

Не зъ одниі бу́ди
Повтікáли лю́де,

Будами назывались заводы для выдѣлки поташа. Изъ стиховъ іеромáнаха Климентія, жившаго во времена Мазепы:

Да ти́е бу́дники въ нáшой земли́ бувáютъ,
що пóташъ Ту́ркамъ су́кна фарбовáть вироблáютъ—

мы знаемъ, что буды доставляли матеріалъ для заграничной работы. Видно, этотъ промыселъ доставлялъ панамъ значительныя выгоды, если Адамъ Кисель, исправляя должность полномочнаго посла въ Москву, выпросилъ для себя лично у царя Алексѣя Михайловича на семь лѣтъ позволеніе „жечь золу и дѣлать поташъ на трехъ старыхъ будахъ“ въ Трубчевскомъ уѣздѣ и на двухъ въ Недрыгайловѣ, „въ дикомъ черномъ лѣсу“, какъ это намъ извѣстно изъ такъ называемыхъ *Малороссійскихъ дѣлъ* Московскаго архива иностр. дѣлъ (связка подъ № 3, 1648, марта 3, л. 18). (1).

12.—Стр. 170, ст. 14.

И хиже рандáрство.

Жадность арендарей вошла въ предметы народнаго пѣснопѣнія. Лучшая дума о нихъ напечатана въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Объ ожесточеніи противъ нихъ народа *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7) говоритъ такъ: „...сами державцы на Украинѣ не мешкали, тилько урядъ держали, и такъ о кривдахъ посполитыхъ людей мало знали, альбо, любо (хотя) и знали

1) Эти дѣла печатаются въ настоящее время и вскорѣ выйдутъ.

только, заслѣплены будучи подарками отъ старостъ и Жидовъ-арандарей, же того не могли узнати, жѐ ихъ же саломъ по ихъ же шкурѣ и мажуть, съ ихъ подданныхъ выдравши, онымъ дарують, що и самому пану вольно бы узяты у своего подданного и не такъ бы подданный его жалковавъ; ато леда-шевлюга, леда-Жидъ богатится, по килька цуговъ коней справляетъ, вымышляючи чинши великіе, поволовщины, дуды, мѣрочки, осыпъ, мѣрочки сухіе, зъ жорновъ плату и иное..."

13.—Стр. 170, ст. 22—27.

Нехай побиває
Вороженьківъ нашихъ
Всёгосвітняя позора,
Що по всёму світу,
По всіхъ добрихъ людяхъ
Ходить изъ двора до двора.

Въ народной пѣснѣ о Наливайкѣ:

Не такéе ищé бъ лихо,
Якъ тáя позора,
Що хóдить по білу світу
Зъ двóра да до двóра.

14.—Стр. 171 ст. 1 и 2.

Ой нехай же тебе
Божий Синъ намножить.

Въ народной пѣснѣ:

Ой колибъ же тогó
Бóжий Синъ намнóживъ,
Хто щирні любощі
На сей світъ пролóживъ!

15.—Стр. 171, ст. 13—15.

Колú жъ не побачу
Козацького війська
Підъ білою корогвою,

О томъ, что у козаковъ была бѣлая хоругвь, сохранилось извѣстіе у Окольскаго (Dyaruysz, str. 69): Kozacy we trzech tysiącach, grając w chałamojkę, w bębny bijąc, z chorągwiami i ze znakiem nad starszym półkownikiem, to jest pod bunczuk, pod proporcem białym ze dwiema ogonami zawieszonemi pod szefolinem i czarną magierką zawieszon, szli przeciw Kizimowi (когда Павлюкъ былъ разбитъ, и они покорились панамъ подъ Кумейками).

16.—Стр. 172, ст. 5 и 6.

Може, прéдки умочали
Въ людській крові рýки...

Заимствовано изъ слѣдующаго выраженія *Лѣтописи Самовидца* (стр. 11): „Рѣдкій въ той кривѣ на тотъ часъ рукъ своихъ не умочилъ".

17.—Стр. 172, ст. 11.

Зъ висóкої високóсти

Въ народной пѣснѣ:

Ой літáе орéлъ, ой літáе сизий
По висóкій високóсті...

18.—Стр. 172, ст. 17—20.

Тимъ дворянствомъ пишáючись,
Училася шляхта,
Якъ достаткомъ та гонóромъ
Перевáжить брáта.

Поляки находятъ, что дворская жизнь разливала въ обществѣ просвѣщеніе, смягчала нравы и проч.; но вредъ одъ нея, по нашему мнѣнію, далеко перевѣшивалъ пользу. Шляхта пріучалась жить не по состоянію; пріучалась казаться не тѣмъ, чѣмъ она была въ разныхъ отношеніяхъ; пріучалась, что называется, отличаться, хитрить и съ патрономъ и съ его кліентами, проводить время въ забавахъ, балагурствѣ, праздности. Издатель.

книги Гурницкаго: Dworwzanin Polski, говоритъ въ предисловіи: „... skoro każdy niemal szlachcic potrzebował być dworzaninem, każdego też, wedle wymagań ówczesnych, winny były zdobić te przymioty, jakiemi Górnicki swego dworzanina zdobi. А между тѣмъ и сквозь книгу Гурницкаго, въ которой онъ старался скрасить дворскую службу и выставить всѣ лучшія ея стороны, проглядываетъ печальная игра въ надменность и услужливость, проглядываетъ деморализующая пустота дворской жизни и жалкое тщеславіе такими вещами, которыхъ слѣдовало бы стыдиться. Дворская жизнь отдѣляла шляхту отъ народа непереходимою чертою и творила посреди народа другой народъ, народъ болтливыхъ дармоѣдовъ, слѣпыхъ и глухихъ къ страданіямъ темной, чернорабочей массы. Таково общее впечатлѣніе, производимое на Украинца нашего времени весьма интересною книгою Гурницкаго. Если почти каждый шляхтичъ (każdy niemal szlachcic) въ старой Польшѣ долженъ былъ пройти эту школу дворской жизни, то становится понятнымъ, почему польское дворянство, говоря вообще, является уже при Янѣ Казимирѣ такимъ жалкимъ гражданскимъ обществомъ, и почему оно такъ глубоко всосало въ себя аристократическіе предразсудки, что и послѣ паденія Польши всё еще любуется тѣмъ порядкомъ вещей, отъ котораго она пала. Справедливо говорилъ на сеймѣ Скарга: Złe prawo gorsze jest niżli tyran nasroższy, bo wżdy tyran odmienić się, abo namówić, abo umrzeć może, i jego tyrańskwo ustaje; ale złe prawo zawżdy trwa, zawżdy zabija, i szkodę czyni — — jako lew i bestya nierozumna, która namówić się nie da, aż ją zabić i umorzyć! (Kazania Sejmowe, str. 97).

19.—Стр. 172, ст. 27 и 28.

Стáрші въ війську, самовлáдні
На сеймóвій рáді.

Рудавскій: „... inni... publicznym groszem wykarmieni, zbudowawszy przezeń potęgę swoiej rodziny, wyniesieni nad poziom prywatnych osób, rywalizujący z Królem co do świetności, paren telą, klientami, fakcijami groźni i zbrojni, kłócą wszystkie sprawy

i naginają je na korzyść własną... (Hist. Polska, I, 109) Większa część magnatow, wszystko poświęcających dla swojéj pychy, pomiędzy innemi sekretami swojego samowładztwa, objawionego w imeniu i pod pozorem równości, przedewszystkim się lęka, ażeby mierniejszéj fortuny obywatele nie tylko nie otrzymali nagród od Rzeczypospolitéj, ale nie doszli nawet urzędów, gdzieby mogli zdolności swoje okazać; natomiast nakształt roju trutniów, pożerając dobra publiczne, do wszystkich spraw pokoju i wojny starają się Rzeczypospolitéj narzucić swoje wyrodne i bezdarne potomstwo. (Тамъ же, 110) .... magnaci, gdyby na sejmikach sprzeciwiał się im gmin szlachecki, za pomocą poplecznikow bezpiecznie mogą wszystkie zamiary skłócić i zmieszać. Z tego powodu niema nic świętego i nietykalnego, nic przepisanego prawem, nic obwarowanego najświętszemi przysięgi, co by ujść mogło rąk łupieżnych, a nikt szczerze nie karci za publiczne zbrodnie, jak tego wymaga interes saméj wolności (Тамъ же, стр. 99).

Скарга въ сеймовой рѣчи: Zjeżdżacie się z wielkiemi kupami jezdnych i pieszych, jako na wojnę, nie na radę; i utracacie to, czemby się nie małe wojsko uchować podobno mogło — — Pierwiej sejmowe stanowienie było, jako boskie, niewzruszone i święte; teraz moc traci, powagi nie ma (Biblioteka Polska, 1857, zesz. 1 i 2, str. 5—6). Въ проповѣди о любви къ отчизнѣ: Samiście tylko sobie tyranami, gdy praw nie wykonywacie, a do sprawiedliwości fałszywą wolnością abo raczej swawolnością przeszkody sami sobie czynicie. — — Sami sobie szkodzicie i ieden nad drugim tyranią podnosicie, praw nie exekwując, a moc pańska tam, gdzie nie potrzeba, krócąc (Тамъ же, 20). Въ проповѣди о Monarchiej i Królestwie: .... obieranie posłow na sejmikach takie jest: iż możniejszy a śmielszy czynią, co chcą: abo sie sami obierają, i drudzy mało nie dożywotny sobie ten urząd czynią, abo takie wystawiają, którzy ich myślom i przedzięwzięciu służą (Тамъ же, 79).

20.—Стр. 173, ст. 15 и 16.

Ой якъ зъ дáвніхъ буʌó чáсівъ,
Такъ повинно й бýти;

Это стихи подсказаны автору однимъ изъ нынѣшнихъ защитниковъ стараго украинскаго панства. Tak było i tak będzie! пророчествуетъ онъ, исполнясь духа польско-украинскихъ магнатовъ, которые свое statu quo едва ли промѣняли бы и на Магометовъ рай.

21.—Стр. 173, ст. 25—27.

Закрутилась крýто
Зелéна хмелйна,
Звйвшись на тичйну;

Хмельницкаго часто называли Хмѣлемъ Поляки и Украинцы. Сохранился отрывокъ пѣсни (см. 1 т. *Записокъ о Южной Руси*), выражающей озлобленіе противъ него народа:

Бодай Хмéля Хмельнйцького
Пéрва кýля не минýла....

Народная поэзія воспользовалась именемъ гетмана, чтобы уподоблять завзятость козацкую завиткамъ растенія, дающаго меду и пиву хмельную силу.

Чи не той то хміль, що коло тичйнъ вьéтця?
Гей, той то Хмельнйцький, що съ Ляхáми бьéтця.

Или:

Чи не той то хміль, хміль,
Що у пйві грáе?
Чи не той-то козáкъ Нечáй,
Що Ляшківъ рубáе?
Чи не той то хміль, хміль
Що у пйві кйсне?
Чи не той то козáкъ Нечáй,
Що Ляшеньківъ тйсне?

Или еще:

Та ще хміль, та ще зеленéнький
На тичйну не звйвся,
А вже Палій підъ Полтáвою
Изъ Швéдомъ побйвся.

Та ще хміль, та ще зеленéнький
Головóкъ не схилйвъ,
А вже Палій підъ Полтáвою
И Швéдівъ побйвъ.
Ой хмéлю жъ мій, хмéлю зеленéнький!
Чомъ головóкъ не складáешъ?
Ой либóнь же ти, проклятий Мазéпо,
Вже изъ Швéдомъ накладáешъ.

22.—Стр. 174, ст. 18.

Усімá сторонáми.

Эта форма выраженія есть въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Я постáвивъ сторóженьку
Усімá шляхáми.

Она сохранилась также и въ пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Оступйли Запорóжжя
Всімá сторонáми.

23. —Стр. 175, ст. 9.

На вóзі вóза риштують.

Одинъ возъ, поставленный на другой, обыкновенно служитъ козакамъ трибуною для провозглашенія возстанія или похода.

24.—Стр. 175, ст. 10—12.

Чогó притаілись
Унйти зъ Жидáми
У склепáхъ зъ мертвякáми?

Козаки во всѣхъ своихъ возстаніяхъ преслѣдовали уніятовъ больше, нежели самихъ католиковъ. Но войны казацкія приняли характеръ религіозной борьбы только во времена Хмельницкаго, который очень удачно сдѣлалъ защиту вѣры однимъ изъ побужденій народа къ возстанію. Книжная исторія Украины часто вмѣшиваетъ козаковъ въ религіозную борьбу, руководясь

актами чисто дипломатическими и сказаніями украинскихъ лѣтописцевъ, которые были или монахи, или воспитанники монаховъ. Войны козацкія, до разгара Хмельнищины, имѣли слишкомъ мало общаго съ монастырскими интересами, а между тѣмъ въ монастырскихъ хроникахъ безпрестанно говорится о борьбѣ козаковъ за вѣру. Напримѣръ, авторъ *Сказанія откуду козаки Запорожане,* пишетъ: „Тогда же ревностію благочестія разжегся нѣкто гетманъ Запорожского войска Наливайко“, и пр. (*Запор. Старина,* изд. Срезневскимъ, часть I, вып. II-й, стр. 31). Но разверните 2-й томъ изданныхъ Броелемъ-Платеромъ Pamiętników do Dziejów Polskich и читайте, на стр. 214—219, письмо Наливайка къ королю,—вы не найдете въ этомъ актѣ ни намека на ревность благочестія, хотя найдете описаніе весьма интересныхъ событій жизни самого Наливайка и отношеній тогдашняго козачества къ панамъ и украинскихъ поселянамъ. Читайте цѣлыя кипы современныхъ реляцій, панскихъ и козацкихъ писемъ отъ 1600 года до Хмельницкаго включительно, хранящихся въ С.-Петербургской Публичной Библіотекѣ; читайте *Акты Южной и Западной Россіи,* издаваемые Археографическою Коммиссіею. Московское правительство, вмѣшиваясь въ домашнія дѣла Польши подъ видомъ покровительства единовѣрцевъ, очень хорошо знало, что борьба между козаками и панами идетъ вовсе не за вѣру. Въ тогдашнихъ тайныхъ бумагахъ мы находимъ, напримѣръ, такой отвѣтъ пріѣзжихъ въ Москву украинскихъ *монаховъ,* на разспросы бояръ: „учинено де ихъ Черкасъ было лестровыхъ, по королевскому росказанью, шесть тысечь, а правы де королевскіе имъ давали въ ту пору, какъ служба ихъ гдѣ будетъ, на шесть тысечь, а больше тово Черкасомъ не быть было, а достальнымъ бы указано въ городехъ, гдѣ хто похочетъ, подъ панскимъ началомъ, а самовольникомъ де Черкасомъ и за Порогами не быть было. И онѣ де Черкасы не похотѣли быть подъ панскою справою и учинилися самовольны по прежнему, и по городомъ урядниковъ и Ляховъ и Жидовъ побивали и грабили, и кастелы пожгли въ городѣхъ. За то де ихъ Черкасъ побиваютъ Поляки, а не за вѣру“. (*Дѣла Малоросс.* въ Моск. Архивѣ иностр. дѣлъ. 1638, связка № 1). Хотя въ воззваніяхъ козацкихъ гетмановъ и

попадаются изрѣдка выраженія: „возстанемъ противъ нашихъ душмановъ и враговъ вѣры нашей“, хотя въ жалобахъ и претензіяхъ козацкихъ, подававшихся правительству, упоминается между прочимъ и о вѣрѣ; но въ разныхъ документахъ есть извѣстія, что козаки не довѣряли своимъ попамъ, когда дѣло шло о войнѣ съ панами, что они были враждебно расположены къ Украинскимъ монастырямъ, что монахи и монахини греко-русскаго исповѣданія, прослышавъ издали объ ихъ возстаніяхъ, бѣгали изъ Украины въ Москву со всѣмъ монастырскимъ имуществомъ, и что козаки не разъ перерѣзывали имъ дорогу и грабили ихъ никакъ не хуже, какъ и Татары. Во время Кумейской войны, къ Потоцкому привели схваченнаго подъѣздомъ стараго попа изъ Мошенъ. Гетманъ увѣрялъ его, что жизнь его въ безопасности, и подарилъ ему талеръ. Ободренный попъ объявилъ, что вчера онъ видѣлъ на рынкѣ въ Мошнахъ пушки, но прибылъ ли Павлюкъ, не знаетъ, потому что козаки остерегаются поповъ въ войскѣ (Dyaryusz Okolskiego, str. 48). Тамъ же, на стр. 107: Jedna rzecz niegruntowna u nich i nie bezpieczna zawsze: do wojska popów swoich nie przypuszczaja, a zatem mało o Bogu myslą, ale jako bezrozumni, w sile swej i wielkości dufaja. Рукописи С.-Петербургской публичной библіотеки, появясь въ свое время въ печати, покажутъ, что интересы грекорусской церкви до временъ Хмельницкаго отстаивали на сеймахъ только паны Украинскіе, но и тѣ отстаивали больше потому, что, съ подчиненіемъ грекорусской церкви римскому папѣ, они лишились бы возможности, въ качествѣ свѣтскихъ людей, вмѣшиваться въ церковныя дѣла; а это было бы для нихъ крайне убыточно, потому что всѣ епископіи, архимандріи, катедры и доходныя парафіи замѣщались обыкновенно ихъ близкими и дальними родственниками. Грекорусскіе монахи и попы были въ польской Украинѣ тѣ же паны, только въ другой одежѣ. Вотъ почему они смотрѣли съ ужасомъ на всякое возстаніе простонародья, и первые давали тягу при наступленіи грозы, которую предупреждать подвигами братской любви и самоотверженія было бы ихъ дѣломъ. Само собою разумѣется, что между духовными, какъ и между свѣтскими, обладателями Украины были исключенія, какъ всегда и вездѣ. *Лѣто-*

пись Самовидца (стр. 20) разсказываетъ очень трогательную легенду о добродѣтельномъ панѣ Сосновскомъ, который, понадѣясь на извѣстную всѣмъ свою невинность и доброту, остался въ Конотопѣ во время всеобщаго бѣгства шляхты, оставался четыре года невредимъ во время страшной бури, истребившей до остатка многіе дворянскіе роды, и былъ убитъ уже не знавшими его гайдамаками со всѣмъ своимъ семействомъ, въ 1652 году, къ великому сожалѣнію жителей конотопскихъ. Въ *Актахъ Западной Россіи* (т. III, стр. 117) напечатано поученіе кіевскаго митрополита Сильвестра Коссова, обращенное къ новопоставленному священнику и показывающее, что и въ то время были между духовенствомъ люди, гнушавшіеся неправеднымъ стяжаніемъ до глубины души своей. Онъ, между прочимъ, говоритъ: „И не пріемли приноса у Божій жертовникъ отъ невѣрныхъ, ни отъ еретикъ, ни отъ блудникъ, ни отъ прелюбодѣй, ни отъ татей, ни отъ разбойниковъ, ни отъ властель немилосердныхъ, ни отъ корчомниковъ, ни отъ рѣзоимцевъ, ни отъ ротника, ни отъ поклепника, ни отъ лживаго пастуха, ни отъ волхова, ни отъ потворника, ни отъ игрьца, ни отъ злобника, или томящаго челядь свою гладомъ и ранами". Впрочемъ, невольно приходитъ и здѣсь на мысль итальянская пословица: Dal detto al fatto v'é un gran tratto.

25.—Стр. 175, ст. 22 и 23.

Ой хапайте, браття,
Хто кий, хто дрючину.

Въ народной думѣ:

Который козакъ не міе въ себе шаблі булатноі,
Пищалі семипядноі,
Той козакъ кий на плечі забірае,
За гетьманомъ Хмельницкимъ у охотне війско поспішае.

Посланцы Выговскаго, въ маѣ 1651 года, говорили въ Москвѣ о войскѣ Хмельницкаго: „... ружьемъ де войско все исполнено. У иныхъ огненный бой, а у иныхъ лучная стрѣльба. А съ кіями де, какъ бывало прежъ сего, нынѣ въ войскѣ никого нѣтъ". (*Малорос. дѣла* Моск. Арх. ин. д., связка подъ № 9, 1651).

Воспоминаніе о возстаніи дубинъ противъ сабель (во всякомъ случаѣ постыдное для польско-украинской шляхты) сохранилось еще въ слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Ходить Ляшокъ по риночку,
Шабельку стискае;
Козакъ Ляха не боітця,
Шапки не здіймае.
Ой кинувсь Лихъ до шаблюки,
А козакъ до дрюка:
„Теперъ тобі, вражий сину,
Зъ душею розлука!"

26.—Стр. 177, ст. 1 и 2.

Аби у всіхъ була воля
И дума едина.

Въ народной думѣ Богданъ Хмельницкій говоритъ

Тимъ-то й стáлась по всему світу
Страшенная козацькая сила,
Що у васъ, панове молодці,
Була воля и дума едина.

27.—Стр. 177, ст. 15 и 16.

Предки ваші неволею
Той муръ мурували.

Гетманъ Павелъ Михновичъ Бутъ, иначе Гудзанъ, или просто Павлюкъ, писалъ въ 1637 году къ переяславской старшинѣ .... tych zdrajców, ile ich jest wojskowych u was, którym obiady, wieczerza i bankiety u pana Zółkowskiego bywały, i za to towarzyszów naszych panu Zółkiewskiemu powydawali, i nie jednemu uszy pourzynano i na Hadiacz wałów sypać zaprowadzono,—tych zdrajców wojskowych nie brońcie, aby ich do armaty do wojska pojmawszy przyprowadzono. (Dyaryusz Transakcyi woien-

nej między wojskiem koronnem i Zaporoskiem u r. 1638, przez Szymona Okolskiego, str. 12).

28.—Стр. 179, ст. 5 и 6.

А козáчки невóлею
Постіль панáмъ слáли.

Кáкъ паны отбирали ключи у казаковъ и простыхъ поселянъ и дѣлались въ ихъ домахъ полными хозяевами, объ этомъ вспоминаетъ грозно-печальная народная муза въ думѣ о Бѣлоцерковскомъ мирѣ *(Записки о Южной Руси,* т. 1). Мы приведемъ здѣсь изъ нея только трагическій упрекъ козаковъ послѣ побѣды надъ панскимъ войскомъ:

Эй Ляхи́ жъ ви, Ляхи́, мости́вні пани́!
Гóді жъ вамъ поза кущáми валя́тьця:
Порá до нáшихъ жінóкъ на опочи́вокъ ити́.
Ужé нáші жінки́ и подушки́ поперебивáли,
Васъ, Ляхівъ, мости́выхъ панівъ, дожидáли.

29.—Стр. 179, ст. 7—10.

Чи то, якъ панóве
Гамували бýнти,
И підъ шляхту позаймáли,
Козáцькиі грунти;

Dyaryusz Okolskiego, str. 70: (разбивъ Павлюка подъ Кумейками) do Pereiasławia sam j. m. p. hetman ruszył, i tam karał buntowników; toż prawie i po wszystkich miasteczkach czynił, a przykładem jego własni panowie poddanych swawolnych karali, jedni na gardle, drudzy na majętności.

30.—Стр. 179, ст. 11—14.

Чи то, якъ съ Потóцькимъ
Сільский людъ карáли,
Відъ Ніженя до Киева
На пáлі сажали, —

Въ 1637 году, воевода брацлавскій и гетманъ польный коронный Николай Потоцкій, побѣдивъ козаковъ подъ Кумейками и подъ Боровицею, перешелъ на лѣвую сторону Днѣпра усмирять поселянъ, помагавшихъ козакамъ и вписывавшихся въ козацкое войско, или, какъ онъ выражался, ad ultra extirpandas radices takowey insolentiey. „Еслибы (говоритъ онъ въ своей реляціи) карать Украину соотвѣтственно ея винѣ, которая обнаруживается въ показаніяхъ выданныхъ мнѣ злодѣевъ, то пришлось бы все безъ исключенія Поднѣпріе и Заднѣпріе вырубить въ пень. Но довольно (продолжаетъ онъ) смертію десяти сотъ преступниковъ застращать сто тысячъ другихъ виновныхъ. Я для того собственно ѣду въ Нѣжинъ, чтобы видѣть ихъ собственными глазами на кольяхъ". И дѣйствительно онъ устроилъ себѣ тріумфъ, достойный римскихъ императоровъ: вся дорога отъ Нѣжина до Кіева была уставлена кольями съ посаженными на нихъ живыми людьми. Этимъ обясняется, почему въ слѣдующемъ же 1638 году поселяне такъ отчаянно бросались подъ знамена Острянина или Остряницы, который такъ жестоко обманулъ ихъ надежды, напередъ вывезши свое и своихъ приближенныхъ семейства за московскій рубежъ и бѣжалъ потомъ въ московскія степи въ самый критическій моментъ войны (См. примѣч. 51 къ этой поэмѣ). Въ реляціи своей Николай Потоцкій описываетъ жестокости Украинцевъ къ шляхтѣ, Жидамъ и католическому духовенству, и собственнымъ краснорѣчіемъ опредѣляетъ степень обидъ, ожесточившихъ до звѣрства добродушную натуру украинскаго простонародья. Эту реляцію, еще неизвѣстную въ печати, авторъ нашелъ, въ числѣ множества другихъ драгоцѣнныхъ документовъ, между рукописями С.-Петербургской Публичной библіотеки, (Польскій отд. № 94, стр. 502—504). Вотъ изъ нея выписка:

Od Pa Wdy Bracławskieo do Pana Krakowskieo z Nizyna, d. 8. Januarii 1638.

— — za Dniepr przeszedł (ia) z woyskiem ad vltra extirpandas radices takowey insolentiey, ktora in tantum excreuerat, ze nie tylko wiele slacheckiey krwie strumieni, ale Kapłanskiey rozlała, gdzie po tey wszystkiey transactiey Kizlmenko non dege-

ner w niecnocie od Pana Oyca swego, nie wiedząc iescze tak o Pawluku, Thomilenku y innych, iako y Oycu swym w kaydanach, rzucił się na Łubnie Xcia JM y tam z przybraną druzyną swoią Zamek złupił, Xcia JM Sług, Slachte y Slachcianki pozabiiał, kosciol spalił, Bernardinow kilku sciął swiętych, nie daiąc ich zadnemu chowac, psom pastwiskiem czynił; asz iusz y ten z łaską Bozą iest w saku y oraz z Panem Oycem swym na palu zatkwi y innemi pomocnikami swemi (bo tych do Warszawy na widowisko daremne wozyc; raczey, zeby tu, gdzie robili, y zaplate odniesli). Za to iednak nie stoi; na co oczy moie patrzaią, iakie tyranstwa, morderstwa y łupiestwa poczynione, gdzie mi teraz po goscincach apparaty koscielne y wiele sprętow Slacheckich rozni praesentuią przy oddawaniu y samych złoczyncow, podług ktorych confessat gdybym taką miał czynic iaka winna iest executią, wszystko bez exceptiey Podnieprze y Zadnieprze przyszlo by w pien wyciąc; lecz, ze poena in paucos metus ma padac, co głownieyszego po goscincach vprzątac kaze, dziesiąci stu sto tysiącu na przykład z nich daiąc, a nie dla innego respectu y tu do Nizina ziachałem, tylko zebym niektorym tosz bespieczenstwo zganił y sam ich na palu widział. Teraz pluzy czas wszystko z nich łak z wosku vlepic Rptey, zeby iusz więcey to złe in visceribus iey niezostawało. Ja tesz sam prętko ztąd (bym tylko tych, ktorych mi escze spieguią, na rostaynych drogach strozami osadził) wybierze ku oddaniu zwykłych moich vsług wm memu MP. w ktory kray y czasy contractow spieszyc mi się po częsci kazą, abym ich nieco mogł zachwycic, acz ci raczey brac, anizeli dawac na zastawy y dawnieyszych płatkiem odbywaiąc,. nowych szukac creditow. — — Armate takowego woyska, iako y Kozacką postanowiłem w Kiiowie przy Panu Zołtowskim. — —

31.—Стр. 181, ст. 27 и 28.

Якъ стояти за свій гонóръ—
Вікáмъ дáльшимъ перекáжемо.

У насъ, въ украинской, да и въ великорусской, литературѣ вошло почти въ обычай изображать старинныхъ польско-украинскихъ пановъ какими-то *недолюдками*. Напротивъ, многіе изъ нихъ представляютъ лучшіе образцы человѣчества, если смотрѣть на нихъ аристократическими и правовѣрными глазами. Поэтому-то такія личности, какъ, напримѣръ, Іеремія Вишневецкій, до сихъ поръ составляютъ гордость самыхъ почтенныхъ Поляковъ, проникнутыхъ консервативными идеями. Это въ самомъ дѣлѣ были герои своихъ убѣжденій. Имъ и въ голову не приходило, что настанетъ время, когда ихъ потомки, уразумѣвшіе великолѣпный обманъ, въ какомъ были воспитаны, въ какомъ жили и умирали ихъ славные предки, готовы будутъ умолять историковъ и поэтовъ о забвеніи ихъ великихъ подвиговъ. Едвали представители какой-либо государственности могутъ превзойти польско-украинскихъ пановъ въ подражаніи возвеличеннымъ старомодною исторіею героямъ классическаго міра. Они, исполняя священную для нихъ волю католическаго Рима и слѣдуя внушеніямъ тогдашнихъ академистовъ, постоянно имѣли въ виду правило Саллюстія... quoniam vita qua fruimur, brevis est (mihi rectis esse videtur), memoriam nostri qnam maxime longam efficere. У нихъ не выходилъ изъ памяти гордый вопросъ:

„Чтó вы, о поздніе потомки,
Помыслите о нашихъ дняхъ?"

Извѣстный магнатъ-изгнанникъ Іеронимъ Радзѣёвскій, въ заграничномъ манифестѣ своемъ противъ короля и Рѣчи Посполитой, говоритъ: Obawiałem się, aby o mnie nie napisano, co Piasecki w Kronice o Dembińskim powiada — — Lękając się podobnéj wzmianki, i pszenosząc uczciwość nad korzyść, miałem się na ostróżności.... (Hist. Polska, prz. Jana Wawrzyca Rudawskiego, I, 207). Хризостомъ Пасекъ, въ своихъ Pamiętnikach, пишетъ о королевскомъ рекомендательномъ письмѣ: O ten zaś list, który był do Czarnieckiego, prosiłem, żeby mi go kazał oddać, powiadaiąc, że te i podobne okazje chowam sobie, aby pozostały dla potomności, jako świadectwo mego życia. (Стр. 138, изд. 1860). Сеймовыя рѣчи пановъ, ихъ оффиціальныя и частныя сношенія между собою наполнены Цицероновскими выраженіями о доблестяхъ гражданскихъ и о славѣ въ потомствѣ. Напримѣръ,

въ инструкціи, данной Александру Пясечинскому, при отправленіи его посломъ на повѣтовый винницкій сеймикъ, въ 1621 году, говорится: „...padł los na bracią naszą, ludzie wielkie y znane, ze broniąc oyczyzny, za wszytkich się zastawuiąc, iedni mężnie gardła położyli, drudzy w niewolą poszli, niesmiertelna sława ich słynie y słynąc będzie po wszyskim swiecie, poki tych stanie, ktorzy imie Chrystusowe wyznawaią, szlachetne ich dusze, krwią omyte, nieodmiennych przy męczeńskiey Coronie w niebie zazywaią radożci. ——Ktokolwek w czasy przeszle weirzy, przyznac to musi, ze te zacne narody, ktore się pod imieniem korony Polskiey zawieraią, nigdy nicz milszego nie miały nad slawe. (Zrzódła do Dz. Polsk. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przezdzieckiego, I, 27). Окольскій, авторъ драгоцѣннаго для исторіи Украины Дневника (Dyaryusz), посвящая свой трудъ главному дѣйствующему лицу войны съ козаками, Николаю Потоцкому, пишетъ: Nie na toć wpawdzie, abyś w. m. jaśnie wiel. m. pan tantarum rerum sis laudator, ale aby posteritas tak zacnego domu nastepuiącą w. m. moich miłościwych panów, tantis trophaeis szczycąc się i zdobiąc, mieli, quem imitarentur, et cui deberent. Увѣренность въ святости своихъ подвиговъ сопровождала пановъ въ самыхъ жестокосердныхъ ихъ поступкахъ. Этотъ самый Потоцкій ѣздилъ въ Нѣжинъ, чтобъ видѣть собственными глазами осужденныхъ имъ людей на кольяхъ, и отъ Нѣжина до Кіева уставилъ дорогу казненными такимъ образомъ Украинцами. (См. прим. 30 къ этой поэмѣ).

Героизмъ тогдашнихъ Полекъ соотвѣтствовалъ понятіямъ боевого вѣка. Когда извѣстный рѣзунъ Чарнецкій выѣзжалъ въ походъ противъ Шведовъ, старшая дочь его Александра воскликнула: O! jak żałuję, żem się nie urodzila męszczyzną, abym naśladowała czynów i dziedziczyła sławę ojcowska. (Hist. Stef. Czarnieckiego, przez M. Krajewskiego, str. 173).

32.—Стр. 181, ст. 29—30 и стр. 182, ст. 1—2.

Похилились въ темнімъ лузі
Калинові віти:
Заплакала вірна шляхта,
Якъ малиі діти.

Въ народной пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Похилились густі лози
Й калинові віти:
Заплакали Запорожці,
Якъ малиі діти.

33.—Стр. 183, ст. 10.

Ой загули талимбаси мідяні,

Талимбасы—родъ барабановъ, литавры. Ихъ носили и возили на коняхъ, всегда парами; колотили разомъ въ оба палками. Слово это упоминается въ *Лѣтописи Величка* (I, 71). Въ числѣ добычи, взятой козаками у Поляковъ послѣ Корсунской битвы, захвачено нѣсколько „телембасовъ срѣбныхъ и мѣдныхъ позлоцѣстыхъ".

34.—Стр. 183, ст. 12.

Стара брама усміхнулася,

Подражаніе свадебной пѣснѣ:

Ой піч наша регоче—
Короваю хоче,
А припічокъ усміхаетця—
Короваю сподіваетця.

35.—Стр. 183, ст. 16.

Білі шати, золотиі береги,

Стихъ этотъ подсказанъ автору слѣдующимъ мѣстомъ народной пѣсни:

Припну фартухъ дорогий—
Золотиі береги.

36.—Стр. 183. ст. 20.

Ой заграно міні и забубнено,

Этотъ стихъ заимствованъ изъ свадебной пѣсни:

Въ неділеньку ра́но
На дво́рі загра́но,
Ой за́грано и забу́бнено,
Бояри нобужено.

37.—Стр. 184, ст. 4.

Зубча́ста грі́мниця:

Авторъ употребилъ слово *грі́мниця* въ значеніи молніи, но ему не случалось слышать это слово въ устахъ народа: изъ примѣчанія же 10-го къ 1-му тому *Актовъ Западной Россіи* ему извѣстно, что́ *грі́мниця* собственно значитъ освященная свѣчка, которую зажигали при молитвѣ, во время грома, и что громницами въ Западной и Южной Руси называется праздникъ Срѣтенія Господня. На страницѣ 27-й 1-го тома этихъ актовъ, подъ грамотою 1398 года, читаемъ: „Въ Остаповѣ, предъ Громницями", т. е. 1-го февраля.

38.—Стр. 184, ст. 10.

Дозво́ль ба́тьку, изъ жупа́на
Срі́бний ґудзь зірва́ти:
Ой не візьмуть чарі́вницю
Коза́цькі гарма́ти.

Въ рѣчи, обращенной къ ота́ману, слово *ба́тько* само по себѣ значило то же, что́ и вмѣстѣ съ словомъ *ота́манъ*.

Ота́мане, ба́тьку нашъ!
Пора́дь же ти теперъ насъ.

Въ пѣснѣ, сложенной Запорожцами на Кубані поется:

Ой встань, батьку, съ того́ світу,
Ве́ликий гетьма́не!

Человѣка, умѣющаго заговаривать оружіе, можно было убить только серебряною пулею. Въ пѣснѣ о Нечаѣ поется:

Не зна́ете, вра́жі Ляхи́
Якъ коза́ка́ вби́ти:
Срібнимъ ґу́дзькомъ, срібнимъ ґу́дзькомъ
Рушни́цю наби́ти.

Поляки также вѣровали въ заговоръ оружія и, по словамъ Паска, zawsze przed bitwą kule przyprawiali, pocierając je różnemi świętościami (Pamiętniki, 41). Разсказы о томъ, какъ характерники *одвертають кулі*, напечатаны въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси.* Окольскій (Dyaryusz, str. 95), описывая войну съ Остряниномъ, говоритъ, что козаки czarownic i czarowników, aby inkantacye na prochy, strzelbę, powietrze i ogień czynili, po wysokich dachach aby upatrowali, rozsadzili. Тамъ же, на стр. 135, о козацкомъ предводителѣ Сокираномъ или Сокиравомъ: Był to dawny Kozak, świadomy morza i buntów pryncypał, wiele umiał zdrad i czarow na powietrza, na strzelbę.

39.—Стр. 184, ст. 15 и 16.

Ой ти зна́ешъ, ота́мане,
Всяке характе́рство.

Характе́рствомъ, т. е. волшебнымъ искусствомъ побѣждать, по мнѣнію козаковъ, обладалъ каждый искусный предводитель. Въ послѣднее время славился характерствомъ въ народныхъ преданіяхъ Семенъ Палій. Онъ творилъ такія чудеса, что воткнутое въ землю копье его казалось непріятелямъ лѣсомъ; они спасались въ этотъ лѣсъ, наклоняя головы подъ воображаемыми вѣтвями, и такимъ образомъ сами подставляли шеи подъ саблю „великаго воина". Бесѣды съ народомъ о великомъ воинѣ Паліѣ дали автору основу для характера Голки, вымышленно-популярнаго предводителя возстанія черни въ началѣ Хмельнищины.

40.—Стр. 184, ст. 21.

Гадяча́не, якъ сно́пики,

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляхівъ, вра́жівъ синівъ,
Якъ сно́пики кла́сти.

41.—Стр. 184, ст. 29.

Зачарýе семипядну

Прилагательное *семипядна*, при словѣ *пищáль*, въ народной украинской поэзіи сдѣлалось гомерически постояннымъ. Когда Украинецъ, описывая что-нибудь, входитъ въ паѳосъ, онъ иногда, подобно арабскимъ поэтамъ, опускаетъ существительное. Напримѣръ: *Заплàкавъ гіркùми* (слезами). *Засміявся на кýтні* (зубы; т. е. заплакалъ). *Побàчивъ чорнобріву* (дівчину). *Де жъ моя сизокрùла* (гулубка). Въ этомъ духѣ и авторъ опустилъ существительное.

42.—Стр. 185, ст. 21 и 22.

Чи то жъ слáва—на капýсту
Зсікти жмéню шляхти?

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляшківъ, вражихъ синівъ
На капýсту сікти.

43.—Стр. 186, ст. 25—27.

Ой злетівъ пýгачъ
На висóку брàму
Та якъ пýгу та пýгу.

Въ народной пѣснѣ:

Ой злетівъ пýгачъ
На могùлоньку
Та якъ пýгу та пýгу!

44.—Стр. 188, ст. 12.

Якъ у дзвóни дзвóнять,

Въ народной пѣснѣ:

Ой якъ заговóрить—
Якъ у дзвóни дзвóнить,

А якъ засміéтця—
Дунáй розіллетця.

45.—Стр. 189, ст. 25—28.

Крùкнувъ о-пивнóчі
Півень кукуріку!
Не побàчять Гадячáне
Сірóми до-віку.

Въ народной пѣснѣ

Крùкнувъ на ворóтяхъ
Півень кукуріку!
Не побáчить мáти сùна
Съ похóду до віку.

47. *)—Стр. 195, ст. 18.

Гей, лýчче бъ вамъ по комишáхъ
Низовùхъ сидùти;

Въ низовьяхъ Днѣпра были мѣста, заросшія густыми комышами, дававшими убѣжище людямъ, не довольно сильнымъ для защиты себя отъ преслѣдованія польскаго правительства. Чумаки временъ Екатерининскихъ разсказываютъ о разбояхъ *комышниковъ*. Вѣроятно, и въ эпоху возстанія Хмельницкаго комыши укрывали того же сорта людей. Въ современной перепискѣ пограничныхъ воеводъ Московскаго государства съ польско-украинскими урядниками часто упоминаются степные разбойники, неподчиненные никакой власти и ни для кого неуловимые. Происхожденіе ихъ должно быть то же самое, что и комышниковъ. Запорожцы временъ Выговскаго различаютъ себя, въ оправдательномъ письмѣ къ гетману, отъ бездомныхъ бурлакъ, и называютъ себя *козаками-зимовчакáми*. Всегда существовало у козаковъ различіе между козаками *старыми, природными*, и между

---

*) 46-е примѣчаніе пропущено авторомъ—въ „Основѣ“ его нѣтъ. *Ред.*

людьми новыми въ козачествѣ или недостаточно воинственными, какъ въ наше время дѣлается различіе между дѣтьми *отецькими* и бездомовными наймытами. *Лѣтопись Самовидца* (стр. 11) отзывается съ негодованіемъ объ ополченіи, присвоившемъ себѣ названіе козаковъ (оно не щадило и единовѣрцевъ своихъ): „И на тотъ часъ туга великая людямъ всякого стану значнымъ была и наруганія отъ посполитыхъ людей, а найбольше отъ гультяйства, то есть отъ броварниковъ, винниковъ, могилниковъ, будниковъ, наймитовъ, пастуховъ, же любо (хотя) який человѣкъ значный и не хотѣлъ привязоватися до того козацкого войска, тилько мусѣлъ, задля позбытя того насмѣвиска и нестерпимыхъ обидъ въ побояхъ, напояхъ и кормахъ незвычайныхъ, и тіи мусили у войско приставати до того козацства“.

48.—Стр. 195, ст. 19 и 20.

Лу́чче бъ доглядáти
Мурáвського шляху

— —

На Варшавскомъ сеймѣ 1646 года назначена была коммиссія na dokónczenie granic i zaczętego ductu i prowadzenia go aż do szlaków Morawskich. (Volumina Legum, IV, 88, изд. 1859, стр. 45). Муравскій шляхъ описанъ подробно въ *Книгѣ Большого Чертежа*. Такъ какъ восточныя окраины Польскихъ владѣній, ограниченныя этимъ шляхомъ, были почти вовсе незаселенныя равнины, то, естественно, по нимъ разгуливали шайки своевольныхъ людей, живясь грабежомъ на большой торговой дорогѣ, а лишь только въ Украинѣ начались волненія, они являлись ловить въ мутной водѣ рыбу.

49.—Стр. 195, ст. 23 и 24.

Лу́чче бъ вамъ зъ лихи́ми
Жи́ти ушкалáми

Ушкалы—разбойники, вѣроятно, то же, что великорусскіе ушкуйники, разъѣзжавшіе на судахъ *ушкуяхъ*. Въ думѣ о Θедорѣ Безродномъ *безбóжні ушкалú* изранили козака и гонялись

за его чурою. По ходу повѣствованія видно, что разбойники водяные:

Чи то гуси кричя́ть,
Чи лебеді ячя́ть,
Чи ушкалú гуду́ть,
Чу, мóже, козакú Дніпрóмъ иду́ть?

50.—Стр. 195, ст. 27 и 28.

Бу́де зъ васъ, що нáшихъ
Батьківъ підманúли,

Этотъ упрекъ можно подтвердить слѣдующими словами Окольскаго (Dyaryusz, str. 108): I tak Ostrzanin zwiódłszy wielu regestrowych, przycisnąwszy uboższych, zagnawszy z miast i siół po niewoli niewinnych ludzi, szub, srebra, koni, zdobyczy wszełkiej im po wygranei naobiecowawszy, potem gdy ich do potrzeby przywiódł, gdy obaczył, iż już tysiącami leżą, mięsa dosyć i ścierwu, sam uciekać od nich myślił.

Между козаками и простыми поселянами часто происходили несогласія. Не разъ случалось такъ, что козаки поднимали безоружную чернь къ возстанію и потомъ, въ трудное время, бросали ее на произволъ судьбы. Характеръ Наливайка до сихъ поръ очень двухсмысленъ въ исторіи. Въ его пользу говорятъ народныя пѣсни, противъ него—письменные памятники; но, каковъ бы онъ ни былъ лично, неуспѣхъ его дѣла долженъ былъ возбудить въ народѣ ропотъ противъ его сообщниковъ, представителями которыхъ являются, въ поэмѣ, хищные дейнеки.

51.—Стр. 196, ст. 5 и 6.

И зъ лукáвимъ Острянúномъ
Въ степú повтікáли.

По милости Конискаго, натворившаго довольно великодушныхъ героевъ между козацкими предводителями, гетманъ Остряница долго считался мученникомъ народной свободы. Изъ дневника Окольскаго и современныхъ бумагъ оказывается, что онъ не только бѣжалъ съ поля битвы съ конными козаками, но и

готовился заблаговременно, въ случаѣ неудачи, бѣжать въ Московскія владѣнія. Оставленное имъ войско отчаянно, но безуспѣшно защищалось надъ Сулою нѣсколько недѣль. Приводимъ нѣсколько выписокъ изъ рукописей С.-Петербургской Публичной Библіотеки и Московскаго Архива Иностранныхъ Дѣлъ .... w octawe Bożego Ciała (пишетъ панъ Хршонстовскій къ коронному гетману) woysko nasze ruszylo zpod Łubien ku Sleporodu (rzeczka ta iest błotnista y trudna do przebycia) naprzeciw Ostrzaninowi, czeº sie on nigdy nie spodziewał, ale w tym Siekieraninie miał nadzieie, ze konie woysku naszemu zagarnie y temi wertebami y luchami iako vbiezy Łubnie, aby on z miasta, a Ostranin z pola na woysko nasze vderzyc mogli. Obaczywszy tedy nad sobą woyska inopinate, harcownika iednak wyprawił nie mało y piechoty z kilka tysięcy, alec naczy za łaską Bozą zaraz to zpędzili y asz w tabor wpędzili; zaraz potym armate zatoczono y z gory potężnie bito do taboru; lecz prędko noc zaszła, a on, widząc, ze około niego zle, zarazem zlekczywszy tabor zawade porzuciwszy, armate ieno wziawszy, nazad do Łukomla począł vchodzic. Nazaiutrz rano, obaczywszy naszy, isz Ostranin vszedł, zaraz JeºMP Gdeszynskieº z kilką Chorągwi za nim JeºMP Wdic posłał, aby go zabawiał, nim by tabor nasz y z armatą przes ten Sleporod przeprawiac się mogła. A wtym ten Siekierany wracał się nazad prosto ku Sleporodu, spodziewaiąc się swoich zastac, y napadł inopinate na tabor naszych Regestrowych, mniemaiąc że swoi, prawie w tabor z swymi ludzmi poczał vchodzic. Postrzegszy, ze nie swoi, nazad, ale zaraz Regestrowi po nim, samego poimali Siekieranego, na ktorego radzie wiele przestawał, a prawie iego głową Ostranin szedł y woiował. Tenze to powiedział potym, ze Ostranin tey woyny konczyć nie myśli, ale vciec chce do Białogrodu Moskiewskiego, gdysz tam y zone iusz wywiozł y inna Starszyna, iakosz po dwa kroc zpod Łukomle vciekał, ale go zawsze czern dogoniała y potym na pilnym oku miała go z innemi. Potym zasie woysko nasze odwrot vczynic musiało — — gdyby nie te czaty — — na moscie Łukomlskim zbiliby, za pomocą Bozą Ostranina, ktory, mniemaiąc, by woysko ozaz wszystko następowało, począł luz (iako potym ięzyki zapewne twierdziły) przemyslawac, tabor porzuciwszy, vchodzic, a postrzegszy, ze ieno kilka chorągwi, od mostu odwiodł te chorąwie nasze, odstępuiąc a pozwalaiąc onym przes most łatwego przescia. — — Ostranin — — dowiedziawczy się o wzięciu Siekieranego y pogromie tego pulku swego, chciał ku Moskwie znowu na Rumno vchodzic, alec czern przemogła, aby na doł Sułą ku Dnieprowi vchodził, a Dnieprem ku Zaporozu, zaczym ta strona, iako większa zmogła, y tak na doł Sułą vchodził. Alec woysko nasze nie mniey spiesznеy za nim szlo. W Łukomlu na most y na gaci przeprawuiąc się y asz przednie Pulki z Xcia JeºMci Jeremiasza ludzmi doszlį Ostranina rowno z switem w niedzile nizey Zolnina Słobody Xcia JeºMci Jeremiasza; tam zaraz, nie daiąc taborzyc się temu hultaystwu abowiem dniem y nocą vchodził, zaraz pułk skoczyl JeºMP Wdzica Bracławskiego, — — Te Choragwie zaraz w puł tabor rozerwały y wszystkie prochy y cztery działka odięły, ktore dla odcięcia koni nasi porzucili, a oni znowu odyskali. Zywnosc wszystkie ktorey mieli dosyc odieli. Skode w nich wielką w tych zdraycach czynili, tak dalece, ze iusz od taboru w błota vciekala piechota, a Ostranin sam wpław przes Sułe z swym komunnikiem, ktorego wiele po tey stronie Suły od Peryasławia na doł vciekaiącego widzieli. Ostatek taboru ktory Kudza — — z Pesztą rządzili, zaraz iednak taborzyc poczeli y prawie wszystkie te Chorągwie otoczyli, ze we srodku zostały. Wtym Xze JeºM. trzykroc wsparty od tych zdraycow strzelbą z swym Pulkiem, za trzecim razem pszełamał dziure tym Chorągwiom, ktore z ciękoscią wielką a z vtraceniem swym z taboru wybili się. — — (Польскій отдѣлъ рукописей, № 94, стр. 604—613). О пребываніи женъ Острянинцы и его подручниковъ за московскимъ рубежомъ свидѣтельствуетъ слѣдующая отписка въ Москву путивльскаго воеводы Никифора Плещеева: „Іюля въ 3 день (1638) пришли въ Путивль Запорожскіе Черкасы 2 человѣка съ листомъ отъ гетмана Запорожскаго отъ Яцка Остренина, для сыску жонъ своихъ; и онъ Микифоръ, роспрося ихъ и взявъ у нихъ листъ, отпустилъ ихъ назадъ въ Литву". Въ добавокъ ко всему, разсказанному въ реляціи Хржонстовскаго, въ этой отпискѣ говорится, что въ письмѣ къ нему отъ другого гетмана, Дмитрія Тимоѳѣева, (видно—преемника бѣжавшаго Острянинцы) написано: „Которые Черкасы выѣхали въ

Путивль, а съ собою много добрыхъ людей невинныхъ душъ и животовъ поимали, и Путивльскій бы воевода тѣхъ Черкасъ посадилъ въ вязенье до тѣхъ мѣстъ, какъ они другихъ своихъ посланниковъ въ Путивль пришлютъ, а тѣхъ бы невинныхъ душъ, которыхъ съ собою невинно завезли, и животы ихъ, напрасно поиманные, нынѣшнимъ ихъ посланникамъ отдали". (*Дѣла Малорос.* Моск. Арх. Иностр. Дѣлъ, 1638, связка № 2). Рукописи С.-Петербургской Публичной Библіотеки также свидѣтельствуетъ о подобныхъ поступкахъ героевъ козачества, этихъ истинныхъ учениковъ побитаго ими дворянства. Въ фоліантѣ Польскаго отдѣла, подъ № 94, на стр. 707—709 читаемъ письмо гетмана Жолкевскаго къ королю, 1639 года, изъ Микулинецъ: Jusz tesz tu w drodze dal mi znać Pan Commissarz, zé po odiezdzie moim Hunia, który hetmanił swawolenstwu przeciwko wojsku WKM i z kilką inszych Principałow we trzech set koni do Ostranina do Moskwy (т. е. въ Московскія владѣнія) przes wszelkiej przyczyny vciekl. Pisałem ja tak rok pisałem i przeszłą posztą do IMX Canclerza, prosząc aby się WKM tego zdrajce serio vpomniec raczył, ktory tak wiele tysięcy ludzi gwaltownie z Panstw WKM do Moskwy wypendzil i oni ich nad pacta pryieli y poniewolnie trzymaią.

52.—197, ст. 3—6.

Міжъ ко́за́цтвомъ Го́лка
Мовъ по пу́щі блу́дить,
И ко́ника вороно́го
Підъ собо́ю ну́дить,

Здѣсь авторъ хотѣлъ, но не съумѣлъ, подражать слѣдующимъ превосходнымъ стихамъ народной пѣсни:

Зашуміли густі ло́зи
Козако̀ви при доро́зі;
Сюди́ блу́дить, туди́ блу́дить,
Підъ собо́ю коня́ ну́дить.

53.—Стр. 200, ст. 15 и 16.

Постолú бу́дуть сапъя́ні.
Шовко́ві воло́ки.

Въ народной пѣснѣ:

Хвали́лися гайдама́ки,
Підъ Умань иду́чи:
„Бу́демъ дра́ти, пани-бра́ти,
Съ китайки онучі!"

54.—Стр. 201, ст. 18—22.

Лю́ди до́брі! ось дивітесь:
Жидівська намітка!
Утіка́ла, та й втеряла
Чо́ртова Жидівка!

Подобный случай былъ въ 1654 году на Подоліи, когда Поляки взяли приступомъ мѣстечко Бушу. „Семьдесятъ женщинъ успѣли скрыться въ пещерѣ, находившейся недалеко отъ мѣстечка и закрытой густымъ терновникомъ. Но нѣкоторыя, бѣжавши, потеряли свои намитки. Это замѣтили слуги", и пр. См. *Богд. Хмельн.* Н. Костомарова, II, 457.

55.—Стр. 202, ст. 27 и 28.

Ба́чте, до чого́ дово́дять
Ва́ші кля́ті ка́рби,

Несчастные потомки Моисея, Давида, Соломона, великодушной Юдиѳи, добродѣтельной Эѳири, прекрасной Сусанны, разсѣянные по всему свѣту, воспользовались превосходствомъ умственныхъ способностей своихъ на счетъ иноплеменниковъ, и сдѣлавъ деньги своею силою, своею защитою и спасеніемъ отъ изувѣрства послѣдователей новаго, иногда искажаемаго и потому недостойнаго въ глазахъ Евреевъ ученія, сдѣлались почти у всѣхъ, между кѣмъ они жили, предметомъ ненависти и омерзѣнія, какъ іероглифъ собственнаго мотовства и безпорядочности,

какъ живой укоръ въ беззаботности о будущемъ и неумѣньи устроить свое благоденствіе въ настоящемъ. Не зная, какъ истребить эту *язву*, естественно возникавшую тамъ, гдѣ гражданское и общественное дѣло не имѣло здороваго строенія, короли и магистраты придумывали противъ Жидовъ стѣснительные законы, а народъ, при всякомъ безпорядочномъ волненіи, истреблялъ ихъ сотнями и тысячами. Такъ поступали съ ними и наши козаки, безсознательно вымещая на нихъ политическіе и общественные грѣхи свои. Вотъ образчикъ, какъ относились къ Жидамъ старинные статуты, за ихъ способъ обогащенія. „Лихва Жидовская не имѣетъ нигды насыщенія: про то мы и рада наша уставляемъ абы Жидовъ... непріятелѣвъ вѣры христіянское, и на лихву пенези дають, не имѣютъ большъ брать на недѣлю, толь 10 пѣнезь... пѣнези даваютъ на записы, а лихвы не дають два годы, чтобы ся ихъ лихва множила; а у тыхъ двухъ годѣхъ не упоминаються, ани на судъ ведутъ: а по двухъ годѣхъ, уже имъ далѣй нѣтъ лихвы жадное, и ни записомъ имѣютъ поминать... а ни тотъ, хто ся имъ записалъ, не имеетъ имъ запису... полнить". (*Акты Западной Россіи*, I, 13). „Коли жъ жидовскый умыслъ и злость ихъ есть на то, какъ бы христіянство обажили", и пр. (стр. 20).

Кáрби, о которыхъ говорится въ поэмѣ, были нарѣзки на палочкахъ взятой въ долгъ горілки, или черточки мѣломъ и углемъ на стѣнѣ. Изъ преданій о гайдамакахъ 1768 года, напечатанныхъ въ *Запискахъ о Южной Руси*, видно, что поселяне всего больше ожесточались на Жидовъ за начетъ долговъ посредствомъ *кáрбівъ*.

56.—Стр. 203, ст. 5.

Ви зъ Жидáми накладáли,

Слово *накладáти* (совмѣстно злоумышлять) сдѣлалось въ украинской рѣчи рѣдкимъ. Въ народной пѣснѣ поется:

Мазéпо гетьмáне,
Израдлúвий пане!
Злéе починáешъ,
Зъ Швéдомъ накладáешъ...

57.—Стр. 204, ст. 2.

Великдень збоéцький.

Збоéцький—разбойничій. Польскія слова были тогда у всѣхъ въ употребленіи. См. проповѣдь, напечатанную Н. М. Бѣлозерскимъ при изданныхъ имъ *Южнорусскихъ Лѣтописяхъ*.

58.—Стр. 204, ст. 11 и 12.

Ой якъ грюкне оружúна
Изъ дóвгого дýла,—

Слова: *оружúна* и *дула* могутъ показаться не совсѣмъ украинскими. Въ рѣшеніи подобныхъ сомнѣній всего лучше опираться на изустную народную словесность. Въ одной пѣснѣ поется:

Сидúть козáкъ на могúлі,
Зъ оружúни огóнь крéше:
Скáлки лóмить, роскладае,
Въ свої рáни заглядае.

Въ другóй:

Одинъ ведé за чуприну,
Дрýгий дýла бье:
„Ой не ходú, врáжа дуко,
Де голóта пъе!

59.—Стр. 207, ст. 1 и 2.

Ще жъ не згáсло галагáномъ
Козáцькее сóнце!

Слово *галагáнъ* выговаривается также и *gалаgáнъ* (головня), сохранилось только въ фамильномъ имени дворянъ и козаковъ Галагановъ. Мнѣ случилось, однакожъ, слышать его въ устахъ народа, и именно въ домѣ покойнаго Н. В. Гоголя. Сельскій мальчикъ, разсказывая мнѣ безтолковую, скучнѣйшую сказку, наградилъ меня за терпѣніе слѣдующими словами: *у пóпелі галагáнъ, запичняя искра.* На вопросъ мой: что такое значитъ *запичняя искра?* онъ отвѣчалъ, что, вытопивши печь, хозяйка

зарываетъ въ золу *галагана*, т. е. головню съ огнемъ, чтобы сохранить хоть искру для разведенія огня назавтра.

Козáцькимъ сóнцемъ называется луна. Это названіе указываетъ на то время, когда козаки должны были вести жизнь воровскую, поспартански, и промышлять своимъ ремесломъ больше всего по ночамъ. Воровство у нихъ было преступленіемъ только въ отношеніи къ товариству. Еще и автору случалось слышать отъ старожиловъ такія разсказы о Запорожцахъ: „У іхъ, якъ хто не краде, то зáразъ козакú й грімають: *Чогó лéжнемъ лежúшъ? дýрно хлібъ ісú!*"

61. *)—Стр. 208, ст. 2 и 3.

На кóникахъ вигравáють,
Шабелькáми повертáють,

Эти два стиха взяты изъ народной пѣсни, приведенной въ примѣчаніи 6-мъ къ этой поэмѣ.

62.—Стр. 208, ст. 12—16.

Вóрони зъ грачáми
По звáлищахъ грýють
А по пýсткахъ вовкú завивáють,
Крéчеты зъ орлáми
По степáхъ шумýють,

Слова *грýють* и *шумýють,* не встрѣчающіяся уже болѣе въ народной рѣчи, взяты авторомъ изъ старинной народной думы:

Закрякче вóронъ, загрýе, зашумýе,
Та й полетúть у чужую зéмлю.

Тамъ же и кречеты помѣщены, какъ здѣсь, рядомъ съ орлами:

Закуркуютъ крéчети сизі,
Загадáютця óрлики хúжі.

*) Примѣчаніе 60 пропущено авторомъ,—его нѣтъ въ „Основѣ". *Ред.*

65. *)—Стр. 209, ст. 24 и 25.

Перетягъ усі дорóги
И стежкú дейнéка.

Слово *дейнéка* употреблено здѣсь въ томъ смыслѣ, какъ говорится: *Стáла дешéва сіль, то чумáкъ такъ и порúнувъ на озéра;* или *Бжолá такъ и грáе роями.*

66.—Стр. 209, ст. 27 и 28.

Повтікáло драгоніі
Тúсяча и двісті.

Панъ Черный къ пану Юрію Оссолинскому, 25 мая 1648: Xiąże Wisniowiecki ma osm tysięcy woyska, lecz im nie ufa, bo Ruś. (*Акты Кіевской Коммиссіи,* I, 3-я нумер., стр. 26).

Адамъ Кисель къ архіепископу Гнѣзненскому, 31 мая 1647: .... mam takie od moich Sług zbieżałych z Zadniepru wiadomości, ze Xiąże Jmc, gdy mu się assystentia iego ex eadem gento zgromadzona zmykac poczęła, musiał consulere sobie z garscią Slachty Polskiey, i Sług swoich uiedzac w Bracławskie Woiewodstwo. (Тамъ же, 30).

67.—Стр. 210, ст. 5 и 6.

Ширóкая окóлиця
И вершóкъ низéнький

Въ народной пѣснѣ:

А у Ляхá вершóкъ низький,
Ширóкі опушки.

68.—Стр. 210, ст. 13 и 14.

Гай тобі, пúшний князю,
Ловúти рарóгівъ:

*) Примѣчанія 63 и 64 пропущены авторомъ—ихъ нѣтъ въ „Основѣ".—*Ред.*

Въ *Малорос. Дѣлахъ* Моск. Архива Иностр. Дѣлъ, связка № 1, 1648 года читаемъ въ письмѣ князя Іереміи Вишневецкаго къ бѣлогородскому воеводѣ, князю Прозоровскому, отъ 2 декабря, 1647: „Извѣстно вамъ да будетъ, что я, на прямую потребу мою и съ моею грамотою, черезъ слугу моего Яна Семашка съ Песокъ посылалъ и стрельцовъ своихъ для рароговъ, сирѣчъ кречатовъ...“ За обиду этимъ людямъ онъ дѣлаетъ такую угрозу: „повелю въ маетности моей Заднѣпровской вашихъ купецкихъ людей позабирать и самъ управу чинить...“ *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7), исчисляя нанесенныя отъ пановъ казакамъ обиды, говорить: „Зъ Запорожья, черезъ поля дикіе, зъ рарогомъ, яструбомъ, орломъ, съ хортомъ козака бѣдного шлетъ (панъ, сдѣланный полковникомъ или другимъ козацкимъ старшиною) въ городы, кому подарокъ шлючи, якому пановѣ, не жалуючи козака, хочай бы згинулъ, якъ не трудно отъ Татаръ“. Изъ всего этого видно, что не легко доставалась стрѣльцамъ князя Вишневецкаго панская забава.

69.—Стр. 210, ст. 17 и 18.

Го́ді со́боля держа́ти
На срібнімъ ланцю́зі:

Изъ Pamiętników Paska мы знаемъ, что любимою панскою забавою были освоенные дикіе звѣри и птицы. Адамъ Кисель не разставался съ ними и въ далекой дорогѣ. Въ *Малор. дѣлахъ* Моск. Архива Иностр. Дѣлъ, въ связкѣ подъ № 1, 1648 года, сохранилась отписка сѣвскаго воеводы къ царю, въ январѣ, 1647: „... какъ шолъ отъ твоего царскаго величества съ Москвы Адамъ Кисель, и въ Болховѣ у него, у Адама Киселя, утекъ соболь съ чепью серебреною, а у брата ево Александра Киселя— гончая собака; и того соболя и собаку, по твоему государевому указу, изъ Болхова велено прислать къ намъ. — — Да какъ, государь, того собаку и соболя мы, холопи твои, къ Адаму Киселю отошлемъ, и о томъ бы намъ, холопемъ твоимъ, отписати къ тебѣ, великому государю. И изъ Болхова, государь, Микиѳоръ Давидовъ писалъ къ намъ, холопемъ твоимъ, и прислалъ того соболя и собаку декабря въ 27 числѣ, и мы, холопи твои — — послали съ Сѣвскими пушкари — —“.

70.—Стр. 210, ст. 19 и 20.

Ой ужé жъ твоя́ княгиня
У великій ту́зі.

Этими стихами авторъ хотѣлъ напомнить читателю о женѣ князя Вишневецкаго, Гризельдѣ, дочери Ѳомы Замойскаго, которую онъ такъ любилъ, что казацкая лѣтопись его кроваваго времени записала, въ числѣ достойныхъ замѣчанія событій, ихъ невольную разлуку на той сторонѣ Днѣпра. Грабянка (стр. 52): „Князь Вишневецкій — — поиде (изподъ Збаража) до обозу своего подъ Чолганскій Камень, а княгиню свою до Бѣлого Камѣня отосла, которая, раздѣляющися, зъ плачемъ поднесши зѣницѣ въ небо, рекла: О каменіе! коль далече за Вислу границу намъ замѣраете?“

71.—Стр. 210, ст. 21 и 22.

Го́ді, князю, за гряниці
Зъ Москво́ю тяга́тись:

Въ дѣлахъ, упомянутыхъ въ прим. 69 къ этой поэмѣ, идетъ большая переписка о притязаніяхъ князя Вишневецкаго на земли, присвоенныя на ничьемъ пограничьи имъ и Москвою. Онъ упорно отстаиваетъ каждый ступень своей земли, не предвидя, что скоро потеряетъ цѣлое государство по сю сторону Днѣпра, и московскіе межевщики одному его упрямству приписываютъ невозможность докончить разграниченіе между Московскимъ и Польскимъ государствами.

72.—Стр. 210, ст. 23 и 24.

Пора́ зъ Лубе́нь зо всімъ ко́дломъ
Въ По́льщу вигреба́тись.

Живописное слово *вигре́батись* заимствовано изъ посланія полковника Мартына Пушкаря къ кіевскому митрополиту Діони-

сію Балабану: „... все войско изъ Запорожья выгреблося и зъ городовымъ войскомъ Запорожскимъ до купы и до рады енеральной звялося.. “ (*Акты Зап. Россіи*, V, 10).

73.—Стр. 210, ст. 25 и 26.

Мавъ ти, князю, изъ дорóги
Чѐнців завертàти:

Монахи Густынскаго монастыря, при наступленіи военной грозы, рѣшились, подобно прочимъ черницамъ и черницамъ, убраться заблаговременно изъ Украины въ Московское государство и уложили на возы все монастырское имущество, въ томъ числѣ образа, книги и все, что можно было увезти съ собою, а скотъ угнали напередъ; но князь Вишневецкій остановилъ ихъ и объявилъ монастырь, основанный и обогащенный его предками, своею собственностью. Объ этомъ сохранилась интересная переписка въ *Малор. Дѣлахъ* Моск. Архива Иностр. Дѣлъ.

74.—Стр. 211, ст. 5 и 6.

Стоітѐ ви залòгами
Въ старихъ таборúщахъ.

Изъ брошюры кіевскаго бискупа Юзефа Верещинскаго, подъ заглавіемъ: Publika, написанной въ 1597 году, видно, что Украина сохранила отъ временъ княжескихъ множество окоповъ и даже кирпичныхъ сооруженій. Въ брошюрѣ между прочимъ говорится: ...ieno patrzamy na stojące puste horodyszcza albo zamki, patrzamy, niestetyż na stojące tylko mury puste, gdzie niedźwiedzie, wilcy a świnie dzikie się w nich lęgną, a przedsię nas to nie porusza; gdyż to, mali się prawda rzec, iż ninacz inszego godno raczej tak tych horodyszcy albo murów pustych na tem tam Zadnieprzu albo na Ukrainie nie chowamy, jedno na baszty nieprzyjacielom swoim pogranicznym, aby oni to powoli pobrawszy, jakoż już i Moskwa na to pochuchiwa sobie, osadzili, a ztąd nas bezpieczniej woiowali a posiadali. (Str. 18).

75.—Стр. 211, ст. 7—10.

Нà що тобі, пúшний князю,
Дорòги питàти?
Лýчче тобі манівцями
Зъ Лубéнь простувàти.

Козаки могли такъ говорить по восноминаніямъ былого. Окольскій въ Діаріушѣ (стр. 16) пишетъ, что въ 1637 году, когда Павлюкъ поднялъ на Украинѣ такую же тревогу, какъ черезъ одиннадцать лѣтъ Хмельницкій, Адамъ Кисель вмѣстѣ съ другими богатыми панами z majętności swej z zdrowiem uchodzić i nie gościńcem własnym musieli. Toż i inni panowie, a zwłaszcza w Wiśniowieczyznie czynili. Lepsze łyczane zdrowie, niż jedwabna śmierć, прибавляетъ войсковой проповѣдникъ Потоцкаго, ale u takiego chłopstwa i śmierci jedwabnej niemasz, owszem wszelkiej ignominii i t y r a n i d i s pełna.

76.—Стр. ст. 211, ст. 25 и 26.

Та заглянемъ гармàтами
Тобі, князю, въ вічі.

Старожилы, бесѣдуя съ авторомъ о козацкихъ походахъ, выражались иногда такъ: *Щò жъ, хочъ и вдàрять на Ляхівъ, колú нічимъ у вічі заглянути: гарматъ нема! пороху нема!*

77.—Стр. 213, ст. 3.

Ой не медъ-пъянее-чóло

Медъ подъ этимъ названіемъ упоминается въ думѣ о Ганжѣ Андыберѣ, которой лучшій списокъ напечатанъ въ *Запискахъ о Южной Руси*. Важныя дополненія напечатаны недавно въ *Абеткѣ*, изданной г. Гатцукомъ.

78.—Стр. 213, ст. 7.

Ой не піво на про-дúво

Говорится *на про-чýдо*. Почему же не сказать *на про-дúво?*

79.—Стр. 213, ст. 9 и 10.

Князь Ерема изъ шляхтою
Гайдамацтво тисне.

Манера описанія битвъ князя Вишневецкаго съ козаками и нѣкоторые обороты заимствованы изъ народныхъ пѣсень, указанныхъ въ другихъ примѣчаніяхъ къ этой поэмѣ.

80.—Стр. 213, ст. 23—26.

Ой де стане—земля тане—
Підкопи рикають;
Куди гляне—трава вяне—
Ворогй зникають.

Народная поэзія доводитъ иногда краткость выраженія до темноты. Надобно долго изучать ее, чтобы наконецъ наслаждаться ея манерою выражать мысли и чувства пѣвца. Напримѣръ, то, что здѣсь выражено четырмя стихами, въ народной пѣснѣ заключено въ двустишіе:

Ой де стáне—землй тáне;
Кудй глянe—травá вяне.

Говорится о воинѣ, осаждающемъ Львовъ. Вѣроятно, это—темное воспоминаніе о Богданѣ Хмельницкомъ, обращенное въ свадебную пѣсню.

81.—Стр. 214, ст. 3 и 4.

Ой вінъ міні въ злихъ напастяхъ
Великий заступникъ.

Ks. Piotr Skarga, Kazania Seymowe, str. 19: Do tego czasu (oyczyzna) kapłany wam i biskupy i duchowne pasterze wasze daje, przy których przystęp do łaski bożéj i obrony od wszystkich nieprzyjaciół macie.

82.—Стр. 214, ст. 9 и 10.

Бо на сповіді спасенний
Панночка сказала,

Тамъ же, стр. 66: Spowiedź sama w katolickiej wierze dziwnie ludziom do cnoty i dobrych obyczajow pomaga, karność onę mając, której żaden urząd świecki mieć nie może, w której skryte i serdeczne grzechy i złości giną, co dziwnie rzpltej pomaga.

83.—Стр. 215, ст. 19 и 20.

Ой панове! се жъ писала
Панна-чарівниця!

Воображать женщину, участвующую калдовствомъ своимъ въ военныхъ дѣлахъ, было въ то время естественно. Авторъ брошюры O Buntach za Chmelnickiego разсказываетъ, что у охочекомоннаго полковника козацкаго Дуница (Донца?) была сестра чародѣйка, предостерегавшая его отъ опасностей. Въ русскомъ переводѣ эта брошюра названа *Краткою Исторіею о Бунтахъ Хмельницкаго*. М. 1847. (См. стр. 12).

84.—Стр. 215 и 216.

Оба эти куплета основаны на слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Пливé щука зъ Кременчука,
Лускá на ій сяе.
Хто не знáе закохáння,
Той лйха не знáе.
Пливé щука съ Кременчука,
Фйлю розбивáе.
Хто не знáе закохáння,
Той щáстя не знáе.

85.—Стр. 217, ст. 19 и 20.

„Завдамъ, завдамъ козакові
Страшенної муки!“

Эти слова авторъ вложилъ въ уста князя Вишневецкаго, зная его жестокосердую мстительность. Карая самыми ужасными муками взбунтовавшихся противъ него Немировцевъ, онъ воскли-

цалъ: „Мучьте ихъ такъ, чтобы они чувствовали, что умираютъ!" Hist. Polska, przez Rudawskiego, I, 37.

86.—Стр. 218, ст. 21—24.

Ой засію я надії
И думи висókі
У козáцькій у лицáрській
Натýрі широкій.

Злѣйшіе враги украинской демократіи признавали въ ней высокія душевныя свойства. Такъ, очевидецъ войны пановъ съ Павлюкомъ и Острянииомъ, Окольскій, въ началѣ продолженія своего дневника (Contynuacya Dyaryusza wojennego, etc. str. 81) пишетъ.... jest to hostis Patriae niemały, który z szczęścia chłopskiego się cieszy и т. д. А на стр. 101 говоритъ: Pokazał tedy pierwszą tą utarczką Bóg, iż lubo między Kozaki niemasz żadnego książęcia, senatora, wojewody, z którymi się w potrzebie żołnierz gałasował, ale jednak takowi są chłopi, że gdyby prawa nie zagradzały *contra plebejos* uczynione, jako przedtem było, należliby się i tak godni, aby ich et Quinctio Cincinato, qui ab aratro ad dictatoriam był wezwany, atque Themistocli virtute par nazwano.

87.—Стр. 219, ст. 6.

Характеръ вымышленнаго Голки основанъ на главныхъ чертахъ Немирича, главнаго двигателя всей Виговщины. Эта поэтическая личность стояла далеко выше своего вѣка. Изъ уваженія къ ней, авторъ не рѣшился примѣшивать къ ней въ романѣ или поэмѣ вымысла, и создалъ Голку, имѣя въ Немиричѣ доказательство, что подобныя явленія были возможны въ варварскій и трагическій вѣкъ. — —

88.—Стр. 221, ст. 23—26.

Ой якъ змóжешъ ёмý, дрýже,
Вкоротити віку,
Не забýду я послýги
Твоéі до віку.

Стихи эти основаны на томъ, что Хмельницкій былъ очень ревнивъ къ своей власти и, подъ благовиднымъ предлогомъ, казнилъ опасныхъ для него людей. Опасеніе потерять власть въ народѣ заставляло его входить въ союзы, ненавистные для лучшей части его сподвижниковъ.

89.—Стр. 222, ст. 1 и 2.

Грачівъ ключа й чóрнихъ гáлокъ
На сей бікъ стягáе.

Слова *ключа* и *стягáе,* употреблены на основаніи слѣдующихъ стиховъ народной пѣсни объ Иванѣ Свиргонскомъ:

А изъ Нúзу хмàра стягáла,
Щó вóронівъ ключа набігáла.

90.—Стр. 223, гл. V.

Описаніе послѣдней битвы Голки основано на пѣснѣ о Нечаѣ:

Ой не вспівъ же козáкъ Нечáй
На кóника сісти,—
Та й ставъ Ляхівъ, врàжихъ синівъ,
На капусту сікти.
Ой не вспівъ же козàкъ Нечàй
На кóника внàсти,
Та й ставъ Ляхівъ, врàжихъ синівъ,
Якъ снóпики клàсти.
Ой якъ стúсне козáкъ Нечàй
Коня́ острогáми,—
За нимъ Ляхівъ сорокъ тúсячъ
Зъ голими шабля́ми.

91.—Стр. 224, ст. 1 и 2.

Не зломúти гайдабýрамъ
Лицáрськоі сúли!

Лúцарь, по понятію народа, есть что-то непобѣдимое. Его можно убить только сребряною пулею, или его собственнымъ оружіемъ.

92.—Стр 224, ст. 3—6.

Повернувся лицарь Голка
На правую руку;
Куди гляне, туди гряне,
Всюди повно трупу.

Въ народной пѣснѣ:

Повернувся козакъ Нечай
На лівую руку,—
Не вискочить Нечаівъ кінь
Изъ Ляцького трупу.

93.—Стр. 224, ст. 7 и 8.

Ой не взяти вамъ лицаря
Голими руками.

Кромѣ поговорки: *голими руками ёго не візьмешъ,* авторъ имѣлъ въ виду манеру отчаянныхъ рубакъ обнажать руки въ бою. Пасекъ, въ своихъ Pamiętnik'ахъ (стр. 77) также говоритъ: Ruszaią się tedy chorągwie powoli, a wodzowie zaś jadą przed nami z gołemi po łokcie rękami.)

94.—Стр. 224, ст. 51 и 16.

Ой велике характерство!
Намъ ёго не вбити.

Разсказъ лирника: „Ляхи, якъ стали Харка рубать, то рубали ажъ три дні, та ніякъ не порубають; и шабля позубилась гіршъ, якъ залізо; та вже дорозумувались, щобъ рубать ёго ёго шаблею. А въ ёго шабля була лицарська; то та шабля ёго і побідила“.

95.—Стр. 224, ст. 17 и 18.

Треба, браття, срібнимъ ґудзикомъ
Рушницю набити.

См. примѣчаніе 45 этой поэмы.

96—Стр. 225, ст. 1—4.

Не вважали гайдабури
На козацьку вроду,
Рвали тіло по кусочку.
Кидали у воду.

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Ой не дбали вражі Ляхи
На козацьку вроду,
Рвали тіло по шматочку,
Пускали на воду.

97.—Стр. 227, ст. 29.

Прозирають у Славуту.

Славутою называли козаки Днѣпръ во времена Окольскаго (Dyaryusz, str. 89) и конечно гораздо и прежде, какъ это видно изъ думы о Кишкѣ Самийлѣ и изъ Пѣсни о Полку Игоревѣ. Въ старинныхъ козацкихъ документахъ употребительно слово *славетний:* „славетні наші предки“.

Изъ „Досвитокъ“ изданія 1899 года. Слава „козацького батька“ не заслипыла и тоди автора. Винъ ёму протывопоставывъ у цій поэми такого войина, якый пиднявъ бы въ гору народнёго духа. Та все чисте й розумне понякло въ насъ передъ лютымъ розбоемъ Хмельныщыны у религійній темряви, ще гиршій одъ рымського изуйитства.

До братівъ на Вкраіну.

1.—Стр. 237, ст. 3—4.

Що ми справді хлібомъ-сіллю
Ворога караемъ.

Есть пословица: „Ворога хлібомъ та сіллю карай“.

Початокъ новоі поеми.

(1648—1654).

Заспівъ.

1.—Стр. 237 и 238.

П. А. Кулішъ згодився, щобъ ми перепечатали оці стихи зъ *Черніговського Листка*. Поспішаемо зазнаёмить читателей *Основи* зъ гарними думами щирого Украінця, и дякуемо високоповажному сочнителеві. *Ред.*

2.—Стр. 239, ст. 33 и 34.

Що мусять на жида
Панщину робити.

Не то села, та й замки, брали жиди въ панивъ на оранду. Сами якъ хотя людей судили и карали, замість пана, а панъ проживавъ собі безпечне по столицяхъ (див. у Pamiętnikach o Koniecpolskich, str. 51) супліку жовнірську до короля, що ти, каже, пороздававъ замки панамъ дармоідамъ, а вони жидамъ позарандовували, а жиды іхъ, своімъ звичаемъ, обертають у пустку и въ руіну.

Варѳоломееві Шевченкові.

1.—Стр. 240—242.

Предисловіе. Варѳоломей Шевченко така людина, що нею можна похвалитись передъ усіма земляками. Викупивсь вінъ изъ кріпацтва ще замолоду, продавши всю свою мизерию до-щенту. Зробивсь вінъ вольнимъ и вбогимъ, мовъ той Лазарь, та й почавъ працювати веселимъ духомъ изнову. Поборовъ кріпацтво поборовъ и другу неволю—убожество. Ще жъ сёго мало: набравшись за свого важкого життя всякого лиха, набравсь и розуму не аби-якого. Вийшовъ зъ ёго чоловікъ якъ слідъ письменний и тямущий. Спізнавшись изъ нимъ, ми побратались постаросвіцький покозацький.

Сонетъ.

1.—Стр. 244, ст. 10.

Орлицю сміливу, крилатшу одъ орла.

Може, не кожне знае, що орлиця більша зростомъ и дужча одъ свого самця. Авторъ даремно слова не скаже. *Ред.*

Могильні сходини.

Стр. 248—278. Послѣсловіе.

Авторъ, посилаючи Редакціі отсю поему, каже: „Придивітця ви до неі гарненько; тутъ вамъ нашъ край, якиі вінъ теперъ есть. Отутъ та біда, що нашъ людъ терпить и відъ *историчнеі брехні*, що у насъ розпустили про-міжъ народомъ, и відъ Москалівъ, и відъ Ляхівъ, и відъ жидівъ, и відъ другихъ всякихъ грабителівъ".

Топиръ-гора.

1.*)—Стр. 283, ст. 25.

Гей ты, Даныло,
Славный козаче!

2.—Стр. 284, ст. 11.

Свысны Щербатымъ

Звався такъ знаный мечъ у Данила.

3.—Стр. 284, ст. 23 и 24.

Потимъ гыранамъ
Давъ знакъ бровамы.

Гыранъ—музыка татарськый.

---

*) Примѣчаніе къ этому стиху авторомъ не сдѣлано. Но, вѣроятно, онъ хотѣлъ пояснить, что подъ Даниломъ, славнымъ ковакомъ, разумѣется кн. Даніилъ Романовичъ Галицкій.—*Ред.*

4.—Стр. 285, ст. 8.

Закрычавъ: аманъ!

Добре! браво!

5.—Стр. 285, ст. 27.

„Джяврь, джяврь!“ белькочуть.

Невирный.—Такъ мусульмане звуть Хрыстыянъ.

6.—Послѣсловіе.

Топиръ-гора.

Волынська Дума.

Перéспивъ Деныса Федоренка.

Слово одъ Редакціи.

Козакы-украинци у первому перыоди жыття свого лыцàрського не ворогувалы зъ Ляхамы. Ще бо тоди Ляхы не повтягувалы у свою виру украинського панства руського, що сталось навпосли гоныты̆лямы козацтва зàривно зъ ляцькымъ панствомъ. Бо хто й зъ самыхъ Ляхивъ поосягавъ руськи пустыни, козакуючы вкупи зъ нашимы проты Орды,—и той не вважавъ себе чужымъ промижъ украинською Руссю. Не́ про латыньство дбалы на Руси перши ляцьки заволо́кы, сидаючы на Татарськихъ Шляхахъ заточкàмы чы хуторамы поручъ изъ такымы жъ, якъ сами, воинамы-Русынамы: дбалы про оборону народу хрыстыянського видъ зъятивъ. Козацька слава була тоди одинаково люба й дорога кожному хороброму серцеви, якъ на Вкраини-Руси, такъ и далеко видъ неи—въ Польщи. Чувалы бо тамъ про дывотворню оборону грыныць и выхвалялы казацьке завзяття руського панства посполитства. За землю жъ ни съ кымъ було змагатысь, спершу яке мыряло соби займыще шаблею. И лыцарь-панъ и лыцарь-простолюдець осягавъ у пустыняхъ стилько, скилько змигъ обороны одъ гордыиськаго нападу. Паны обороняли свои займыщà за помогою дрибно́го козацтва; козакы-билякы, ку́плячысь навкругы кармазынинаго пана, разомъ зъ его добрамы заступалы проты Горды и свои оселі, пастовныкы, синожати, нывы. Згода була всюды, бо ривняла узгряныпиихъ людей одна велыка бида—татарськи наизды.

Якъ же, замисть войны, почало панство, зъ сеймовои нарады, одбуваты азынтивъ подарункамы, тоди стало негербованому козацтву тисно промижъ гербованымъ рыцарствомъ. Закоренылысь козакы оддаликъ, на Днипровому Ныզу, за Порогамы, навидуючись тилько пидъ зымни холоды, до домивокъ. Тымъ часомъ постало скризь по руськихъ узгряныччяхъ право польске (jus polonicum), що не зналы его въ насъ перше, судячысь по старосвицьки правомъ руськимъ, громадськимъ. Почалы нашн паны на вольныхъ займыщàхъ лядуваты; почалы вымагаты податкивъ та видбуткивъ у козацькыхъ се́мей, а шукаючы въ короля ласкы и уряду, переверталысь, рады прыподобы, у латынство, накладалы зъ быскупамы та прелатамы, переймалы ляцьку мову, ляцьки звычàи, и ставалы чужымы ридному народови руському. Оттоди вже козакамъ годи було навкругы панивъ-лыцаривъ ку́пытысь; почалы воюваты за прыводомъ свого нызового отамàння; менше та менше вкупи съ панами хлибъ илы и військову нужду взнавалы, а частищъ почалы на ихъ крывды ре́мствуваты. Лыцарювата жъ молоджъ панська давай тоди шукаты соби славы та чести въ коронному війскови або по чужыхъ земляхъ, погорджуючы звычаямы козацькымы, запорозськымы, що перше подалы булы гарну чутку про се́бе шыроко, ажъ по за Выслою. Стала жъ черезъ те й козацька слава дорогою тилько промижъ людьмы ривнымы, промижъ негербованою Руссю. Паны влюбылы славу ыншу, що шырылась тилько мижъ сеймовымы товарышамы, а козацтво занедбо́вувалы.

Тымъ робомъ частына Руського люду, найбагатша, найпысьменища, почала тягты до Ляхвы, яко ляцьки выкоханци; а людность негербована, дрибнота и простота, тягла до козацького товарыства, и славу козацьку вважала своею руською славою. Перше мижъ украинською Руссю не вважалы и Ляха-заволоку чужепыцею, вбачалы въ ему того жъ лыцаря, того жъ козака, абы схотивъ укупи зъ нашымы козакуваты; а посли вже и щыраго

Русына, якъ перевернецця було въ латынство, взывалы Ляхомъ, не прекладаючы надъ ксёяза, що навчывъ его лядуваты. Взываючы своихъ перевертнивъ ляхамы, або найгиршъ—недоляшкамы, Руськый народъ протестувавъ тымъ самымъ передъ козацтвомъ, яко ридною сылою, свою обиду видъ людей, що продавалысь королеви за уряды та королывщыны. Король бо, зъ намовы рымськыхъ нунцінвъ, не дававъ ни честы, ни пожывы тому, хто державсь руськои виры *). Не тилькы шляхта руська, та й мищане по руськихъ городахъ тоди тилько урядовалы або въ лавыцяхъ по ратушахъ сыдилы, колы прыймалы латынство. Оце жъ, хто зостававсь Русыномъ, той не мавъ звидкилі достатку свого прыбильшаты; а хто стару виру кыдавъ, той самымъ ренегатствомъ своимъ убывавсь у почести та въ велыки достаткы. Болило серце въ Руського народу, що чужоземня сыла забирала въ его съ-поседъ громады найкращу шляхту, нейзаможнище мищанство до ыншого гурту, пидъ ынше право, пидъ ыншу мову, пидъ ынши звычаи, а въ тыхъ людей, що не ламалы предкивськои виры и звычаю, однималы и честь и вжытокъ. Тымъ-то панськый нунцій Торресъ, доносячы Рымови, року 1622, що діецця въ Речи Посполытій, пропысавъ таку реляцію:

„Не можна того й словомъ змовыты, якъ прости Русыны ненавыдятъ Латынцивъ. Та ихъ ненависть ажъ до того сягае, що, вздрившы ксенза-латынця, плюють на землю зъ досады и огыды“ **).

Оттакп то булы обставыны ворогування козацького зъ Ляхамы, що почалось пидъ саме время навертання руського панства и мищанства въ латынство. Колы й перше ремствувалы козакы на попивъ, сыдючы на Нызу за Порогамы ***), то й надто важко цыхалы воны проты панивъ-перевертнивъ. Колы й перше слава козацька розлывалась по всій Украини промыжъ Руссю, то

---

*) Читай: Relacye Nuncyuszów Apostolskich; напечатаны въ Парыжи, року 1864, т. II, стр. 76, 81, 104, 140 и 159.

**) Чытай тамъ же, стр. 155.

***) Знаемо зъ оповидання Папроцького про побутокъ Зборовского Самійла межъ Запорожцямы.

й надто засыяла вона тоди, якъ посталы нови Ляхы зъ руського ренегатства. Навпакы сему, руське панство, ставшы латынськымъ, ляцькымъ, та вбывшысь у почести та въ велыки достаткы, зневажало руське козакування, не прекладало его надъ розбышацтво, „Ляхомъ вырубало“ по бенкетахъ та по сеймыкахъ, а славныхъ атаманивъ козацькыхъ узывано герштамы. Перевернулысь речи такъ: що кого руськый народъ выспивувавъ у письняхъ та въ кобзарськыхъ думахъ, яко чесне войнство, тыхъ наши лядовныкы вкупи зъ Ляхамы проклыналы и въ своихъ панськыхъ гуторкахъ и въ своихъ пысанняхъ; а хто мижъ тією Руссю, що накладала зъ Ляхамы, бувъ у ныхъ славенъ и хваленъ, яко смырытель бунтивъ украинськыхъ, тыхъ мы вважалы за лютыхъ ворогивъ риднои матери Украины, и замисть велыкои славы, народни думы наши надавалы такымъ героямъ „розумъ жиноцькый“. Слава одного народу була неславою въ другого, а замисть еднання сылы проты спильного ворога, якъ було на початку козащыны, почалы одынъ одного руйнуваты. Ото жъ боролась Русь-Украина за свою волю пидъ козацькымъ прапоромъ, та й доборолась, мовлявъ, „до самого краю“. Допанувалася жъ и Польща надъ Руссю до злыднивъ.

Якъ уже зныкло и пропало все въ обоихъ народивъ, опричъ кривавыхъ спомынокъ, якъ зосталось Польщы, мовлялы наши селяне, „тилькы зъ рукавъ“,—схаменулысь тоди де-яки съ тыхъ Ляхивъ, що понаплоджувалысь одъ ренегативъ народу Руського (найбильшъ поеты), Бачать, що негараздъ робылы ихъ руськи пращуры, накладаючы зъ деспотамы панамы та ксензамы проты риднои браття,—и бажала бъ вороття та нема его! Воно то й е, колы хочете, та ба!,.. Е вороття до ридного люду, обидраного, стуманилого, покаліченого, запроданого жыдови люду руського, да тяжкои воно вымагá жертвы: треба було бъ нашымъ прыхыльныкамъ всю ту велыку славу, що нею пышалысь предкы-перевертни, знехтуваты, яко неславу; треба бъ військови подвыгы проты „бунтовлывого хлопства Украинського“ огласыты розбышацтвомъ, езуицьку ляцьку просвиту назваты бузовирствомъ, а предкивське надбанне—ледачою крадижжю. Усю ляцьку пыху треба було бъ разомъ (а чы можна жъ то?) позбуты и ввійты

въ убогу руську громаду простымъ громадяныномъ, остатнимъ зъ остатнихъ, непрóщенымъ волоцюгою по нечестывыхъ зáкуткахъ.

Не доказавъ такого дыва нихто съ тыхъ, що почувалы въ соби пóзывъ поетычнего малюваня старовыны украинськои, а черезъ те не обизвалось и руське серце на ихъ кобзарюванне. Ни той Мальчевськый, що гравырують его козакомъ зъ бандурою, ни Гощынськый, що спивавъ про славну Канивéщыну, ни Богданъ Залескый, прославытель нашыхъ степивъ та Запорозцивъ, не порушылы нашого серця тымъ двыгомъ солодкымъ и сумнымъ, якого дознае воно, проныкаючы до бандурнего старечого рокотання про давню козащыну, або до Тарасовыхъ писень про гирку долю ридного краю. Выдумалы Ляхы-поеты якусь ыншу Вкраину, не ту, що до неи мы, якъ до вбогои матери, горнемось. Ляцька то Украина, а не руська. Не маты вона намъ, а хыба мачуха. Обертае бо ляцько-украинська муза до насъ панське облычче зъ недбалостю, а тымъ часомъ пестыть спанихъ та поксенженыхъ дитокъ, пестыть у нашому кубли гордовныкивъ нашыхъ, прославляючы неправе ихъ панування надъ нымы.

Хто хоче промовляты до нашого серця, выспивуючы наши степы та могылы, нехай той вывчыцця поетычнои мовы не въ тыхъ, що коренылысь промижъ насъ нахабою, а въ того народу, що, бидуючы у своихъ убогыхъ домивкахъ та по Дыкыхъ Пóляхъ, гартувавъ свое серце до боротьбы зъ нашыйныкамы. Вывчыцця жъ у народу мовы тúлько той, що не знатыме соби ыншои славы, ыншои доли, опричъ народнеи. Нехай спивцеви нашыхъ степивъ та могылъ однаково зъ народомъ буде сумно й весело; нехай у его буде одна честь и одынъ соромъ зъ народомъ; тоди зъиднае винъ соби понуре серце украинське.

Все жъ намъ, Украинцямъ, не честь була бъ, не подóба— погорджуваты пробами бандурнихъ струнъ, що часомъ появляе польська хочъ бы й черезъ Малчевського, черезъ Гощынського, черезъ Богдана Залеского. До того бо пóхопу нудыть ихъ не що ынше, якъ руська ихъ дума, зачарована въ ляцькому тили, заклята въ предкивськи часы, запечатана печатьмы ворожого намъ духа до якогось часу. Мовъ зъ летаргычнымъ сномъ, борецця вона зъ лядуваннемъ, що до кожного поетычнего ихъ помыслу

чипляецця нечыстымъ морокомъ. Мовъ у тій повирци народній про вовкулаку, истота людська, перекынута лыхымы чарамы у нелюдську, сылкуецця до людей прыхылытысь, та й не знаходыть соби у ныхъ почуття; такъ и тутъ: злядованый духъ украинськои поезіи миряецця вызваты зъ нашого серця братній одклыкъ своему сумови чы восторгови, а серце наше того духу жахаецця.

Справди, почытуючы ляцьки поемы про нашу матиръ-Украину, хочъ и багацько знаходымъ тамъ анты-народнего духу надъ уподобамы поезыи, та ыноли повине въ ныхъ и щырою правдою украинською. Не до-останку жъ бо переродылась руська душа въ тыхъ людяхъ, що выкохáлысь посередъ ворожои намъ громады. Предкы ихъ, катуючы козакивъ, крычалы съ княземъ Еремою: „мучте ихъ такъ, щобъ дошкулыты!" Предкы ихъ, государныкы, славословылы деспотычню панську сылу, фанатызовану по рымськи, и взывалы козацтво безголовою звирюкою; а ихъ, отвереженыхъ зъ государнего чаду ляцького, тягне щось до козацькыхъ могылъ, до могылъ, осміяныхъ свого часу такымы мудрагелямы, якъ знаный ксензъ Окольскый, и прыслухаюцця воны, чы не стогне съ-пидъ степовои травы безымеинне рыцарство, що, мовлявъ, спыть на звялыхъ винкахъ своеи старои славы. Шо жъ се имъ сталось?... Се воны вертаюцця манивцямы до сплюндрованои домивкы съ того полону, куды ихъ заполонено изуицькымъ пидступомъ. Вертаюцця, та заслиплени довгымъ лядуваннемъ очи не втраплять манивцемъ по-козацьки. Стуманившы видъ лукавои просвиты, гукають воны, чы не обиззвуцця до ныхъ вабути родычи на козацькій Украини. Темно, мовлявъ, глухо, пусто на тій Украини; а воно ни! Е свитъ помижъ занедбанымы гробовыщамы кривавои воли народнеи, тильки не у кожного роспалась на óчахъ лýда, щобъ озыркатысь. И не все глухло, не всюды забезлюднило по нашыхъ предкивськыхъ займыщахъ, да треба ыншого серця до розмовы съ потомкамы ляцькыхъ недóбыткивъ.

Не зневажемо жъ того даремного сылкування. Нехай чыста козацька душа зглянецця на бидолашню залядовану руську душу, що кличе іи ныбы кризь тяжкый сонъ до згоды. Розгорнувшы

поемы и думы украинськи, що появыла нашого часу ляцька муза, вышукаймо въ ныхъ по зернятку наше ридне добро, позатоплюване въ лядчыну. И въ Мальчевського и въ ынышыхъ праправнуквъ руського спивучого рыцарства дочуемось не разъ голосу нашои ридной бандуры, догледымось не однiеи праведнои вподобы украинськои. Спивалы воны своихъ писень про нашу Украину середъ громады, що позыра на козацьку историю гордуючы, а несытымъ панувaниямъ надъ козакамы пышаючысь; тымъ повдыхалы воны въ себе панського, анты-руського духа. Колыбъ же довелось имъ промовляты про давню славу до потомкивъ тыхъ людей, що лягалы купамы, вытыраючы зъ Украины драпижне панство,—ыншымъ бы духомъ дыхалы ихъ спивы. Нехай же збагне хто добрымъ розумомъ, якъ выдобуты поетычню правду зъ того попсованого лядчыною кобзарського спиву, що нымъ смакуе тилько нешановлыве до нашого народу серце; нехай перелле ляцьку мову на таку, щобъ до вподобы була розумови и серцеви народнему. Не перекладу зъ однiи мовы на другу бажаемо, а переспиву съ чужого по нашому. Де въ тому чужому постережешь любу нашiй руськiй души украинськiй мотыву, що надъестественнымъ робомъ якымсь перебула изуицьки школы, нашепты рымськои политыкы, гордовлыве панське господарюванне на Вкраини, и озвалась до насъ изъ поетычнеи глыбыны душевнои, моиъ струна до струны у двохъ бандурахъ, озвалась тымъ самымъ ладомъ, що й кобзарська дума козача,—додай, дотепный, свого почуття народнеи правды украинськои и вызволь ту мотыву изъ хвалшовытого ляцького розумовання: Оце буде переспивъ поемы або думы ляцькои понашому. Дило важке и заблудлыве. Зибъецця не гараздъ удотепленый спивець изъ свого прямування, и—дывысь—повыне по его спиву не той витеръ, що мовлявъ „изъ Нызу Днипра вiе-повивае". Та дарма! не зашкодыть винъ смакови народнему, бо не прыйме наша душа того, що iй чуже и завадлыве. Ще жъ до того—на сторожи правды поетычнеи украинськои стоить здорова крытыка ридна, що въ свого тилько народу, у потомкивъ козацького рыцарства праведного, пытаецця дорогы лытературнеи. Маемо думы и писни народни: спасенна тоскарбовня слова, помыслу почуття украинського, щыро-руського.

Взоры захованои тамъ поезыи до вику вичнего правытымуть нашого духа, куды бъ его ни похылено; до вику вичнего отверетуватымуть нашу музу, якымы бъ чарамы iй ни чаровано. Се наша поетычна библiя; се предкивськый завитъ прямування народнего середъ чужоземнего натовпу на Вкраини и на всiй Руси украинськый. Мавшы iи въ себе що-дня передъ очыма и духа нашого нею сытячы, переможемо польщыну, що квапыцця вселытысь у нашу громаду, яко душа въ тило.

Тымъ же то, освятывшы помыслы свои предкивськымъ словомъ, осiявшы серце свитомъ правды поетычнеи, що рыне до невычерпу съ того джерела виковичнего, не биймося бристы черезъ темряву чужоземнеи думкы, що стрычае кожного украинця на самому порози жызни и що-дня лудыть его лудамы, манытъ оманамы. Выросте наша словесность руська украинська середъ чужоземнеи луды, оманы, зневагы, якъ вырисъ праведный духъ козацькый середъ тиснoты та неволи, и що забрано сусидьмы зъ нашого духовного надбання, все поверне вона соби чыстымъ, ожывотвореннымъ на викы. Нема жъ бо правды, то нема й сылы у тыхъ посягахъ на наше слово, що квапляцця заглушыты его сусиде, выспивуючы нашу старовыну своею мовою Дбають воны не про насъ: збагачають бо нашымъ духомъ свого ляцького. Люблять воны не насъ: выхваляють бо наши степы та могылы, яко свое надбанне. Духъ нашъ тымъ и вырисъ у гору, що опыравсь ворожому духови; степы наши тымъ и вславылысь, що мы ихъ засiялы кривавымъ зерномъ народнеи воли. Отъ же не тыхъ славлять ляхы-украинолюбци, що былысь не доймаючы чужоземцеви виры, а тыхъ, що пиддавалы ему заморочену браттю. Про народне наше завзятте въ обороны воли вмовчують правнукы хыжыхъ пращуривъ, або жъ узывають его бунтомъ безголовымъ и гайдамацтвомъ темнымъ. Оце жъ ихъ поетычня правда у малюванни старовыны украинськои! Не пидийма така правда народнего духа, а заступа остaнний свитъ нашiй темноты. Тилько нихто зъ нашихъ щырыхъ та праведныхъ не прыслухаецця до чужого спиву. Мовъ бы витромъ мымо дерева гуде ляцьке спиванне по Вкраини. Хто бъ уподобавъ чужоземню поезыю, яко свою народню правду, той бы вже бувъ чуженыця мижъ земля-

камы. Нехай бы сталась намъ духовнымъ жыттемъ ляцька словесность, ляцька поезыя, ляцька правда,—посталы бъ тоди на Вкраини сами Ляхы замисть насъ, Руси. Ото жъ побсягъ на наше слово, на нашу поезію, на нашу народню правду у сусидній словесности прямує не до чого ыншого. Де постане ляцька жызнь, тамъ насъ постыгне смерть. Жыты бо й процвитаты на руськiй земли зможе Ляхъ тилько тамъ, де мы станемось перегноемъ для его кореня. История те свидчыть. Найбагатша, найдуща, найрозумнища була та половына Речы-Посполытои польскои, де Ляхва пожерла рущыну; да й теперъ мае вона найбильшу сылу тамъ, де, занепадаючы, нивечачысь, пропадаючы для своеи будущыны, мы сытымо.... громаду переробленнымъ помацьки своимъ розумомъ, оберненымъ на ляцькый ужытокъ своимъ достаткомъ.

Отъ же бажалы бъ ляцьки Богданы, щобъ мы взналы ихъ спивы за свои ридни, и багацько понапысувалы воны про нашъ край хвалебного,—тилько вси якъ одынъ мыналы славою ты часы, бои, прыгоды и тыхъ людей, которыхъ оспивалы, якъ свитомъ сонця осыялы, наши писни и думы народни. Не про що и дбають, якъ про те, щобъ мы зреклысь руськои украинськои правды, а ляцьку крывду звелычалы правдою. Шкода заходу! Жывый жыве гадае, а воны его намовляють умерты. Думай по нашому, Русыне,—все одно, що: вмры, Русыне, а мы жытымемъ. Ой, ой, панове! ни!... У насъ такымъ робомъ зъ роду вику не ходжено. Мы не говорымо: „посунься, ляше, бо намъ у нашій домивци часомъ ниде бувае систы“. Нехай усяка нація жыве и цвите своимы сыламы. Радиты намъ усякому жыттю й цвиту безъ нашои шкоды, абы кожне жыло й брало сылу зъ свого, не зъ чужого групту. Звемо Ляхивъ своимы ворогамы, бо не булы бъ воны й Ляхы на руському грунти, колы бъ не вороговалы нашій воли народній; а про те, нема въ насъ до ныхъ ыншого ворогування, опричъ: „Ляше, Ляше, визьмы свое, верны наше!“ жывы соби, якъ знаешъ, та й намъ не перебывай жыты по нашій уподоби.

Тымъ же то безъ погорды и зневагы позыраемо на сусидню словесну ныву: нехай засиваецця густо, абы не нашою пашнею. Колы пожычено въ насъ нашого врожаю, або узято нышкомъ, або нахабою зъ нашыхъ рукъ выкручено,—нехай Господь спо-

рыть и ошуканцямъ и злодіякамъ и самымъ харцызякамъ на все добре, безъ нашого гриха. Наша нива родюча,—абы намъ не перебывано ратайствуваты. Хто жъ іи засива намъ бодякамы на пакисть,—мы бодякы выкоренемо. А що ляцьки поеты пидыгруюцця пидъ нашу поезыю народню, то не для насъ ихъ кобзарюванне. Маемо голоснищу, вымовнищу, серцеви нашому любищу кобзу, нижъ та позычына въ нашихъ предкивъ за Порогамы та перестроена на ыншый ладъ. Ще й надто: визьмемо іи въ рукы яко предкивщину, почепымо золоти струны та й наладымо ихъ по своему, не по панськи,—по вкраинськи, не по ляцьки,—по щыро-руськи, не по чужоземськи.

Оце жъ одынъ такый обибравсп. Прочытавшы волынську думу пана Олызаровського, переспивавъ іи съ польскои мовы по нашому. Чы таке жъ було въ его миркуванне, якъ оце въ насъ, чы може й ынше, не знаемо; самого бо кобзаря въ вичи не бачылы й не роспытувалы. Прыривнявшы жъ спивъ до спиву, прекладаемо руськый надъ ляцькый. Козацьке бо слово промовыть выразнище про нашу бувальщыну, нижъ яке бъ ни було ынше. Нехай будуть суддямы ти щыри та праведни, що чують предкивську кровъ у забутыхъ, позорюванныхъ, на бурты порозкопуваныхъ козацькыхъ могылахъ. Нехай скажуть, чы справди се по нашому ляцьку думу переспивано.

Про естетычню вагу сего твору вмовчымо. Може й не все въ ему гараздъ. За взиръ его наши не визьмуть, мавшы передъ очыма ынши взоры поезыи украинськои. Де-що въ ему не доспивано; ынде миру перебрано, а ынды й самому ладу вшкоджено. За все, про все не часъ намъ рахуваты. А що знайдецця тутъ пышна краса слова и жыве малюванне давнеи Украины волынськои, се добре знаемо, та й зъ новымъ гостынцемъ усю вкраинську Русь поздоровляемо.

Нигилистъ.

Стр. 307, ст. 2.

О вѣрности бояръ въ опальныхъ волосахъ:

Въ старину, когда царь подвергалъ боярина опалѣ, бояринъ не стригъ волосъ до полученія помилованія.

Коментарий до „Слави".

Стр. 314—318. Послѣсловіе.

И онуки те забудуть,
що дідамъ роскаже.

Дивуються було не по малу письменні наші люде, чого так швидко позабувано козацькі думи на Вкраїні: Минуло тількі 44 роки по зруйнуванню Січи, а вже князь Цертелев (1819) зібрав тількі з десяток кобзарськихъ дум. Після Цертелева зібрано іх вельми мало, а тепер уже не чути по Вкраїні ні одноі не списаноі. Се того, що й саме зруйнованне Січі було всімъ станам нашого товариства діломъ байдужнім. Нехай читае охочий у „Записках о Южной Руси", як невважливо старики, що бачили своіми очима запорозців, промовляли до мене про січовиків. Не то що темні онучята позабували славу козацьку, и самі письменники, видаючи старосвітські думи, не розуміли вже іхъ тексту. М. Максимович печатав (1834): *попи* в ладівницях замісь *пани* в ладівницях, думаючи, що *ладівниця* мае своім коренем *ладан*. М. Лисенко в „Збірнику Українських пісень" (1868) замісь: „Ой Богдане, Богдане, запорозький гетьмане", печатае з мужичого співу: „Ох и ти, Лимане, ти, Лимане, та запорозький отамане"; а В. Антонович и М. Драгоманов, заходившись коло виясновання „Историческихъ Пѣсень Малорусскаго Народа", печатают Лях *Бутурлак* у році 1874 без коментарня, такъ само, як П. Лукашевич печатав у 1835 року, не знаючи, що клюшниками галерськими були *потурлаки*, ті що потурчились, як и сей, „сотник переяславський, недовірок християнський".

Ні! з порядкомъ господарнім
бились гольтяпаки.

Историю Украіни підправлено до смаку того либеральства, що шукае доблести громадськоі не там, де люде працюють коло порядного збирання достатків, а там, де останню одежу з плечей пропиндрюють. Засліплені видуманими літописями Грабянок, Величків, Коніських, або перевертнів латинськоі шляхти, укра-

інські историки игнорують „Літопись Самовидця", котра малюе козацтво таким, яке воно було. Уже під роком 1648 Самовидець пише: „И на тот час туга великая людям всякого стану значнымъ була и наруганія отъ посполитыхъ людей, а найбільше отъ гультайства, то есть отъ броварниковъ, винниковъ, могильниковъ, будниковъ, наймитовъ, пастуховъ, же любо якій человѣкъ значный и не хотѣлъ привязоватися до того козацкого войска, тилько мусѣлъ задля позбытя того насмѣвиска и нестерпимыхъ бѣдъ въ побояхъ и кормахъ незвычайныхъ, и тіи мусѣли у войско приставати до того козацтва".

Та з Татарином дружили
з Турчиномъ еднались.

Спершу козаки були тількі в татар. Озівські козаки перевернулись на Донськихъ, приймаючи до себе розбишак звідусюди. Город Черкаси був певно колоніею черкаською. З донцями черкаси були свояки, а запорозьці—побратими. Черкасы були вірою християне, та безбожні пирати на Чорному морі за Длугоша, котрий не дожив до козацтва славянського. Про козацьку віру здавня писали, що вона турецька, и не зовсімъ дармо. Між козаками було доволі татар и турок повсячаси. Тим вони и бились и дружили з татарами такъ само, як з ляхами, як з москалями, як з волохами. Запорозці воювали вкупі зъ кримцями, що бунтувались проти турецького султана, ще до Сулими й Павлюка. Після Павлюківщини багацько козаків поховалось од шляхти між ордою. Дружба з нею Хмельницького Богдана „на спустошенне християнства", як мовляв Самовидець, знана всім добре. Син ёго зъ ченців зробивсь потурнаком. Петро Дорошенко був гетьманом турецьким. Запорозці од царя Петра втикали під Турка, а гетьман іх Орликъ принявъ закон Магометів, женився на туркені и мав з нею дітей. Заправляла низовцями здавня така польска шляхта, що робилась банитами. Банитів було повсячаси багацько між потурнаками, а в війську Хмельницького налічено іх до шести тисячь. Оці ж то люде були страшні панам и яко турецькі ватажки, и яко отаманий козацькі. Отечества не було ім ні в Польщі, ні в

Московщини, ні в Київщині: всі традиціі були в них порвани. Козаки також рвали давні традиціі, цурались ба й рідноі семьі, письменства не любили; ніяких не вели хронік, навіть кошового отамана вибирали тількі з таких, що не знали ні читати, ні писати.

Утікали туди слуги,
що в панів прокрались.

Панські слуги-шляхтичі (бо пани мужиків до послуги собі не брали) раз-пораз утікали за Пороги. Втративши честь між своім шляхетним товариством, ім ніде було дітись, як ити в комишники; а як часто обкрадали вони панів, про се свідчять акти киевськоі комисіі.

и, влизнувши з рук у ката,
гетьманами звались.

Павлюкъ піймавсь укупі з Сулимою, которого не помилувано, хоч він перед смертю прийняв и латинство. Павлюка Хома Замойський випрохав у короля, як уже він був у катівських руках. Се діялось у грудні 1635 року, а в 1636-му Павлюкъ озвавсь уже гетьманомъ голоти, котра хотіла тількі козакувати, нічого не роблячи. Коли не затягавъ іі нихто чи в Волощину, чи в Московщину, чи в Турещину, вона шарпала дома що запопала, не минаючи й тих сіл чи входив, що були поприписувані до руських церков и манастирів.

а здіравши шкуру, мясом
з Турчином ділились...

Хоч и звали козаки панів душманами своіми, а проте страшні були людям самі, як жовніра або татарва. Про Наливайка знаемо, як він пустошив мужицькі дворі всюди, де проходив. Которі мужики не давали ёму стаціі; тим різав носи и вуші. Тарас, которого псевдо-Копіський зве Трясилом, терроризовав мужиків по Київщині, щоб обороняли віру від Конецьпольского, который віри не займав и которому руські ченці Пу-

стинського монастиря жалілись на козаків. Павлюкъ мав звичай розсилати комишину по мужиках, щоб вистачали всёго на ёго військо, що звелять козаки. Як побачить було мужик під хатою комишину, мусить уволити всю волю козацьку. Гостряниця чи Острянин займав цілі села и гнав поперед себе в московські пустини на нові козацькі осади. Террор Хмельницького був страшенний. Як нічим було заплатити орді за підмогу, платив селянами. Брали татаре тількі молодіж, дівчат и дітвору. Се все й шло на турецькі базари, точнісінько як живе мясиво. З того ж то часу пійшла народня пісня:

Та бодай Хмеля Хмельницького
Перва куля не минула,
Що велів брати дівки й паробки
И молоді молодиці....

Якъ зігнали козаки після Паліівщини ввесь народъ з правого берега Дніпра в Гетьманщину, тоді Чигиринщина, Черкащина, Білоцерківщина и т. д. залягли пустинею, по котрій біліли тількі людськи кістяки, як се прописав нам Самійло Величко після огляду правобочнёі Украіни своіми очима. Козаки пишались такими подвигами. Малёванний запорожець вихваляеться ними так:

Лучалось міні на степу варити пиво;
пив Турчин, пив Татарин, пив и Лях на диво;
багато и тепер лежить по степу з похмілля
мертвих голів и кісток від того весілля.

Степом зве козак ту землю, що була густо осаджена до Хмельницького. Чиі ж се там голови й кістки „лежали з похмілля"? Не одних турків, татар та ляхів (шляхти, сільскіх господарів), а найбільш тих, про котрих Самовидець мовляв, що вони „во всем жили обфито въ збожахъ, въ пасѣкахъ", людей посполитих, селян, мужиків, котрих козаки и підпоіли, и піддурили, и залякали, а коли ні, то татарві живцем поддавали. Се було те

саме пиво, що до ёго заохочував „голоту“ Хмельницькій„—Починайте, мовляв, варити з ляхами пиво: лядській солод; козацька вода, лядськи дрова, козацьки труда“. Автор кобзарськоі думи, якъ бачимо з ii характеру и складу, був таки мислитель, якого могла виробити за нашого часу хиба паризька комуна, и такий поет, котрий прийшовся б як раз по души московським нигилистам. История козацьтна буде не що инше, як история пьяноі демагогиі и безощаднеі руіви.

Проклялa свое козацтво
Украіна мати.

Хоч Мазепу звелів проклясти царь Петро, та й нарoдня муза додала до ёго клятьби свое слово:

Та вже ж твоя, псе Мазепо,
и душа проклята.

Якъ допитуюсь було я в старикiв: що то за гайдамащина була? вони мiнi частенько було одвiтуют: „Проклята була! Як попъеться, то ёму не кажи нi злого, нi доброго, — така собача юха“! Хиба ж сi слова не те саме, щò сказано в пiснi про „пса Мазепу“? А як послухати нашихъ историкiв, дак се були народнi визволителi. Прислухаймось тiлькi, як Залiзняк привiтавъ хлопятъ, въiздячи въ Черкаси: „Здоровi, сучаки“! Прислухаймось, щò казали колiiи людям, котрi на них изза лiси дивились: „У хату, мурею, ато запалю“! Такi зiстались про них спóминки в живыхъ людей. А гiрш усяких споминокъ—всенародне забутте козакiв з iх гетьманàми й их славою. Проклятте забуття козаки заслужили. Тiлькi школярський недóмисел силкувавсь у нас вернути з того свiту крiвавого вампира—козащину и поставити его навiть оборонцею вiри и церкви, та свiтло историчнеі критики не попустиле дикiй химерi закоренитись мiж письменною темнотою:

Собственноручныя приписки П. А. Кулиша поперекъ послѣдней страницы карандашемъ:

Посилаю на почту по два рекомендованныхъ листи з Волочиска. Кели що е од Васъ, вiдпишу.

1876, липця 10.

Чи не можна б хоч деяки слова позначити акцентами, як у мене: бо не однаково iх читають, а й надто в прозi; акцентами ж ми найбiльш рiзнимóсь од Москви.

Розмова козацька и панська на тому свiтi.

1.—Стр. 328, ст. 24 и 25.

Белькотáли ми порúмськi
краще Цицерóна.

Раемо, прочитáти про нiкчéмнiсть и мáрнiсть iзуiтськоі науки в I-му томi историi культури Отто Генне-Ам-Рина (Culturgeschichte der neuern Zeit von Otto Henne-Am-Rhyn. Leipzig, 1870—1872). А покi що випишемо тут з неi хоч трошки:

Die Muttersprachen sind an den jesuitischen Anstalten strong vergönt und mit Strafen bedroht.... Die alten Klassiker dienen einzig und allein zur Bildung des Stils ohne Rücksicht auf den Geist derselben, daher auch Liiero als das hôhste Ideal dieser Schulen verehrt wird... (Seite 287).

2.— Стр. 328, ст. 28 и 29.

Не схотiли iх лицáрством
прáвим поробúти.

Нехáй читатель згадае про петркóвський сейм 1532 року, де мiркувáли спорýдити за Порогами рицарську школу, а украiнськi пустúнi пороздавáти малúми займищами дрiбнiй шляхтi. (Ист. Возсоед. Руси, I, Спб. 1877, 47 passim).

Бесіда Старóго Рóзума з Недóмысломъ.

1.—Стр. 330, ст. 13.

Нехай та ніч во вік неплідна буде,

То есть, чтобы въ эту ночь никто уже не зачался.

2.—Стр. 330, ст. 14 и 15.

Да проклянýть її—що проклинáють.
Шкодливі дні и пóмерки навóдять!

На востокѣ существуетъ вѣрованіе, что проклинатели несчастныхъ дней могутъ вызвать изъ моря дракона, который проглотитъ солнце, и оттого по всей землѣ сдѣлается среди дня темнота—пóмерки.

3.—Стр. 331, ст. 13.

Там грішники перестають буяти,

На Востокѣ, какъ въ Украинѣ до сихъ поръ, воображали въ древности, что души усопшихъ на томъ свѣтѣ продолжаютъ еще прежнія свои отпошенія, существовавшія по сю сторону могилы.

4.—Стр. 331, ст. 20 и 21.

Недóмиселъ.

Читатель въ слѣдующемъ монологѣ найдетъ благочестивыя сентенціи, свойственныя людямъ, которые умны чужимъ умомъ.

5.—Стр. 332, ст. 18.

и слýхав я, як мімрило щось тіхо.

Недóмиселъ обращается къ вымышленному общенію своему съ незримымъ міромъ, чтобы подѣйствовать на Старóго Рóзума.

6.—Стр. 333, ст. 13.

Порвáлась би верівка в іхъ намéті,

Въ восточной поэзіи, наметъ—тѣло, а веревка, которою держится наметъ—душа. Смерть перерѣзываетъ веревку и тѣло падаетъ.

7.—Стр. 333, ст. 16.

котóрому з святíхъ жалітись бýдешъ?

Т. е. ангеловъ, которые въ отдаленныя библейскія времена были единственными святыми Божіими.

8.—Стр. 333, ст. 22.

за ворітьмú іх бúто без защúти.

Въ восточныхъ городахъ за воротами чинится судъ и расправа: это—рынокъ, судилище, общественное мѣсто.

9.—Стр, 336, ст. 1.

хибá рикá онáгра серéдъ пáши?

Онагра—иначе куланъ, дикій оселъ.

10.—Стр. 337, ст. 26.

вернітеся, я прáвду возглагóлю.

Надобно предполагать, что здѣсь слушатели уходятъ отъ Старóго Рóзума, не раздѣляя съ нимъ его мнѣній.

11.—Стр. 338, ст. 16.

Ой спогадáй, що жизнь моя—як вітеръ!

Обращеніе къ Богу.

12.—Стр. 342, ст. 11.

Создáвъ він Візъ, Волссожáр и Квóчку,

Украинскія народныя названія созвѣздій.

13.—Стр. 343, ст. 7.

Я був би прав, колúб мій ріт затявся;

Онъ хочетъ сказать, что всякое возраженіе противъ Бога—неправда. Это восточная гипербола.

14.—Стр. 343, ст. 14.

Ні, ему сміх из пробú неповúнних!

Невозможно постигнуть законовъ правосудія Божія, и разумъ человѣческій приходитъ отъ того въ отчаяніе. Библія досадованіемъ праведника показываетъ, какъ неисповѣдимы судьбы Божіи.

15.—Стр. 344, ст. 16.

бо в серці я не той, якúм здаюся.

Совѣсть Старóго Рóзума чиста. Это Госпóдь допустилъ неразумію запугать его.

16.—Стр. 346, ст. 15.

Недóмиселъ

По первоначальному плану діалога, Старый Рóзумъ долженствовалъ бы имѣть двухъ оппонентовъ, но нищунъ исправлялъ должность обоихъ за неимѣніемъ товарища, и самое заглавіе пьесы приспособлено Якимомъ къ этому обстоятельству.

17.—Стр. 348, ст. 17.

дармá що ім правúця стáло Бóгом

Т. е., что они уповаютъ на одну свою силу. Dextra mihi deus (Aeneida, X, 743).

18.—Стр. 348, ст. 18,

Спитáй скотá—и він тебé наýчить,

Старий Рóзумъ опять беретъ мысль, которую высказалъ въ началѣ, и доказываетъ, что его оппонентъ не сказалъ ничего удивительнаго или очень умнаго.

19.—Стр. 349, ст. 4.

совіт благúй у рóзум він дарýе.

Длиннымъ монологомъ о Богѣ Старый Рóзумъ хочетъ показать, что не нуждается въ наставленіяхъ Недóмысла.

20.—Стр. 349, ст. 20.

Підпéрези розвя́зуе потýжним.

У восточныхъ народовъ, поясъ означаетъ силу въ бою. Широкая одежда держится поясомъ; распоясать кого въ бою—все равно, что обезсилить.

21.—Стр. 351, ст. 6.

держý в руці мою убóгу дýшу,

Это—восточная пословица. Смыслъ ея таковъ: хоть и умру за мое слово, а говорить буду.

22.—Стр. 351, ст. 10.

що грішнику не дáно бáчить Бóга.

Старый Рóзумъ колеблется между двухъ мыслей: то представляется ему неминуемая смерть, когда онъ вызоветъ Бога къ отвѣту: ибо, по мнѣнію восточныхъ народовъ, кто увидитъ Бога, тотъ живъ не останется; то успокаиваетъ себя тѣмъ, что Богъ не удостоитъ его своего лицезрѣнія.

23.—Стр. 351, ст. 22.

Тоді питáй, відкáзувати бýду,
або міні на дóпитки відказýй.

Далѣе идетъ какъ бы судебное разбирательство человѣческаго разума съ его Творцемъ. Олицетворенный разумъ за свое дерзновеніе готовъ даже погибнуть: такъ его томитъ жажда божественнаго откровенія.

24.—Стр. 351, ст. 25.

Чогó лицé від мéне одвертáеш—

Самоувѣренность ослѣпляетъ человѣческій разумъ до того, что ему представляется, будто Господь уклоняется отъ отвѣта, не находя опр[illegible]ерженій противъ праведника.

25.—Стр. 352, ст. 4.

викопуеш гріхи мої з колиски?

Здѣсь самомнѣніе праведника.

26.—Стр. 353, ст. 13.

Та ні, хто вмер, не вéрнеться між люде!

Разумъ человѣческій колеблется здѣсь между двухъ мыслей: то поражаетъ его фактъ, что человѣкъ не воскресаетъ: ибо дѣйствіе происходитъ задолго до Рождества Христова; то успокаиваетъ его размышленіе о всемогуществѣ Божіемъ. Тутъ олицетворенный разумъ сравниваетъ себя въ замогильномъ мірѣ съ воиномъ, который отбываетъ стражу, поджидая смѣны своей.

27.—Стр. 353, ст. 18.

Колйж бо ні! мене ти назираеш,

Припоминая, что Богъ караетъ до седьмого колѣна, разумъ человѣческій снова впадаетъ въ уныніе, и въ такомъ положеніи измышляетъ, на муку себѣ, то, что Богу не свойственно.

28.—Стр. 354, ст. 17.

хибá постáв ти пéрше високóсти?

Т. е. Премудрости Божіей, которая, по Библіи, родилась прежде всѣхъ тварей. См. Притчи, VIII, 25.

29.—Стр. 355, ст. 5.

Госпóдь своім святим не довіряе,

Т. е. ангеламъ.

30.—Стр. 355, ст. 6.

и небесá не чйсті перед Бóгом.

Т. е. всѣ чистые духи, живущіе на небесахъ.

31.—Стр. 357, ст. 9.

Знемігся я, на сйлах упадáю

Далѣе—опять обращеніе къ Богу.

32.—Стр. 357, ст. 14.

Женé менé гнів Бóжий, розривáе,

Спутавшійся въ своихъ предположеніяхъ разумъ человѣческій смѣшиваетъ здѣсь страшный гнѣвъ Господень съ напастью недруговъ или лицемѣрныхъ друзей.

33.—Стр, 358, ст. 15.

Нехáй менé з собóю сам розсудить,

Вознегодовавъ на лицемѣріе друзей своихъ, олицетворенный разумъ человѣческій, въ бѣдственномъ своемъ положеніи, обращается къ Богу и проситъ его быть судьею, нужды нѣтъ, что тутъ же представляетъ его своимъ преслѣдователемъ.

34.—Стр. 358, ст. 25.

бо нікому руки моеі вдáрить.

Ударомъ по рукѣ давали въ древности знать, что ручаются за того, кого ударили.

35.—Стр. 359, ст. 13.

Вернітеся, стривáйте, не втікáйте.

Друзья олицетвореннаго разума, лукавя по самой природѣ своей, хотѣли уже удалиться отъ него, въ негодованіи за то, что онъ считаетъ ихъ умъ неразуміемъ.

36.—Стр. 359, ст. 18.

ваш день такий, як темрява нічнáя.

Развитіе той же мысли. Самая глубина несчастья не понятна для нихъ, по недостатку любви, безъ которой умъ—не свѣтъ, а тьма.

37.—Стр. 360, ст. 24.

и погризé ёму сустáви й жили.

У семитскихъ народовъ болѣзни—дочери смерти, самая страшная болѣзнь у нихъ—первенецъ смерти.

38.—Стр. 362, ст. 27.

застáвся я из яслами зубними.

Восточная пословица, выражающая крайнюю нищету.

39.—Стр. 363, ст. 9.

та дух могó умá менé настáвив.

Древніе евреи думали, что разумъ живетъ отдѣльно отъ человѣка, и что, чрезъ его посредство, духъ Божій даетъ человѣку разумѣніе таинъ своихъ.

40.—Стр. 367, ст. 22.

у злющого в намéті ёго світло,

Олицетворенный разумъ беретъ тѣ самыя слова, которыя его лицемѣрные друзья употребляли, стращая его гнѣвомъ Божіимъ на нечестивыхъ.

41.—Стр. 367, ст. 19.

Спитáлиб ви в тих, що шляхи верстають;

Въ древнія времена, люди, ходившіе съ караванами, считались самыми свѣдущими въ наукѣ народнаго права, потому что, зная, какъ поступаютъ судьи въ различныхъ случаяхъ у другихъ народовъ, могли всесторонне обсудить каждое спорное дѣло.

42.—Стр. 368, ст. 2.

и згóрда він из каміню говóрить.

Статуя, которую ставили въ древности, по примѣру египтянъ, въ видѣ памятника, одухотворяется здѣсь и представляется произносящею собственную эпитафію.

43.—Стр. 368, ст. 3.

Легкá ёмý землá серéд долини;

Во времена оны былъ обычай хоронить мертвыхъ въ долинахъ за городомъ. Города, ради неприступности, обыкновенно строили на высотахъ.

44.—Стр. 368, ст. 5.

и бéз ліку поперéдили злóго.

Здѣсь надо разумѣть, что, видя богатство и славу нечестиваго, люди пойдутъ по его слѣдамъ цѣлыми толпами, и что нѣтъ счета тѣмъ, которые прошли уже въ жизни его путемъ и упредили его своимъ нечестивымъ существованіемъ.

45.—Стр. 368, ст. 22.

хто був страшний, той панувáв безпéчно.

Этотъ упрекъ относится къ небрежному исправленію должности судьи, которая обыкновенно составляла принадлежность богатыхъ людей.

46.—Стр. 369, ст. 12.

и кóрінь іх водá повиривáла.

Воспоминаніе о всемірномъ потопѣ.

47.—Стр. 371, ст. 9.

Бо знáе він мою безвúнну сóвість:

Въ припадкѣ помѣшательства, олицетворенный разумъ человѣческій думаетъ, что Богъ скрывается отъ него, зная, что праведникъ страдаетъ безъ всякой вины.

48.—Стр. 372, ст. 1.

Заглáджують безбóжники границі,

Тогдашніе убогіе люди не находили суда на богатыхъ, которые уничтожали межевые знаки посредствомъ засыпки землею межи или перенесенія граничныхъ камней на другое мѣсто.

49.—Стр. 372, ст. 15.

до ка́меня притýлюються тілом.

Чтобы закрыть отъ непогоды хоть часть своего тѣла.

50.—Стр. 372, ст. 25.

Ще е й такі, що ненавидять світло,

Говорится о злодѣяхъ, совершающихъ свои преступленія подъ кровомъ ночнаго мрака.

51.—Стр. 373, ст. 14.

не знатимуть доро́ги садовóі.

Т. е. никогда не достигнутъ того, чтобы отъ степнаго скитанья перейти къ жизни культурной.

52.—Стр. 373, ст. 21.

бо на́падомъ бездітню пожирають

Самая беззащитная вдова была та, которая не имѣла дѣтей.

53. Стр. 374, ст. 7.

Страшній Госпо́дь попи́рою своéю,

Недомыселъ, видя, что не можетъ опровергнуть сѣтованій олицетвореннаго разума, прибѣгаетъ къ общимъ мѣстамъ о всемогуществѣ Божіемъ.

54.—Стр. 374, ст. 23.

и чий се дух уста́ твоі подвигнувъ?

Осмѣявъ убогія фразы Недомысла, олицетворенный разумъ развернулъ передъ нимъ величественную картину силы Господней. Въ тѣ времена, между умными людьми обыкновеннымъ предметомъ разговора было всемогущество и величіе Божіе. У насъ въ Украинѣ старики, извѣстные начитанностію, занимаются въ праздничные дни подобными бесѣдами, прочитывая что-нибудь изъ священнаго писанія. Нѣкто заѣхалъ въ степной

хуторъ къ незнакомому ему богатому козаку, у котораго работали на дворѣ собственные плотники, четыре взрослыхъ сына. Слово за слово, разговоръ принялъ направленіе библейское. Тогда старикъ призвалъ своихъ плотниковъ и сказалъ: „Гóді вам майструва́ти; сідайте, слухайте. Робóта не де дінеться, а такóго гóстя вже не буде".

Тотъ же нѣкто, выслушавъ однажды съ прихожанами отдаленнаго отъ него села проповѣдь въ церкви, исполненную укоровъ за лѣнивое посѣщеніе богослуженія, бесѣдовалъ съ ними дорогою на ту же тему. „Колиб нам ніп такé каза́в, то миб, хоч що-дня, ходи́ли до цéркви", сказали слушатели. О, какое у насъ еще свѣжее поле для сѣятелей слова Божія!

55.—Стр. 374, ст. 25.

під твóривом морськи́м дріжа́ть від стра́ху.

Это—преданіе о титанахъ, сохранившееся въ Библіи.

56.—Стр. 375, ст. 10.

там, де зоря гряничиться из тьмóю.

Тогда думали что, площадь земли окружена со всѣхъ сторонъ водою.

57.—Стр. 375, ст. 14.

и мýдростю дракóна побивáе.

См. примѣч. 2-е къ стр. 330.

58.—Стр. 375, ст. 23.

и жизні дух Госпóдень менé двúже,

Олицетворенный разумъ обращаетъ противъ Недомысла тѣ самые уставы правды Божіей, которыми тотъ пугалъ его. По его убѣжденію, Богъ караетъ только злыхъ, а кто золъ? не Разумъ, а Недомыселъ. Разумъ питаетъ упованіе на высшіе, недоступные для него законы промысла Божія, а Недомыселъ не уповаетъ ни на что. Самодовольство фарисея замѣняетъ для него

волненіе ума жаждущаго уразумѣть истину и впадающаго въ уныніе отъ ея недоступности.

59.—Стр. 382, ст. 5.

Мизерники встають на мене справа

Т. е. обвинителями на судѣ, гдѣ истецъ становился справа у отвѣтчика.

60.—Стр. 382, ст. 7.

прокладують свої дорóги злюки.

Это изображеніе древней блокады, въ которой воображаетъ себя олицетворенный розумъ.

61.—Стр. 385, ст. 10.

Підпережись як лúчить у поході,

Желаніе олицетвореннаго разума исполнено: судъ, котораго онъ домогался, данъ ему. Чтобы посмѣяться человѣческому безсилію стать на прю съ Богомъ, небесный гласъ представляетъ дерзновенный разумъ какъ-бы воиномъ, выступающимъ противъ могущественнаго воителя.

62.—Стр. 385, ст. 19.

и всі сини Господні ликувалы?

Сынами Божіими въ книгѣ Іова называются небесныя существа, окружающія Господа, какъ слуги господина своего.

63.—Стр. 385, ст. 21.

як рúнуло из чéрева земнóго,

Въ первобытныя времена думали, что море вырвалось изъ земной внутренности и затопило землю первымъ разливомъ своимъ.

64.—Стр. 386, ст. 8.

и всіх лихих струснýла в преиспóдню?

Тогда думали, что земля плоская, какъ разостланный коверъ. Заря, показавшись на небѣ и освѣтивъ его вдругъ отъ одного края до другого, пугаетъ воровъ и какъ бы стряхиваетъ ихъ прочь съ ковра земного, точно соръ.

65.—Стр. 386, ст. 9.

Покáжеться—и мов печать приложить:

Въ темнотѣ земля представляетъ безформенную массу, подобную размятому въ рукахъ воску, пока на немъ не сдѣланъ печатью оттискъ.

66.—Стр. 386, ст. 11.

В ледáчого мов каганéць погáсне:

Ночь для воровъ—день, такъ какъ только ночью могутъ они заниматься воровскою работою.

67.—Стр. 386, ст. 13.

Чи ти ходúв аж до морськúх кринúчин?

Евреи думали, что на днѣ моря есть такіе родники, какъ въ прудѣ или озерѣ, и что море ими питается.

68.—Стр. 387, ст. 10.

и скрóплював безлюдную пустиню;

Это говорится для униженія гордости человѣка, который воображаетъ, будтобы дождь ниспосылается только для земледѣльческихъ надобностей.

69.—Стр. 387, ст. 20,

хиба се ти заплів Волосожáра?

См. выше, примѣч. 12-е, къ стр. 342.

70.—Стр. 390, ст. 19.

Стене́ться він, заржé и жре доро́гу,

Это выраженіе быстроты бѣга встрѣчается у арабскихъ поэтовъ и у Шекспира.

71.—Стр. 392, ст. 18.

Госпо́дь ёму дав меч свій на послу́гу.

Говорится о клыкахъ гиппопотама.

72.—Стр. 393, ст. 5.

Чи проштрикне́ш ёму лозою ніздрі?

Для того, чтобы нести, какъ рыбу.

73.—Стр. 393, ст. 6.

чи буде він гуляти на припоні?

Крупную рыбу, до продажи, держатъ въ водѣ на привязи.

74.—Стр 393, ст. 14.

поділяться нім люде хананейські?

Хананеи или финикійцы долго господствовали на рынкахъ, и потому слово *хананей* сдѣлалось у евреевъ синонимомъ купца.

75.—Стр. 395, ст. 12.

він па́хощі из мо́ря випуска́е.

Крокодилъ выпускаетъ изъ себя запахъ мускуса.

76.—Стр. 396, ст. 2.

и дай одвіт на всі мої пита́ння.

Олицетворенный розумъ смутился; въ слухѣ его гремятъ нѣжные глаголы; онъ повторяетъ ихъ, мѣшая съ собственными словами.

Примѣчанія Редактора.

Примѣчанія Редактора.

Украина.

Это произведеніе П. А. Кулиша, ставшее давно уже, подобно нѣкоторымъ другимъ, библіографической рѣдкостью, мы перепечатываемъ съ соблюденіемъ всѣхъ особенностей правописанія, исправивъ лишь указанныя авторомъ опечатки и сдѣлавъ замѣну словъ: „быка“, „быку“, въ девятой думѣ (стр. 43, ст. 16 и 18), словами: „вола“, „волу“.

Три слёзи̂ ді̂во́чі.

Три стихотворенія подъ этимъ заглавіемъ, приписываемыя обыкновенно перу П. А. Кулиша историками южно-русской литературы, покойный В. П. Горленко считалъ произведеніями Г. И. Дуниной-Борковской или же г-жи Псіолъ. Въ письмѣ своемъ къ намъ по этому поводу В. П. Гороленко ссылался исключительно на память. Не оспаривая этого мнѣнія, мы однако думаемъ, что П. А. Кулишъ настолько видоизмѣнилъ эти стихотворенія, такъ ихъ передѣлалъ, что отъ оригинала осталось лишь одно заглавіе, быть можетъ, основная мысль стихотвореній да развѣ немногія выраженія. Не смотря на то, что въ стихотвореніяхъ чувствуется крупное поэтическое дарованіе, не смотря на то, что П. А. Кулишъ всегда поддерживалъ молодые таланты, онъ не обозначилъ въ подписи имени автора, не привѣтствовалъ „словомъ отъ издателя“ „первоцвітъ“ начинающей поэтессы, какъ сдѣлалъ онъ это по отношенію къ стихотвореніямъ г.г. Щеголева, Кузьменка и друг.

„Три слёзи дівочі“ были напечатаны въ литературномъ сборникѣ „*Хата*“, изданномъ П. А. Кулишемъ въ Спб. въ 1860 г. и напечатанномъ имъ въ собственной „друкарні“. Находящійся у насъ въ рукахъ экземпляръ „Хаты“ составляетъ собственность супруги издателя, А. М. Кулишъ. Рукой издателя написано на 1-й страницѣ подъ заглавіемъ сборника: „*Коханій господині одъ господаря*“. Содержаніе сборника слѣдующее: „Що е въ Хаті“: Передне слово до громади—*П. А. Куліша*. Первоцвітъ Щоголева и Кузьменка, *Щоголева:* 1) „Гречкосій“; 2) „Поминки“; 3) „Безталанне“; 4) „Безрідні“, и 5) „Покірні“, и *Кузьменка:* 1) Кохание“; 2) „Три дороги“; 3) „Не женись“; 4) „Дарма“; 5) „До вірноі дівчини“, и 6) „До дітей“. Произведеніямъ Щеголева и Кузьменка предпослано „Слово отъ издателя“. Далѣе, „Чари“ — *Марка Вовчка* (разсказъ); „Приказки *Гребінки*“, со словомъ отъ издателя: 1) „Могилини родини“; 2) „Ячмінь“; 3) „Рибалка“; 4) „Ведмежий судъ“; 5) „Мірошникъ“; 6) „Воронъ и Ягня“; 7) „Вілъ“; 8) „Рожа да Хміль“; 9) „Будякъ да Конопляночка“, и 10) „Вовкъ и Огонь“. Сіра Кобыла — *Иродчука* (псевдонимъ П. А. Кулиша), съ посвященіемъ „Миколаю Даниловичу Білозерському *) одъ издателя“; разсказу также предшествуетъ слово отъ издателя.—„Кобзарський гостинець“, состоящій изъ слѣдующихъ стихотвореній *Т. Г. Шевченка:* 1) „Калина“; 2) „Пустка“; 3) „На Різдво“; 4) „Козацька доля“; 5) „На Вкраіну“; 6) „Хатина“; 7) „До зорі“; 8) „Хустина“; 9) „Доля“, и 10) „Пісня“. „Лихо не безъ добра“ — *Ганни Барвінокъ* (псевдонимъ А. М. Кулишъ), со словомъ отъ издателя. „Три слёзи дівочі“: 1) „Заплакала Украіна“; 2) „Ой колибъ я голосъ соловейка мала“, и 3) „Віе вітеръ надъ Киевомъ“.— „Коліі“, Украінська драма зъ остатнёго польскаго панування на Вкраіні“—*П. А. Кулиша.*— „Въ осені літо“, оповіданне *Ганни Барвінокъ*, со словомъ отъ издателя.— „Дідъ Мина и баба Миниха“—*М. Номиса.*

Сообщаемъ эти свѣдѣнія о сборникѣ „Хата“, какъ матеріалъ для характеристики издательской дѣятельности П. А. Кулиша, о которой намъ придется подробно говорить въ послѣднемъ томѣ.

*) Это - двоюродный братъ А. М. Кулишъ, урожд. Бѣлозерской.

Къ Олимпію.

Олимпій Михайловичъ Бѣлозерскій — родной братъ А. М. Кулишъ. Портретъ его мы дадимъ въ одномъ изъ слѣдующихъ томовъ. Стихотвореніе напечатано по собственноручно написанному авторомъ оригиналу.

Дóсвітки.

Подъ этимъ заглавіемъ собраны въ небольшую книгу (in—16), за немногими исключеніями, почти всѣ произведенія П. А. Кулиша, напечатаныя имъ въ журналѣ „*Основа*“ въ 1861 и 1862 гг. Журналъ этотъ издавался въ Спб. подъ редакціей *Василія Михайловича Бѣлозерскаго,* родного брата Александры Михайловны; въ этомъ журналѣ П. А. Кулишъ принималъ самое дѣятельное участіе, какъ негласный соредакторъ. Здѣсь помѣщены очень многія изъ его стихотвореній, повѣстей, историко-литературныхъ изслѣдованій, полемическихъ статей и проч., что въ своемъ мѣстѣ и будетъ нами указываться.

Заглавный листокъ сборника гласитъ: „Дóсвітки“. Думи и поэми П. Кулиша. Спб. 1862 г. Въ друкарні П. А. Кулиша“. Собраннымъ въ „Дóсвіткахъ“ стихотвордніямъ предшествуетъ „Заспів“, котораго мы не находимъ въ „Основѣ“. Одинъ экземпляръ „Дóсвітокъ“ авторъ поднесъ своей супругѣ, „дружині“, въ шегреневомъ темно-зеленомъ переплетѣ, съ золотымъ тисненіемъ рамки и золотымъ обрѣзомъ. На первомъ вклеенномъ листкѣ авторъ собственноручно написалъ „Присвятъ“, въ стихахъ, надъ которыми читается поясненіе: „Присвятъ оправного въ золото примірника“. Въ концѣ „Присвята“ подпись: „П. Кулишъ“. Стихотворенія въ „Дóсвіткахъ“ расположены не въ томъ порядкѣ, въ какомъ они печатались въ „Основѣ“. Вотъ послѣдовательность ихъ въ сборникѣ: Заспів; Народня слава; Солониця; Кумейки; Дунайска дума; Зза Дунаю; Что есть мнѣ и тебѣ, жено? Самъ собі; Старець; Давне горе; Святиня; Съ того світу; Люлі-люлі; Lago Maggiore; До Дянта; Родина едина; До Марусі Т.; Гульвіса; Гоголь и Ворона; Русалка; Химери; Чумацькі діти; Настуся (поэма); Брату Тарасові, на той світъ; Великі проводи (поэма).

Не задолго до своей смерти въ 1897 г. П. А. Кулишъ приготовилъ къ печати 2-е изданіе „Дóсвітокъ“, но напечатать ихъ уже не успѣлъ. Они появились въ свѣтъ въ 1899 г., въ Харьковѣ, какъ изданіе Александры Михайловны Кулишъ. На заглавномъ листѣ его мы читаемъ: „Повне выдання творивъ Пантелеймона Александровича Кулиша.—Дóсвиткы. Думы та поэмы. Тыпомъ другымъ зуповненымъ“. Дополненія составляли: „Прысвятъ“, написанный на экземплярѣ, подаренномъ въ 1862 году авторомъ своей супругѣ, о чемъ мы упомянули выше; окончаніе „Дунайской думы“ и „Прыпыскы до Дóсвитокъ“. Ко 2-му изданію „Дóсвитокъ“ авторъ прибавилъ еще „Передне словце“, которое мы и приводимъ ниже:

„Передьне словце.“

„Якъ трудно слобонытысь видъ иллюзій отрочества и видъ того мыражу козацтыны, который роспростерла передъ очыма въ насъ и московська и украйинська литература, вкупи зъ некрытыкованою ще й доси устною словесностю нашого простолюддя,— нехай баче розумный по цій саміи кнызци.

„Мусымо себе заспокойиты хоть тымъ, що подаемо выданьня новне, а въ цимъ новимъ выданьни молодый розумъ, здибный до увагы, вбачатыме, якъ сылкувався авторъ, уже й оного часу, 1862 року, перемогты ту недугу, которою недугуе, въ своему зеленочку, литература украйинська.

„Середъ непомирнойи идеализаційи, середъ мызерыхъ иллюзій, середъ фанатызму національносты, прогляне, сподиваемось, чытачеви, хоть такый сьвитъ у цихъ „Досвиткахъ“, якымъ наше око вдовольняеться середъ удосвитнёйи темрявы.“

П. Кулишъ.

Во 2-мъ изданіи „Дóсвитокъ“ опущено посвященіе поэмы „Настуся“—„Ивану Пилиповичу Хильчевському“.

Нѣкоторые куплеты и стихи поэмы „Великі проводи“, при печатаніи ея въ „Основѣ“, были опущены, но потомъ вошли въ оба изданія „Дóсвітокъ“. Опущенные куплеты и стихи, въ настоящемъ изданіи, занимаютъ: на стр. 163, ст. 11—14; на стр. 170, ст. 31—33; на стр. 174, ст. 1—6; на стр. 175, ст. 16—30; на стр. 176, ст. 1—3 и 18—29; на стр. 177, ст. 1—30; на стр. 178, ст. 1—9; на стр. 188, ст. 15—30; на стр. 190, ст. 5—8; на стр. 191, ст. 10—13 и 26—29; на стр. 194, ст. 5—8, 13—20; на стр. 195, ст. 21 и 22; на стр. 196, ст. 13—22; на стр. 197, ст. 21 и 22; на стр. 198, ст. 1—4 и 13—16; на стр. 201, ст. 11—14; на стр. 202, ст. 14; на стр. 208, ст. 19—32; на стр. 209, ст. 1—4 и 11—16; на стр. 319, ст. 5 и 6; на стр. 220, ст. 23 и 24, 29 и 30; на стр. 221, ст. 1—6.

Пропускъ былъ сдѣланъ и въ стихотвореніи: „Народня слава“, при печатаніи его въ „Основѣ“; въ обоихъ изданіяхъ „Досвитокъ“ пропускъ возстановленъ; въ настоящемъ изданіи онъ занимаетъ ст. 13—20 на стр. 69.

Наконецъ, замѣтимъ, что нѣкоторыя стихотворенія, при печатаніи ихъ въ „Основѣ“, подписаны псевдонимами П. А. Кулиша, именно: „Русáлка,“ „Химери“ и „Чумацькі діти“ подписаны псевдонимомъ *Ломусъ;* „Гульвіса“—*Иванъ Горза.*

Помѣщая примѣчанія П. А. Кулиша къ своимъ стихотвореніямъ, печатавшимся въ „Основѣ“, мы присоединили къ нимъ и „Прыпыскы“, сдѣланныя авторомъ къ этимъ стихотвореніямъ во 2-мъ изданіи „Дóсвитокъ“, отмѣчая ихъ заимствованіе оттуда и сохраняя точно ихъ правописаніе. Рукописи этихъ „Прыпысокъ“ мы не имѣли въ рукахъ и не знаемъ, сохранилась-ли она. Въ бумагахъ же П. А. Кулиша мы ея не нашли.

Издатели литературнаго сборника „Дубове листэ“, посвященнаго памяти П. А. Кулиша, сообщаютъ въ концѣ книги списокъ сочиненій покойнаго писателя и подъ 1878 г. указываютъ на 2-е изданіе „Досвітокъ“, сдѣланное будто-бы кіевскимъ книгопродавцемъ Ф. Іогансономъ. Но, по провѣркѣ нами, въ магазинѣ этого послѣдняго такого изданія не оказалось. Имѣя въ виду, что Харьковское изданіе 1899 года названо 2-мъ, мы позволяемъ себѣ думать, что издатели вышеупомянутаго сборника впали въ ошибку.

Дунайска дума.

Въ журналѣ „Основа“ и въ 1-мъ изданіи „Досвітокъ“ 1862 года была напечатана только первая половина этой думы, съ замѣчаніемъ: „Печатаніе другой половины откладывается на неопредѣленное время“. Другая половина появляется лишь въ 1863 г. въ „Галичанинѣ“ и входитъ во 2-е изданіе „Досвитокъ“ 1899 г.

До землячки.—На добра нічъ усімъ на нічъ!

Оба эти стихотворенія, напечатанныя въ „Основѣ“, подписаны псевдонимомъ П. А. Кулиша—*Т. Вешнякъ*.

Къ Помпею.

Упоминающіеся въ стихотвореніи Помпей—Помпей Михайловичъ Бѣлозерскій—родной братъ супруги П. А. Кулиша; Надина—Надежда Михайловна Забѣлла, родная сестра ея же; Саша—сама Александра Михайловна Кулишъ; Мотроновскія картины—чудныя поэтическія картины природы родового хутора Бѣлозерскихъ—Матроновки (теперь Кулишовки), подъ г. Борзной. Стихотвореніе напечатано по копіи, присланной намъ А. М. Кулишъ.

Могильні сходини.

Стихотвореніе напечатано подъ псевдонимомъ П. А. Кулиша—*Гургурдядько*.

Топиръ-гора.

Волынская дума—переспивъ *Дениса Федоренка*;—это псевдонимъ П. А. Кулиша. Кромѣ своего содержанія, дума вызываетъ къ себѣ вниманіе и со стороны правописанія, о чемъ мы скажемъ подробнѣе, когда коснемся правописанія автора въ его біографіи.

Наканунѣ 17-го октября.

Наканунѣ 17-го октября и слѣдующія за нимъ 11 стихотвореній, напечатанныя въ иллюстрированной „Газетѣ Гатцука“,

издававшейся въ Нижномъ-Новгородѣ въ 70-хъ и началѣ 80-хъ годовъ, найдены нами въ большей части въ вырѣзкахъ изъ „Газеты“, вмѣстѣ съ вырѣзками нѣкоторыхъ другихъ стихотвореній П. А. Кулиша на малорусскомъ языкѣ, печатавшихся въ газетѣ „Днѣпръ“ въ 1885 г. Всѣ вырѣзки заворочены въ листокъ сѣрой бумаги, на которомъ карандашемъ рукой П. А. Кулиша написано: „Новорускі моі стихотвори (и староруські) в Гатцуковои Газети“.

Господне попущеніе.

Эта легенда найдена нами въ бумагахъ П. А. Кулиша собственноручно имъ написанною и съ его подписью. По этой рукописи она и напечатана.

Слава.—Козацька и паньска розмова.

Произведенія „Слава“ и „Козацька и паньска розмова“ какъ указано нами выше, въ примѣчаніяхъ къ стр. 314 и 319, любезно сообщены намъ для напечатанія *Михаиломъ Николаевичемъ Кочубеемъ*, которому считаемъ долгомъ принести здѣсь за это нашу глубокую благодарность.

Бесіда Старо́го Ро́зума з Недо́мысломъ.

Какъ указали мы въ подстрочномъ примѣчаніи къ этому произведенію на стр. 330, оно заимствовано изъ сборника „Хуторская философія“, о содержаніи и судьбѣ котораго скажемъ нѣсколько словъ. Сборникъ задуманъ былъ П. А. Кулишомъ давно. Еще на оборотѣ передней обложки II-го тома „Исторіи возсоединенія Руси“, вышедшей въ свѣтъ въ С.-Петербургѣ въ 1874 г., онъ помѣстилъ слѣдующее объявленіе:

„Печатается и въ непродолжительномъ времени выйдетъ въ свѣтъ книга того же автора подъ заглавіемъ: „Хуторская философія и удаленная отъ свѣта поэзія“, книга, написанная въ видѣ отдыха послѣ второго тома „Исторіи возсоединенія Руси“ (листовъ около 20)“.

Но эта книга вышла въ свѣтъ только въ 1879 году. По поводу ея выхода авторъ пишетъ въ предисловіи:

„Четыре года тому назадъ, на обложкѣ II-го тома „Исторіи возсоединенія Руси“, было объявлено, что въ непродолжительномъ времени выйдетъ въ свѣтъ книга подъ заглавіемъ: „Хуторская Философія“ и пр. Разныя обстоятельства, неинтересныя для публики, пріостановили ея выходъ. Наконецъ она является, но не въ полномъ своемъ составѣ. Авторъ смотритъ на нее какъ на собраніе темъ для размышленій и соображеній, къ которымъ онъ возвратится съ тѣмъ, чтобы изложить ихъ болѣе подробно и обстоятельно.“

Но вскорѣ эта книга подверглась изъятію изъ продажи, по требованію цензуры, и распространенія не получила. Даже въ библіотекѣ самого автора не нашлось экземпляра. Экземпляръ этой книги, едва ли не единственный, хранится въ Императорской Публичной Библіотекѣ и по нашему порученію списанъ г-жей Н. В. Плетневой, благодаря содѣйствію покойнаго В. В. Стасова.

Заглавный листъ книги, съ обычнымъ расположеніемъ частей заглавія, гласитъ: *„П. А. Кулишъ.* Хуторская философія и удаленная отъ свѣта поэзія.—С.-Петербургъ.—Типографія Товарищества „Общественная польза“. Большая Подъяческая, домъ № 39.—1879“.

На особомъ листкѣ на лицевой страницѣ напечатано: „Хуторская философія“. На оборотѣ помѣщенно оглавленіе, которое мы и приводимъ полностью, съ означеніемъ страницъ той книги:

Содержаніе.

Изъ перечисленныхъ восьми пьесъ сборника только одна „Хуторянка“ была напечатана въ „Руськой Хатi“—буковинскомъ альманахѣ на 1877 годъ. Остальныя появляются какъ-бы въ первый разъ. Всѣ онѣ будутъ размѣщены въ соотвѣтствующіе ихъ содержанію томы настоящаго собранія сочиненій и писемъ П. А. Кулиша.

И. К.

Оглавленіе I-го тома.

Стихотворенія.

(1843—1875 гг.).

Предисловія, примѣчанія и послѣсловія П. А. Кулиша.

Примѣчанія Редактора.

Замѣченныя опечатки.

Напечатано:	*Должно быть:*
Стр. 7, ст. 5,—броварнях . . .	броварнях
„ 93, „ 1,—млиощах . . .	милощах
„ 146, примѣч. 1 е, —Сентябрь, 41	Ноябрь—Декабрь, 8
„ 150, ст 1,—па бандурі . . .	на бандурі
„ 161, „ 17,—Гарматная рада .	Герматная рада [9])
„ 302, „ 16,—Глядищим . . .	Глядящим .
„ 312, ст. 7,—сгекаїтеся . . .	стекаїтеся
„ 314, примѣч.,—Н. М. Кочубею.	М. П. Кочубею
„ 331, ст. 19,—Недомиселъ . .	Недомиселъ [4])
„ 332, „ 17,—тихо [4])	тихо [5])
„ 333, „ 13,—наметі [5])	наметі [6])
„ — „ 16,—святих [6]) . . .	сенятих [7])
„ — „ 22,—за ворітьми [7]). .	за ворітьми [8])
„ 336, „ 1,—онагра [8]). . . .	онагра [9])

Примѣчанія П. А. Кулиша.

Примѣч. 9, стр. 6,—WKW . . .	WKM
„ 10, ст. 1,—тляхта . .	шляхта

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на собраніе сочиненій и писемъ

П. А. Кулиша,

издаваемое А. М. Кулишъ

подъ редакціей И. М. Каманина.

Предполагается выпустить **20 томовъ.** Въ нихъ дутъ стихотворенія П. А. Кулиша, его стихотвор- переводы изъ Библіи, драмы, романы, повѣсти, иненія историческія, историко-литературныя, этно- рическія, педагогическія, полемическія и публисти- кія, наконецъ, письма П. А. Кулиша къ разнымъ амъ и его біографія.

Подписка принимается по почтѣ и лично въ кномъ магазинѣ **„Украіна"**, бывш. „Кіевской Ста- ы" (Кіевъ, Безаковская, 8) и только по почтѣ едактора **И. М. Каманина** (Кіевъ, Университетъ, трал. Архивъ). Цѣна за всѣ 20 томовъ при под- кѣ **15 руб.;** по выходѣ въ свѣтъ послѣдняго на, цѣна будетъ значительно **повышена.** От- ьно томы не будутъ продаваться.

Допускается разсрочка подписной суммы: 5 руб. и подпискѣ, а остальные по рублю при полученіи ждаго слѣдующаго тома наложеннымъ платежемъ.

Пересылка также наложеннымъ платежемъ по вѣсу иги и мѣсту адрессата.

